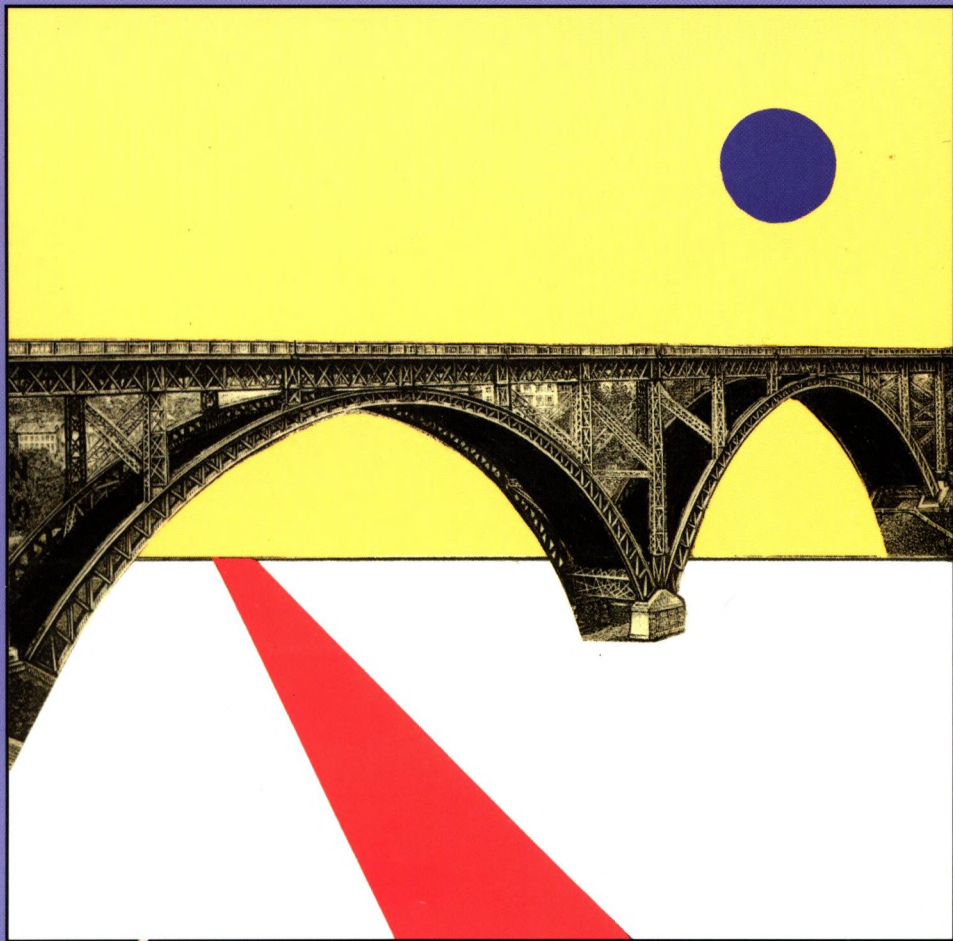

ELVÁLASZT ÉS ÖSSZEKÖT A HATÁR

MTA RKK

ELVÁLASZT ÉS ÖSSZEKÖT – A HATÁR

**TÁRSADALMI–GAZDASÁGI VÁLTOZÁSOK AZ
OSZTRÁK–MAGYAR HATÁR MENTI TÉRSÉGBEN**

ELVÁLASZT ÉS ÖSSZEKÖT – A HATÁR

TÁRSADALMI–GAZDASÁGI VÁLTOZÁSOK AZ
OSZTRÁK–MAGYAR HATÁR MENTI TÉRSÉGBEN

Szerkesztő

Nárai Márta
Rechnitzer János

MTA Regionális Kutatások Központja
Pécs–Győr, 1999

A kötet HU9610-06-25 sz. Határon innen és túl. (A határ menti együttműködéstől az eurégióig) című PHARE CBC program és az MTA Regionális Kutatások Központja támogatásával készült.

Szerkesztő

Nárai Márta
Rechnitzer János

Lektorálta

Fáth János

© Csapó Tamás, Dóry Tibor, Hardi Tamás, Izsák Éva, Nárai Márta,
Rechnitzer János, Szörényiné Kukorelli Irén, 1999

Tartalom

ELŐSZÓ.....	7
RECHNITZER JÁNOS	
Határ menti együttműködések Európában és Magyarországon	9
RECHNITZER JÁNOS	
Az osztrák–magyar határ menti együttműködés a kilencvenes években.....	73
NÁRAI MÁRTA	
A határ mente, mint élettér – A határmentiség jelentősége az emberek életében	129
HARDI TAMÁS	
A határ és az ember – Az osztrák–magyar határ mentén élők képe a határról és a „másik oldalról”	159
IZSÁK ÉVA	
A határmentiség és a határ menti regionális együttműködés a sajtó tükrében 1989-től napjainkig.....	191
DŐRY TIBOR	
Vállalkozások jövőképe az osztrák–magyar határ menti térségben	209
SZÖRÉNYINÉ KUKORELLI IRÉN	
A női egyéni vállalkozások néhány jellemzője a határ mentén.....	235
CSAPÓ TAMÁS	
Határ menti együttműködések a munkaerőpiac területén, különös tekintettel Vas és Zala megyére.....	269
ANGOL NYELVŰ ÖSSZEFOGLALÓK.....	297

ELŐSZÓ

Az MTA Regionális Kutatások Központja Nyugat-magyarországi Tudományos Intézetében éppen tíz esztendeje, 1989-ben kezdődtek meg a határ menti együttműködésekkel foglalkozó kutatások. Kedvező helyzetben voltunk, hiszen a határ régióban a nyolcvanas évek végére soha nem látott mértékben felélénkültek a gazdasági, társadalmi, politikai, intézményi és természetesen a személyek közötti kapcsolatok, s azok egyre sokoldalúbb struktúrákat alkottak, miközben a pozitív és a negatív hatások egész sorozatát indukálták.

Vitathatatlan, hogy a nyugati határ régiók gyorsabb fejlődésében az osztrák–magyar kapcsolatoknak meghatározó szerepe volt és vélhetően lesz is a jövőben. Ugyanakkor látnunk kell azt, hogy ezekben a térségekben és centrumokban jelentős fejlesztési erőforrások halmozódtak fel, amelyeknek csak lendületet adott a kedvező földrajzi fekvés, a fejlettebb szomszéd jelenléte, az onnan nyervehető további források és nem utolsó sorban információk, s tapasztalatok. A regionális és a helyi szereplők nyitottsága, kulturáltsága, bőséges ismeretei és innovációs aktivitása, de nem utolsó sorban jövedelmi bázisa, – ami nagyfokú szorgalommal párosult – járult hozzá nyugati határ régióinkban a zökkenőmentesebb átmenethez, annak gyorsabb befejezéséhez.

Az osztrák–magyar határ régió fejlődési modellje egyedülálló hazánkban, nem megismételhető. Hiszen számos, éppen a térségtől független hatás járult hozzá a jelenlegi irigylésre méltó körülmények és folyamatok kialakulásához. A térségből értékes példákat, jó kezdeményezéseket lehet meríteni, ám azok nem biztos, hogy a többi határ régióban is életképesek lesznek. Az akciók tanulmányozásával csak a kezdeményezések élénkségére, tarkaságára, vagy éppen az egyre szélesebb területfejlesztési szereplői kör bevonására hívhatjuk fel a figyelmet. Emellett magának az osztrák–magyar határ régióknak is egy új, következő helyzetre kell készülnie. Az Európai Unió csatlakozásunk gyorsan bekövetkezik, s akkor a jelenlegi külső határ a közösség belső határává válik, ahol a még élő, s egyre csökkenő korlátozások lassan megszűnnek, eltűnnek. A jelenben kialakított, a multiregionális integrációt szorgalmazó szervezeti forma (eurégió) ekkor válhat igazán valóssá, ekkor töltődhet meg tényleges tartalommal. A „nagy váltásra” az osztrák–magyar határ régióban is készülni kell új együttműködési stratégia kialakításával, de a területfejlesztés szereplőinek más, a korábbiaktól eltérő kapcsolati és egymásrautaltsági rendszerével is.

A tanulmánykötetben össze kívántuk foglalni az Intézetünkben folyó határ régióra vonatkozó kutatásokat, s egyben keresztmetszetét adni a területi folyamatok sokszínűségének, miközben adalékokat is szeretnénk nyújtani az együttműködés jövőbeli perspektíváihoz. A kötetet és az ahhoz kapcsolódó kutatásokat a PHARE CBC program támogatta, illusztrálva ezzel, hogy a regionális tudomány is hozzájárulhat a határ régió alakításához a jelenlegi folyamatok regisztrálásával és a jövőbeli trendek felvázolásával.

Rechnitzer János

HATÁR MENTI EGYÜTTMŰKÖDÉSEK EURÓPÁBAN ÉS MAGYARORSZÁGON

RECHNITZER JÁNOS

A határ elválaszt és összeköt. Elválaszt területi egységeket, kultúrákat, nemzeteket, gazdaságokat, de össze is köt, hiszen közös érdekeket alakít ki, összefogást szorgalmaz, új erőforrások aktivizálását segíti elő, s eddig nem ismert lehetőségeket nyithat meg. A posztmodern regionális politikák figyelme a hetvenes évektől egyre határozottabban fordult a határ felé, hiszen új területi erőforrásokat nyújthattak éppen a kedvezőtlen helyzet felszámolásából következően. A határgazdaság napjainkra fontos kutatási témává vált, hiszen a határok két oldalán különbözőek a komparatív előnyök, s azok az ország belső térségei felé haladva csökkennek, szerkezetük átalakulhat. A gazdasági tényezőket egyre több externália egészíti ki a határ mentén, amelyek hozzájárulnak a gyorsabb növekedéshez, a határrégiók gazdaságának felértékelődéséhez. A regionális politika átléphet a határon, hiszen több országhoz kapcsolódó területi egységek – amelyek igencsak eltérő kompetencia szinttel, erőforrásokkal, intézményrendszerrel, jogi keretekkel rendelkeznek – számára kínálhat együttes és közös érdekeken alapuló megoldásokat, mozgásteret. Megkezdődik a transznacionális és multiregionális fejlesztési elképzelések kidolgozása, ami magának a területi tervezésnek a dimenzióit tágítja, de új megoldásokat is szorgalmaz a területi menedzsment országon belül alkalmazott módszerei mellett.

A határ tehát a regionális tudomány és annak alkalmazását segítő részdiszciplínák számára izgalmas kérdéseket vet fel. A tanulmányban megkíséreljük¹ körbejárni a határ fogalmát, regionális gazdaságtanban alkalmazott megközelítéseit. Az Európai Unió határokkal kapcsolatos politikáját már az európai regionális politika új irányaihoz soroljuk, vizsgáljuk az alkalmazott eszköz- és intézményrendszert, keresve azokat a kedvező megoldásokat, amelyek a határ menti együttműködések fejlesztésére alakultak ki. A negyedik fejezetben a magyar határrégiók sajátosságait elemezzük a rendszerváltozás előtt és után, s részletesen kitérünk a már funkcionáló határ menti együttműködésekre. S végül néhány vázlatpontot állítunk össze a magyar határ menti térségek fejlesztési stratégiájához. Megítélésünk az, hogy országunkban – az Európai Unió csatlakozás előkészítő fázisában – még tudatosabban kell élnünk a határ menti együttműködések kínálta lehetőségekkel és adottságokkal, hiszen az új évezredben történelmi lehetőségünk kínálkozik arra, hogy a Kárpát-medence térszerkezetének alakításában aktívan részt vállaljunk.

¹ A tanulmány összeállításában Kiss Marietta főiskolai hallgató értékes feltáró és elemző munkájára támaszkodtam.

1. A határ

A határon átnyúló együttműködések vizsgálatánál, mintegy bevezetésképpen szükséges néhány gondolatot ejteni a határ fogalmáról, annak tartalmi változásairól, jelentőségéről a nemzetállamok és azok területi szerkezetének vonatkozásában.

Kezdjük az államhatár meghatározásával. Az államhatár olyan képzeletbeli vonal, amely az államok területét egymástól, illetve az állami felségjog alatt nem álló területektől elválasztja. A határ tehát mindig különböző nemzetközi jogi helyzetű területeket hivatott egymástól elkülöníteni. A nemzetközi jognak nincsenek anyagi, jogi szabályai arra vonatkozóan, hogy egy konkrét esetben hol vonják meg a határt. A történelem folyamán a határok kijelölésénél az államok különböző elvekre hivatkoztak. Ilyen volt például a természetes (földrajzi) határok elve, a történelmi határok elve, a nemzetiségi elv és a népek önrendelkezési elve, vagy egyszerűen a győző elve a legyőzöttek felett.

Ebből a definícióból is látszik, hogy a határok az elválasztás és összeköttetés lehetőségét egyaránt magukban hordozzák. A határok többfajta funkcióját, szerepét a gazdaságföldrajzban használt csoportosítás még inkább kiemeli, eszerint a határ értelmezhető elválasztó térelemként vagy szűrőzónaként, ez inkább az elválasztás jellegét erősíti, míg a határ peremzónaként illetve összekapcsoló térelemként való értelmezése az összeköttetést, a kapcsolódás feltételeit képviseli (*Nemes Nagy 1998*).

A történelem folyamán, egészen a legutóbbi időkig a határ politikailag meghúzott vonalat, illetve katonailag szigorúan őrzött területet jelentett két nemzet között. A határ egy olyan szimbolikus jel, s egyben az elkülönítést kifejező valós terület kijelölés, ahol egyik állam hatásköre kezdődik, egy másiké pedig véget ér. A határokon belül az állam, mint a nemzetállami funkciók kizárólagos birtokosa és őrzője jelenik meg. Az állampolgárok védelme ma is fontos része az állam funkcióinak, ez gyakorlatban a hadsereg irányításában, a határok védelmében, kiadatási egyezmények meghatározásában, a külföldön tartózkodó állampolgárok védelmének szavatolásában jelenik meg.

A határok tehát az egyes nemzetek szuverenitásának jelképei, az elmúlt évszázadok folyamán inkább elválasztó, semmint összekötő szerepük érvényesült. A II. világháború után Nyugat-Európában a militarizáció megszűnésével, és a rekonstrukció, megbékélés létrejöttével fokozatosan megnyílt a lehetőség az egyes határterületek közötti együttműködésre, ezzel párhuzamosan a határok elkülönítő, elválasztó jellege gyengült, inkább az együttműködést segítő, nemzeteket, gazdaságokat és kultúrákat összekötő szerepük került előtérbe.

A határok feloldását a hetvenes években robbanásszerűen megindult globalizáció is fokozza. A határok akadályozták a tőkeáramlást, az új technológiák terjedését, az áruk térbeli áramlását, de a kommunikációs hálózatok szétterülését, az új

fogyasztási modellek, s egyben a világgazdaság nemzetek felett álló rendszereinek és intézményeinek érvényesülését is. A globalizáció egyben a határ menti együttműködések kialakulásának egyik mozgatóeleme, hiszen az USA, illetve Japán világgazdasági hatalomátvétele és az egyre erősödő verseny az egységesülés felé kényszerítette Európát. A Közös Piac létrejöttével, az európai integrációs folyamat erősödésével megindult a határok fokozatos lebontása, egységes Európai Gazdasági Tér kialakítása. A regionális kereskedelmi tömbök kialakításának ideológiai megalapozását az Egységes Európai Aktában megfogalmazott „határok nélküli Európa koncepció”, valamint a szupra-nacionalizmus eszméjének terjedése ösztönözte.

Ezzel párhuzamosan a határ fogalma, jelentősége átalakult, a határ menti térségek, a határrégiók szerepe megváltozott, azok stratégiai területként, az integráció és a gazdasági szinergia zónájaként jelennek meg. A határrégiók számos esetben az országok periférikus térségei voltak. Ezek a területek nehezen voltak elérhetők a központokból, gazdasági szerkezetük egyoldalú volt, a településhálózat hiányos, az infrastrukturális felszereltség gyenge, kedvezőtlenebb, mint az ország belső térségeiben, a népesség-erőző gyorsabb volt, hiszen a kedvezőtlen helyzet inkább az elvándorlást erősítette. A határ menti térségek számos esetben azonos területi sajátosságokat mutattak, kölcsönösen épültek le, éppen az elzártág következtében. A piacok tehát megszakadtak a határrégiókban, integrálni kellett azokat az országos és a nemzetközi gazdasági térbe, így fejlesztésük, felzárkóztatásuk a regionális politika egyik színtere lett.

A határ menti kapcsolatokat a két szomszédos ország viszonya is erőteljesen befolyásolja. A határ menti viselkedés az adott állam belső politikai és társadalmi-gazdasági adottságainak, a szomszédos állam hasonló adottságaihoz való viszonyaként, másrészt az állam kifelé való specifikus lehatárolásaként értelmezhető (Aschauer 1995).

A sok esetben eltérő népek, kultúrák találkozása, a gazdasági együttműködés elősegítheti a határmentiségből fakadó előnyök kölcsönös kihasználását, a nyitott határok növelhetik az együttműködési készséget és a szomszéd ország jobb megismerését. Ugyanakkor az államok politikai ellentétek miatti elzárkózása hátrányos helyzetet is teremthet. A fenti változások elsőként Nyugat-Európában játszódtak le (a háború utáni évtizedekben, egészen a legutóbbi időkig), ahol legmélyebb az integráció, és a korlátozások száma is rohamosan mérséklődött. Itt hozták létre az első szervezeteket, a leghatékonyabb határon átnyúló együttműködések. Kelet-Közép-Európára a hidegháború éveiben erősen redukált, nemzetállamok által meghatározott kapcsolatok voltak a jellemzők. Az egységes politikai rendszer ellenére az elkülönülés lényegében ugyanolyan erős volt, mint az ellenséges ideológiát és gazdasági jelleget öltő országok irányába. A keleti tömb zártsága nemcsak kifelé Európa irányába volt határozott, hanem a tömbön belül is, az országok állampolgárai, gazdasági egységei csak meghatározott

csatornákon keresztül érintkezettek. Ezek a csatornák a nyolcvanas évekre bővültek, de valós határ menti együttműködésekről nem beszélhettünk, azok döntően a politikai demonstráció eszközei között szerepeltek.

2. A határgazdaság

A határokat a különféle közgazdasági és telephelyelméletek általában a gazdasági fejlődést, területi kiegyenlítődést gátló tényezőként jellemzik. Ennek megfelelően a határtérségek: perifériák, elmaradott térségek. A határtérségeket az országos átlaghoz képest alacsonyabb fejlettségű területekként kezelik a hagyományos telephelyelméletekben éppen úgy, mint a neoklasszikus növekedési teóriákban. A teljesség igénye nélkül villantsuk fel néhány, a regionális gazdaságtanban kedvelt elméleti tétel határ értelmezését.

Lösch (1940) rámutatott, hogy az elzárt (és főleg a politikailag meghúzott, nem természetes) határok magas tranzakciós költségeket eredményeznek a határ menti régiókban. Ezek a járulékos költségek a szabad kereskedelmet akadályozó tényezők közül (vámok, kvóták kivetése), a nem összehangolt, illetve „nemzetorientált” infrastruktúra-fejlesztésből, valamint a különböző pénzrendszerek kialakulásából származnak. Ezek az elkülönülést eredményező tényezők behatárolják a határtérségek fejlődési lehetőségeit, és tartós leszakadást eredményeznek.

A központi helyek elméletében Christaller (1933) kifejti, hogy a határok elválasztják a központi helyet ellátási övezeteitől, melynek következtében a központ túlméretezetté válhat, az ellátási övezet, vonzáskörzet pedig centrum nélkül maradva rosszul ellátott, periférikus jellegű lesz.

Niles Hansen² (1981) a növekedési póluselméletek logikáját alkalmazva arra a következtetésre jutott, hogy a határ gátolja a központból a környező területekre, vonzáskörzetre induló diffúziós hatásokat, akadályozza az innovációk terjedését. A centrum így nem tudja kihasználni a méretgazdaságosságból és az agglomeratív tényezők közül következő előnyeit. A határok megnyitásával ezen akadályok megszűnnek, és a diffúziós folyamatok újraindulásával a centrumtárság erősíti pozícióját, fejlődésnek indul. Hansen kiegészítette koncepcióját azzal, hogy a gazdasági fejlődés megindulása a határrégiókban erősen függ a centrum–periféria viszonytól, a centrumok elérhetőségétől, illetve a másik, a szomszédos határrégió gazdasági fejlettségétől. A határok megnyitásával a centrumhiányos vagy centrumtól távoli területek periférikus helyzete megmarad, mivel a centrumok egymás kiegészítő erőforrásait keresik, így elsőként a centrum–centrum kapcsolatok erősödnek. Viszont éppen az eltérő gazdasági körülmények (árrendszer, kínálat, fogyasztási szerkezet, erőforrásokkal való ellátottság) megindít-

² Elsőként alkalmazta a határgazdaság (border economy) fogalmát.

hatják a határrégiók és központjaik aktivitását, megkezdődhet a specializálódás bizonyos tevékenységekre.

Norris Clement (1996) fogalmazta meg, hogy a gazdasági előnyök kihasználásához kiterjedt, hosszú távú kooperációk kialakítására van szükség. Az átjárható határok lehetővé teszik egy másik nyelvterülethez, kultúrához, jogrendszerhez, fogyasztási szerkezethez való kapcsolódást, közelséget, és ez fontos telepítési tényezőként jelenhet meg a multinacionális cégeknél. Ezen kooperációk kialakításánál a stratégiai szemlélet megléte a meghatározó, hiszen nem egyszerűen a piacok gyors legyőzése a cél, hanem azok tartós meghódítása, beépülés az adott gazdasági rendszerekbe.

Jellemző példákat figyelhetünk meg ezzel kapcsolatban a kelet-közép-európai országokban, hiszen számos multinacionális vállalat a legbiztosabb gazdasági körülményeket nyújtó országban települt meg, majd onnan terjeszkedett tovább más országokban. A telephely-választásnál a határ menti helyzet fontos szempont volt.

A határok szerepének változása tehát a regionális gazdaságtanban jól nyomon követhető. Míg a klasszikus szerzők a határt, mint szigorú elválasztó elemet definiálták és alkalmazták, addig az újabb elméletekben a határ menti térség (főleg a hátrányból előnyé alakítható adottságok révén), mint potenciális fejlődési zóna jelenik meg. Az elemzések a határok nyitottá válásával a mobilizálható erőforrásokra, a hatékony kooperáció feltételeire és előnyeire hívják fel a figyelmet.

A regionális gazdaságtanban – általános határ-elmélet hiányában – az államhatárokat rendszerint úgy definiálták, mint a kereskedelem határait, főleg a vámok és különböző mennyiségi korlátozások miatt, amelyek valóban gátolják az áruk, szolgáltatások szabad áramlását, csökkentették a kereskedelem értékét és volumenét. Az elméletekben ehhez a határok átmeneti vagy állandó politikai instabilitása miatt magas szintű kockázat is társult, amely távol tartotta a beruházásokat, a gazdasági egységeket a határ menti övezetektől. (Ekkor a profit elérésének lehetősége tisztán az árak különbségéből, a javak és szolgáltatások minőségéből és kínálati különbségéből következett, ami pl. jellemző volt az osztrák–magyar határ menti bevásárló-turizmusra a nyolcvanas évek végén. A folyamat gyorsan lecsengett. Az árkülönbség erősíti a határgazdaságot, hiszen például a szolgáltatások áraiban meglévő jelentős eltérések tartják életben változatlanul a bevásárló-turizmust, ma már döntően magyar oldalon osztrák kereslettel.) A politikai kockázatok csökkenésével a megfelelő intézményrendszerek kiépülése elsőként a határ menti térségekben kezdődött meg a javak, a szolgáltatások és a munkaerő-áramlás területén, amit jelentős tőkeáramlás is kísért. A kooperáció néhány kezdeti formáját a központi hatóságok sem támogatták, diszfunkcionális, működésképtelen elemként kezelték az egyes nemzetállamokban.

A hatvanas évektől kezdődően Nyugat-Európában a hagyományos gazdasági funkciók jelentős változásokon mentek keresztül, és ezek következtében növekedett az együttműködés, javultak a gazdaságfejlesztési kilátások a határ régiókban. A határon átlépő gazdasági kapcsolatok jelentőségének növekedését a következő tényezőkre lehet visszavezetni (Clement 1996):

- A globalizáció hatása, illetve egyik fontos vetületének, a technológiai innovációknak, főleg a kommunikációs, információs szektornak a dinamikus terjedése. Az információs hálózatok létrejötte elősegítette a nagy, nemzetközi cégek globális stratégiájának kialakulását, a termelés decentralizálását. Ez utóbbinak az a lényege, hogy a termelés bizonyos fázisainak telephely választásakor már nem a távolság, hanem a termelési költségek a mérvadóak. A telephely földrajzilag ott helyezkedik el, ahol erre a legmegfelelőbbek a feltételek. Az egyre erősödő nemzetközi verseny a vállalatokat is kooperációra ösztönzi, nemcsak más vállalatokkal, hanem egyetemekkel, kutatóközpontokkal is.
- A termelés átalakulása, a hagyományos termelőágazatok (ipar, mezőgazdaság) helyett a szolgáltató és információs szektor felértékelődése, ami az összes fejlett piacgazdaságban megfigyelhető, éppúgy, mint a kis- és középvállalatok szerepének növekedése.
- A területi gazdasági szerkezet változása már az előbbi két tényező térbeli vetületeként jelentkezik. A hagyományos centrum–periféria viszonyrendszer átalakulása bekövetkezett. Eszerint a tradicionális központokban – amelyek az erőforrások elérhetőségén, a piac illetve a beszállítók közelségén alapultak – a nagy termelőegységek dominanciája volt jellemző, illetve a szolgáltatások itt összpontosultak, a periférián pedig a mező- és erdőgazdaság, bányászat mellett a kis- és középvállalkozások telephelyei alakultak ki. A hetvenes években megindult ipari struktúraváltás eredményeként az anyagi termelést fokozatosan kihelyezték alacsonyabb költségű (bérköltség, infrastrukturális költségek, jelentős központi beruházási és adótámogatások) régiókba, mert a centrumok nem voltak képesek erőforrásokat biztosítani a növekedéshez. A hagyományos központok mellett így új gazdasági centrumok szerveződtek. A határterületek komparatív előnyeiket (jelentős számú és olcsó munkaerő, közelség a szomszédos nagyközpontokhoz és piacokhoz, központi támogatások rendelkezésre állása, kedvező és olcsóbb szállítási lehetőségek stb.), mint speciális adottságaikat kihasználhatták, helyzetük felértékelődött, potenciális magterületekké válhattak.
- A kormányzati struktúrák és funkciók decentralizálása a hetvenes években megkezdődött. Ennek következménye a regionális szint szerepének növekedése, felértékelődése, s a források bővülése lehetővé tette a határon átnyúló struktúrák hatékonyabb működését.

Mindezek az átfogó változások új lehetőségeket teremtettek a határtérségek számára a periférikus helyzetből való kitörésre, belső endogén növekedési forrásaik felkutatására és aktivizálására. A felsorolt tényezők elsősorban közvetetten befolyásolták a határ menti kooperációk kialakulását, inkább csak keretet teremtettek a közvetlen gazdasági együttműködésre.

A határtérségek az együttműködés révén azonban közvetlen gazdasági előnyökre, egyben a határgazdaságból származó komparatív előnyökre is szertehetnek, amelyek a következő elemekből állhatnak:

- A tranzakciós költségek: a szállítási, raktározási, logisztikai költségek a határ régiókban mérsékeltebbek, hiszen közelebb vannak a nagyobb piacokhoz, azok központjaihoz, így kisebb ráfordítással történhet az áruk terítése, az országos vagy országhatáron átnyúló kereskedelmi és ellátó hálózatok működtetése.
- Az erőforrások közös kihasználása: különösen érvényes ez a természeti erőforrásokra (pl. bányászat, energiatermelés), illetve ehhez kapcsolódóan, de ettől függetlenül is a határon átnyúló környezeti problémák együttes és hatékonyabb kezelése (pl. nemzeti parkok, közös hulladékhasznosítás, szennyvíztisztító működtetése).
- Az erőforrások egyesítése: különösen érvényes ez a közjavaknál és stratégiai szolgáltatásoknál (pl. repülőtér, egyetemek, kutatási központok, szállítási infrastruktúra, energetikai infrastruktúra), hiszen ezzel elérhető, hogy ne történjenek párhuzamos beruházások, miközben az adott határ régió versenyképességét éppen más, kiegészítő létesítményekkel lehet növelni (pl. üzleti központ, belső közlekedési kapcsolatok).
- A komparatív előnyök kihasználása alatt azt kell értenünk, hogy a szomszédos országok gazdasági szerkezetében meglévő különbségek miatt más és más tevékenység, termékek kedvezőbb – alacsonyabb ráfordítással történő – előállítására valósul meg, illetve vannak olyan speciális termékek és szolgáltatások, amelyek csak az adott országra jellemzőek. A határ régiókban ezek a termékek és szolgáltatások gyorsabban elérhetőek, ide települnek ezen termelők és szolgáltatók, kialakulnak a közvetítő rendszerek, így megindulhat a gazdasági szerkezetváltás és koncentráció. A határ régióban lévő gazdasági szereplők ennek révén előnyökhöz jutnak, melyek a költségmegtakarításban, a piaci információban vagy egyéb tranzakciós költségekben rejlenek.
- A külföldi tőkevonást is ösztönzi a határ régió, hiszen a termelők korábban és gyorsabban szereznek ismereteket a szomszédos ország gazdaságának működéséről, így elsőként ezekben a régiókban telepednek meg, majd innen kezdik meg a belső, vagy más külső térségek felé a gazdasági kapcsolataik alakítását. Mindezek a szinergiahatásokat is megindítják a határ régiókban, hiszen a kapcsolódó termelés és szolgáltatás egységei a szélesebb

piaci ismeretek alapján gyorsabban létrejönnek, ehhez például a magasabb jövedelmek is hozzájárulhatnak, így a lokális piac sokkal élénkebbé válik. Együttesen e tényezők a hálózati rendszerek dinamikusabb kialakulásához vezetnek, melyek kiterjedhetnek a gazdaságra éppúgy, mint a közszolgáltatásokra (intézmények, infrastruktúra) vagy akár a településrendszerre.

A határgazdaság, mint a gazdasági együttműködés új formája számos lehetőséget nyújt a korábban periférikus térségek felzárkózásához, sőt a más magterületeken kialakult újszerű struktúrák megalapozásához, s ezzel a határrégiók helyzetének felértékelődéséhez. A határgazdaság elemzése és folyamatos figyelemmel kísérése a regionális gazdaságtan számára is hasznos információkat nyújthat.

3. Határ menti együttműködések az Európai Unióban

Nyugat-Európában az ötvenes és hatvanas években több határ menti térségben felismerték az együttműködésben rejlő lehetőségeket. Elsőként a német, holland, dán, francia, belga határok aktivizálódtak, kezdték meg az akadályok felszámolását, a területi egységek és közösségek elválasztásának mérséklését. A hetvenes és nyolcvanas években a határ menti területeken élők elsősorban szociális, kulturális és gazdasági helyzetük javítására irányuló politikát folytattak. Ezt kiegészítette még az infrastrukturális fejlesztések szorgalmazása, a természetes határokon összeköttetések építése (hidak és alagutak), a határok átjárhatóvá tétele. Céljaikat a szükséges jogi és közigazgatási kompetenciák hiányában csak korlátozott mértékben tudták megvalósítani, hiszen olyan problémákat kellett megoldani, amelyek az egyes országok kormányainak hatáskörébe tartoztak (és tartoznak ma is). Ezek a problémák a következők: a közigazgatás és a területi tervezés összehangolása, az adózási és társadalombiztosítási rendszerek különbsége, a munkavállalók, határ menti ingázók problémáinak kezelése, a közös oktatás és képzés intézményrendszerének finanszírozása, a képzettség elismertetése, infrastrukturális fejlesztések összehangolása, finanszírozása.

A közös célok érdekében érdekszövetségeket hoztak létre, amelyek közös érdekszférák alapján szerveződtek, és a határon átnyúló együttműködés fejlesztését tűzték ki célul, ennek érdekében nyomást gyakoroltak az országos és regionális politika irányítóira.

Európa egyes országaiiban, például Spanyolországban, Portugáliában, Görögországban a határon átnyúló együttműködés először az 1980-as években vált lehetővé a jelentős politikai változások és az Európai Unióhoz való csatlakozás következtében. Az 1980-as évek végén az Egységes Európai Piac létrehozása még nyitottabbá tette az országhatárokat, és sok új határ menti együttműködés létrehozását eredményezte (például Nagy-Britannia, Svédország, Dánia közötti együttműködés-projektek). Kelet-Közép-Európában 1989 után, a demokratikus

átalakulás után indultak óvatos kezdeményezések, ami érthető, hiszen ezek az országok szigorúan őrzött és zárt határokkal rendelkeztek. Ma már több olyan térség van – Kelet-Közép-Európában is –, ahol nemzetközi szervezetek segítségével működnek határ menti együttműködések, melyek eredményeket elsősorban az EU külső határai mentén érnek el.

A határ menti együttműködések tehát felértékelődtek Nyugat-Európában. Köszönhető ez az elért eredményeknek és a hatékony érdekképviselőnek (néhány együttműködés esetében), valamint a regionális politika változásainak³. A változások egyik kézzelfogható jele, hogy a határ menti együttműködések támogatása egyre nagyobb súlyt kapott az EU regionális politikájában.

1971-ben az Európa Tanács javaslatára létrehozták az Európai Határ menti Térségek Szövetségét (Association of European Border Regions, továbbiakban AEBR), amelynek tagjai az EU összes tagországának képviselői. Ez volt az első uniós-szintű szervezet, érdekszövetség, amelynek célja a határ menti térségekben kialakult együttműködések támogatása, igényeik közvetítése az Európai Unió különböző fórumai felé. Az évente összeülő közgyűlésen túl az Európa Tanács kezdeményezte az Európai Határ menti Térségek Konferenciájának megrendezését. Az első konferencia 1971-ben volt, azóta hat konferenciát szerveztek.

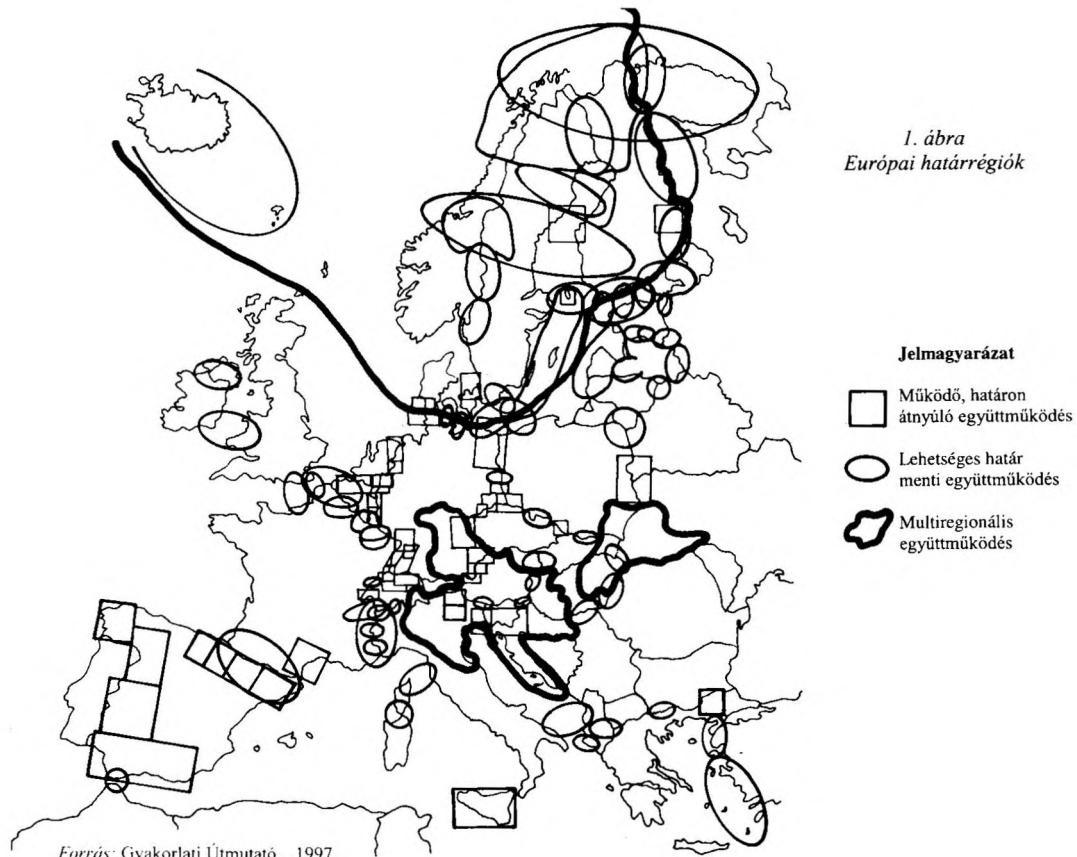
Az AEBR 1981-ben elfogadta az Európai Határ menti Térségek Chartáját, amiben megfogalmazta a határon átnyúló együttműködés alapelveit, amelyek a következők:

- Partnerség, amely magában foglalja a vertikális (az Európai Unió, az országos, lokális és helyi szintek közötti együttműködést) és a horizontális (a határ két oldalán lévő partnerek együttműködése valamennyi szinten) kapcsolatok érvényesítését, s azok egyenrangúságát.
- Szubszidiaritás, amely jól ismert elvként arra szolgál, hogy a működésnek megfelelően azt a legalacsonyabb szintet ruházzák fel hatáskörrel, ahol a legnagyobb átlátás és kompetencia van a feladat megoldására.
- A határon átnyúló együttműködés-fejlesztésre vonatkozó együttes stratégia kidolgozása és közös működtetése.

Az AEBR egységes rendszerbe foglalta a határon átnyúló fejlesztési stratégiák és koncepciók alapelemeit, hálózattá fejlesztette képviselőit. 1981-ben az AEBR szorgalmazásával a tengerparti határok mentén is lehetővé vált az együttműködés. A határ menti kooperációk felértékelődését jelzi, hogy 1997-re már 58 különböző határtérség, határon átnyúló fejlesztéseket kezdeményező, koordináló (különbféle szintű és formájú) szervezet lett tagja a szervezetnek, kialakult a határterületek nemzetközi hálózata, közös fóruma és képviselője (1. ábra).

³ A nyolcvanas években kibontakozó posztmodern regionális politika néhány jellemző címszava: területi sokszínűség, decentralizáció, lokális szint meghatározó szerepe, endogén források mobilizálása, kis- és középvállalkozások előtérbe kerülése, minőségi fejlesztés.

1. ábra
Európai határ régiók

Forrás: Gyakorlati Útmutató...1997.

Az AEBR tagsággal rendelkező régiók közül 45 a belső, 13 pedig az Európai Unió külső határainál található. A térképről leolvasható, hogy azoknak az együttműködéseknek a száma is jelentős, (több mint 50), amelyek nem tagjai az AEBR-nek. A határ menti térségek támogatása 1987-ben kapott önálló fejezetet az Európai Közösség költségvetésében, 1988-tól pedig megkezdődött a konkrét pénzügyi finanszírozási programok kidolgozása. (Eddig a kooperációban résztvevő tagok közösen finanszírozták az együttműködést, ami sok esetben eléggé szűkös forrást jelentett.) Az AEBR közreműködésével 1990-ben pedig meghírdették az INTERREG I programot.

Az Európai Közösség eddig két egymásra épülő nagyszabású pénzügyi finanszírozási programot dolgozott ki a határ menti együttműködések elősegítésére. Ezek az INTERREG I (1990–1993) és az INTERREG II (1994–1999) programok (ezek kiegészülnek az AEBR által támogatott LACE programmal), melyek a Közösségi Kezdeményezés közé tartoznak. E programok azzal a céllal jöttek létre, hogy az Európai Unió belső és tengeri határainál, illetve a külső határoknál az uniós tagállam együttműködését segítő programok és projektek közösségi támogatásban részesüljenek.

Az INTERREG I kezdeményezés 1990–1993 között 31 programot támogatott összesen 1,034 millió ECU értékben. A támogatott határterületek közül a legnagyobb részesedéssel a spanyol–portugál határregió bírt, amely elsősorban a kommunikációs infrastruktúra kiépítésére szolgáló és a környezetvédelmi programokra összesen 593 millió ECU támogatást kapott. (Ez az összes kiutalt támogatás 33,5%-a.) Hasonlóan magas volt a görög határregióban megvalósított programok részesedése, amelyek szintén a kommunikációs hálózatok kialakítását (66,4%-ban) és a vállalkozásfejlesztést segítették. A támogatási alap 19,2%-a került felhasználásra a görög határterületen, ez összesen 339,5 millió ECU-t jelentett. Jelentős támogatásban részesült még a spanyol–francia (3,5%, 61,8 millió ECU) és a német–francia–svájci (1,06%, 18,9 millió ECU) határregió az együttműködést segítő projekteik megvalósításához. Az INTERREG I keretében elnyert forrásokat a fenti határzónák a következő területeken használták fel (1. táblázat).

1. táblázat

Az INTERREG I keretében elnyert források felhasználási területei

Felhasználási terület	Az egyes területek részesedése (%)
Kommunikációs hálózatok kiépítése	45,5
Vállalkozásfejlesztés	16,9
Turizmus	10,4
Környezetvédelem	10,0
Vidékfejlesztés	6,2
Szociális tevékenységek elősegítése	5,8
Határon átnyúló intézmények fejlesztése	4,0
Menedzsment tevékenység támogatása	1,2
<i>Összesen</i>	<i>100,0</i>

Forrás: Annex of Notes on the INTERREG programme – Series of the IRS 9.

Az INTERREG I sikerére alapozva az Európai Unió Bizottsága jóváhagyta a program folytatását az 1994–99-es periódusra. Az új időszakra 3,4476 milliárd ECU-t irányoztak elő, ez az összes Közösségi Kezdeményezés negyedét kitevő összeg, ami szintén a határon átnyúló együttműködésnek az EU regionális politikájában betöltött növekvő szerepére utal. Az INTERREG II programon belül már három célterületet határoztak meg:

- A) a határon átnyúló bilaterális együttműködés fejlesztése,
- B) a határon átlépő energetikai hálózatok fejlesztése,
- C) a transznacionális kooperációk kialakításának ösztönzése.

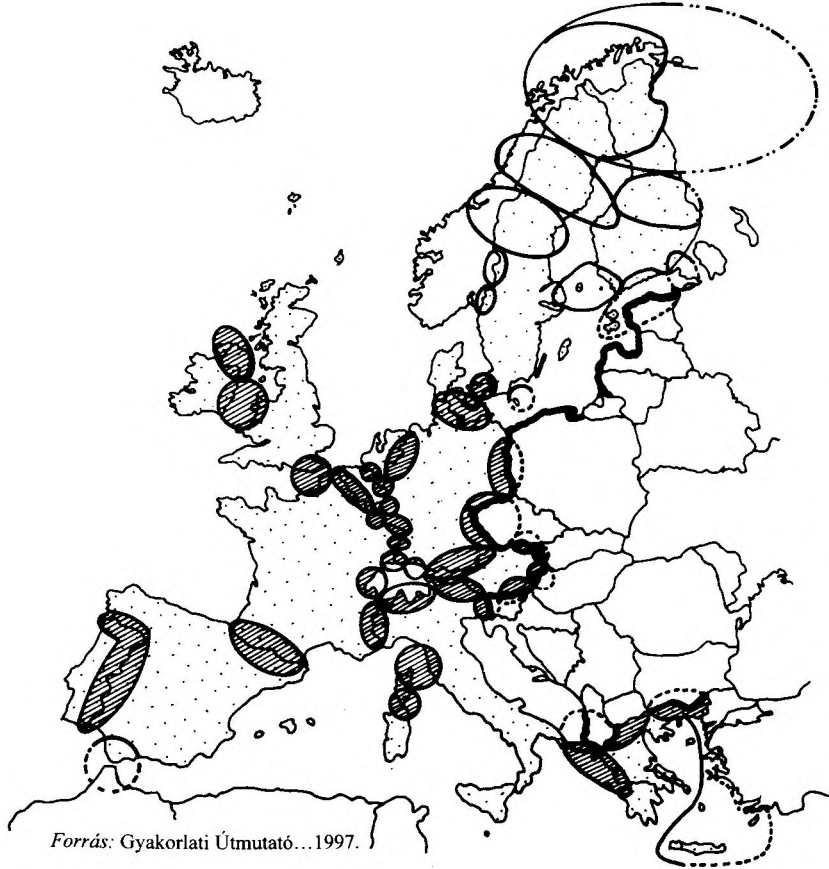
Ezek közül a határ menti együttműködések vizsgálatánál az INTERREG II/A (ami a kezdeményezés legnagyobb része) és a II/C programot szokták összekapcsolni. Az INTERREG II/A főbb célkitűzési és finanszírozási területei:

- közlekedési infrastruktúra fejlesztése,
- gazdasági kooperációk új formáinak támogatása,
- hatékony, innovatív együttműködési formák az oktatásban,
- közös környezetvédelmi programok támogatása,
- információs és kommunikációs hálózatok kialakítása.

Az INTERREG II/A finanszírozása az Európai Unió Strukturális Alapjaiból történik, és koordinálása általában a nemzeti kormányok, illetve az általuk felállított szervek hatáskörébe tartozik (2. ábra). Ez egy bilaterális program, e jellegét a programkoordinálás szervezeti felépítése is tükrözi. Minden INTERREG II/A programot egy vegyes bizottság, az ún. Programirányító és Ellenőrző Vegyesbizottság (Joint Programme Monitoring Committee, JMPC) működteti.

Ausztria, Bécs példáján a kezdeményezés koordinálása, szervezeti lebonyolítása jól nyomon követhető. Ausztria hét INTERREG II/A programban vesz részt, a partnerek: Olaszország, Svájc, Cseh Köztársaság, Szlovákia és Magyarország. A legfelsőbb szerv itt is a JPMC, amely ügyel a program alapelveinek és célkitűzéseinek pontos betartására a fejlesztendő területeken, biztosítja a projekt konzultációt, és a programok továbbterjesztéséről és jóváhagyásáról szóló döntés is a hatáskörébe tartozik. (A PHARE CBC programok elfogadásáról is itt döntenek.) A következő szinten már a külső országok PHARE CBC programokat koordináló szervezetei és a területi tervek összehangolását végző vegyesbizottságok állnak. Ezeket követik aztán a különböző regionális és helyi szervek, amelyek az alsóbb szinteken végzik a programmenedzselést és lebonyolítást.

2. ábra
 Az EU határon átnyúló programjai
 által lefedett területek
 vázlatos térképe

Jelmagyarázat

- Az INTERREG II által lefedett határok
- A PHARE CBC által lefedett határok
- A TACIS CBC által lefedett határok
- EU tagországok

Forrás: Gyakorlati Útmutató...1997.

Az 1997 augusztusában létrehozott INTERREG II/C vagy CADSES program tulajdonképpen az INTERREG II/A-ban kialakított struktúrákra, hálózatra épül, sőt a két program célterületei is nagyjából megegyeznek. Míg az INTERREG II/A egy bilaterális együttműködés, addig a II/C túllépve a kétoldalú és regionális relációkon, illetve kiegészítve ezeket, nagyobb európai területi egységre terjed ki. A program nevének rövidítése is erre utal, hiszen különböző együttműködési zónákat jelöl ki. CADSES: Central–Adriatic–Danubian and Southeastern European Spaces, azaz Közép-Európa, az Adriai térség, a Duna menti országok és a délnyugat-európai államok a program kiemelt területei (3. ábra). Létrehozásának oka az EU tag és nem tagállamok közötti fejlődésbeli különbségek megléte. A program célja a fejlődésbeli különbségek mérséklése, elsősorban a területi tervezésben megvalósuló kooperáció révén. A kezdeményezés egyfajta közös területi tervezési koncepció, közös tervezési nyelv és fejlesztési perspektívák kialakulását kívánja elősegíteni, főleg az intenzív és sokoldalú információcsere, kommunikációs hálózatok, közlekedés és szállítás fejlesztése révén, az eltérő fejlettségű európai nagytérségek „egyensúlyba hozása” céljából. Elkészült a helyzet-feltárás és a fejlesztési koncepció első változata (*A közép-európai, a Duna menti... 1999*), amelynek széleskörű szakmai vitáját a kidolgozók ösztönzik, azonban a kezdeményezés eddig nem kapott sem szakmai, sem politikai publicitást, így a szűk szakértői testületek érdeklődésére tart csak számot. Holott rendkívül alaposan és igényesen dolgozza fel a térség országainak területi fejlődését, átfogóan értékeli a rendszerváltozások következményeit a területi szerkezetben, és rendkívül hasznos fejlesztési megoldásokat kínál a jövőre nézve.

Az INTERREG II/C tehát egy sajátos kiegészítő program az INTERREG kezdeményezéseken belül, amely szorosan kapcsolódik az INTERREG II/A-hoz, de már a transznacionális együttműködések megalapozását szolgálja, egyben előkészíti a következő tervidőszak (2000–2006) fejlesztési irányait, döntően a csatlakozni szándékozó és társult országok vonatkozásában.

Az INTERREG programok keretében 1996-ig 2,5 millió ECU felhasználásáról döntöttek, és 50 program finanszírozását támogatták. Az INTERREG keretében figyelembe vehető területi egység a NUTS 3 adminisztratív szinten besorolt belső és külső szárazföldi határok, valamint egyes tengeri határok.

1994-ben az INTERREG programok párjaként útjára indította az Európai Unió a PHARE CBC (Cross Border Cooperation) programokat, amelyek az EU külső határainál a nem uniós tagországokban támogatták az együttműködések, illetve hozzájárultak az INTERREG keretében elfogadott programok közös finanszírozásához és megvalósításához (4. ábra). Az 1994-es költségvetésen belül 150 millió ECU-t különítettek el a PHARE CBC programokra. Ekkor Albánia, a Balti Köztársaságok, Bulgária, a Cseh Köztársaság, Lengyelország és Szlovénia részesülhetett támogatásban. Majd Ausztria 1995-ös EU csatlakozásával két újabb ország, Szlovénia és Magyarország is bekerülhetett a támogatásba.

3. ábra
A CADSES program kiemelt területei

Országok és régiók a CADSES térségben

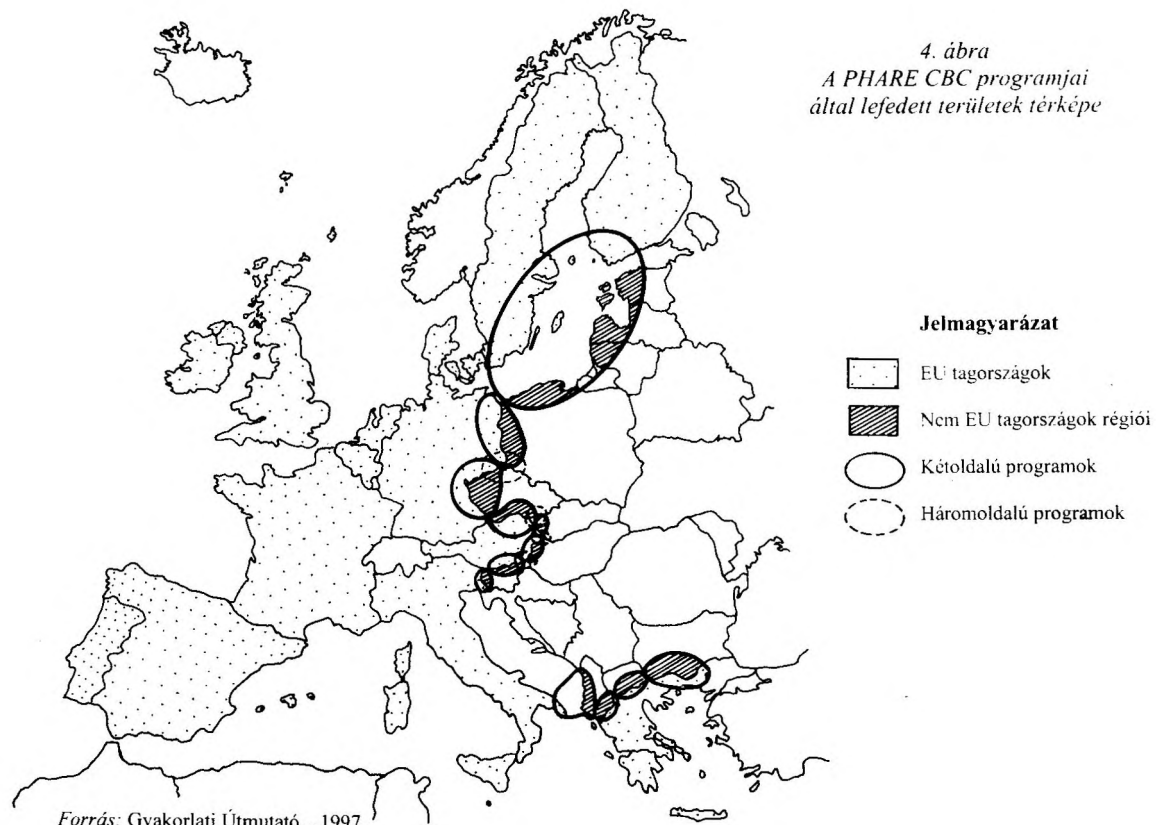
A dőlt betűvel szedett országok még nem teljes jogú résztvevői a CADSES térségnek

ESTIA* partner ESTIA megfigyelő

ESTIA = délkelet-európai együttműködési térség.

Forrás: A közép-európai, a Duna menti... 1999.

4. ábra
A PHARE CBC programjai
által lefedett területek térképe

Forrás: Gyakorlati Útmutató...1997.

Míg az 1994-es programok erősen koncentráltak a határokon átnyúló infrastruktúra fejlesztésére, az 1995-ös évre már növekedett a gazdasági jellegű, üzleti együttműködést segítő programok aránya.

Az AEBR támogatásával 1990-ben az INTERREG programmal együtt (mintegy azt támogatva, segítve) indították útjára a LACE programot (Linkage Assistance and Cooperation for the European Border Regions), 1990–95, illetve 1995–2002-es periódusokra. A program a határtérségek „fórumaként” működik, információgyűjtéssel, tanácsadással segíti a határon átnyúló együttműködéseket, valamint a határterületek hálózatának kialakítására irányuló törekvéseket. Eredmények: 70 workshop és szeminárium, adatbázisok, gyakorlati kézikönyvek kiadása, brosúrák, hírlevelek terjesztése, sokszorosítása révén egységes marketing koncepció kidolgozása, melynek következtében a határ régiók még sokoldalúbb együttműködésre lehetnek képesek.

A fentiekben bemutatott támogatási formák nagyban hozzájárultak a határ menti együttműködések számának növekedéséhez. Az elérhető finanszírozási források nemcsak a kooperációk számát, hanem a hatékonyságot is növelték. A legtöbb országban, főleg a spanyol, görög, portugál területeken, valamint a külső határoknál az ún. kemény faktorok (pl. infrastruktúra) fejlesztésére fordították a támogatásokat. A programokat legtöbb esetben a regionális hatóságok, de többségében a nemzeti kormány koordinálta (néhány kivétel van csupán helyi szintű program-lebonyolításra, így a német–holland és a dán–német határterületeken). A központi kormányzattól való függőség viszont megnehezíti, megakadályozza a támogatások irányelveinek megvalósítását, csakúgy, mint a határ menti együttműködések terén meglévő kevés tapasztalat. Összességében a kialakított pénzügyi támogatási formák sikeresek voltak, hiszen az igények 1994-ben 35%-kal haladták meg a lehetőségeket. Mindezt néhány konkrét, már megvalósított projekt felsorolásával kívánjuk illusztrálni (*Gyakorlati Útmutató a Határon...* 1997).

A gazdasági együttműködések közül kiemelkedő az Alkalmazott Lézer technika EUREGIO a holland–német határon, a Regionális Gazdasági Bázis Integrált Fejlesztése a dán–francia–luxemburgi határon, az Egyesült Királyság közös együttműködésének eredményeként létrejött Határ menti Üzleti Katalógus, valamint a Szentgotthárd–Heiligenkreutz Ipari Park a magyar–osztrák határon. Az infrastruktúra területén megvalósított fejlesztések, például nemzetközi híd építése Valencában (spanyol–portugál határ), a Shannon–Erne vízi út újjáépítése (Írország–Egyesült Királyság), határ menti tömegközlekedési szolgáltatások (dán–német határ), valamint új kompkapcsolat kialakítása az Euréció Elbe–Labe-ben (német–cseh határ). Néhány példaértékű eredményről az idegenforgalom (pl. közös turistautak feltérképezése a spanyol–portugál, EPIRUS TOURISM adatbázis létrehozása a görög–albán határon), a környezet- és természetvédelem (Tiszta Pireneusok kampány a francia–spanyol, hulladék-gyűjtési és újrafel-

használati program a német–holland, Fertő–Hanság határon átnyúló nemzeti park a magyar–osztrák határon) és az oktatás (Euregionális Képzési Központ a francia–belga, diákszállások építése, felsőoktatási intézmények közötti együttműködés a német–lengyel határon) területéről is be lehet számolni.

3.1. Intézményi és szervezeti modellek határ menti együttműködésekre

Az előző fejezetben megismertük, hogy a hetvenes évektől a határ menti bi- és trilaterális együttműködésektől a többoldalú preintegrációs tömörülésekig a társadalmi, gazdasági és kulturális együttműködések széles skálája alakult ki Nyugat-Európában. Ezek a határ menti kooperációk különböző fejlettségi szintjein állnak, eltérő hatékonysággal és aktivitással lépnek fel közös érdekek érvényesítésére.

Az együttműködés első lépcsőfoka a spontán településközi kapcsolatok kialakulása az alulról építkezés elvének megfelelően. A partnervárosi kapcsolatok, települési, helyi (városi, falusi) önkormányzatok által létrehozott térségi szövetségek sorolhatók ehhez a kezdeti együttműködési szinthez, melyek tevékenységüket általában a kultúra és a társadalom terén fejtik ki. Az együttműködések céljait a területi egység tudatosítása, a másik fél, a partner megismerése, közös rendezvények, látogatások szervezése, kétnyelvű ismertető kiadványok megjelentetése, fórumok szervezése jellemzi. Törekcsenek a magánszféra minél szélesebb bevonására. Ezek a kezdeményezések akár szervezett formát öltenek, akár nem, megfelelő gyakorisággal működve fontos kiindulópontjai a további, magasabb szintű együttműködéseknek. Az akciókban nagy szerepe van az egyéneknek, az egyes lokális aktoroknak, akik mozgatják a kezdeményezést, s az elhivatottságuk jelentősen hozzájárul az együttműködés bővítéséhez, hiszen hálózatot alkotva válnak alapjaivá a további, akár magasabb szintű kooperációknak.

A periférikus helyzetből fakadó problémák azonban nemcsak település, hanem sokkal inkább térségszinten jelentkeznek. Megoldásukhoz már a regionális, de a központi kormányzat támogatására is szükség van, ehhez pedig elkerülhetetlen valamilyen együttműködési forma, intézményi keret kialakítása. Hosszú távú célt megfogalmazó határon átnyúló együttműködés előbb-utóbb állandó szervezet kialakítását követeli meg, melyhez döntési kompetenciát, de egyben erőforrásokat és jogköröket is kell utalni. A szervezetek felállításának célja tehát a problémák hatékony megoldása, a helyi, regionális, országos szereplők, közigazgatási szintek összekötése a határ mindkét oldalán, illetve a híd szerep betöltése a két ország vonatkozásában az együttműködésbe bevont aktorok között.

Az intézményesülés tehát egyrészt az együttműködés magasabb szintjét jelenti, másrészt pedig egyfajta stratégiai szemlélet kialakulását ösztönzi, erősíti a hosszú távú gondolkodást és cselekvést. Bár a programok lebonyolításának, EU források megszerzésének gyakran elengedhetetlen feltétele is a határon átnyúló

szervezetek (titkárság, munkacsoportok, parlament) felállítása. Intézmények létrehozásának alapelvei a következők lehetnek:

- partnerkapcsolat és szubszidiaritás,
- az állampolgárok minél szélesebb körű tájékoztatása,
- elhivatott egyének szerepvállalása (regionális hatóságok, törvényhatóságok, cégek, társadalmi szervezetek),
- politikusok bevonása az együttműködésbe minden szinten,
- egyenlőség (egyenlő képviselőt a határ mindkét oldaláról).

A határon átnyúló intézmények fejlődését azonban erőteljesen befolyásolják az adott ország (illetve országok) társadalmi, gazdasági viszonyai, a közigazgatás rendszere, a történelmi előzmények, illetve az egyes szintekhez fűződő kompetenciák. (Ezek ország-specifikusak, ezért az általánosítás, mindenkor érvényes konzekvenciák levonása a határon átnyúló szervezetek kialakítása, működése terén nehéz.)

A sokrétű tapasztalat és a finanszírozó programok elérhetősége ösztönzi a határon átnyúló intézmények fejlődését, s ugyanígy pozitívan hat működésükre a különféle országok közötti keretegyezmények, megállapodások megléte is. Akadályozó tényező viszont a közigazgatási szintek országonként eltérő hatásköre, a különböző jogrendszer és az intézmények fejlettsége. Hasonlóképp negatívan befolyásolják az együttműködést a különféle közjogi korlátozások, illetve ezen megszorítások megszüntetésére irányuló politikai szándékok hiánya, bizonyos területeken meglévő érdekellentétek.

Határon átnyúló szervezetek felállítására tehát a hatékonyabb érdekképviselő, közös fellépés, és a programok eredményes lebonyolítása érdekében van szükség, a szervezeti forma megválasztása pedig a kooperáció szintjét, mélységét is jelzi. Ugyanakkor a társadalmi, gazdasági adottságok, lehetőségek függvényében sokféle kooperációs forma alakult ki, eltérő szintekkel és hatáskörökkel, ami a tipizálást igencsak megnehezíti.

Az intézményesülés terén meghatározó szempont a határ menti kapcsolatok és kezdeményezések időtávja, ami értelemszerűen lehet hosszú távú, stratégiai szintű és rövid távú, projekt mélységű együttműködés.

A stratégiai együttműködések jellemzője, hogy előrehaladott, régóta tartó együttműködésekre alapozva hosszú távú célkitűzéseket fogalmaznak meg, amelyek megvalósítására mindkét fél részvételével állandó szervezetet hoznak létre. Alapvető cél a belső, endogén erőforrások hosszú távon történő kihasználása, az esetleges periférikus jelleg és az elmaradottság felszámolása, illetve a régiók versenyképességének fokozása. A együttműködés szervezetén keresztül erre vonatkozólag ajánlásokat, tervezeteket, koncepciókat fogalmaznak meg (és ezek lebonyolításában is aktívan részt vesznek). A stratégiai szintű együttműködéseknek két altípusát lehet elhatárolni: az eurégiókat és a munkaközösségeket.

A projektszintű együttműködési struktúrák bizonyos programok, projektek minél hatékonyabb lebonyolítása érdekében jönnek létre. Legtöbbször ad-hoc jellegűek, nem állítanak fel állandó szervezeteket. Bár ezek is a határ menti régiók fejlesztését, felzárkóztatását segítik, de nem fogalmazznak meg átfogó, hosszú távú célkitűzéseket, általában egy-egy konkrét részterület fejlesztésére, egyes határon átnyúló programok véghezvitelére szolgálnak, egy-két éves időtartammal. Ezekben belül két alapvető típust különböztethetünk meg: a jogi alapokat nélkülöző struktúrákat (munkacsoportok, monitoring szervezetek) és a jogi formáknak megfelelően kialakított szerveket (INTERREG, PHARE ajánlattevők), melyeken belül még megkülönböztethetünk országos törvényeken alapuló szervezeteket (pl. EEIG-k, vegyes gazdasági társaságok) és államközi egyezményeken alapuló formációkat.

Az Európai Unió Bizottsága az egyes fejlettségi szintek elhatárolásakor figyelembe vette a partnerség formába öntését (a szervezeti jelleget), a szervezetet és kapacitását (a szervezet működőképességét), a funkciókat és hatásköröket (a megfelelő kompetencia szintet) és az INTERREG I-II, PHARE CBC programokkal való kapcsolatot. Ezek alapján összeállíthatók és értékelhetők az egyes együttműködési típusok (2. táblázat).

3.1.1. Az eurégiók

Az eurégiók a legmagasabb szintű együttműködési struktúrák, a legfejlettebb és legszélesebb hatáskörű, illetve a legtöbb funkcióval rendelkező szervezetek. Scott (1996) szerint az eurégiók fő célja, hogy elismerjék őket olyan nemzetközi szerveződésként, amely az adott régió gazdasági, környezetvédelmi, szociális és intézményi problémáival foglalkozik. Az ilyen tevékenységeknek eurégiók szintjén történő koncentrációjától azt remélik, hogy olyan kritikus tömeget érhetnek el (gazdasági értelemben), amely erősíti a határ menti térségek kohézióját, illetve felkelti a magánbefektetők és intézmények érdeklődését.

Az eurégiókon belül a legfejlettebb szervezetek, a „hosszú távú, integrált, határon átnyúló struktúrák” címszóval jellemezhetők. Ezek a régiók a legmagasabb szintű együttműködési formákat évtizedek tapasztalatára építve fejlesztették ki, tehát egy hosszú, szerves fejlődés eredményeként, fokozatosan jöttek létre. Legfontosabb jellemzőjük, hogy politikai döntéshozói jogkörrel rendelkeznek. Ez azért meghatározó, mert a legtöbb határ menti szervezet semmiféle döntéshozói kompetenciával nem rendelkezik. Ezek a szervezetek a határon átnyúló projekteknek nemcsak a tervezésében, kidolgozásában, hanem a megvalósításában is részt vesznek. (Közös, állandó határ menti irodát működtetnek közös bankszámlával az adminisztrációs feladatok ellátására.) Az INTERREG programok lebonyolításába is jelentős szerepet vállalnak, kapcsolatban állnak a program felügyelő bizottsággal.

2. táblázat

A határ menti együttműködések szervezeti modelljeinek az Európai Unió Bizottsága által meghatározott értékelési szempontjai

Együttműködési szintek	Általános jellemzők	A partnerség formába öntése			Szervezet és kapacitás		Funkciók és hatáskörök			Kapcsolat az INTERREG-gel	
		Országos szint bevonása az együttműködésbe	Regionális szint bevonása az együttműködésbe	Helyi szint bevonása az együttműködésbe	Választott politikai döntéshozó szerv (tanács)	Állandó titkárság, munkacsoportok	Ajánlások, tanulmányok készítése	Projekt kidolgozás (részvétel)	Projekt előszelekció, megvalósítás	Állandó bizottsági részvétel, tagság	Esetleges
EURÉGIÓK	Német–Holland (D/G)	X	X	X	X	X	X	X	X	X	
	EUREGIO										
	Eurégiók a belső határoknál	X	X	X		X	X	X	X	X	
	Munkaközösségek	X	X	X		X	X	X			X
	Projeksintű együttműködések		X	X			X	X	X		X

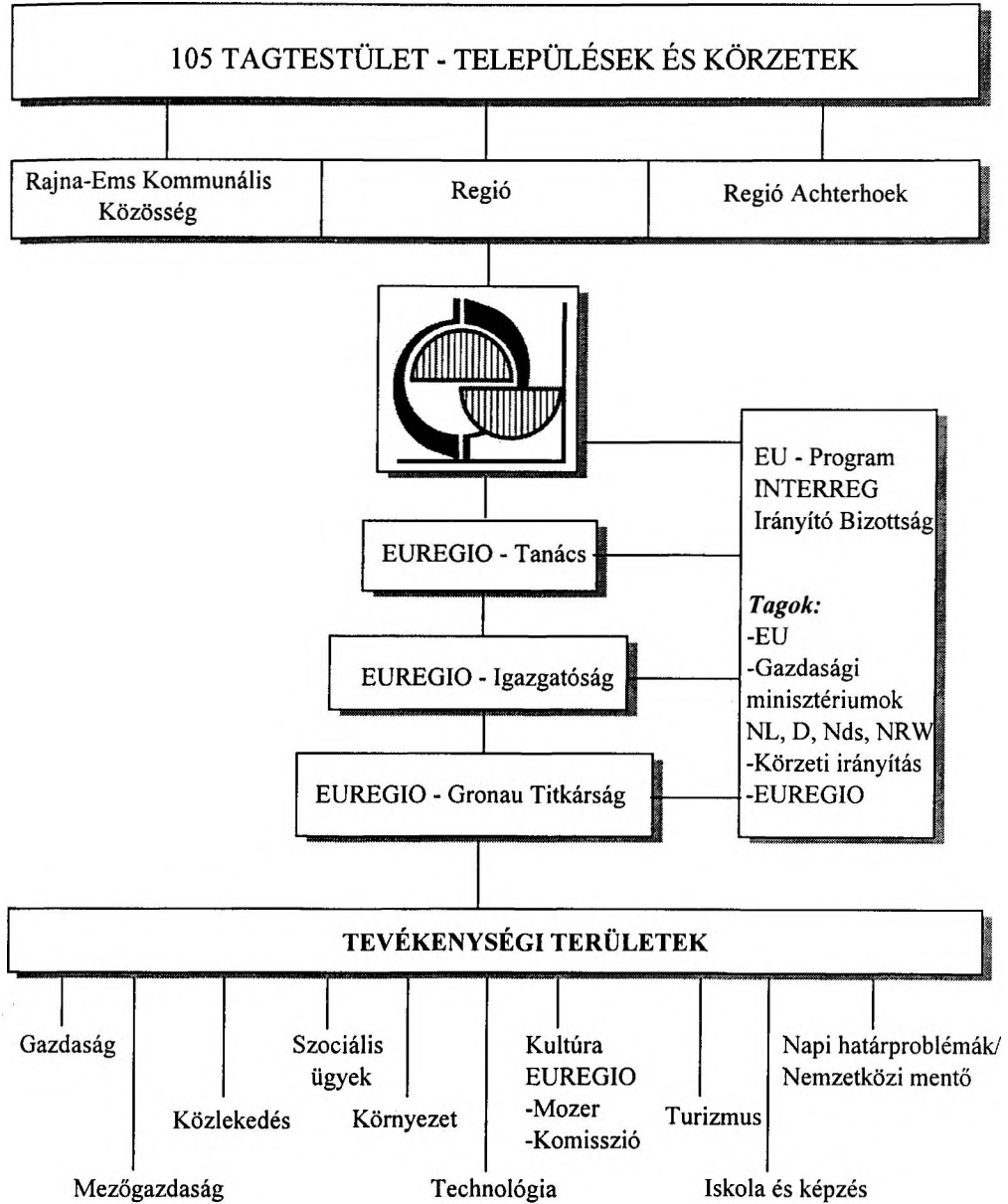
Forrás: Saját szerkesztés.

Az előző együttműködési típusra legjobb példa, mint követendő modell a Hollandia–Németország határán létrejött EUREGIO. Az EUREGIO máig a legfejlettebb határ menti integrációs forma Európában, és egyúttal a legrégebbi is, 1965-ben hozták létre, Enschede–Gronau székhellyel, a német–holland határvidéken. Az EUREGIO-t, mint mintát szokták bemutatni, mert elsőként építette ki szervezetrendszerét és eljárás-mechanizmusait, s gyakran szolgál példaként a határon átnyúló együttműködések számára, főbb elemeit sokszor adaptálják és tanulmányozzák az újabb és újabb határ menti struktúrák létrehozásakor.

A német–holland határterületen az ötvenes évek közepétől a két ország regionális tanácsai kétoldali konzultációkat kezdeményeztek, melyek eredményeként 1965-ben hivatalosan is megalakult az eurégió, akkor még, mint munkaközösség. Ez a határzóna Európa egyik legsűrűbben lakott határterülete (1,9 millió fő él itt), így nagy az esélye önálló gazdasági súly elérésére a közeli gazdasági centrumokkal (Brüsszel, Antwerpen, Randstadt, Ruhr-vidék) szemben. 1967-ben létrehozták az eurégió legfontosabb intézményét a Holland–Német Tervezési Tanácsot (Deutch–German Planning Comission: DGPC) a területi és szektorális fejlesztések, a tervezés koordinációja, az általános fejlesztési célok megvalósítása illetve ennek elősegítése, a legfontosabb információk gyűjtése, valamint a központi tervezés képviselőivel való kapcsolattartás (holland és német oldalon egyaránt) céljából. Tagjai közjogi intézmények, lokális és regionális szinten. Az intézményesülés folyamatában a következő – meghatározó – lépcsőfok egy határon átnyúló, választott parlamenti közgyűlés az EUREGIO Tanácsának létrehozása volt 1978-ban. A tanács tagjai 29 holland és 31 német képviselő, akiket az eurégióban részt vevő városokban történő választások útján küldenek a közös döntéshozó szervezetbe (5. ábra). A választott testület következtében érvényesülhet egyrészt a szubszidiaritás elve, hiszen a tanács egy konzultációs és koordinációs szerv, amely megpróbálja összehangolni a helyi önkormányzatok tevékenységét, másrészt lehetővé teszi a politikai szint bevonását, ezáltal erős érdekérvényesítő képességet biztosít, de egyben hozzájárul egyfajta „határon átnyúló identitás” kialakulásához is.

Az eurégió működésében a legfőbb szerv, a tanács hozza a stratégiai döntéseket, hatáskörébe tartozik az INTERREG projektek jóváhagyása, míg az igazgatóság döntéseket megvalósító és ellenőrző szervezatként működik. A munkacsoportok a gyakorlati problémákra keresik a választ, míg az állandó titkárság a mindennapos adminisztratív munkákat végzi. (Az EUREGIO legfőbb szervének tagjai egyúttal tagjai az INTERREG Operatív és Felügyelő Bizottságának, amelyben elnökségi szerepet töltenek be, és titkársági feladatot látnak el.) Az EURÉGIÓ nemzetközi jog alá tartozó szervezet. Az 1991-ben aláírt Német–Holland Egyezmény lehetővé teszi a regionális és helyi hatóságoknak határon átnyúló jellegű magán és közjogi szerződések megkötését. A szerződést a német és holland külügyminiszter mellett a német tartományok kormányfői írták alá. A szerződés három együttműködési formát fogalmaz meg, a közjogi egyezményeket, a szerződéseket és a döntéshozó fórumként működő munkaközösségeket.

5. ábra
AZ EUREGIO szervezeti vázlatja

Forrás: Gyakorlati Útmutató ... 1997.

Az EUREGIO intézményei a térség fejlesztése érdekében határon átnyúló programokat, projekteket dolgoztak ki, amelyek megerősítették a régió térségben játszott szerepét, ezek finanszírozása kezdetben a partnerrégiók hozzájárulásából történt, majd az INTERREG I–II program segítségével bővültek a fejlesztési források, és még hatékonyabb érdekképviseletet tettek lehetővé. Az INTERREG I keretében 1995-ig összesen 72,8 millió ECU áramlott a térségbe. A támogatások felhasználása változatos területekre irányult, például turizmusfejlesztésre, adatbázis és elektronikus posta létesítésére, szakmai továbbképzésekre, biomedikai technológia kifejlesztésére, környezetvédelemre. Főbb eredményeket a gazdaságfejlesztés valamint a közlekedési kapcsolatok fejlesztése terén értek el (például Elmland Highway), a kereskedelmi hálózat fejlesztése sikeresen mérsékelte a térség periférikus jellegét. A turizmus, amely addig kevésbé volt jellemző a térségre az INTERREG programnak köszönhetően fellendült.

A német–holland eurégió tehát egy hosszú, szerves fejlődés, több mint 30 éves együttműködés eredménye. Úttörő szerepet játszott a határ menti együttműködések intézményesülésében, és míg más multiregionális együttműködések csak most kezdik kiépíteni saját szervezeti rendszerüket, addig ez a kezdeményezés sikeres volt, jól felépített, működőképes struktúrát hozott létre. „Unikumjellegét” a – máig egyetlen – határon átnyúló parlament adja, amely elősegíti a nyilvános, közzsféra, és a magánszektor hatékonyabb bevonását, illetve nagyobb kooperációs outputot tesz lehetővé, mint az egyoldalú akciók.

Részben az EUREGIO mintájára több sikeres határ menti struktúrát hoztak létre Nyugat-Európában, főleg a francia, német, belga, holland, dán határok mentén. Ezek szintén magas fokon integráltak, de politikai döntéshozói jogkörrel nem rendelkeznek. Többen közülük a közelmúltban – a kilencvenes évek közepén – alakultak meg, a helyi és regionális képviselőkre építve. Számos program szervezésében és lebonyolításában vesznek részt, és az INTERREG programmal is kapcsolatban állnak.

Sikeres példa az Euregio Rhein–Maas–Nord (1993), amely 3,7 milliós népességével az egyik legnagyobb, és Európa legsűrűbben lakott határvidékén fekszik Németország és Hollandia határán. Szintén jó példa a francia–német határ mentén fekvő PAMINA (Palatinat–Mittlerer Oberrhein–Nord Alsace), amelyet 1988-ban az INTERREG programok lebonyolítására hoztak létre állandó, közös határ menti titkársággal. Hasonló kooperációs struktúra a PACA (Provence–Alpes–Côte d'Azur) rövidítésű szervezet a francia–olasz határvidéken, átfogó fejlesztési céllal, illetve az infrastruktúra és az alulfoglalkoztatottság problémáinak megoldására. Az 1989-ben alapított Storstroms AMT/Ostholstein elnevezésű szervezet – a német–dán határ mentén – célja a közös lobbyszás a két ország fizikai összekötetése érdekében, illetve közös projektek készítése a foglalkoztatási feszültségek kezelése érdekében. A sort folytathatnánk az Európai Unió

összes tagországgal, hiszen szinte mindegyik országban a határ menti térségek együttműködése szervezett formát öltött.

A szervezeti rendszer általános modelljét nem lehet megadni, azonban felvázolható az a struktúra, amelyben az eurégiók intézményrendszere működik. A bizottság a határrégiók helyi és regionális képviselőiből áll, (esetenként állami képviselők is részt vesznek a munkában), feladata az általános fejlesztési célok meghatározása, a fejlesztési politika irányítása, az INTERREG program vezérlése, koordinálása. Általában az egész együttműködést alapjaiban érintő döntések meghozatala tartozik a bizottság hatáskörébe. Az állandó titkárság többségében az adminisztratív feladatokat látja el, az ügyvezetéssel kapcsolatos tevékenységeket végzi, értekezletek szervezése, információk szolgáltatása, gyűjtése, terjesztése a feladata, koordinál a területfejlesztés szereplői között a határ két oldalán. Közös finanszírozásban működik, állandó személyzettel (fizetett alkalmazottakkal) rendelkezik. A munkacsoportok az együttműködés legfontosabb egységei. Az azokban tevékenykedő személyek egy-egy fejlesztési irány felelős szakembereinek tekinthetők, ők végzik a projektek előkészítését, s azok megvalósításának gyakorlati problémáival foglalkoznak.

Eurégiók nemcsak az Európai Unió belső határai mentén, hanem a kelet-közép-európai változások következtében a külső határoknál is alakultak, döntően a fenti példák valamelyikének adaptálásával. Az elsők között jött létre a Neisse/Nisa/Nysa Eurégió (1991) a német–lengyel–cseh határrégióban, az Eurégió Pomeránia (1992), a Spree–Neisse–Bober Eurégió (1992) és a Pro Europa Viadrina Eurégió (1993) a német–lengyel, az Erzgebirge Eurégió (1993) és az Elba/Labe Eurégió (1993) a német–cseh határ mentén. Bár a szervezeti formák átvétele többségében sikeres volt a külső határoknál is, az eltérő fejlettség és intézményrendszer valamint finanszírozási helyzet következtében markáns különbségek figyelhetők meg a határrégiók között, melyek aztán megnehezítik, gyakran megbénítják az együttműködéseket.

3.1.2. Munkaközösségek és projektszintű együttműködések

A munkaközösségek az eurégiókhoz hasonlóan hosszú távon együttműködésre szervezett érdekközösségek, de szervezeti felépítésük az előző szervezeti formánál egyszerűbb vagy kevésbé integrált, és a kompetencia szintjeik is kisebbek. A szervezeti felépítésükre általában munkacsoportok (esetenként bizottságok) kialakítása jellemző, az adminisztrációs feladatokat pedig általában nem állandó, hanem megosztott titkárság látja el, évente változó székhellyel. A munkacsoportok meghatározott időszakonként üléselve ajánlásokat dolgoznak ki a fontosabb problémák megoldására, tanulmányokat készítenek, információs fórumként működnek.

Az INTERREG programmal ritkán állnak szorosabb kapcsolatban. A projektek lebonyolításában inkább csak tanácsadóként vesznek részt.

Jó példa erre az együttműködés típusra a COTRAO elnevezésű szervezet, a Nyugat-Alpok régióinak és kantonjainak munkaközössége, a francia–svájci–olasz hármashatár mentén. (Tagjai francia oldalról: Provence-Alpes-Côte d'Azur, Rhone Alps tartományok, Olaszországból Liguria, Val d'Aosta, Piemonte tartományok és Geneva, Vaud, Valais svájci kantonok.) A szervezetet 1982-ben hozták létre a közös érdekek képviselésére. (Szervezeti szintjei: Elnöki Hivatal, Kormányzó Iroda, a régiók és kantonok legfelsőbb vezetőinek bázisa és nyolc, ágazati szemléleten alapuló bizottság a kiemelt területek problémáinak kezelésére.) A munkaközösség INTERREG koordinációs funkcióval nem rendelkezik, mégis két fontos projektet – az „Euro-Transalpina” elnevezésű, turizmust fejlesztő projektet és az „Ember és az Alpok” elnevezésű utazó határ menti kiállítás projektet – vezérelt.

Hazánkat is érinti az Alpok–Adria Munkaközösség, ami szintén multi-regionális szervezetnek tekinthető. A hetvenes évek végén olasz és osztrák tartományok illetve Bajorország által alkotott Keleti-Alpok Közössége a nyolcvanas évek végén fordult a közép-európai országok felé, együttműködési szándékkal. Ekkor bővült ki a közösség Szlovéniával, Horvátországgal és az öt magyarországi megyével (Győr-Moson-Sopron, Vas, Zala, Somogy, Baranya), illetve Ticino svájci kantonnal. Hasznos fóruma volt ez az együttműködés az Európai Unió területi szintű működése megismerésének, illetve kimondottan a gazdasági kapcsolatok valamint a nyugat-európai közigazgatási rendszer tanulmányozásának. A közösség nem volt képes arra, hogy egy szilárd szervezeti és működési rendszert alakítson ki, ugyan számtalan bizottságában élénk munka folyt, de azok éppen a közös források hiánya miatt, illetve a tagok között kialakult ellentétek (Jugoszláv háború) következtében nem voltak képesek összeadódni, és egy eredményeket felmutató, multiregionális együttműködéssé szerveződni.

A Duna menti Tartományok Munkaközössége 1990-ben alakult, azóta kilenc ország 28 régiója tagja a közösségnek. Négy ország (Horvátország, Szlovákia, Szerbia, Moldávia) teljes területtel szerepel, mindez 612 ezer km², és közel 77 millió lakost érint. Magyarország részéről a Duna menti megyék: Győr-Moson-Sopron, Komárom-Esztergom, Fejér, Pest, Tolna, Bács-Kiskun, Baranya tagjai a munkaközösségnek. A szervezetet a Vezető Tisztségviselők Konferenciája irányítja, évente üléseznek, s annak elnökét a Duna folyásával megegyező irányban lévő közösségi tagok adják, évenkénti rotációval. A szakmai munkát a munkabizottságok végzik, ezek a területfejlesztéssel, a környezetvédelemmel, az idegenforgalommal és a gazdasági kapcsolatokkal, a kultúra és a tudomány kérdéseivel, a sporttal, a közlekedéssel és a dunai hajózás problémáival foglalkoznak. A szervezet nem rendelkezik jelentős befolyással, elsődlegesen tanácskozási fórum, önálló projektet eddig nem indított.

A projektszintű együttműködési struktúrák, mint a nevük is mutatja, a határrégiókban egy-egy probléma vagy probléma-csomag megoldása akár egyedi jelleggel, akár több programból álló együttműködések koordinálása és levezérlése érdekében jönnek létre. Ezek a projektek rendszerint közösségi kezdeményezéseken alapulnak, és gyakran jelentik egy későbbi hosszú távú, integráltabb együttműködés első lépcsőfokát. Nagy részük gazdasági és kereskedelmi célkitűzéseken alapul, de találunk példát az infrastrukturális fejlesztés, környezetvédelem és idegenforgalom területén is az együttműködésre. Azonban nem minden határon átnyúló projekthez kell külön szervezeti struktúrát létrehozni, gyakran elegendő a fennálló intézményeken, két ország között megkötött szerződéseken, megállapodásokon keresztül vezérelni a lebonyolítást.

Határon átnyúló, úgynevezett „ad-hoc” szervezet felállításánál fokozottabban érvényes, hogy a cél határozza meg az eszközt, vagyis az együttműködés típusa a megfelelő struktúrát. Egyedi, rövid lefutási idejű projektek esetében célszerűbb a jogi alapot nélkülöző egyszeri, gyakorlati megállapodást választani. (Annál is inkább, mert a jogi keretek, lehetőségek igen csak szűkösek ennél a kooperációs formánál.) Tehát a projekt jellege (egyszeri vagy multiprojekt), lefutási ideje és a nemzeti törvényhozáson belül létrehozható szervezetek típusa határozza meg a kooperáció szintjét.

Az Európai Unióban általános, projektszintű határon átnyúló szervezet nem alakult ki, és – főleg a jogi korlátok miatt – kevés lehetőség áll rendelkezésre. Ezek közül az egyik forma a nemzetközi, EU jogszabályokon alapuló megoldás, melyre egyetlen példa az EEIG (European Economic Interest Grouping, Európai Gazdasági Érdekcsoport). A másik formába tartoznak az országos törvényeken alapuló határon átnyúló struktúrák (MEC: Mixed Economy Company, Vegyes Gazdasági Társaságok), illetve a speciális megállapodásokon alapuló, vagy jogi alapok nélkül létrehozott szervezeti megoldások.

Az EEIG (Európai Gazdasági Érdekcsoport) a Közösségi törvényhozás alá tartozó olyan jogi forma, amely a határ két oldalán működő különálló vállalatok vagy más jogi személyek csoportosulását teszi lehetővé, közös gazdasági tevékenység végzése céljából. Előnye, hogy elősegítheti a versenyképesség növekedését, a termelés hatékonyabbá tételét, esetlegesen (főleg ipari üzemeknél) közös erőforrás-kihasználást, technológia-fejlesztést, marketing tevékenységet.

Ugyanakkor az EEIG szervezetek két jogi korláttal is rendelkeznek, amelyek hosszú távon az együttműködés kiterjesztésének gátjává is válhatnak. Egyrészt kizárólagosan gazdasági tevékenységek támogatására alakulhatnak, másrészt a közjogi intézményekkel sajátos a jogi helyzetük. Közvetlen kapcsolat számukra a nemzeti törvényhozás alá tartozó harmadik féllel külön szervezet létrehozása nélkül nem lehetséges, ez megakadályozza, hogy nagyobb, átfogó programokat vezéreljenek.

Az EEIG, gazdasági érdekcsoportot állított fel 1990-ben öt ország (Belgium, Hollandia, Franciaország, Spanyolország és Nagy-Britannia) részvételével, amely főleg az üzleti adatok, információk cseréjét segíti elő a tagok számára. (Név: Eurocorp, szervezeti rendszere: közgyűlés, igazgatótanács, ügyvezető igazgató.) Az Euro Institut német–francia alapítású érdekcsoport (1993), célja az oktatási, kutatási, tanácsadói tevékenységek koordinálása (szervezet rendszer: vezetőség, taggyűlés, elnök, tanácsadó testület). Az ECOM szervezetet (1993) pedig az Egyesült Királyság és Írország két „határvárosának” gazdasági kamarái hozták létre. A szervezet az INTERREG programmal is kapcsolatban áll, több speciális projektet nyújtott be (például kiadványkészítés, a terület fejlesztési stratégiája, piaci rések feltérképezése, környezetbarát csomagolótechnikák stb.). Összehangolt és eredményes együttműködés, amit az is mutat, hogy a szervezeten belül speciális érdekcsoportokat hoztak létre a helyi vállalatok részvételével. Ezek az érdekcsoportok az információtechnika és telekommunikáció, textil- és ruhaipar, jogi szolgáltatások, élelmiszer és üdítőipar, kézműves szolgáltatások és ajándéktárgyak készítése területén szerveződtek. A szervezeti felépítésük változatos, leginkább a gazdasági társaságokéra hasonlít.

Az országos törvénykezésem alapuló határ menti együttműködést segítő szervezetek között a egyes gazdasági társaságok az elterjedtek. Ezeket a szervezeteket elsőként Franciaországban állították fel, majd néhány más EU tagország is átvette ezt a formát. A társaságok magánjogi szervek, amelyek közpénzekből gazdálkodnak, és közösségi célokat szolgálnak, lényegében megegyeznek a magyar joggyakorlatban a közhasznú társaságokkal. Az állam határain kívül is működhetnek, több szervezet az INTERREG programhoz projekteket nyújtott be.

A másik formát a közösségi érdekcsoportok (Public Interest Grouping, PIG) alkotják. A PIG-ek csak Franciaországban létező szervezetek. Polgári és közjogi személyiségek közötti megállapodások által jönnek létre, és magukban foglalhatnak helyi és területi önkormányzatokat is. A tevékenységek széles skáláját képesek ellátni: közszolgálati menedzselés, közös kutatás, technológia-fejlesztés biztosítása a magán és közületi szférában.

A speciális megállapodásokon alapuló és a jogi alap nélküli struktúrákat főleg az INTERREG program megjelenése hívta életre. Az alkalmi struktúrák céljai és az abban részt vevő szervezetek jellege változatos. Céljaik között szerepel egy-egy projekt tervezése, irányítása, lebonyolítása, de tanácsadó szerepet is elláthatnak. Résztvevők lehetnek önkormányzatok, egyetemek, kutatóközpontok, vállalkozások, nonprofit szervezetek és gazdasági, de szakmai kamarák is. Előnyük a rugalmasság. Spanyol és portugál határterületeken több ilyen alkalmi struktúrát állítottak fel információcsere, üzleti partnerek szervezése érdekében.

A különböző szintű együttműködésekben belül (és gyakran ezek között is) nehéz különbséget tenni az egyes szervezetek besorolásakor, típusának megállapításakor, mert bár az összehasonlítás kritériumai egyértelműek, az alkalmazott

együtműködést segítő szervezeti rendszerek jellemzői már igencsak eltérőek. Gyakori, hogy egy konkrét együtműködés több kooperációs formára is jellemző adottságokkal rendelkezik, például egy eseti jellegű, egyedi projektet megvalósító alkalmi struktúra INTERREG koordinációs funkcióval rendelkezik, amit korábban az eurégiók sajátos funkciójaként határoztunk meg. Gyakori, hogy eurégió-szintű együtműködések, bár jól felépített szervezetrendszerrel rendelkeznek, tényleges határkörök és működésük alapján inkább valamilyen alsóbb kooperációs formát testesítenek meg, azaz „névleg eurégiók”. (Ez főleg az Európai Unió külső határai mentén lévő régiókat jellemzi, igaz, itt is van kivétel.)

A fentiekből látható, hogy az egyes konkrét szervezeti formák bemutatásakor az adott szintre általában, az esetek többségében jellemző sajátosságokat mutattuk ki, s ehhez a legjobb (és „legtisztább”) példákat kerestük illusztrációként. Az egyes struktúrák, rendszerek felépítését és tényleges működését az eltérő kompetenciák, az adott határrégió specifikus társadalmi–gazdasági jellemzői erőteljesen befolyásolják. Nem lehet tehát általánosítani, inkább arra kell a figyelmet felhívni, hogy számos szervezeti megoldás lehetséges a határ menti együtműködések szervezésére, azok mindig az elérendő céltól és a felek elkötelezettségétől, de az adott országok intézményi és jogi rendszereitől is függenek.

3.2. Néhány tanulság a kelet-közép-európai országok számára

Említettük, hogy a kilencvenes években Kelet-Közép-Európában is megélénkült a határ menti kapcsolatfelvétel, intenzívebbé váltak az együtműködések. Több ország (Lengyelország, Magyarország, Csehország) már a következő „lépcsőfok”, a határon átnyúló szervezetek létrehozására is kísérletet tett. Az együtműködések ezekben az országokban a már ismert tényezőkön – mint az erőforrások közös hasznosítása, a periférikus helyzet mérséklése, egy új gazdasági tér létrehozása – kívül még két további fontos (vagy legalábbis nem elhanyagolható) összefüggés is motiválta. Az egyik a PHARE CBC források elérhetősége, hiszen csak ezekkel a szervezetekkel lehet megpályázni a támogatásokat, s ezzel a belső forrás-hiányokat csökkenteni. A másik motivációt az Európai Unió csatlakozásra való felkészülés (főleg az első körben csatlakozásra váró országoknál) jelentette, hiszen a leendő tagállamok „minősítésekor” az Európai Unió rendszerével kompatibilis szervezeti és működési megoldás számbavételre kerül, s végül a jól működő határ menti együtműködés gazdasági és politikai előnyöket is eredményez.

Ezekben az országokban a határ menti együtműködés szervezeti keretének kialakítása valamelyik jól működő nyugat-európai struktúrát követte. Számos tanulmányút, tapasztalatcsere előzte meg felállításukat, melyek széleskörű, döntően nyugat-európai információkhoz juttatták a résztvevőket, érdekelteket. Nem szabad elfelejteni azt sem, hogy a nyugati mintákhoz képest „túl gyorsan”

jött létre több szervezet. Holott éppen a nyugat-európai tapasztalatok jelezték, hogy célszerű lépésről lépésre haladni az együttműködések szervezésében, még ott is, ahol nincsenek jelentős különbségek a határok két oldalán lévő országok gazdaságában vagy intézményrendszerében.

A szervezeti rendszer adaptálásakor figyelembe kell venni azokat a közös gazdasági-társadalmi adottságokat, amelyek Nyugat-Európában ezen intézményi formák kialakulásához vezettek. A holland-német eurégiók esetében ezek a következők (Scott 1997):

- a gazdasági, a társadalmi és politikai intézményrendszerben kevés az asszimmetria, ugyanakkor számos közös környezeti, szociális problémát találunk a határregiókban, ami az együttműködést serkenti,
- nincsenek jelentős kompetenciai különbségek a holland provinciák és a német államok között, hasonló politikai és pénzügyi autonómiát élveznek, így biztosítottak a jogi és pénzügyi keretek is a kapcsolatok alakításához,
- a gazdasági környezet hasonló strukturális problémákat mutatott (pl. foglalkoztatási feszültségek, szerkezetváltás, egyoldalú ágazati szerkezet, mérsékelt szolgáltató szektor, távol a gazdasági nagyközpontoktól), amelyek mindkét oldalon a relatív periférikus helyzet kialakulásához vezettek,
- az EU és a NATO évtizedeken keresztül ösztönözte a nemzetközi kooperációt, így csökkentve a nemzeti érzékenységet a szuverenitás terén és a biztonsági kérdésekben,
- a hasonló nemzeti érdekek, amelyeket inkább gazdasági és kulturális, semmint biztonság-politikai és területvédelmi tényezők befolyásolnak,
- a kapcsolati háló elemeinek megjelenése, s az azokban rejlő gazdasági, társadalmi és kulturális előnyök felismerése.

A német-holland határregióban a kedvező adottságok ösztönözték a kooperációt, a meglévő előnyöket csak „tőkésíteni” kellett. Ezzel szemben Kelet-Közép-Európában a fenti tényezők tekintetében inkább különbözőségekre, mint hasonlóságokra találunk. Az eltérő nemzetállami fejlődés jelentős gazdasági-társadalmi különbségekhez vezetett, alapvetően eltérnek a kompetenciák mind területi, mind helyi szinten, a regionális szint gyenge, gyakori az érdekellentét (politikai, gazdasági, nemzetiségi), az intézményrendszer nem kiforrott, finanszírozási források nem állnak rendelkezésre, illetve bizonyos határterületek esetében még a szembenállás, az etnikai konfliktusok is nehezítik az együttműködést.

A nehézségek ellenére mégis ösztönözni, segíteni kell Kelet-Közép-Európában a határ menti együttműködések kialakításában, fejlesztésében a következő alapelveket kell érvényesíteni. Az együttműködés csak a partnerség, a szubszidiaritás, a közösen kidolgozott fejlesztési stratégiára épülhet. Fontos az alulról építkezés elvének megvalósítása, vagyis intézményt, szervezetet csak akkor hozzanak létre, ha az már meglévő, kiterjedt együttműködést önt formába, és emel egy magasabb kooperációs szintre, ezek hiányában csak

újabb adminisztrációs szint létrehozása történik. (Tehát ne a szervezet felállítása legyen a cél „tényleges tartalom”, együttműködés nélkül. Nem arról szól a határ menti együttműködés, hogy a területi és országos politikusok még többet szerepeljenek a médiákban, és bölcs ígéreteket tegyenek a kapcsolatok javítására.)

Az intézmények közös költségvetéssel és egyenlő képviseléssel hozhatók létre, tényleges hatáskörök hiányában pedig törekedni kell szoros kapcsolat kialakítására az illetékes döntéshozó szervekkel. Szintén fontos a szereplők „minden szinten” (országos, regionális, helyi) történő bevonása, különösen a politikai szint megnyerése, ami hatékony eszköze az eurégió-gondolat terjesztésére. Biztosítani kell a hatékony és állandó információáramlást. Nem szabad megfélemlkezni a médiák szerepéről, hiszen a határrégió polgárait „meg kell fertőzni” az eurégió kínálta lehetőségekről. Ennek az adottságnak és lehetőségnek a folyamatos terjesztése, minél szélesebb körben való megismertetése nélkülözhetetlen eleme a sikernek.

Hatékony és eredményes határon átnyúló struktúrák felállítása Kelet-Közép-Európában is szükséges, jelentőségüket találóan fogalmazta meg Scott, J. (1997): „a határ menti együttműködés szervezeteinek gyors fejlődése a térségnek politikai tartalmat biztosít, s hozzájárul az új európai területi dimenziók kialakításához”. Ez az új területi dimenzió már az együtt élő határrégiókat jeleníti meg, ahol a kommunikáció zökkenőmentes, a gazdasági szereplők egymás adottságait képesek hasznosítani, mérséklődik a periférikus helyzet, a társadalmi kapcsolatok kiszélesednek, a különféle kultúrák új aktivitásokat eredményeznek, s végül a történelmi feszültségek oldódnak, a különféle népek és nemzetek egymásra találnak, megbékélnek.

4. Országhatár menti együttműködések Magyarországon

Az előzőekben láttuk, hogy az európai regionális politikák figyelme az évtized elejétől fokozatosan fordult a határok felé. Az okok egyszerűek. Az egyre határozottabban formálódó európai gazdasági tér korlátlan terjedését az országhatárok akadályozták. Az egységesülő Európai Unióban a határok részben lefékeztek az együttműködések, részben pedig a határrégióba nem vagy kevésbé jutottak el – éppen a gyenge elérhetőség miatt – a javak és szolgáltatások. Szükségessé vált tehát minél jobban feltárni, elérhetővé tenni a határrégiókat, növelni az együttműködési hajlandóságot, az együttes adottságok teljesebb kihasználását.

A kilencvenes években kitágult az európai horizont. A vasfüggöny leomlása ugyan megnyitotta Kelet-Közép-Európát, azonban az országhatárok megmaradtak. Sőt az új államok létrejöttével a korábbi belső, makrorégiókat, országrészeket elválasztó virtuális határok valós határokká váltak. Ennek következtében számos országban széttöredezett a térszerkezet, a természetes kapcsolatok meg-

szakadtak, szükségessé vált a hálózati rendszerek átszervezése. Mindezek nem könnyítették, hanem nehezítették a kapcsolatokat, szűkítették az európai térszerkezet egységesülését.

A kelet-közép-európai térszerkezetben tehát az összekapcsolódás együtt járt az elválással. Új helyzetek, lehetőségek alakultak ki, amelyek jelentősen befolyásolták egy-egy régió vagy központ jövőbeli fejlődését. A határ menti helyzet lehet kedvezőtlen, és éppen a változó körülmények révén kedvező is. Hiszen hozzájárulhat az adottságok teljesebb hasznosításához, a területi erőforrások megújításához, de azok gyors leépítését is eredményezheti, s ezzel fokozhatja a periférikus helyzetet, megeremtheti az elválást.

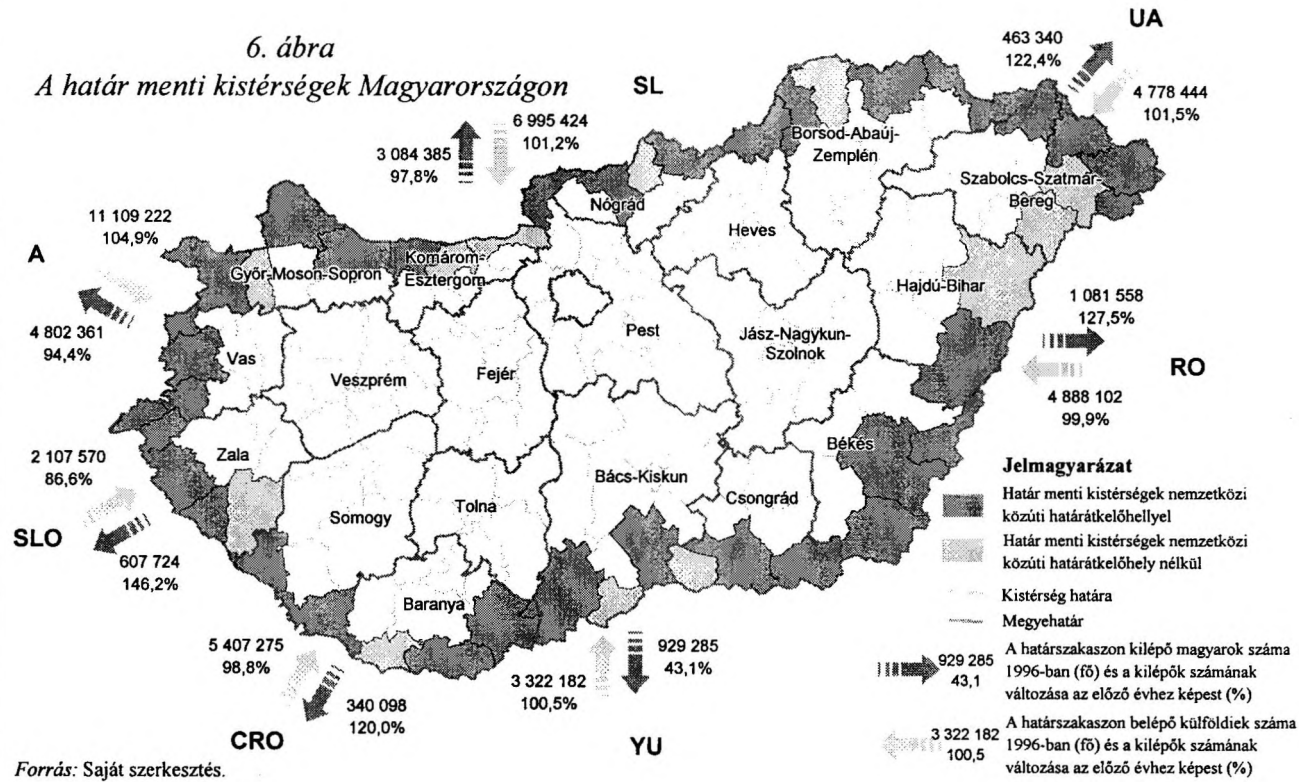
E fejezetben a magyar határrégiók elemzésével arra keressük a választ, hogy mi jellemezte helyzetüket a rendszerváltozás előtt, majd az elmúlt tíz esztendőben miként változott meg pozíciójuk éppen a magyar területi szerkezet átalakulása következtében. A jövőt sem feledhetjük, így eltöprengünk azon, hogy milyen irányba érdemes – éppen az ország helyzetének és térszerkezetének változása következtében – az elmozdulásokat ösztönözni, s ezzel miként nyerhetünk új irányokat a területfejlesztés számára. Ehhez bemutatjuk azokat a működő és alakuló határ menti együttműködések, amelyek lehetőséget nyújthatnak a magyar határrégiók fejlesztéséhez. Az osztrák–magyar határ menti együttműködést, mint a nagyobb múlttal, s számos sikerrel, de más jellegű problémával rendelkező térséget egy külön tanulmányban mutatjuk be, viszont az adottságaira és sajátosságaira utalunk.

4.1. Határ menti térségek az államszocializmusban

Magyarország hét országgal határos (Ausztria: 356 km, Szlovénia: 102 km, Horvátország: 355 km, Jugoszlávia: 164 km, Románia: 453 km, Ukrajna: 137 km, Szlovákia: 679 km), ez egyúttal azt is jelenti, hogy kis ország léteire relatíve sok határzónával rendelkezik. Az ország területének 35%-a számít határrégió-nak⁴, a lakosságnak pedig 28,2%-a (kb. 2,7 millió fő) él ezeken a területeken (6. ábra). Település-állományunknak jelentős hányada, 43%-a esik közel a határhoz, ez döntően annak köszönhető, hogy az aprófalvas térségek nagy része is a határterületekbe tartozik. A határ menti területeket a városok vonzáskörzetének behatárolásával jellemezve azt az eredményt kapjuk, hogy az ország 182 városi vonzáskörzetéből 55 határ menti fekvésű, vagyis a magyar városok 30%-a van közel a határhoz (3. táblázat).

⁴ Határrégióknak tekintjük azokat a városkörnyék körzeteket (KSH kistérségeket), amelyek az országhatárral érintkeznek, azzal közvetlen kapcsolatban (állandó, időszakos vagy korábban működő határátkelő) vannak.

6. ábra
A határ menti kistérségek Magyarországon

Forrás: Saját szerkesztés.

3. táblázat
A határtérségek súlya Magyarországon belül

Körzetek	Város- körzetek száma	Népesség (ezer fő)	Népesség arány (%)	Terület (%)	Városi népesség aránya (%)
Határ menti körzetek	55	2 969	28,2	32,2	
Osztrák határrégió *	7	381	3,7	3,9	56,6
Nyugat-Szlovák határrégió	5	348	3,3	2,2	61,4
Kelet-Szlovák határrégió	11	546	5,2	6,1	45,3
Ukrán határrégió	4	172	1,6	2,1	25,1
Román határrégió	14	788	7,5	7,9	58,9
Jugoszláv határrégió	5	385	3,6	3,8	67,1
Horvát határrégió	8	349	3,3	6,2	38,3
Belső térségek	127	7 560	71,8	67,8	
Központ (Bp. és Pest megye)	16	2 840	7,8	6,1	79,9
Nyugat (Dunántúl)	46	2 123	20,2	24,2	56,2
Kelet (Alföld)	50	1 753	16,6	23,1	65,1
Észak	16	844	8,2	7,4	53,3
<i>Országos átlag</i>	<i>182</i>	<i>10 529</i>	<i>100,0</i>	<i>100,0</i>	<i>63,1</i>

* Osztrák–szlovén határszakasz együtt.

Forrás: Ruttkay 1995.

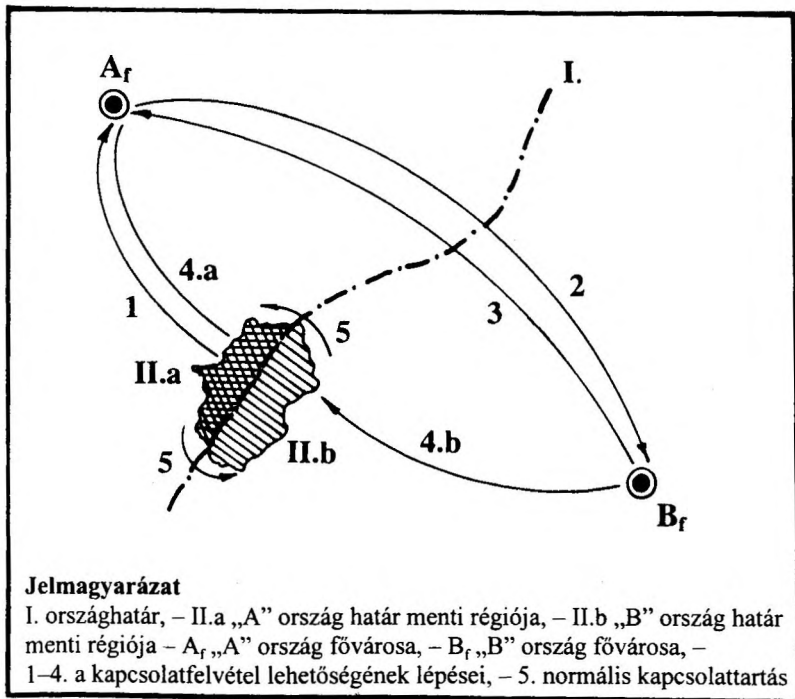
A határ menti területek periférikus jellege (főleg az államszocializmus időszakában) Magyarországon is jellemző volt, ugyanakkor a belső területekhez mért relatív elmaradottság mértéke határterületenként változó, és igen erős függvénye a történelmi eseményeknek, a politika és a gazdasági rendszer változásainak.

Az államszocializmus időszakában a központosított állami gazdaságirányítási modell nem tette lehetővé helyi vagy középszinten határon átnyúló kapcsolatok létesítését, ápolását, még a „testvér-országokkal”, a szocialista blokk országaival sem. Egyes városok, főleg a megyeszékhelyek felszínes, protokolláris testvérvárosi kapcsolatain túl helyi szintű kapcsolatépítésre kevés példa volt, ezen együttműködések kiépítése, a kapcsolat felvétele szigorúan meghatározott „forgatókönyv” szerint történt. A városoknak, megyéknek inkább más, volt szocialista ország azonos területi egységeivel voltak testvérvárosi és -megyei kapcsolataik⁵, ezek között azonban nem szerepeltek a határ menti területek, vagy éppen a szomszédos országok magyarlakta települései, megyéi.

A kevés számú határ menti kapcsolat a következő modell szerint (7. ábra) működött (Tóth 1996). Az egyik megye vezetői elhatározták, hogy a határ túloldalán lévő megyével, várossal kulturális kapcsolatokat kívánnak kiépíteni. Ezt a szándékukat az országos párt és kormányzati fórumok elé terjesztették.

⁵ A kapcsolatokra a magyar városok lakótelepeinek elnevezéséből lehet következtetni, hiszen politikai divat volt a testvérvárosról, -megyéről elnevezni az új lakótelepeket.

7. ábra
A volt KGST országok határ menti
régióinak tipikus kapcsolattartási lehetősége

Forrás: Tóth 1996.

Amennyiben a központi hatalmi szervek jónak tartották a kezdeményezést, akkor diplomáciai úton felkeresték a szomszéd ország párt és kormányzati vezetését a kapcsolat-felvétel ügyében. Ha ők is úgy gondolták, hogy támogatandó a kezdeményezés, akkor a szomszédos állam vezető szerveinek értesítése után a saját megyéjük, városuk vezetőinek is megadták az engedélyt a kapcsolatok felvételére. Mikor az érintett megyék, városok a határ mindkét oldalán megkapták az engedélyt a központtól, nagy protokolláris procedúrával kezdetét vehette a testvérmegyei, testvérvárosi kapcsolatok kiépítése. Ezek azonban mindvégig alapvetően függtek a két állam viszonyától, gyakran megtörtént a kapcsolatok szüneteltetése, letiltása.

Az államszocializmus időszakában az egyes határ menti területek helyzete a következőképpen jellemezhető:

- *Magyar–osztrák határ:* A hatvanas évekig „holt-határnak” lehetett tekinteni, hiszen a lakossági és gazdasági kapcsolatok lényegében nem léteztek a határ régióban. Az enyhülést a hetvenes évek jelentették, amikor fokozatosan megindult a turizmus, ezen belül az évtized végére a bevásárló-turizmus, élénkültek a gazdasági kapcsolatok, az intézmények közötti együttműködések is bontakoztak. A nyolcvanas éveket már egy élénk együttműködés jellemzi, dinamikussá válnak a lakossági kapcsolatok, egyre több gazdasági egység létesít termelési kooperációt, megkezdődik az illegális munkaerő áramlás. 1989-ban felszámolják a két országot elválasztó drótkerítést, s a világtűlével bevezetésével új korszak kezdődik az osztrák–magyar határ régió történetében (Rechnitzer 1990).
- *Magyar–csehszlovák határ:* Ez volt a leghosszabb határterület Magyarországon, 679 km-t tett ki. 1945 óta többször változott, a II. világháború végét követő deportálások, erőszakos kitelepítési akciók következtében a csehszlovák hatóságok mintegy 40 ezer magyart telepítettek ki a Felvidékről. Az akciók következtében pedig több mint 100 ezer fő költözött át magyar területre. 1948-ig a megmaradt magyar közösséget állampolgári jogaiban teljesen korlátozták, így határ menti kapcsolat az ötvenes évek végéig nem volt. A kooperáció ezt követően viszont lassú fejlődésnek indult. A határterület adottságai alapján két részre osztható: a Duna térségre és a kelet-szlovák határzónára.
- *Duna térség:* potenciális közlekedési és fejlődési zóna, iparosított terület. A munkaerő szabad mozgása jellemezte a határ e szakaszát (pl. Győr textilipar, Duna menti iparvidék), ami eléggé egyedülálló volt ebben az időszakban. A kooperáció másik fontos eleme a Gabčíkovo–Nagyymaros vízi erőmű nagyberuházás, ami a nyolcvanas évektől a két ország politikai ellentétévé vált, de egyben a rendszerváltozás egyik meghatározó szimbóluma lett Magyarországon. Rendszerezések voltak a gazdasági egységek, főleg a mezőgazdasági szövetkezetek közötti kapcsolatok (pl. segítség a betakarításban az érési időszak időbeli eltérése miatt, mezőgazda-

sági gépgyártás, kölcsönös üdültetés), de intenzívnek volt ítéhető a bevásárló-turizmus (határ menti városok) és a turizmus (Balaton, Tatra) mindkét relációban.

- *Kelet-szlovák határzóna*: Periférikus agrárkarakterű térség, egyes területein viszont a nehézipar (kohászat, gépgyártás) túlsúlyban volt. Tény, hogy a múltban ez elősegítette, sőt ösztönözte döntően az üzemek közötti kooperációt. Ez a terület megmaradt potenciális együttműködési zónának, elsősorban Miskolc és Kassa központok között. A többi bilaterális kooperáció más városok között csak a bevásárló-turizmusban volt számottevő.

A magyar–szlovák határ menti kapcsolatok intézményesültek az államszocializmus időszakában. 1971-ben a két ország egy állandó munkabizottságot (Regionális Fejlesztési Munkabizottság) alapított, amely 1977-ben elkészített egy középtávú fejlesztési koncepciót a közös határra (1977–1990). E koncepció néhány eleme megvalósult (pl. vízügyi kooperáció, közlekedésszervezés, pályafelújítás, rendezési tervek összehangolása stb.). A politikai és környezetvédelmi tiltakozások a vízerőmű és duzzasztógát (Gabčíkovo–Nagymaros) ellen, a gazdasági nehézségek és az adósságválság azonban akadályozták a végrehajtását.

- *Magyar–szovjet határ*: A gazdasági, politikai és katonai szövetség ellenére majdnem olyan zárt határnak számított (egyedül az időszakokban főleg), mint a magyar–oszták határ. Ennek az oka döntően az volt, hogy a Kárpátalja kiemelt stratégiai szerepet játszott, magas volt a hadierő koncentráció a térségben. A szovjet katonai jelenlét – bár nem direkt Magyarország ellen irányult – természetesen megbénította a határ menti párbeszédet, melyet egyébként is rengeteg tényező akadályozott, ezek közül a legfontosabb a magyar agitációtól való félelem volt, mivel 200 ezer fő magyar etnikumhoz tartozó népesség élt a határhoz közel, szovjet oldalon. A határnál egyetlen határátkelő működött, Záhony, amely út és vasúti átkelő is volt, egyben átrakodó centrumként működött, hiszen itt történt a széles nyomtávú vasúti szerelvények átrakása a keskeny nyomtávú vasútra, s ezzel együtt a Nyugat-Európába (döntően Ausztriába, Nyugat-Németországba) történő szállítások egy része is Záhonyban került átrakásra.
- *Magyar–román határ*: A hivatalos propaganda ellenére („a román–magyar határ a barátság és a kooperáció területe, példaértékű a szocialista testvérek között”) különböző attitűdök – így a kisebbségi jogok folyamatos megsértése, a permanens ellenségeskedés – hátráltatta a valódi együttműködést. Nemzeti szinten szegényes kétoldalú kapcsolatok voltak, melyek a mindennapos kapcsolatokat is korlátozták, annak ellenére, hogy a periférikus pozíció logikusan igényelte volna a kooperációt. A magyar nyelvterület elvileg alapjává válhatott volna a határ menti együttműködés megalapításának, de legfőbb gátlójává vált. A román kormánynak fontosabb volt, hogy megváltoz-

tassa a terület etnikai karakterét, minthogy engedje, bátorítsa a határ menti kooperációt, határon átlépő kapcsolatokat. Nagyon szigorú adminisztratív intézkedésekkel korlátozta a civil relációkat is.

- *Magyar–jugoszláv határ:* „Holt-határ” az ötvenes, hatvanas években, hiszen a jelentős politikai szembenállás következtében ebben az időszakban a kapcsolatok összes formája szünetelt. A hetvenes évektől enyhültek a kapcsolatok, lehetővé váltak a gazdasági együttműködések (pl. mezőgazdasági termény-feldolgozás), a magyar határ menti nagyvárosok (Nagykanizsa, Pécs, Szeged) egyre jelentősebb szerepet kaptak a bevásárló-turizmusban, illetve egyre több határ menti kisvárosban jelentek meg a jugoszláv lakosok vásárolni. Hasonlóan a magyar bevásárló-turizmus is egyre jelentősebb lett, mely a Jugoszláv határ menti városokra koncentrált. A hivatalos kapcsolatokban sem egységes a határrégió, míg Zala megye és Szlovénia között egy élénk együttműködés alakult ki, addig a horvát szakaszon inkább a város-város kapcsolat (Eszék–Pécs), illetve a szerb (vajdasági) szakaszon az intézményi együttműködések domináltak (a többség magyarul lakta terület).

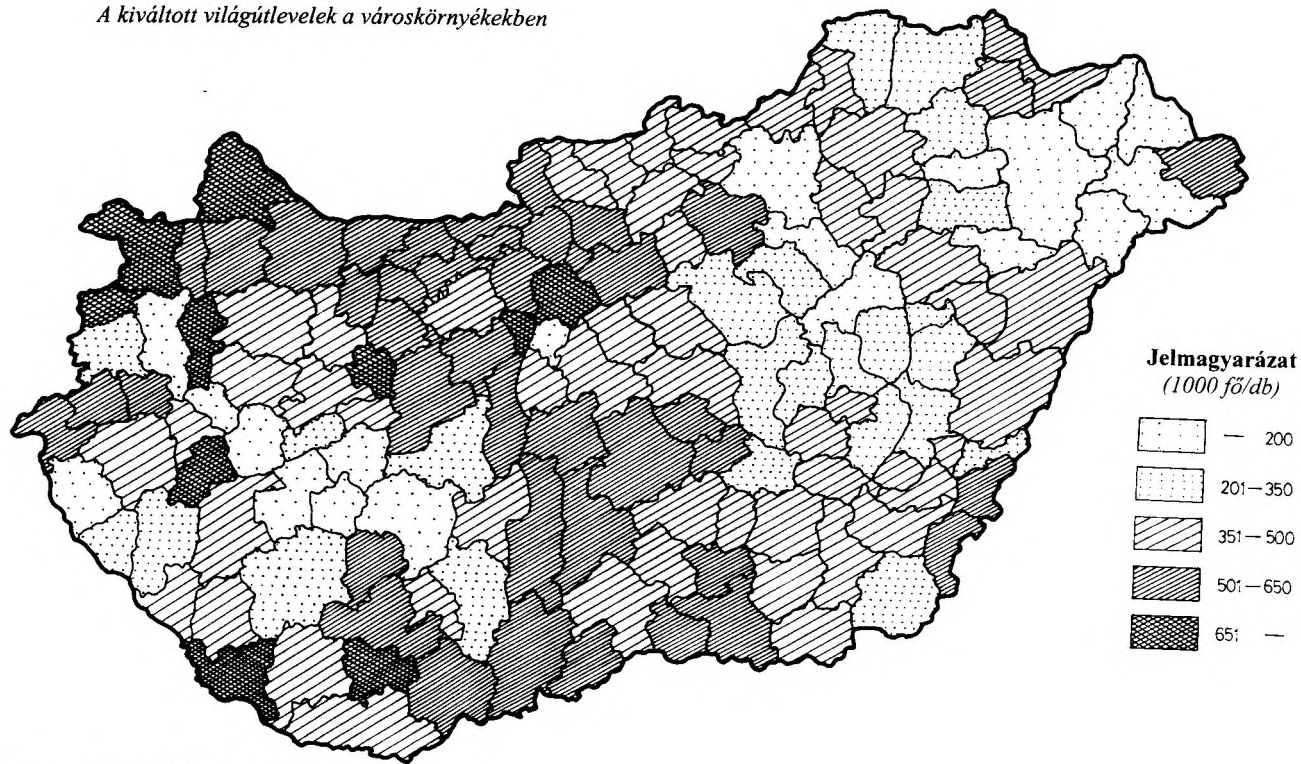
Az államszocializmus időszakában a határ menti helyzet nem jelentett előnyt a központi támogatások elnyerésében, sőt kimondottan hátrányként élték meg ezt a helyzetet a térségek. A határrégiók együttműködése alapvetően politikai színvonalú volt, döntően a propagandát szolgálták, azok mögött sem jelentős gazdasági, sem társadalmi, emberi tartalom nem volt. A határrégiókat tehát elmaradt és egyben hátrányos helyzetű térségeknek lehetett tekinteni a politikai és a gazdasági rendszer változásáig.

4.2. Határrégiók és együttműködések a kilencvenes években

Az 1989-ben megkezdődött politikai és gazdasági átalakulás erősen hatott az ország térszerkezetére, s azon belül a határrégiókra. Jól illusztrálja a rendszer-változásra való gyors reagálást az 1989-ben lehetővé vált világtútlevel kiváltásának területi szerkezete (8. ábra). A legtöbb útlevelet a fővárosban, az osztrák–magyar határ mentén, a nagyobb nemzetközi határátkelő térségében, valamint a frekvenciált turisztikai régiókban és a német nemzetiség, illetve azok leszármazottai által lakott térségekben váltották ki. A határrégiók lakossága tehát a szabadabb utazási lehetőségekkel azonnal élt. Ennek okai döntően gazdasági tényezőkre vezethetők vissza, hiszen a lakosság minél nagyobb számban igyekezett kihasználni a szomszéd ország árszerkezetében meglévő eltéréseket, egyúttal megkezdődött a határ menti helyzetből következő hátrányok oldása.

A határrégiók között azonban egyre nagyobb különbségek alakultak ki. Az alapvető okok a centrum–periféria viszonyra, a nagyobb és kisebb térszerkezeti mozgásokra (Ruttka 1995), valamint a határok két oldalán érintkező térségek gazdasági és társadalmi jellegében rejlő különbségekre (Rechnitzer 1997) vezethetők vissza.

8. ábra

A kiváltott világítástelepek a városkörnyékekben

Forrás: BM adatközlés 1989. szeptember 15.

A centrum–periféria viszony esetében a nagycentrumokban vagy azok vonzáskörzetében lévő határregiók gyorsabban tudtak alkalmazkodni a változásokhoz (Golobics 1995), szélesebb foglalkoztatási kínálattal kisebb-nagyobb zökkenőkkel élték meg az átmenet időszakát. A térszerkezeti változások során jelentősen leértékelődtek bizonyos határregiók (pl. a volt szovjet, jelenleg ukrán határ), azokat elkerülték a modernizációs folyamatok. A kisebb centrumok nem voltak képesek az innovációk fogadására, így a szerkezeti válságok tovább mélyültek, a kapcsolatok dimenzióiban az illegális elemek (feketegazdaság, bűnözés, embercsempészet, KGST piacok) bukkantak fel. S végül azok a határregiók váltak az átmenet nyerteseivé, amelyeknél nem a periféria érintkezett a perifériával, azaz a határ nem a tartósan hátrányos helyzetű térségeket választotta el, hanem, ahol mindkét oldal a másik féltől valamilyen fejlesztési energiát tudott nyerni (pl. befektetések, bevásárló- és szolgáltató-turizmus, munkaerő, áruszállítás és feldolgozás, kulturális és intézményi kapcsolatok stb.).

Ma főleg azok a határzónák számítanak perifériának, amelyek az ország elmaradott területeinek, régióinak a „szélén” helyezkednek el, így tulajdonképpen kettős perifériának is nevezhetők (a „perifériák perifériái”). Ilyen az ukrán, a kelet-szlovák és részben a román határ mente. A határ menti területek néhány gazdasági jellemzőjét mutatja a 4. táblázat, amely jelzi, hogy az egyes területek az országos átlaghoz képest milyen értékeket képviselnek, ezáltal mennyire tekinthetők perifériának.

4. táblázat

A magyarországi határtérségek néhány gazdasági jellemzője

Térségek	Cég-sűrűség	Vegyés vállalatok aránya	Egy főre jutó jövedelem	Munkanélküliségi ráta	Külföldi tőke aránya
<i>Határ menti körzetek</i>					
Osztrák határregió*	8,11	24,46	123,03	7,32	30,36
Nyugat-szlovák határregió	10,72	15,03	127,02	11,08	16,71
Kelet-szlovák határregió	4,98	8,34	90,69	18,60	17,59
Ukrán határregió	2,87	6,90	72,22	17,22	8,02
Rómán határregió	7,15	7,51	92,50	14,20	7,60
Jugoszláv határregió	12,04	21,45	114,51	10,92	7,24
Horvát határregió	4,80	15,34	93,17	13,30	16,42
<i>Belső térségek</i>					
Központ (Bp. és Pest megye)	18,66	19,03	160,91	6,99	18,84
Nyugat (Dunántúl)	8,35	13,47	114,39	10,24	10,77
Kelet (Alföld)	6,75	9,94	91,79	14,81	10,23
Észak	6,77	7,28	103,51	14,14	7,83
<i>Országos átlag</i>	<i>6,88</i>	<i>22,98</i>	<i>119,00</i>	<i>13,00</i>	<i>15,84</i>

* Osztrák–szlovén határszakasz együtt.

Forrás: Ruttkay 1995.

Láthatók a különbségek az egyes gazdasági jellemzőkben. A cégsűrűség mutatóiban kiemelkedik az osztrák és a nyugat-szlovák határ régió, ami lényegében a Duna menti térségeket fogja át, s részben egybe esik a Bécs–Győr–Budapest innovációs tengellyel. A jugoszláv határ mentén a magas értékszámot a Szegeden és térségében alapított, döntően a jugoszláv háború (1992–1996) alatti és utáni időszakban létrehozott gazdasági szervezetek jelentik, amelyek számos esetben az üzleti és a személyi vagyon kimenekítésére szolgáltak. A vegyes vállalatok arányára az előzőekben jelzettek érvényesek, hasonlóak mondhatók a jövedelmi helyzetről is. A nagyvárossal rendelkező határ régióknál (Győr, Sopron, Szombathely, Szeged) igazolhatók a fenti megállapítások, hogy a centrumok jobban alkalmazkodtak az átmenethez, mint a nagycentrummal nem rendelkező határ régiók.

A munkanélküliségi ráta átlagot meghaladó értéke (ukrán határterület 17,2%, kelet-szlovák határterület 18,5%, román határterület 14,2%), illetve a külföldi tőke igen alacsony (ukrán határterület 8,0%, román határterület 7,6%) aránya jól mutatja egyes határ régiók periférikus helyzetét. Ehhez társul még az országos átlagnál jóval kevesebb egy főre jutó jövedelem, illetve a vegyes vállalatok mérsékelt – különösen a szomszédos országgal alacsony – aránya. Mindez magával hozza a gazdasági kooperáció lehetséges összefüggéseinek a hiányát. Ezekben a periférikus határ régiókban az érintkező térségek nem tudnak egymástól fejlesztési erőforrásokat átvenni, a gazdaság komparatív tényezői között jelentős különbségek nincsenek, illetve nem kompatibilisek az intézményrendszer elemei. Néhány példa. Mindkét oldalon van szabad munkaerő, de nincs munkahely; vannak termelési erőforrások (mezőgazdasági termékek magyar oldalon, szomszédoknál természeti erőforrások), de ezek a tőkehiány miatt nem hasznosíthatók. A kommunikáció szűk keresztmetszete (közlekedési kapcsolatok, elérhetőség, határátkelők száma, eloszlása, az átlépések bürokratikus jellege) akadályozza az érintkezéseket. S végül az eltérő jogi, intézményi és gazdasági helyzet (instabil nemzeti valuták, magas infláció) alapvetően fékezi az együttműködéseket, a befektetéseket.

Tekintsük át határ régióként az átmenet sajátosságait, hiszen ezzel érzékeltethetjük a jelentős különbségeket, de egyben a beavatkozások irányaira is utalhatunk.

- *Osztrák–szlovén határ régió:* Az átmenet sikerrégiójának és egyben egyik nyertesének tekinthető. A földrajzi fekvés felértékelődött, így a gazdasági szerkezet átalakulása gyorsan megtörtént (gyors privatizáció, jelentős külföldi befektetések), a korábbi nagyipari szerkezet folyamatos megújítása alapvetően a külföldi tőke részvételével valósult meg. A fordista tömegtermelésben még a bérmunka dominál, lassan jelennek meg a kis- és középvállalkozások. Viszont erőteljes a szolgáltató szektor terjedése, egyre diverzifikáltabb annak szerkezete. Kedvezőek a jövedelmi pozíciók, így a

helyi és regionális piac élénk, ezt erősíti a rendszeres és szerkezetében is változó bevásárló- és szolgáltató-turizmus. A határ menti kapcsolatok intézményesültek, megalakult 1998-ban a West/Nyugat Pannónia Eurégió (9. ábra), az együttműködés keretei és forrásai tisztázottak, számos lehetőség kínálkozik még a határégió együttes fejlesztésére (Rechnitzer 1997).

– *Szlovák–magyar határégió:*

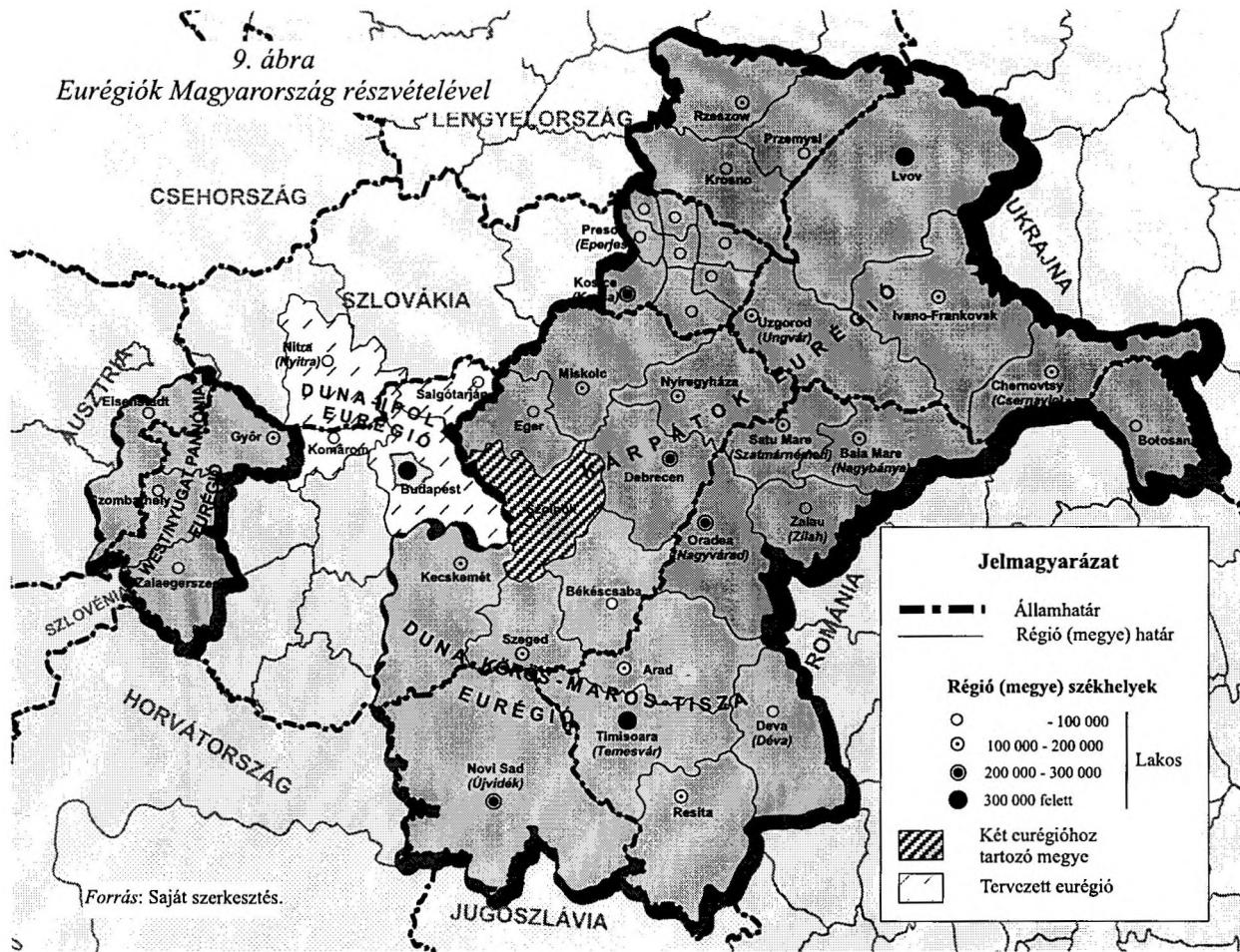
Duna térség: A Bécs–Pozsony–Győr–Budapest innovációs tengely hatásait a kilencvenes évek utolsó harmadában hasznosító térség. A korábbi nagyipari bázis egyik elemének (bányászat) leépülése hosszú átmenetet eredményezett, míg a másik elemcsoportjának (Duna menti iparvidék) megújítása lassan, de megkezdődött. Fokozatos stabilitás és lassú átrendeződés jellemzi a határégiót, ahol a centrumok funkciói még nem bővültek, így a szolgáltató szektornak csak egyes elemei mutathatók ki. A határ menti kapcsolatok döntően a lakossági szférában intenzívek, s koncentrálnak az átkelési pontokra (Komárom, Esztergom), de intézményes formát nem öltöttek. Az érintkezési pontok számát (Esztergom – híd) és minőségét szükséges lenne fokozni, erre minkét oldalon – a települések vonatkozásában – számottevő fogadókészség van, azonban országos szinten – éppen a politikai kapcsolatok átrendeződése miatt – csak óvatos elmozdulás figyelhető meg (Rechnitzer 1999).

Kelet-szlovák határégió: A korábbi nagyipari központok válságba kerültek, így jelentős és tartós foglalkoztatási feszültségek jellemzik a határégiót. Az átalakulása a gazdasági szerkezetnek rendkívül lassú, a mezőgazdasági termelés adottságai kedvezőtlenek, a szolgáltató szektor érdemlegesen nem jelent meg, a népesség eróziója (előregedés, cigány népesség egyre magasabb aránya) növekszik (Dankó–G. Fekete 1996).

A keleti szomszédos határégiókban is hasonló helyzetről lehet számot adni. Egy összefüggő, több kelet-európai országot (Lengyelország, Szlovákia, Magyarország, Románia) átfogó tartós, azonos jegyeket mutató periférikus helyzetű nagyrégió jegyei ismerhetők fel (Gorzlak 1998). Ennek következtében a szomszédos országokból nem lehet számítani a gazdasági és társadalmi megújításra. Biztató, hogy az Ipoly mentén egyre élénkebbé válnak a határ menti település-település és kistérségi kapcsolatok, melyek hozzájárulhatnak a közös gondok megoldásához. Ennek eredménye, hogy 1999 áprilisában, éppen a Duna–Ipoly Nemzeti Park területét magában foglaló térség településeinek polgármesterei és fontosabb nonprofit szervezetei létrehozták az Ipoly Eurégió Határon Átnyúló Interregionális Együttműködést.

Az Ipoly Eurégió Határon Átnyúló Interregionális Együttműködést magyar részről négy határ menti város, két település és hét nonprofit szervezet, míg szlovák részről egy önkormányzati szövetség, négy település és hat nonprofit szervezet írta alá.

9. ábra
Eurégiók Magyarország részvételével

Forrás: Saját szerkesztés.

Az együttműködés célja az Ipoly-völgy térségi kapcsolatainak erősítése, a gazdasági együttműködések élénkítése és a fejlesztések összehangolása, ami 323 települést és 450 ezer állampolgárt érintene. Vezető testület, titkárság és a tervezetten kilenc munkabizottság alkotja az intézményrendszert. Az Ipoly Euréció egy földrajzi, gazdasági és kulturális térséget kíván egybefogni a határ két oldalán, a kezdeményezés alulról jött, a szereplők beláthatók, az akcióörök kedvezően szolgálhatják a határrégió fejlesztését. Jelzések vannak arra, hogy a határ menti Komárom-Esztergom és Pest megye valamint Nyitra régió létre kívánja hozni a Vág–Duna–Ipoly Euréciót, melyhez vélhetően kapcsolódik majd a település-szintű kezdeményezésre alakult Ipoly Euréció is (9. ábra).

- *Ukrán határrégió:* Lényegében azonos problémák jelentkeznek, mint a kelet-szlovák határrégióban, s ezek a jelenségek jellemzik döntően a magyar–ukrán–román határtérséget. A térség mindig is peremvidéknek számított Magyarország és Erdély között, ezt a pozíciót nem sikerült oldani a jelentős magyar területfejlesztési támogatásokkal sem. A 20. században végrehajtott több terület-korrekciónak a határtérségek – mindhárom országban – feszültségekkel terhesek. Ezeket a potenciális ellentéteket még nem volt képes oldani az 1993-ban alakult Kárpátok Euréció Interregionális Szövetsége (9. ábra), mint az első kelet-európai határon átnyúló együttműködés. Szükség lenne az összehangolt multiregionális fejlesztésre (pl. a határállomások áteresztőképességének fokozása, új átkelő nyitása), ám az eltérő közigazgatási szintek és kompetenciák, valamint az érintező országok alapvetően más problémái miatt a központi, de regionális szintek sem tudnak figyelmet, illetve döntően erőforrást biztosítani az együttműködéshez. Tapasztalható, hogy a térségben aktív a lakossági mozgás, amely főleg a bevásárló-turizmust, annak létesítményeit erősíti (pl. KGST piacok) a nagyközpontokban. Jelenleg ez a határszakasz a legjobban fertőzött az illegális tevékenységektől (pl. autó- és embercsempészet, bűnszövetkezetek) (Süli Zakar 1997).
- *Román határrégió:* A hármashatár nagyrégió sajátosságait tükrözi, ugyan csak jellemző a periférikus helyzet, de több nagyközpont – mindkét oldalon – egyre határozottabban aktivizálódik. A nagyobb számú magyar népesség miatt a román oldalon jelentősebb aktivitás tapasztalható, ami az egyre sokszínűbb gazdasági kapcsolatokban is megjelenik, miközben élénkebbé válnak a település–település, térségi együttműködések (Dancs 1999). A délkeleti (Békés, Csongrád) határrégióban több nagyközpont található, amelyek egymás versenytársai lehetnek a jövőben (Szeged, Békéscsaba, Temesvár, Arad), a gazdasági kapcsolatok viszont lassan formálódnak (Lengyel 1996). Létrejött 1998 szeptemberében a Duna–Körös–Maros–Tisza Regionális Együttműködés (9. ábra), amely összehangolhatná a térség közös ügyeit, azonban a koszovói-háború hátráltatta a szervezet mű-

ködését. Megfigyelhető, hogy határozott szándék van a település–település, térségi kapcsolatokra, azonban a határátkelők száma, leterheltsége és nem kellő területi eloszlása nem segíti a sokoldalú együttműködések megteremtését.

- *Jugoszláviai (szerb) határrégió:* Fokozatosan dinamizálódó térségnek tekinthető, az Alföld peremén helyezkedik el. Szeged nagyközpont és Baja középváros erős hatást gyakorol a határrégióra, de számos, funkciókban és megújításban is aktív kisváros található itt. A kapcsolatok jelenleg a magán-szférában, azaz a lakossági utazásokban látványosak, de a korábbi jugoszláv háború alatt létrejött gazdasági szervezetek aktivitása is számottevő, illetve jelentős tapasztalatok gyűltek össze a határ menti együttműködés „szürke-gazdaságának” működtetésére (Pál 1996). A határrégió elérhetősége talán a legkedvezőbb a keleti határrégiók közül. A Jugoszláv konszolidáció – illetve a vajdasági autonómia elnyerése – esetén nagy az esélye annak, hogy a határrégió gazdasági és együttműködési aktivitása fokozódjék, és számos tevékenység legalizálódjon.
- *Horvát határrégió:* A Dunántúl déli perifériája, amelyhez lényegében a másik oldalon egy centrum nélküli periféria kapcsolódik, és a földrajzi határ (Dráva) nem rendelkezik áthidalásokkal. A tartós horvát–szerb politikai feszültség (Baranya háromszög) egyes határszakaszokat kiiktatott a kapcsolatokból, míg másutt jelentős és élénk bevásárló-turizmus működik (Barcs, Csurgó, Nagykanizsa, Zalaegerszeg). A határ menti együttműködés intézményi formái lassan ismerhetők fel. Az együttműködés különféle kezdeményezései a másik félnél nem találtak támogatásra (pl. horvát oldalról Durdevaci (Gyurgyeváci) vízlépcső, magyar oldalról Duna–Dráva Nemzeti Park). Államközi kapcsolatokban jelentős tervek születtek a közlekedési kapcsolatok élénkítésére (Rijeka–Zágráb–Budapest autópálya) (Hajdú 1998; Vuics 1996).

4.2.1. A Kárpátok Eurégió⁶

Az ország perifériális területein a nemzetközi kapcsolatok ápolását, a határ menti együttműködések koordinálását az 1993. február 14-én megalapított Kárpátok Eurégió, (hivatalos nevén Kárpátok Eurégió Interregionális Szövetség) fogja össze. Az eurégió több szempontból is speciális határ menti együttműködési forma, jó néhány jellemzőjét tekintve különbözik a West/Nyugat Pannónia Eurégiótól és más együttműködésektől.

Az első lényeges különbség, hogy a hagyományos, bilaterális kapcsolatrendszer helyett többoldalú, preintegrációs tömörülést hoztak létre, azaz nem két

⁶ A feldolgozásnál figyelembe vettem a témakör kiváló ismerőjének, Süli Zakar István munkáit.

ország határ menti kapcsolatait bonyolítják le, hanem öt ország határos területein keresik a lehetséges közös együttműködést az azonos problémák megoldására. (Az együttműködésben részt vevő országok: Magyarország, Lengyelország, Ukrajna, Szlovákia megfelelő területegységei, valamint Románia egyes megyéi megfigyelő tagokként vannak jelen.)

Területe ennek megfelelően nagy kiterjedésű (106 ezer km², és 11 millió főt fog össze), széles együttműködési zónával rendelkezik, amelyek mindegyike határ menti fekvésű. A fenti két jellemző alapján a Kárpátok Eurégiót egy multiregionális együttműködési formaként⁷ definiálhatjuk, akárcsak az Alpok–Adria Munkaközösséget, melynek példájára létrehozták.

A másik jellegzetes körülmény, hogy valamennyi részt vevő ország a volt szocialista táborból került ki és egyben kelet-közép-európai ország. A Kárpátok Eurégió 1993-ban az első olyan együttműködési formaként jött létre, amely nem határos semmilyen EU tagországgal, kizárólag az úgynevezett külső határoknál alakult meg, ez miatt a nyugat részéről is kiemelt figyelem kísérte létrehozását.

A harmadik lényeges tényező, hogy az eurégióban részt vevő térség európai szinten (Gorzalak 1998), de valamennyi területegységet nyújtó országon belül is perifériának számít. (Magyarország esetében a 2. és a 3. táblázat alapján az ukrán, a román és a kelet-szlovák határ mente rendelkezik leggyengébb mutatókkal mind a munkanélküliség, mind az egy főre jutó jövedelem terén, de a vállalkozások vonatkozásában is.) A Kárpátok Eurégió területe tehát teljes egészében és mindegyik ország vonatkozásában társadalmi–gazdasági szempontból perifériának minősíthető. Ennek az elmaradottságnak a közös erővel történő felszámolása az eurégió megalapításának legfőbb célja.

A kooperációt segíti, hogy a vizsgált terület összetartozó térség, területi adottságai, homogenitása révén bizonyos egymásrautaltság figyelhető meg a különböző tájegységek között. A Lengyelország, Magyarország, Szlovákia, Románia és Ukrajna határ menti területeiből álló régió a történelem folyamán végig összetartozott, egységes egésként funkcionált. Ez az együvé tartozás, amelynek jelei ma is látszanak, jó alapot adhat egy széles körű együttműködés kialakításához, a korábbi funkcionális kapcsolatok újjáélesztéséhez.

A régió tehát a történelem során mindig többé-kevésbé szoros szálakkal kapcsolódott össze, a gazdasági kapcsolatrendszer különösen erős volt az Osztrák Birodalom és az Osztrák–Magyar Monarchia ideje alatt. 1850-től a vámunió bevezetésével a nagy kiterjedésű, egységes gazdasági tér, illetve belső piac megteremtése a régió gazdaságának is kedvezett. A gazdasági integráció, amely lehetővé tette a növekedési impulzusok gyorsabb terjedését a fejlettebb nyugati

⁷ Illés Iván (1997) szerint a multiregionális szervezetek jellemzői: kettőnél több ország együttműködését jelentik, nem az országok teljes területére terjednek ki, az ottani területi közigazgatási egységeknek, mint az együttműködés meghatározó szereplőinek a közreműködése szükséges.)

tartományokból a kevésbé fejlett kelet felé áramlott. Ennek következtében az ország, illetve a birodalom periférikus térségei is növekedésnek indultak, és csökkent a regionális és fejlettségbeli különbség a két nagyrégió között. A vizsgált területen ekkor sokszálú gazdasági kooperációk jöttek létre, a vámunió ugyanis lehetőséget teremtett arra, hogy valamennyi térség belső adottságainak megfelelő ágazatokba történjenek a beruházások (esetünkben a mezőgazdaság és az arra épülő feldolgozóipar). A nagy belső piac pedig a mezőgazdaság és a kereskedelmi kapcsolatok alakítását segítette, melyhez a századfordulón már megfelelő színvonalú infrastruktúra is kapcsolódott.

A kedvezően alakuló folyamatokat, melyek a Monarchia belső kohézióját erősítették, vágta szét a trianoni béke. Az új határok szét darabolták a területet, és különböző államok részeivé tették. A trianoni béke területi szerkezetre gyakorolt negatív hatásai – városok vonzáskörzetének és kapcsolatrendszerének elvesztése, közlekedési és gazdasági kapcsolatok megszűnése – ebben a régióban még fokozottabban érvényesültek. Például a Rimamurányi Vasmű elveszítette gömöri vasércbányáit, a Vitkovici Vasmű a rudabányai vasércet, így kihasználatlan nehézipari kapacitások keletkeztek mindkét oldalon.

A korábbi regionális kapcsolatok helyébe a diszkrimináció, a politikai és gazdasági szembenállás lépett, amit a II. világháború terület-visszarendezései (Bécsi döntés) még tovább erősítettek. (A magyar revíziótól való félelem az együttműködés kezdeményezésekor is jelentkezett.) 1949 után a szocialista rendszer a keleti határnál sem kedvezett a határ menti kapcsolatoknak. (Az ukrán határok a szovjet militáris jelenlét miatt szigorúan zárt határok voltak, majdnem annyira, mint az ausztriai határszakasz.) A lokális kezdeményezések a bemutatott szigorúan bürokratizált, és központi kormányzatok által ellenőrzött módon zajlottak. Az állami külkereskedelmi és devizamonopólium valamint a centralizált gazdaságirányítási modell a regionális gazdasági kapcsolatokat is fékezte, akadályozta. Csak az ún. kishatár menti áruforgalom – választékcseres kereskedelem – jelentett némi lehetőséget, de ezek szervezése is az illetékes szakminisztériumoktól függött, nem pedig az érintett piaci szereplőktől. A korábban jól működő gazdasági, kereskedelmi, kulturális kapcsolatokat a szocializmus felszámolta. A nyolcvanas évek közepétől bővülő lokális, helyi kapcsolatfelvétel jellemző. 1989 óta pedig több hivatalos kapcsolatot is létesítettek egymással az érintett országok.

A Kárpátok Eurégió megalapítását megelőzően a vizsgált országok már több olyan szervezetet is létrehoztak, melyek célja közvetetten vagy közvetlenül a nemzetközi vagy határon átnyúló kapcsolatok segítése. A Kárpátok Eurégió 1992-ben teljes jogú tagja lett az Európai Határ menti Régiók Szövetségének (AEBR), illetve magyar megyéi már 1992-től tagjai az Európai Régiók Gyűlésének (AER). (A romániai megyék is elnyerték az AER tagságot.)

A Közép-Európai Szabadkereskedelmi Társulás (CEFTA) 1992. december 21-én alakult Krakkóban. Az EFTA-hoz hasonlóan kedvező feltételeket biztosít a részt vevő országoknak egymás piacain való megjelenésre, a vámokat kölcsönösségi alapon fokozatosan csökkentik. A megállapodás Lengyelország, Csehország, Szlovákia és Magyarország között jött létre, az egész nemzetgazdaságot érintő, országos megállapodás, (nem tartalmaz regionális kedvezményeket), de a határ menti kapcsolatokra is hatással van.

A Kárpátok–Tisza Munkaközösség, amely 1992-ben (március 20-án) alakult, regionális szervezet volt, kifejezetten a már meglévő bilaterális, határ menti kapcsolatok szélesítésére és fejlesztésére irányult. Alapítói: Kárpátalja oblaszty (Ukrajna), Przemysl vajdaság (Lengyelország), Borsod-Abaúj-Zemplén, Hajdú-Bihar és Szabolcs-Szatmár-Bereg megyék (Magyarországról). Az Alpok–Adria Munkaközösség példájára a gazdaság, a kultúra, a tudomány, a környezetvédelem, az idegenforgalom, az információ-szolgáltatás és gyűjtés területein fejtetten ki tevékenységét. Napjainkra a szervezet beolvadt a Kárpátok Eurégióba.

Meg kell említeni, mint speciális együttműködési formát a Kárpáti Kamarák Szövetségét (alapítás dátuma: 1993. április 20.). A tisztán gazdasági jellegű együttműködés a határregió vállalatainak – elsősorban a kis- és középvállalatoknak – igyekszik segítséget nyújtani.

A Kárpátok Eurégió területén széleskörű település–település szintű kapcsolatrendszerrel lehet beszámolni. Ezeket többségében önkormányzatok illetve kulturális, társadalmi egyesületek éltetik, a kétoldalú kapcsolatokat szolgálják, közvetlenül a határ menti együttműködésre épülnek, de meghatározó elemei az eurégióknak, hiszen a személyes érintkezés tereit biztosítják.

A Kárpátok Eurégió területét földrajzilag az Északkeleti Kárpátok, valamint a hozzá északról és délről csatlakozó hegy és dombvidék, illetve az alföldi területek alkotják. Ezek a térségek saját országukon belül is perifériának számítanak, társadalmi–gazdasági elmaradottságuk pedig a rendszerváltás után még inkább nőtt, ugyanis nem rendelkeztek megfelelő adottságokkal, hogy a megváltozott körülményekhez gyorsan alkalmazkodjanak. Periférikus pozíciójuk (az egyes országokon belül) súlyos regionális feszültségeket okoz, a területi különbségek növekedéséhez vezet.

Észak- és Északkelet-Magyarország megyéi az országos átlaghoz képest jóval kedvezőtlenebb mutatókkal rendelkeznek, a megyei GDP értékét tekintve is a rangsor végén állnak, de a többi terület rész is hasonlóképpen válságban lévő zónának számít saját országán belül. Ennek a többszörösen is hátrányos, periférikus pozíciónak az egyik oka nemcsak Magyarországon, de Szlovákiában is az ugyanazon nyersanyagbázisokra (kohászat, vegyipar), illetve gazdaságfejlesztési ideológiára alapozott ipartelepítés. A térség a szocialista nehézipar egyik központjának számított, ma azonban a megépített korszerűtlen termelőegységek hasznosítása többségében megoldatlan. Sok a kihasználatlan kapacitás, ugyan-

akkor a külföldi működő tőke és ezáltal a modern, korszerű iparágak messze elkerülték a térséget.

A külföldi tőkevonásban elért gyenge eredmények oka egyrészt az infrastrukturális elmaradottságban, másrészt a munkaerő alacsony és egyoldalú szak-képzettségében keresendő. A fenti tényezők tartósan magas munkanélküliséget eredményeznek, ez pedig a magasabban képzett rétegek elvándorlásához és hosszú távon népességerőzítőhöz vezet.

Közlekedési szempontból a térség fontos szerepet tölt be. E régióban halad át az Ukrajnát (és a mögöttes Oroszországot) a Mediterráneummal összekötő forgalmas kontinentális térszerkezeti vonal, keresztezve a Kárpátok külső övezetét érintő északnyugat–délelet irányú, a Balti-tengert a Fekete-tengerrel összekötő kontinentális térszerkezeti vonallal, valamint számos, regionális jelentőségű útiránnyal, amelyek közül Szlavóniát Ukrajnával, Magyarországot Lengyelországgal és Lengyelországot Romániával a Kárpát-medencén belül összekötő útvonalak emelhetők ki. Jó esély van arra, hogy a Kárpátok Eurégió a részt vevő országok számára mintegy kontinentális közlekedési fordító-korongként funkcionáljon (Tóth 1992). Jelenleg a helyi közlekedéshálózat minősége nem megfelelő, sok a nehezen megközelíthető település, és a határátkelők számának növelése is szükséges.

Hátrány, hogy a térség nem rendelkezik innovációs centrumokkal, az innovációs bázisok a területen kívül találhatóak. (Kivételt képez Miskolc nehézipari, Nyíregyháza mezőgazdasági, a Tokaj-hegylaj borászati, Nagybakta mezőgazdasági kutatóbázisa.)

A térségben mindenütt vannak mezőgazdasági termelésre alkalmas területek, bár a mezőgazdaság szerepe inkább csak a Kelet-Szlovák Alföldön jelentős (pl. Kárpátalja élelmiszeripara, Szabolcs-Szatmár-Bereg megye gyümölcs- és zöldségtermelése, és a térségben nagy hagyományokkal rendelkező tokaji borászat). A KGST piacok összeomlásával súlyos válságba került mezőgazdaság üzemi keretei mindhárom országban átalakulóban vannak. A termelőszövetkezetek szétesése Magyarországon történt a legradikálisabb módon, a többi országban súlyos nehézségekkel küzdenek ugyan, de többségében megmaradtak, alig vannak még magángazdaságok.

A turizmus, bár a természeti adottságok – hegyvidék, változatos kistájak – kedvezőek, még nem számottevő a térségben, fejlesztése szükséges. Kiváló segédeszköze lehet a válságból való kilábalásnak. A környezet állapota viszont a nagyipari szennyező üzemek jelenléte és a korszerűtlen technológia miatt egyre romlik.

A fent bemutatott adottságok ismeretében a határon átnyúló együttműködések általános előnyeinek túl, illetve azok közül kiemelten, szorosabb határ menti kooperáció kialakítását a következő tényezők indokolták:

- Az első és legfontosabb cél a periférikus pozícióból való kitorrés elősegítése hatékonyabb határon átnyúló együttműködés segítségével. Láttuk, hogy

valamennyi területegység hasonlóan hátrányos mutatókkal rendelkezik, az ebből való kilábalás közös érdek. A hatékony, elsősorban gazdasági eszközök megkeresése, a problémák közös definiálása és megoldása volt a legfőbb szervező erő, a legfőbb cél az együttműködés létrehozásakor.

- Fontos, hogy a határon átlépő együttműködéssel, nemzetközi szervezetekkel való kapcsolatkereséssel és kapcsolattartással elősegítsék a részt vevő országok Európai Unióhoz való csatlakozását.
- A kisebbségi problémák megoldásának elősegítése, a népek „egymáshoz való közelítése” elsősorban szoros kulturális együttműködéssel érhető el.

Az eurégió létrehozása többlépcsős folyamat eredménye, hosszú előkészítő szakasz előzte meg. Az 1992 februárjában tartott Határ menti Regionális Vásáron (Jaslo–Lengyelország) vetődött fel először az eurégió létrehozásának gondolata. Ezt követően egy szemináriumot tartottak az érintett országok részvételével, ahol a határ menti együttműködés lehetőségét és perspektíváit vitatták meg a felek, és deklarációt írtak alá a Kárpáti Terület Interregionális Együttműködés Tanácsának létrehozásáról. 1992 júliusában Ungváron ismét összegyűltek az érintett területek képviselői, és létrehozták a Kárpátok Eurégió Előkészítő Bizottságát abból a célból, hogy szervezze a Kárpátok Eurégió megalapításával kapcsolatos munkálatokat. A szervezet 1992 augusztusában kijelölt egy szakértőkből álló csoportot a létrehozandó eurégió alapdokumentumainak kidolgozására. Az egyezmény foglalja magában a megalapítás szándékát, az alapdokumentum pedig az együttműködés alapelveit és szervezeti kereteit. Az előkészítő munkában kiemelkedő szerepet játszott a Kelet–Nyugat Tanulmányok Intézete (IEWS), amely már 1989 után bekapcsolódott az előkészítésbe. Az IEWS különösen az emberi és pénzügyi erőforrások mozgósításával, az országokkal, illetve az Európai Unió szerveivel való folyamatos kapcsolattartással segítette az együttműködés létrehozását.

Az előkészítő munka lezárása után a négy ország határ menti régióinak képviselői 1993. február 14-én Debrecenben írták alá a Kárpátok Eurégió Interregionális Szövetség létrehozásáról szóló egyezményt. A központi kormányzatok támogatásukat egy közös nyilatkozat elfogadásával biztosították, amit a külügyminiszterek írtak alá. A szervezet célját az alapító dokumentum a következőképpen definiálja: „közös tevékenységek koordinálása, a gazdasági, tudományos, ökológiai, oktatási, kulturális és sportjellegű együttműködések elősegítése, a határon átvelő projektek létrehozásának támogatása, a nemzetközi intézményekkel és szervezetekkel való kölcsönös együttműködések előmozdítása.”

A Kárpátok Eurégió területe 105 693 km², népessége 11 074 000 fő, népsűrűsége pedig 104,8 fő/km². Tagjai az alapításkor: Magyarországról Borsod-Abaúj-Zemplén, Szabolcs-Szatmár-Bereg, Heves és Hajdú-Bihar megyék, valamint Miskolc, Nyíregyháza, Debrecen és Eger megyei jogú városok; Lengyelországból Krosno és Przemysl vajdaságok; Szlovákiából az ún. „Kárpáti Szövetség”

(tagjai: Bardejov, Humenne, Mihalovce, Svidnik, Trebisov és Vranov városok járásaikkal együtt); Ukrajnából Kárpátok oblaszty.

Később csatlakozott még az együttműködéshez Jász-Nagykun-Szolnok megye – ugyanakkor Heves megye és Debrecen város felfüggesztette tagságát (1995-ben) –, Rzeszow vajdaság (Lengyelország), Kassa és Eperjes városok (Szlovákia), Ivano-Frankovszk, Csernovce és Lvov megyék (Ukrajna). Romániából Máramaros (Mara Mures) és Szatmár (Satu Mare) megyék kérték felvételüket az együttműködésbe, a román kormány azonban ezt megvétózta (nem engedélyezte), így e térségek megfigyelői státuszban kapcsolódnak az eurégióhoz (1997). Az eurégiós együttműködésben összesen tehát négy magyar megye, három lengyel vajdaság, három ukrán megye (oblaszty) és nyolc szlovákiai városkörzet vesz részt.

Az elfogadott alapdokumentumok az együttműködés legfontosabb, általános céljait a következőkben határozták meg:

- gazdasági, ökológiai, kulturális, tudományos és oktatási együttműködések szervezése, elősegítése,
- közös fejlesztési tervek kidolgozása,
- jószomszédi kapcsolatok kialakításának elősegítése,
- összekapcsolja az együttműködést más nemzetközi szervezetekkel, intézetekkel és ügynökségekkel.

A Kárpátok Eurégió szervezeti felépítése az európai modelleknek megfelelő. A példaként kiválasztott együttműködés, az Alpok–Adria Munkaközösség strukturális felépítéséhez hasonlóan három szervezeti szintet határoltak el:

- 1) A tanácsba a részt vevő országok mindegyike 3–3 tagot delegál, a tagokra vonatkozóan kikötés nincs. Általában két főt az önkormányzatok, egyet pedig a kormányzatok részéről jelölnek ki. A tanács stratégiai fontosságú kérdésekben dönt. E szervezeti szint élén az ügyvezető igazgató áll, akit a tagok választanak, és a legfőbb szerv működését irányítja. Feladatai közé tartozik az eurégió mindennapos vezetése, a szervezet fejlesztése, az anyagi alap megteremtése és a Tanács üléseinek előkészítése, vezetése. A tanács évente négyszer, rotációs rendszerben ülészik.
- 2) Titkárság: adminisztrációs ügyek intézése a feladata, illetve az ügyvezető igazgató munkájának segítése. A rotációs elv alapján az igazgató országába települ.
- 3) Munkabizottságok: egy-egy szakmai területen végeznek munkát. Javaslatokat dolgoznak ki, kutatásokat kezdeményeznek. A munkabizottságok felállítása a következő területeken történt meg: Környezetvédelem és turisztika; Regionális fejlesztések; Oktatási, kulturális és sport; Pénzügyi Ellenőrző Munkabizottság.

A szervezet nem jogi személy – mivel a magyar jogban nincs is lehetőség erre –, hanem érdekszövetség. Vagyis tényleges hatáskörrel nem rendelkezik, de ez egy interregionális szervezet esetében kisebb baj, hiszen itt átfogó projektek kidolgozására és lebonyolítására a túl nagy terület miatt mérsékelten van lehetőség. Sokkal inkább fontos, hogy az Alpok–Adria Munkaközösséghez hasonlóan az általános célok alapján az érintett szereplők közötti határon átnyúló kooperációk kialakítását, a létező együttműködéseket támogassák, és minden olyan program, projekt, kezdeményezés megvalósítását segítsék, amelynek határon átnyúló vonatkozásai vannak. A különféle rendezvények, vásárok, tanácskozások szervezésével tartósan ráirányíthatják a figyelmet a régióra, a tudományos konferenciák, szakértői fórumok rendezésével pedig konkrét intézkedéseket kezdeményezhetnek.

A hatékonyabb munkavégzés érdekében kívánatos lenne egy állandó szervezet – állandó titkárság – felállítása, és egy hosszú távú cselekvési program, fejlesztési stratégia kidolgozása, amely konkretizálná az általános célokat, és egységes rendszerbe foglalná a cselekvési elképzeléseket, megadná az időbeli ütemezést, javasolná a megvalósítás eszközeit.

A Kárpátok Eurégió együttműködés nehézségeinek többsége a kelet-közép-európai társadalmi, gazdasági és politikai problémákat tükrözi. Ezen országok együttműködésénél általában jelentkező problémák közül itt csak a legjellemzőbbeket emeljük ki:

- A részt vevő országok eltérő mértékben jutottak előre társadalmi–gazdasági rendszerük átalakításában. Magyarország és Lengyelország az „első körben” kerülnek felvételre az Európai Unióba, már folynak a csatlakozási tárgyalások. Az uniós tagság elnyerése több szempontból is új helyzetet teremt az eurégióban részt vevő országok között, a határok az Unió külső határai lesznek. A szakértők két lehetséges forgatókönyvet vázoltak fel erre az esetre: az egyik szerint a külső határrá válás (és az ezzel járó szigorúbb feltételek például a határok őrzésénél stb.) az eurégió széteséséhez vezethet. Az optimistább – és valószínűbb – feltételezés szerint az új helyzet a kooperáció erősítéséhez vezet, hiszen elérhetővé válnak az uniós pénzforrások (PHARE CBC, INTERREG), ami jóval több projekt, program levezénylését teszi lehetővé.
- Alapvető kérdés, hogy a centralizált modellt mennyire váltotta fel a decentralizált rendszer, azaz milyen jogosítványokkal rendelkeznek a közigazgatási egységek. Az országok többségére még erős centralizáció jellemző, Magyarország és Lengyelország esetében – bár a megyék és leendő régiók szerepe, hatáskörei kérdésesek – néminemű decentralizáció már elkezdődött. Ukrajnára és Romániára szinte teljesen centralizált rendszer jellemző, a területi egységek minimális önállósággal rendelkeznek.

(Például a román megyéknek sokáig nem volt törvényes lehetőségük önállóan belépni határon átlépő együttműködésbe.) A hatáskörök a részt vevő területegységek között országonként nagyon eltérőek, a közigazgatási egységek különbségei jelentősen szűkítik az eurégió mozgásterét.

- Akadályozó tényező, hogy az egyes országok eltérő mértékben elkötelezettek a határon átnyúló együttműködésben. A látszat ellenére hiányzik az általános politikai támogatottság. Ez szorosan összefügg a nemzetiségi kérdésekkel, az országok között meglévő ellentétekkel, illetve más vitás kérdések rendezésének sikertelenségével.
- Hiányzik a fejlesztés stratégiája, az a keret és mozgáster, amely az együttműködés hosszú távú koordinálását segítené elő, meghatározná különféle időtávokra célokat, ezekhez szereplőket sorakoztatna fel. A fejlesztési stratégia kidolgozása nemcsak ezért fontos, hogy az eurégió szereplői meghatározzák saját jövőképeket, hanem azért is, hogy együttes munkával egymás adottságait és lehetőségeit jobban megismerjék, s ennek következtében minél több két- és háromoldalú együttműködés induljon meg.
- A pénzügyi kondíciók szűkösek. Erre a határégióra még nem történt meg a PHARE CBC források kiterjesztése. Az eurégió 1995-től önálló költségvetéssel rendelkezik, ez főleg tagdíjakból áll, ami az önkormányzatok szűkös anyagi kondíciói miatt igencsak mérsékelt forrást jelent. A tagdíjak lényegében a működés minimális feltételeit biztosítják, e forrás kiegészül külső támogatásokkal (pl. a Kelet–Nyugat Tanulmányok Intézete, illetve a Rockefeller Testvérek Alapítványa egyszeri segítsége). Az 1994-ben létrehozott Kárpátok Eurégió Fejlesztési Alapítvány (Kassa székhellyel) is segíti a regionális együttműködést, bár nem olvadt össze pénzügyileg az eurégióval, külön ítéli meg a pályázatokat a régió társadalmi (nonprofit) szervezetei számára.

A Kárpátok Eurégió összefoglalóan megelőzte korát, hiszen egy olyan térségben jött létre abban az időben, amikor és ahol nem a határon átnyúló együttműködések, hanem részben a nemzetállami lét megteremtése volt a fő feladat egy alapvetően megváltozott politikai, gazdasági és társadalmi környezetben. A jó szándékú kezdeményezők egy modellt kíséreltek meg beültetni egy olyan rendszerbe, ahol a feltételek erre még egyáltalán nem voltak megteremtve. A kezdeményes számos nehézséget és konfliktust átvészelve él, üzeni, hogy Kelet-Közép-Európa e sajátos régiójának igenis szükséges az együttműködés, illetve csak az együttes erőfeszítések révén lehet a periférikus helyzetet mérsékelni, a vélt vagy valós nemzeti és kulturális ellentéteket csökkenteni.

4.2.2. A Duna–Körös–Maros–Tisza Eurégió⁸

A Duna–Körös–Maros–Tisza Eurégió (DKMT) az egyik legújabb, formálódó kooperációs struktúra Magyarország déli határai mentén szerveződött. Az eurégió megalapítása (1997. november 21.) a magyar–román és a magyar–jugoszláv határzónában indult regionális együttműködéseknek, kapcsolatkezdeményezéseknek adott hivatalos szervezeti keretet. Ezzel a Magyarországon működő eurégiós szintű kooperációk száma háromra emelkedett. (Igaz, hogy a West/Nyugat Pannónia Eurégió hivatalosan 1998 októberében alakult meg, de ezt hat éves aktív együttműködés előzte meg a Határ menti Regionális Tanács keretében, míg a DKMT Eurégió viszonylag újszerű kezdeményezésnek számít). Jelentőségét növeli, hogy szintén nem határos Európai Unió tagországgal, és viszonylag magas politikai kockázatú területen kísérel meg együttműködést megvalósítani.

Az eurégió tehát a magyar–román–jugoszláv hármashatár mentén formálódó együttműködés, földrajzilag a Tisza alsó szakaszát, a Bácska, Bánát és a Békés–Csanádi löszhátat fogja át. A térség a Kárpátok Eurégióhoz hasonlóan földrajzilag homogén terület, erőteljesen agárjellegű, elsődlegesen élelmiszertermelő vidék, amely a történelem folyamán egységes egészként funkcionált, és főleg a monarchia ideje alatt erőteljes fejlődésnek indult. Ezt az együtt élő régiót vágta három részre a trianoni határmegvonás 1919-ben. A magyar nemzetiség – és más nemzetiségek – nagyszámú jelenléte természetesen itt is jellemző, mint az ország külső határainál mindenütt, hol hátráltatva, hol elősegítve a kapcsolatfelvételt. Az együttműködés viszonylag nagy területet (77 000 km², kétharmad magyarországnyi terület) fog át, és közel 6 millió fős népességet érint. A nagy kiterjedésre való tekintettel inkább (az Alpok–Adriához és a Kárpátok Eurégióhoz hasonlóan) multiregionális szervezetként definiálható, igaz, a megfogalmazott célok szorosabb és konkrétabb együttműködést írnak elő, ami a klasszikus hármashatár menti eurégió-szintű kooperációkhoz közelíti.

A Duna–Körös–Maros–Tisza Eurégiót négy magyar megye (Jász-Nagykunszolnok, Csongrád, Bács-Kiskun, Békés), négy román megye (Krassó-Szörény, Temes, Arad, Hunyad) és Jugoszláviából a Vajdaság autonóm tartomány alapította (5. táblázat).

Az eurégió létrehozása hosszas előkészítő munkát követelt meg. A szocialista rendszer elzártsága után a kilencvenes években felélénkülő, elsősorban bilaterális, testvérvárosi, megyék közötti, illetve bizonyos területeken egymásnak megfelelő szervezetek közötti kapcsolatok kiterjesztésére, szervezeti keretbe foglalására Csongrád megye tett javaslatot, szervezőmunkája meghatározó az együttműködés létrejöttében.

⁸ Köszönettel tartozom Koncz Jánosnak az összeállításához nyújtott szakszerű és alapos információkért.

5. táblázat
A Duna–Körös–Maros–Tisza Eurégió tagjainak jellemzői

Régió	Terület (km ²)	Lakosság (e fő)	Székhely
Arad megye	7 652	507	Arad
Bács-Kiskun megye	8 362	542	Kecskemét
Békés megye	5 631	407	Békéscsaba
Csongrád megye	4 263	438	Szeged
Hunyad megye	7 016	547	Déva
Jász-Nagykun-Szolnok megye	5 607	423	Szolnok
Krassó-Szörény megye	8 514	376	Resita
Temes megye	8 692	715	Temesvár
Vajdaság tartomány	21 506	2 013	Novi Sad
<i>DKMT eurégió</i>	<i>77 243</i>	<i>5 968</i>	-

Forrás: Koncz János adatszolgáltatása.

Néhány példa az előkészítő szakaszban létrejött kapcsolatokra: együttműködési megállapodás Temes és Csongrád megyék között (1992); együttműködési megállapodás Arad és Békés megyék között (1992); javaslat-tervezet egy háromoldalú interregionális együttműködésre Arad, Temes, Bács-Kiskun, Békés, Csongrád, Jász-Nagykun-Szolnok megyék és a Vajdaság között (1994); az együttműködés intézményi kereteinek létrehozását célzó folyamatos háromoldalú erőfeszítések (1994–1997); Hunyad és Krassó-Szörény megyék kifejezték csatlakozási szándékukat az együttműködéshez (1997). A hivatalos kétoldalú szerződéseket kiegészítik még a testvérvárosi kapcsolatok (pl. Szeged Marosvásárhellyel, Szabadkával tart fenn testvérvárosi együttműködést, de hagyományosan jók a kapcsolatok Araddal, Temesvárral és Újvidékkel is).

A folyamat lezárásaként 1997. november 22-én megalapították a Duna–Maros–Tisza Eurégiót, amelynek nevét Békés megye kérésére (az 1998. április 3-i elnökségi ülésen) Duna–Körös–Maros–Tisza Eurégióra változtatták. Az eurégió mihamarabbi „tető alá hozását” elsősorban a jugoszláv és a román kormány politikai ellenállása (az „ügyesen álcázott határrevíziótól való félelem”) nehezítette. Románia esetében belső jogrendi korlátozások is nehezítették a csatlakozást, a még mindig erősen centralizált rendszer ugyanis nem tette lehetővé a megyék számára önálló nemzetközi kapcsolatok alakítását, nemzetközi szervbe való önálló belépést. 1996. február 28-án Románia is aláírta csatlakozását a madridi konvencióhoz, amit belső jogrendi változások is követtek, így a négy román megye is a DKMT Eurégió teljes jogú tagjává válhatott. (A politikai támogatottság megszilárdítása, a „kölcsonös bizalom” elnyerése továbbra is fontos feladata az eurégióknak.)

Az eurégió célját az alapító szerződés a következőkben határozza meg: „A DMT regionális együttműködés célja a helyi hatóságok közötti kapcsolatok bővítése, a gazdasági, művelődési, tudományos és sport kapcsolatok fejlesztése.

Továbbiakban célja a bekapcsolódás a korszerű európai együttműködési folyamatokba.”

A Duna–Körös–Maros–Tisza eurégió szervezeti felépítése is a már jól ismert formákat követi. A már vizsgált együttműködésekhez hasonlóan a következő szinteket különíthetjük el:

- 1) Elnökök Fóruma: ez a legfelsőbb döntési szint. A stratégiai kérdésekben foglal állást konszenzusos alapon. Tagjai a regionális területi önkormányzatok vezetői. (A magyar megyék esetében a megyei közgyűlés elnökei látják el a tisztséget.) Elfogadja a Szervezeti és Működési Szabályzatot, és dönt a munkacsoportok felállításáról és feladatairól, új tagok felvételéről.
- 2) Konzultatív Tanácskozó Testület: ez egy sajátos, kiegészítő szint, a munkacsoportok és az Elnökök Fóruma között összekötő szerepet játszik, utóbbi tevékenységét kiegészíti, előkészíti. Tagjai az Elnökök Fóruma által felvett nem területi, regionális önkormányzatok vezetői.
- 3) Soros elnök: megbízatása egy évre szól, az Elnökök Fóruma választja tagjai közül, képviseli az együttműködést – két ülés között –, és irányítja a titkárság munkáját.
- 4) Titkárság: nem állandó, rotációs rendszerben működik a soros elnök székhelyének megfelelően. Ülések szervezése, jegyzőkönyvek készítése, nyilvántartás, dokumentumok kezelése a feladata.
- 5) Munkacsoportok, melyek a következők: Gazdaság, infrastruktúra, idegenforgalom; Területfejlesztés, környezetvédelem; Humán, civil kapcsolatok és sport; Külügy, információ, média.

A szervezet működési hiányosságai az előző, már bemutatott intézményekkel megegyeznek. Meg kell említeni, hogy a stratégiai szemlélet fontosságát már felismerték, az Elnökök Fórumának második ülésén megszavazták egy „stratégiai tervjavaslat” kidolgozását, illetve e célból egy „ad-hoc” bizottság felállítását javasolták (1998. április 2–3.). További lényeges történéis a szervezet működése szempontjából, hogy megállapodás született egy állandó titkárság létrehozásáról, illetve közös pénzalapok megteremtéséről.

Az eurégió szervezete nagy szerepet szán a lakosság bevonásának, az érdeklődés minél szélesebb körű felkeltésének, az eurégiós gondolat megismertetésének és terjesztésének. A hatékony marketing és PR munka nemcsak a fontosabb célkitűzések között szerepel, hanem ennek gyakorlati megvalósítása is elkezdődött. Az eurégió megalapításával szinte egy időben újtára indítottak egy negyedévente három nyelven (román, szerb, magyar) kiadásra kerülő folyóiratot, az Euro Trio magazint, illetve a helyi televízióban havi rendszerességgel műsort sugároznak az eurégió működéséről. A nyilvánosság ilyen széles körű bevonása, illetve az arra való törekvés ma hazánkban a határ menti együttműködések vonatkozásában példaértékű.

Az együttműködés sikeressége szempontjából fontos, hogy a régió – ellentétben a Kárpátok Euréjával – nem válságövezet. Az együttműködés tehát a helyi modernizációt, a gazdasági és humán kapacitások fejlesztését, kapcsolatok kibontakozását szolgáló, elősegítő, stabilizáló szerepet tölthet be a térségben. Nincsenek kiemelkedő gazdasági-fejlettségbeli különbségek a régiót alkotó területegységek között. A kedvező mezőgazdasági adottságok következtében az agrárjelleg (és a hozzá kapcsolódó feldolgozóipar) meghatározó, viszont az ipar, különösen a modern ágazatokban, nem számottevő, a külföldi tőke jelenléte (kivével Bács-Kiskun megye) alacsony. A külföldi tőkevonásban a magyar megyék az országos átlagnál alacsonyabb értékeket képviselnek, az ipar fejlesztése tehát itt is szükséges, kiemelkedően fontos része az együttműködésnek.

A kis- és középvállalkozások helyzete sem megfelelő, a határon átnyúló gazdasági kapcsolatok fejlesztésre szorulnak. Viszonylag kevés a szomszéd országból származó vegyes vállalatok aránya a határ mindkét oldalán, az export és az import tekintetében is alacsony arányt képviselnek a szomszédos területek. (A szomszédos államokba irányuló kivitelből Románia 1995-ben mindössze 2,8%-kal részesedett, a romániai román–magyar vegyes vállalatok száma 278 db [22%], a befektetett tőke 626 millió Ft.)

A gazdasági kapcsolatok fejlesztése és az egész határon túli együttműködés szempontjából meghatározó lehet a régió egyetemi bázisainak – mint innovációs központoknak – a szerepe. A régió egyetemei, a szegedi, a temesvári, az újvidéki felsőoktatási intézmények között aláírt együttműködési szándéknyilatkozat lehetőséget kínál a szakképzés, kutatás–fejlesztés egyes elemeinek összehangolására, az oktatói és hallgatói cserék biztosítására. Mindezek fontos szerepet tölthetnek be a térségi együttműködésben.

A határrégió közlekedéshálózata – az utak, határátkelők száma – nem megfelelő, nem elégíti ki az igényeket, és a külföldi tőkevonást akadályozza. A jövőben betölthető pozíció szempontjából döntő jelentőségű az M5-ös autópálya mihamarabbi meghosszabbítása és a vasúti összeköttetések (például Szeged–Temesvár, Szeged–Szabadka vasútvonal) helyreállítása. Szükséges a határátkelők számának növelése is. Közlekedés szempontjából kedvező, hogy a Duna–Körös–Maros–Tisza Euréjio nagyvárosai – amelyek egyben regionális centrumok is – alkalmasak az együttműködés koordinálására, vezetésére. Temesvár, Újvidék, Szeged, Békéscsaba, Kecskemét, Szolnok repülőtérrel is rendelkeznek. (Ezek mind regionális repülőterek, kivéve Temesvár nemzetközi repülőterét.) Az európai közlekedési folyosók közül kettő is érinti a térséget (a IV-es Pozsony–Szeged–Constanca, és a X/A Röske–Belgrád–Nis–Görögország korridor), így a régió fekvése európai szempontból is kedvező. Az infrastruktúra területén nagyobb elmaradottság Jász-Nagykun-Szolnok és Békés megyében mutatható ki, de a román oldalon is számottevően gyenge a települések infrastrukturális ellátottsága.

A kulturális, tudományos kapcsolatok szervezése éppen az egyetemi bázisra építve kiemelkedő jelentőségű lehet. Ezt kiegészítheti az általános és középiskolák közötti kapcsolattartás.

Összefoglalva a határ régió területfejlesztési adottságait, nagymértékben kiütöközik az erős mezőgazdasági jelleg, ezen adottságok megfelelő kihasználásának lehetősége, a termékszerkezet versenyképessé tétele, amit szerkezetalakítással és élelmiszeripari együttműködéssel lehet elérni. Hasonlóan számottevő fejlesztési potenciált jelenthet az egyetemek és kutatóközpontok nagyszámú jelenléte a térségben, ami a megújítás és az együttműködés motorjává válhat. A fejlett technológiájú ipar esetében inkább csak technológiai szigetekről beszélhetünk (pl. Kecskemét, Szeged). A gazdasági kapcsolatok élénkítése tehát kívánatos, ehhez viszont szükséges az infrastrukturális rendszerek minél teljesebb összekapcsolása, az egymást helyettesíthető elemek kölcsönös használatának biztosítása (pl. repülőtér). Hasonlóan közös elem lehet a turizmusban rejlő lehetőségek együttes hasznosítása, számos kulturális és turisztikai attrakció összehangolása, együttes kínálat megjelenítése.

A határ régióban az együttműködések fontosabb területeit egy formálódó fejlesztési stratégia számára a következőképpen jelölhetjük ki:

- 1) Gazdaság: mezőgazdasági és kereskedelmi vásárok, know-how cserék, konzultáció, a partner-régiók kereskedelmi kamaráinak közvetlen kapcsolata, tanulmányutak, ipari és termelési együttműködések szervezése.
- 2) Oktatás és kultúra: művészeti kiállítások, konferenciák és szemináriumok különböző témákról, tapasztalatcsere az egyetemek között, cserekapcsolatok színházak, múzeumok között, népművészeti és sportrendezvények, ifjúsági találkozók.
- 3) Környezetvédelem és területi tervezés: vízvédelmi projekt, vízellátási potenciál értékelése, közös fejlesztési stratégia kidolgozása, a területi tervek összehangolása, együttes fellépés nemzetközi források elnyerésére (PHARE CBC).
- 4) Közlekedés: a Budapest–Szeged–Kikinda–Temesvár–Bukarest vonal korszerűsítése, a hiányzó, felszámolt vasúti hálózati elemek rekonstrukciója, a határátkelők korszerűsítése, újak megnyitása, regionális létesítmények korszerűsítése (repülőtér), közös információs rendszer megteremtése.

Az együttműködés szempontjából döntő fontosságú, hogy megnyílt annak lehetősége, hogy a PHARE CBC programokat a magyar–román határ régió projektjeinek támogatására is kiterjesszék (1997-től). Az uniós forrás hatékonyabb felhasználása érdekében Békéscsabán is létrehoztak egy PHARE CBC kirendeltséget. PHARE CBC projektek a következő területeken valósultak meg:

- különleges gazdasági övezet és logisztikai szolgáltató központ létesítése Szegeden a gazdasági kapcsolatok élénkítése miatt (Békéscsabán és Szolnokon is tervezik a közeljövőben ilyen központ létesítését),

- vállalkozási övezet kiépítése a kis- és középvállalkozások támogatására Kiszombor–Kübekháza–Makó térségében,
- határátkelők fejlesztése, új határátkelők létesítése (pl. Csanád–Kiszombori határátkelő), a meglévők (pl. Rösztke, Nagylak) kapacitásának bővítése, utak kiépítése, korszerűsítése a határátkelőkhöz mindkét oldalon,
- területfejlesztési és rendezési tervek folyamatos egyeztetése,
- kommunikációs információs hálózatok fejlesztése céljából az információs rendszerek összeköttetésének egységesítése (információs és adatbegyűjtő központ létesítése Szegeden, Temesváron),
- környezetvédelmi intézkedések (pl. a Maros vízminőségének javítása).

A Duna–Körös–Maros–Tisza Euréció sikeres együttműködésnek ígérkezik az ország déli határai mentén. Az adottságok – homogén terület, magyar nemzeti-ség jelenléte, egymásraltalság, felélnkülő kapcsolatok – megfelelő alapot teremtettek az euréció intézményrendszerének felállítására. A kezdeti ellenállás, jogi akadályok leküzdése után megfelelően definiálták a célokat, és különösen nagy hangsúlyt fektettek az euréció tagjai a stratégiai szemlélet kialakítására, valamint a hatékony érdekképviseletre, menedzsmentre. Az újabb háborús helyzet, a politikai válság Jugoszláviában, a Vajdaság helyzetének rendezése ezt a határszakaszt az együttműködés szempontjából zártabbá tette. Rövid távon magyar–román viszonylatban célszerű erősíteni a határ menti együttműködéseket, hiszen ezzel megkezdődne az euréció intézményrendszer működése, a törekvések nem szenvednének csorbát, s példaértékű is lehet a harmadik fél számára a válság rendezése után a bekapcsolódásra, az együttműködés kiszélesítésére.

4.3. Vázlatpontok a határ menti együttműködés stratégiai irányaihoz

Tóth József tanulmányában (1996) Magyarország térszerkezetének elemzése alapján négy stratégiai irányban jelöli meg az országhatár menti együttműködések jövőbeli helyzetét, s egyben az országnak a Kárpát-medencében betöltött központi fekvéséből adódó kedvező lehetőségeinek hasznosítását.

A szerző pontosan látja, hogy az Európai Unió csatlakozás után Magyarország határainak közel 80%-a (1788 km) nem lesz uniós határ. A szomszédos négy, nem uniós országnak (Ukrajna, Románia, Horvátország, Jugoszlávia) egyedül Magyarország lehet az érintkezési pontja az európai integrációval, míg Szlovákia két potenciális Európai Unió országgal lesz határos.

Komáromtól keleti irányban egészen a nyugati peremen lévő Szentgotthárdig a határ menti városok egy új fejlődési aranypatkót alkothatnak, hiszen az Európai Unió kapuját fogják alkotni néhány éven belül a magyar határrégiók városai. Ezek a központok nemcsak információs pontok lesznek, hanem egy más gazda-

sági tér érintkezési, átrakodási terei, így azokon keresztül (is) történik a csatlakozni szándékozó országok polgárainak kommunikációja az európai gazdasági-politikai integrációval. Ezáltal tehát közvetítői lesznek az Unió elvárásainak, igényeinek, sőt az általa megtestesített politikai, társadalmi és kulturális értékeknek is. A határ menti aranypatkót alkotó városok fejlődése új dimenziókat kaphat. Az erre való felkészülést (infrastruktúra, szolgáltató funkciók, a határ menti városok és a regionális központok kapcsolatának javítása) minél előbb meg kell kezdeni, hiszen a helyzeti előnyben lévő lehetőségeket nemcsak tudatosítani érdemes, hanem annak hardver oldalát is biztosítani szükséges.

Megfigyelhető, hogy számos magyarországi székhelyű, magyar vagy külföldi tulajdonú nagyvállalat megkezdte a terjeszkedését a szomszédos országokban (*Árva-Diczházi* 1998). Felismerhetők azok a regionális multinacionális vállalatok, amelyek éppen a közép-európai térségben fejtik ki tevékenységüket, s erre a sajátos piacra szakosodnak, így egyre fontosabbá válik számukra a térségen belüli kapcsolatok erősítése, azok zökkenőmentes feltételeinek biztosítása. Magyarországon azért települt meg számos multinacionális vállalat, hogy innen irányítsák Közép- és Kelet-Európában létrehozott egységeiket, vagy egyszerűen figyeljék a gazdasági lehetőségeket a szomszédos országokban (pl. privatizáció előrehaladása, gazdasági környezet működése, versenytársak, intézményrendszer stb.). Ennek következtében felértékelődnek a határrégiók nagyközpontjai, azok lehetnek a főhadiszállásai az irányító és megfigyelő, gazdaságszervező tevékenységeknek. Nélkülözhetetlen a főváros és a nagyközpontok, illetve azokon keresztül a határrégiók centrumai elérhetőségének javítása, illetve a határatelők korszerűsítése, hogy a gazdasági kapcsolatok fizikai korlátjai legalább a magyar oldalon mérséklődjenek.

Nem elhanyagolható az a szempont sem, hogy a Magyarországgal szomszédos országok határ menti térségeiben 3,3 millió magyar anyanyelvű és magyar nemzetiségű állampolgár él. Számukra az anyaországgal a hétköznapi kapcsolatot a határrégiók jelentik. Ugyanakkor közvetítői lehetnek a gazdasági, társadalmi és közösségi együttműködéseknek, számos akadály leküzdéséhez járulhatnak hozzá (kulturális, nyelvi, intézményi, szervezeti, mentális stb.). A gondot az jelenti, hogy az Európai Uniós csatlakozás után a Schengeni-egyezmény szabályait kell a határszakaszokon alkalmazni, ami több szomszédos ország esetében a vízumkényszer visszaállítását jelenti, ez hátrányos helyzetbe hozhatja a magyar nemzetiségű külföldi állampolgárokat. E probléma kedvező megoldása nagyban hozzájárul a határrégiók együttműködésének kiszélesedéséhez.

S végül az Európai Unió stratégiai térségnek tekinti Közép-Európát, a Duna menti és az Adriai térségét, melyre vonatkozóan összehangolt fejlesztési elképzeléseket dolgozott ki éppen e térség országainak bevonásával (*A közép-európai, a Duna...* 1999). A politikai, gazdasági, társadalmi és transznacionális

területfejlesztési szempontok együttesen azt ösztönzik, hogy minél tudatosabban kerüljön átgondolásra és kidolgozásra Magyarország határ menti térségeinek együttműködési rendszere, s azok szerves részét képezzék a nemzeti stratégiának és annak egyes alkotó elemeinek.

A stratégiai kapcsolódási irányok közül a nyugati viszonylat (osztrák–szlovén–magyar határ régió) megfelelő szervezeti és intézményi keretben működik. Napjainkra egyértelművé vált, hogy a nyugati határ régióban nem egy egységes szerkezet kialakulását kell ösztönözni. Bécs–Pozsony térségének hatása erőteljesen érvényesül az ország északnyugati régióiban, így fokozatosan formálódik a Bécs–Pozsony–Győr–Sopron városi együttműködés, amelyhez szervesen kapcsolódik a Bécs–Budapest innovációs tengely. Az Európai Unió tagsággal megváltoznak a körülmények e határ régióban, így fokozatosan elő kell készíteni a kooperáció hálózati elemeit, azok intézményrendszereit és szereplőit.

A nyugati határ régióban nagy esélye lehet a Szombathely–Zalaegerszeg–Graz–Maribor város régió szerveződésének, melyhez számos közvetlen határ menti kistérségi együttműködés is kapcsolódhat. Az eurégiók, mint szervezet és intézmény jó keretet adnak az együttműködéshez, azonban éppen a nagy területi méret következtében, a roppant sok érdek érvényesítése miatt, illetve inkább a politikai és a közigazgatási szint intézményeinek kapcsolatai következtében nem képesek a régiókat behálózni, összefogni a létező és potenciális kapcsolatokat. Célszerű kisebb szervezeti rendszereket is működtetni a határ régiókban az együttműködések ápolására, pl. a kistérségi, vagy település–település partnerkapcsolatokat, vagy éppen a város szövetséget. Ezekben az alacsonyabb szinten, – de alulról – szervezett együttműködésekben sokkal több konkrét és eredményes együttélés kezdődhet meg, mint az inkább politikai jellegű, demonstratív eurégiókban. A két, vagy éppen több együttműködési formát egymás mellett kell és szükséges működtetni, hiszen azok kiegészítik egymást, egymásra épülhetnek.

Az északi stratégiai kapcsolódás (szlovák–magyar határ régió) továbbra is két csomópontból áll. Az egyik lehet a Duna–Ipoly térsége, ahol elsődlegesen a határ menti közel azonos adottságú városok és kisebb térségek együttműködése hozhat létre új kapcsolatokat. Míg a másik, a Miskolc–Kassa térségére épülő szinten a közvetlen határ menti akciókat ösztönző kapcsolatok nyújtják az együttműködés kereteit. Ebben a dimenzióban is ügyelni kell arra, hogy a nagy ívű szervezeti rendszerek (eurégiók) létrehozása mellett a kistérség–település érintkezések vagy város- szövetségek jöjjenek létre. Ezen a határszakaszon – de a keleti és részben a déli határ régiókban is – hasonló nagyságú, szerepkörű, korábban egymást jól kiegészítő városgyűrűk találhatók a határ két oldalán, ezek hálózatba szervezése – elsőként az infrastrukturális rendszerek megújításával – lehetséges, és nagy lendületet nyújtana a határ menti együttműködéseknek.

A keleti stratégiai kapcsolódási pont a szlovák–ukrán–román–magyar határ-régiókat foglalja magában, döntően a város–város kapcsolatok alapján, s ennek intézményi keretet adhat a Kárpátok Eurérgió. A román–magyar határ-régió északi része határozottan gravitál az előbbi multiregionális együttműködéshez, de az itteni nagyközpontok (Debrecen, Nyíregyháza, Nagyvárad, Szatmárnémeti) tartós és sokoldalú intézményi kapcsolatai nélkül nem formálódik ki egy egységes térszerkezet. A Kárpátok Eurérgió egy országnyi területet és népességet kíván átfogni, miközben a szervezetet alkotó területi egységek nem rendelkeznek számottevő erőforrással a kapcsolatok elemi egységeinek fejlesztéséhez sem. Célravezetőbb tehát a kistérség–település kapcsolatrendszer erősítése, mert ezek stabilitása esetén a nagyobb együttműködések biztosabb alapon működhetnek.

A román–magyar határ-régió déli részében szintén található nagyközpontok, amelyek egymással kedvezően működhetnek együtt. Így pl. Szeged, Békéscsaba, Arad, Temesvár olyan adottságokkal rendelkezik, amelyek alkalmasak a hálózati rendszerek kiépítésére és egy újszerű kooperáció fogadására. Ezt a térséget fogja be a Duna–Körös–Maros–Tisza Eurérgió, amely hasonló nehézségekkel küzd, mint az előző multiregionális együttműködés, azzal a különbséggel, hogy az egyik alapító tartomány (Vajdaság) helyzete a belpolitikai feszültségek miatt bizonytalan, így az intézmény gyakorlati működése akadozik.

A déli határ-régióknak az adriai és balkáni kapcsolatrendszer fejlesztése miatt van jelentősége. A szerbiai politikai helyzet rövid távon még nem teszi lehetővé, hogy jelentősebb erőforrások koncentrálódjanak a szerb–magyar határ-régióba, de a gyors változásokra érdemes felkészülni. Ugyanakkor a horvátországi határ-régióban az elmozdulás jelei mutatkoznak, viszont az érintkező periférikus térségek miatt inkább az infrastrukturális rendszerek (közlekedési kapcsolatok) alakítása járhat hozzá az együttműködések megalapozásához, amit a jövőben célszerű intézményes rendszerbe szervezni.

Kiváló lehetőségek rejlenek a határ menti területfejlesztési együttműködésekben. Ezek új fejlesztési forrásokat kínálhatnak a határ mindkét oldalán, de hozzájárulhatnak Magyarország politikai és gazdasági pozíciójának átrendezéséhez a Kárpát-medencében. Az együttműködések tudatosan kell szervezni, azok épüljenek be a nemzeti fejlesztési stratégiába, legyenek iránymutató elemei a területi politikának, s kerüljenek számbavételre az Európai Unióhoz való csatlakozásnál. Ugyanakkor készüljenek a szomszédos határ-régiókkal közös fejlesztési koncepciók, amelyekre épüljenek együttes programok, hogy a partnerség és az egyenrangúság elve már a kapcsolatok irányainak kidolgozásakor is érvényesüljön.

Irodalom

- A közép-európai, a Duna menti és az Adriai térség integrált területfejlesztési stratégiája. (1999) – *Tér és Társadalom*. 1–2. 195–251. o.
- Aschauer, W. (1995) Határokon átnyúló magatartás és a határhelyzet tudatossága az osztrák–magyar határ térségében. – *Tér és Társadalom*. 3–4. 157–159. o.
- Árva L.–Diczházi B. (1998) *Globalizáció és a külföldi tőkeberuházások Magyarországon*. Budapest, Kairosz Kiadó / Növekedéskutató.
- Christaller, W. (1933) *Die zentralen Orte in Süddeutschland*. Jena, Gustav Fischer Verlag.
- Clement, N. (1996) The Changing Economics of International Borders and Border Regions. *Border Regions in Functional Transition European and North American Perspectives*. – Scott, U.–Sweedler, A.–Ganster, P.–Eberwein, W-D. (eds.), Berlin IRS. 41–53. pp.
- Dancs L. (1999) Határon átnyúló kapcsolatok az Északkelet-Alföldön. *Északkelet-Magyarország és a határok*. – Baranyi B. (szerk.), Kézirat. Debrecen, MTA RKK Alföldi Tudományos Intézete, Debreceni Csoport. 329–371. o.
- Dankó L.–G. Fekete É. (1996) *Az országhatáron átnyúló gazdasági kapcsolatok és ezek kölcsönhatása a területi fejlődésre Északkelet-Magyarországon*. Kézirat. Miskolc, MTA RKK Észak-magyarországi Osztálya.
- Golobics P. (1995) *A határmenti térségek városainak szerepe a regionális együttműködésben*. Pécs, Közlemények a JPTE Általános Társadalom-földrajzi és Urbanisztikai Tanszékéről 3.
- Gorzalak, G. (1998) Regional and Local Potential for Transformation Infrastructure Poland. – *Regional and Local Studies 14*. Warsaw, European Institute for Regional and Local Development.
- Gyakorlati Útmutató a Határon Átnyúló Együttműködéshez. (1997) Gronau, Európai Határégiók Szövetsége (AEBR).
- Hajdú Z. (1998) A magyar–horvát államhatár menti együttműködés lehetőségei és dilemmái. *Magyarország az európai regionális együttműködésben*. – Balogh A.–Papp G. (szerk.), Pécs–Budapest, MTA RKK–Külügyi Intézet. 103–119. o.
- Hansen, N. (1981) *The Border Economy: Regional Development Infrastructure the Southwest*. Austin, University of Texas Press.
- Illés I. (1997) A regionális együttműködés feltételei Közép-Kelet-Európában. – *Tér és Társadalom*. 2. 17–28. o.
- Lengyel I. (1996) *Határtalan lehetőségek? Békés megye gazdasága és határ menti kapcsolatai*. Kézirat, Békéscsaba–Gyula, Körösi Csoma Sándor Főiskola–Közgazdasági Intézet.
- Lösch, A. (1940) *Die raumliche Ordnung der Wirtschaft*. Jena, Gustav Fischer Verlag.
- Nemes Nagy J. (1998) *A tér a társadalomkutatásban*. Budapest, Ember, település, régió.
- Norris, C. (1996) The Changing Economics of International Borders and Border Regions. *Border Regions in Functional Transition European and North American Perspectives*. – Scott, U.–Sweedler, A.–Ganster, P.–Eberwein, W-D. (eds.), Berlin IRS. 41–53 pp.
- Pál Á. (1996) Dél-alföldi határ menti települések társadalom–gazdaságföldrajzi jelentősége. *Határon innen – határon túl*. Nemzetközi Földrajzi Tudományos Konferencia. – Pál Á.–Szónokyné Ancsin G. (szerk.), Szeged, JATE. 181–191. o.
- Rechnitzer J. (szerk.) (1990) *Nyitott határ. (A gazdasági és szellemi erőforrások innováció-orientált fejlesztése az osztrák–magyar határ menti régiókban)*. Győr, MTA RKK Nyugat-magyarországi Tudományos Intézet.

- Rechnitzer J. (1997) Eurorégió vázlatok a magyar–osztrák–szlovák határ menti térségben. – *Tér és Társadalom* 2. 29–58. o.
- Rechnitzer J. (1999) *Bécs–Pozsony–Győr–Budapest innovációs tengely, s a magyar területfejlesztési koncepciók*. Kézirat. Győr, MTA RKK Nyugat-magyarországi Tudományos Intézet.
- Ruttkay É. (1995) Határok, határmentiség, regionális politika. – *Comitatus*. december 23–35. o.
- Scott, J. (1996) Dutch-German Euroregions: A model for Transboundary Cooperation. *Border Regions in Functional Transition: European and North American Perspectives*. – Scott, J.–Sweedler, A.–Ganster, P.–Eberwein, W-D. (eds.), Berlin IRS. 83–107. pp.
- Scott, J. (1997) A határ menti együttműködés nemzetközi rendszerei, Németország, Lengyelország és az EU. – *Tér és Társadalom*. 3–4. 117–142. o.
- Süli Zakar I. (1997) A Kárpátok Eurorégió szerepe a határokon átnyúló kapcsolatok erősítésében. – *Comitatus*. június. 30–44. o.
- Tóth J. (1992) *Kárpátok–Tisza régióval összefüggő multidiszciplináris kutatások koncepciója*. Kézirat. Pécs, MTA RKK.
- Tóth J. (1996) A Kárpát-medence és a nemzetközi regionális együttműködés. *Határon innen – határon túl*. Nemzetközi Földrajzi Tudományos Konferencia. – Pál Á.–Szónokyné Ancsin G. (szerk.), Szeged, JATE. 22–27. o.
- Vuics T. (1996) A határ menti együttműködés lehetőségei Baranya megyében. *Határon innen – határon túl*. Nemzetközi Földrajzi Tudományos Konferencia. – Pál Á.–Szónokyné Ancsin G. (szerk.), Szeged, JATE. 299–306. o.

AZ OSZTRÁK–MAGYAR HATÁR MENTI EGYÜTTMŰKÖDÉS A KILENCVENES ÉVEKBEN

RECHNITZER JÁNOS

1. Kelet-Közép-Európa regionális sajátosságai

Kelet-Közép-Európa miként képes alkalmazkodni az új regionális folyamatokhoz? – Erre a kérdésre nem könnyű a választ ma megadni. A poszt-szocialista ipar versenyképessége gyenge, elsősorban nem a tudásigényes és innovációban bővelkedő termékeket szállítja nyugatra, hanem zömében az élelmiszereket, a nyersanyagokat, a félkész-termékeket és a tömegfogyasztási cikkeket. Nem számolhatunk a régi ipari körzetek gyors kilábalásával a válságból, mivel jelentős tökehiánnyal küszködnek a vállalatok, de az államok sem rendelkeznek forrásokkal a szerkezet-átalakításhoz, s a külföldi tőke sem érdeklődik a hagyományos ipari régiók iránt. Így csak a szerkezetek leépítése, a régi struktúra felszámolása után indulhat meg a gazdaság aktivizálódása. A kedvezőtlen infrastruktúrális ellátottság tovább fékezi a területi szerkezet átrendeződését, a régi ipari területeken hatalmas költségeket emésztene fel a háttérrendszerek megújítása vagy átalakítása, miközben az új dinamikus körzetek száma nagyon kevés, a lakásállomány szerkezete és eloszlása pedig akadályozza a régióközi vándorlásokat.

A gazdaság átalakulása a vállalkozások robbanásszerű terjedését eredményezte a poszt-szocialista kelet-közép-európai országokban. Az állami tulajdon lebontása lassú és akadozó, viszont az új vállalkozások még gyengék, nem tőkeerősek, ez idáig nem voltak képesek hálózatokat, vállalatközi és területközi rendszereket kialakítani. A külföldi tőke főleg a fejlett infrastruktúrával rendelkező térségekben összpontosul, amelyek rendszerint a fővárosok és közvetlen környezetük, vagy éppen a nyugati határ menti térségekben találhatóak, hogy Nyugat-Európa, annak piacai jól elérhetők legyenek.

A nagyvárosi hálózat átrendeződése is tapasztalható, ezek közül a fővárosok – Prága, Varsó, Budapest – már bekapcsolódtak az európai nagyvárosok versenyébe. A hálózati kapcsolatok lassan épülgetnek, így Budapest esetében Béccsel, Prága és Varsó esetében Berlinnel, míg Pozsony nemzeti központként csak Bécshez, illetve a Bécs–(Győr)–Budapest fejlődési tengelyhez (konurbanizációs zónához) kötődik.

A települési és térségközi kapcsolatok a korábbi központi irányítás maradványai miatt csak nehezen szerveződnek, lassan alakulnak a piac formálta és az önkormányzati kezdeményezésekre épülő együttműködések. Az államhatár

menti kapcsolatok kimondottan erősek a nyugati határok mentén, főleg az érintkező nyugat-európai országokkal. A makrorégió közös határszakaszain éppen a piacgazdaság kölcsönös kialakulatlansága miatt a szürke- és feketegazdaságnak van jelentős szerepe. Az együttműködések esetenként a politikai bizonytalanság miatt korlátozottak vagy nehezen áttekinthetők.

A regionális folyamatok is egyértelműen jelzik, hogy a kelet-közép-európai országok gazdasági integrációja óhatatlanul regionális integrációs formát ölt (Enyedi 1996). Ha a Visegrádi Csoport országainak gazdasága és intézményei alkalmassá válnak gazdasági integrációra, ezek a hatások egyidejűleg területi integrációs folyamatokat is megindítanak, nemcsak a szomszédos EU országokkal, hanem a poszt-szocialista szomszédos országokkal is. Ennek az integrációs folyamatnak bizonyos jegyei felismerhetők a kelet-közép-európai országokban kirajzolódó makroregionális struktúrákban (Rechnitzer 1998), amelyek számos sajátosságot, egyben bizonyos fejlődési lehetőségeket is tartalmaznak (1. ábra).

A makroregionális szerkezetben a városrégiók a kapcsolatok megtestesítői. Magyarországon a budapesti agglomeráció, Csehországban Prága és Brno agglomerációja, Lengyelországban Varsó, Poznan, Wroclav, Gdansk, Krakkó, Szlovákiában Pozsony és térsége. Az országokban a nyugat-kelet fejlettségi lejtő érvényesül, amely a keleti határokhoz közelítve megtörik, és lépcsőként egy másik, már az előzőnél jóval kedvezőtlenebb fejlettségi szintben folytatódik. Így lényegében a kelet-közép-európai országok nyugati határovevete a jövőbeli makroregionális fejlődés meghatározó térsége, míg a keleti övezet az igazi periféria a felzárkózás igencsak gyenge esélyeivel.

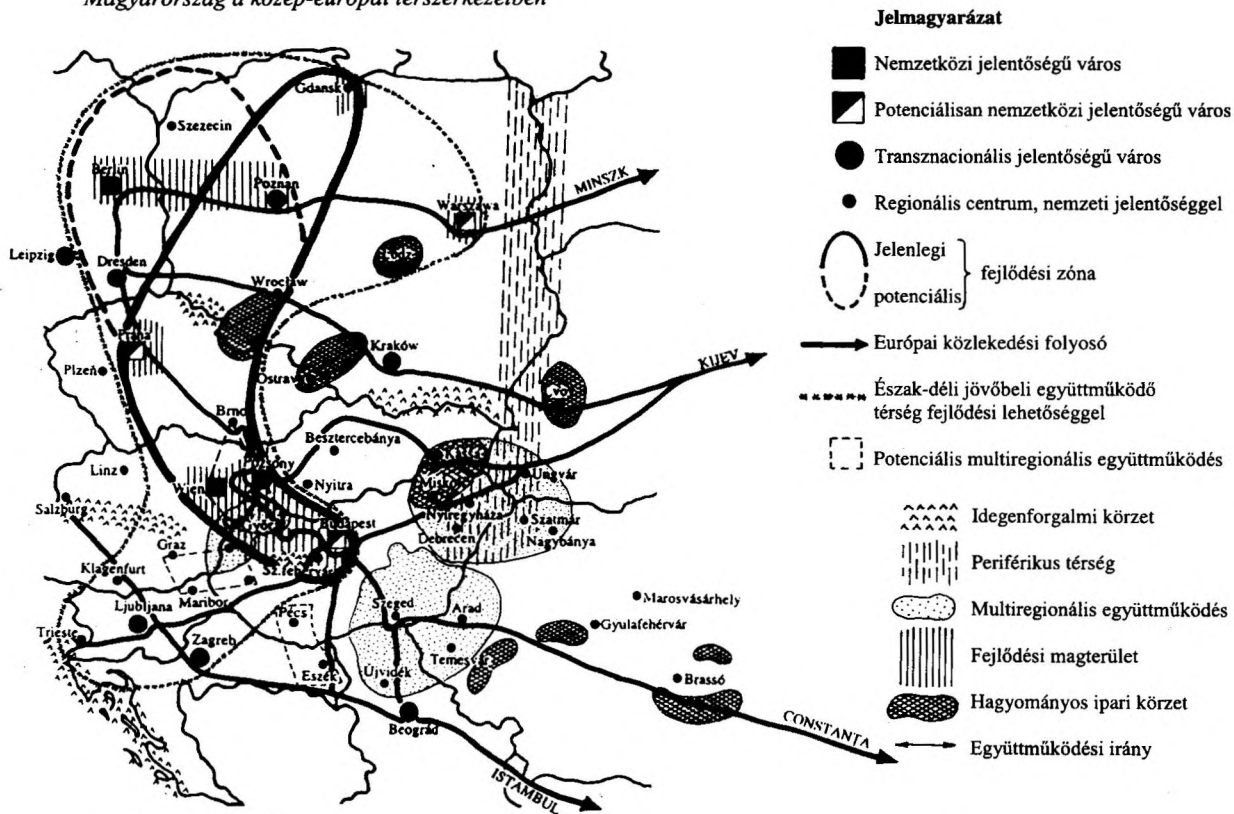
Nyugat-Európa periférikus területeinek városai kínálják a legtöbb lehetőséget a problémák összevetésére, de azok leküzdésében legalább olyan tanulságos az új magterület városai stratégiájának áttekintése is.

A peremek városai a közösségi átlagnál nagyobb arányban vannak ráutalva az „érzékeny” iparágakra (könnyűipar, elektrotechnikai ipar, élelmiszergazdaság stb.), illetve a közszolgáltatásokra. A kutató-fejlesztő tevékenységet külföldi cégek leányvállalatai, illetve helyi kis- és középvállalatok képviselik. A gazdaság kulcságazataiban a döntések nem helyben születnek. Az infrastruktúra színvonala többnyire az európai standard alatt van. A kisebb városok különösen szenvednek a nagyvárosi döntéshozatali centrumoknak való kiszolgáltatottságtól.

A befektetésekért folyó versenyben (jelenlegi) periféria legfontosabb vetélytársai a kelet-közép-európai országok. Régiókn városairól kialakult kép szerint legfontosabb potenciáljuk a munkaerő. Hosszabb a negatív tényezők listája, amely szerint rossz a környezeti állapotuk, elavult az infrastruktúrájuk, a lakásállomány jelentős része az európai átlag alá esik, továbbá a helyi vezetők általában képtelenek megfelelő városfejlesztési stratégiát kidolgozni.

A periféria és a prosperáló, ritkábban lakott területek centrumai esetében az első lépés a válság leküzdése, és a növekedés irányába mutató helyi stratégia kidolgozása volt. Ebben elsősorban a lokális magángazdaság erejére és együttműködésére, a humán erőforrásokra, a helyi társadalom szerveződéseire, speciális adottságokra, kulturális javakra építettek, továbbá a helyi vezetők nemzeti szintű alkuerejére, kapcsolataira.

1. ábra
Magyarország a közép-európai térszerkezetben

Forrás: Rechnitzer 1998.

Az átfogó program nem csupán a hathatósan támogatni kívánt iparágakat, a fejlesztéshez szükséges konkrét lépéseket fogta át (technológiai park, engedmények a hazai és külföldi cégek számára az adott ágazatban, kapcsolatteremtés az egyetemi kutatóbázis és a helyi vállalkozók között stb.), hanem a város építészeti megújítása, a kulturális intézmények támogatása, az üzleti- és konferencia-turizmus feltételeinek megteremtése (konferenciaközpont, szállók) is beletartozott¹. A terv készítésekor a városok vezetői európai léptékben gondolkodtak, felhasználva nemzetközi szervezeti tagságukat az információcserére és a közösségi erőforrásokért történő lobbizásban.

A fenti példák nem csupán nagyvárosokra érvényesek, hanem a magyar regionális centrumokkal azonos hierarchiaszinten álló városoknál is látványos eredményeket hoztak (Rennes, Montpellier).

A nyugati fejlődési zóna, mint „közép-európai bumeráng” a Gdansk–Poznan–Wroclav–Prága–Brno–Pozsony–Bécs–Budapest övezetet fogja át, ahol a makrorégió dinamikus nagyvárosai találhatók, s közvetlen kapcsolatban állnak Ausztriával és Németországgal. Az osztrák és a német kis- és közepes befektetők ebben az övezetben telepednek meg, továbbá a nyugatról ideirányuló szolgáltatási és bevásárló-turizmus fogadására képesek. A térség másik sajátossága, hogy ebben a zónában találkoznak a relatívan fejlett keleti és a viszonylagosan fejletlen osztrák és – a jelentős átalakulásokat képviselő – német régiók. Ennek következtében egyrészt versenyhelyzet alakul ki a térségek között, másrészt a nyugati régiók gazdasága számára fontos befolyásolási övezetet képviselnek, növelve ezzel ezen régiók gazdasági aktivitását.

A kilencvenes évek elején a kelet-közép-európai térség régióiról számos elemzés született, ezek közül talán a legnagyobb magyarországi visszhangot a „Jövőbeli befektetési helyszínek Kelet-Európában” címmel a bonni székhelyű Empirica Kutatóközpont által összeállított tanulmány váltotta ki. Az elemzés 1990–1992 közötti adatok alapján 156 kelet-közép-európai régiót fogott át, egyrészt 25 indikátor (ennek főbb csoportjai: gazdasági környezet, a privatizáció eredményessége, a szak-képzettség és az innovációs képesség, a szerkezet-átalakítás/munkanélküliség, az infrastruktúra és a telekommunikáció, az idegenforgalmi vonzerő és a környezet minősége), másrészt szakértői értékelés és helyszíni felmérések alapján. Az elemzések alapján 16 régiót neveztek kedvező jövőbeli befektetési telephelynek, ezek között volt Győr-Moson-Sopron megye, illetve Magyarországról még Csongrád megye. Érdekes, hogy az indikátorok összevetése alapján sorrendben Zala (10.), Vas (15.) és Veszprém (18.) megye is az első 40 régió között szerepelt, azonban – nem tudni mi okból – a szakértői értékelések ejtették ki e három megyét a legjobb telephelyet kínáló régiók közül.

A regionális fejlesztési stratégia szempontjából nemcsak a nemzetközi értékelésnek van jelentősége, hanem azon megállapításoknak is, amelyeket a vizsgálat tett a fejlődő térségekre:

- a kiválasztott jövőbeli befektetési helyszínek többségükben az országok nyugati felében találhatók, egyes esetekben határ menti térségek, azaz a szomszéd

¹ Külön alap áll rendelkezésre az EU-ban az 1. célterület 100 ezernél nagyobb városainak megújítására. Az URBAN (1994–1999) nemcsak a gazdasági bázis átalakítását, hanem a képzési rendszerek, a szociális és egészségügyi intézmények, az infrastruktúra és a környezet megújítását is szolgálja.

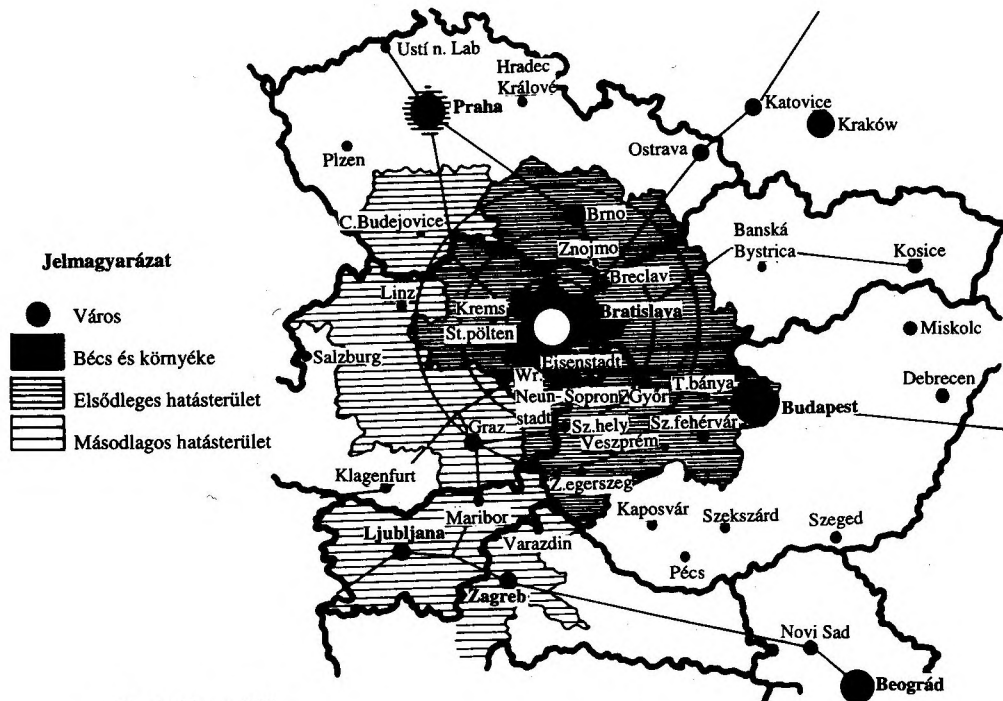
országokkal kialakult gazdasági, társadalmi kapcsolatok hozzájárultak a magasabb fejlettséghez,

- a kiemelt térségeknek kimondottan kedvezőek a külfölddel, a szomszédos országokkal való közlekedési kapcsolataik,
- mindegyik régió korábban is ipari központ volt, azonban nem a nehéziparban, inkább a feldolgozó- és élelmiszeriparban, így pl. jelentős környezeti károsodásokat nem szenvedtek,
- a kiemelt területek kimutathatóan rendelkeznek gazdasági, termelési hagyományokkal, ami a szakképzettségben, a foglalkoztatási szerkezetben fejeződik ki,
- a kiválasztott régiókra jellemzőek a polgári hagyományok, gondolkodásmód, bizonyos üzleti mentalitás, így e térségekben nagyobb a vállalkozások aktivitása, erősebb a hajlam a külföldi tőke fogadására,
- s végül a kiválasztott körzetekben megtalálhatók voltak a felsőoktatási és kutatási–fejlesztési tevékenységek intézményei, amelyek részben a helyi ipari bázisokhoz kötődtek.

A keleti övezetben, a „keleti falban” a fejlettségi lejtő megtörik és lépcsővé alakul át, hiszen a többségében mezőgazdasági térségekben a falusi és a kisvárosi településhálózat a jellemző, nagyon kedvezőtlen, az adott országok átlaga alatti infrastrukturális ellátottsággal. Ezen agrár régiókban a megújítást szolgáló belső erőforrások szegényesek, a külföldi tőke érdeklődése elenyésző. A periférikus helyzet számtalan hátránya mellett előny az, hogy a posztszovjet – kvázi fejlett – régiókkal érintkeznek, így lehetőség kínálkozik az erőforrások egyes elemeinek aktivizálására, a kapcsolatok tereinek létrehozására. A korszerűtlen és szűk keresztmetszetű infrastruktúra, a posztszovjet államok kialakulatlan intézményrendszere, a feketegazdaság elburjánzása és a kimondottan rossz közbiztonság tartósan akadályozza a „keleti fal” elbontását, a határ menti kapcsolatok kibővülését, s ezzel egy lassú – felzárkózásnak egyáltalán nem nevezhető – elmozdulási folyamat megindulását.

Az európai összefüggések felvetik a makrorégió fejlődésének, de talán az egész kelet-közép-európai térszerveződés egyik kulcskérdését, és pedíg a Bécs–Budapest viszonyt, a nagyvárosok kapcsolatát. Mint láttuk a korábbiakban, minden elemző számára európai viszonylatban egyértelmű, hogy kialakulóban van egy Bécs–Pozsony–Győr–Budapest fejlődési zóna, amelyben a súlypontokat az osztrák és a magyar főváros jelentené. Kitapintható a rivalizálás a két központ között. Bécs hatásterülete (2. ábra) jóval nagyobb, mint Budapesté, abba nemcsak az Északnyugat-Dunántúl tartozik bele, hanem még másodlagos hatásként Szlovénia, sőt Horvátország egy része is. Bécs számos nemzetközi szervezetet, intézményt tömörít, jelentős számú multinacionális nagyvállalat a kelet-közép-európai központját itt üzemelteti, a bécsi gazdaságnak a hatása tehát kiemelkedő a makrorégióra. Bécs nemcsak széles, hanem igencsak korszerű szolgáltatási rendszereket és kvaterner funkciókat tud kínálni, ugyanakkor, mint élettér és lakóhely rendkívül kellemes.

2. ábra
Bécs lehetséges hatásterülete a közép-európai térségben

Forrás: Hruza 1991.

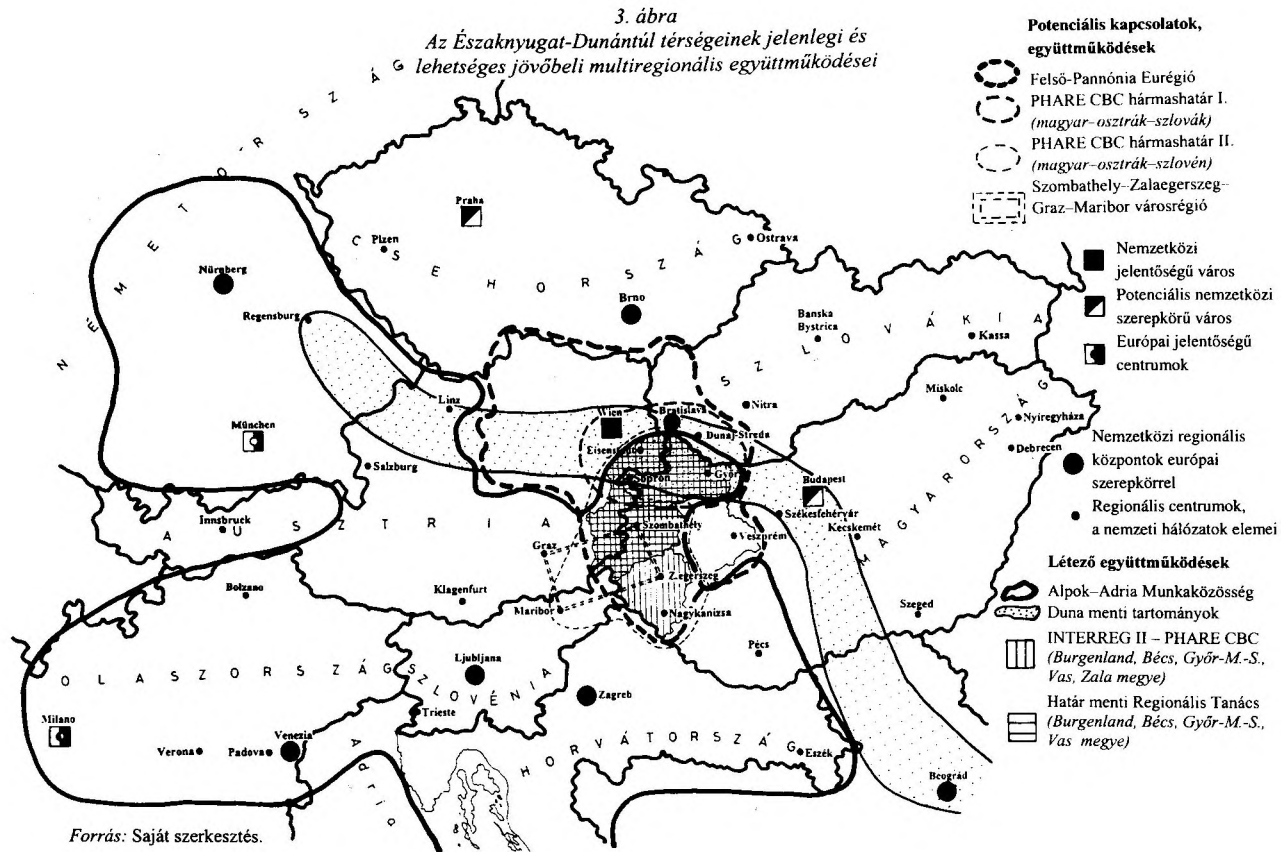
Az osztrák fővárosnak átgondolt hosszú távú fejlesztési stratégiája van (STEP 1994), ebben hangsúlyozott szerepet kap a nemzetközi szerepkör megerősítése és folyamatos frissítése, a kelet-közép-európai szervező és irányító szerepkör bővítése. Bécs és Pozsony viszonya történelmileg adott, ezt évtizedekig megszakították az eltérő politikai rendszerek, de a kilencvenes évektől az elvi akadályok megszűntek, így mindkét fél érdeke a kapcsolatok újrendezése, a két város közötti településközi együttműködések feltámasztása. Bécs csak erősödik részben funkciók át- és kihelyezésével a szomszédos szlovák fővárosba, részben pedig szerepkörök bővítésével, s mindennek következtében felkészültebb versenytársa lehet a magyar fővárosnak.

A régió fejlesztése szempontjából a két főváros közötti versenyhelyzet nem kedvezőtlen, sőt számos előnnyel járhat. Az egyértelműen kirajzolódó Bécs–Pozsony–Győr–Budapest innovációs zóna kisugárzó hatása érvényesülni fog. A magterületek keresik a kisebb regionális centrumokkal a kapcsolatokat, ugyanakkor számos újdonság elérhető távolságba kerül a régió centrumai számára, így azok terjedése gyorsabb, zavarmentesebb lehet. A régió számos olyan erőforrást kínál (munkaerő, telephelyek, környezet, rekreáció stb.), amelyek a nagycentrumokban nem állnak rendelkezésre, vagy nem olyan minőséget érnek el, amilyen egy új életmód-modellhez szükséges.

A fejlesztési stratégiában tehát egyik oldalról a köztes állapotot, a két – mint az új európai – városrégió vonzásteréből származó előnyöket kell kihasználni, másrészt pedig a régió nagyvárosait kell felfűzni e fejlődési magterületekre, hogy azokon keresztül közvetíteni, terjeszteni, eladni lehessen a – versengő vagy egymásba kapcsolódó – nemzetközi hatású központok kínálta piacokat, újdonságokat. Ehhez természetesen a kommunikációs kapcsolatokat, ezen belül a közlekedési és elérhetőségi relációkat kell alapvetően átalakítani és normalizálni, mert ezek nélkül a nagyközpontok hatása nem vagy csak nagyon áttételesen érvényesül a régióban.

2. Nyugat-Dunántúl megyéinek részvétele a multiregionális együttműködésekben

A térség megyéi (Győr-Moson-Sopron, Vas, Zala) számára a multiregionális (országhatáron átnyúló) együttműködések nem idegenek, sőt ezen megyék voltak a kezdeményezői a nyolcvanas évek végén a határon átnyúló, több régiót magában foglaló nemzetközi szervezetekhez való kapcsolódásnak. Nem kívánjuk részletesen elemezni az Alpok–Adria Munkaközösség és a Duna menti Tartományok Munkaközössége (3. ábra) működését.

Az alábbi pontokban csupán összefoglaljuk működésük problémáit:

- a kelet-közép-európai országok már nem érdekesek a nyugati partnereknek, hiszen a szabad mozgás, a határok megnyitása, a sokoldalú gazdasági és kereskedelmi kapcsolatok feltételei megteremtődtek,
- a térségek számos gazdasági tevékenységben versenytársak lettek, így az együttműködések inkább felszínesek, mint tartalmi jellegűek,
- a térségek intézményrendszereiben, azok jogositványaiban jelentős különbségek voltak és vannak, kevés az ekvivalens intézmény, így a konkrét kapcsolatok nehezen realizálódtak, illetve azok már az egyes intézmények szintjén éltek tovább,
- hosszú évek alatt nem sikerült egy működő intézményrendszert létrehozni a kapcsolatok folyamatos ápolására, szervezésére, mozgatására,
- az Alpok–Adria együttműködést hosszú ideig Olaszország éllette, napjainkra az olasz érdekek, illetve politikai ambíciók más irányba mozognak, az osztrák partnerek a vezető, szervező szerepet nem tudták átvenni,
- egymással konfliktusban álló országok is tagjai a szövetségeknek (Szlovénia, Horvátország illetve Szerbia), ami nem segíti a sokoldalú kapcsolatok működését, további intézményesítését,
- a megváltozott belpolitikai összefüggések egyes országokban (Ausztria) a multiregionális együttműködésekkel fékeznek, éppen a szomszédban keresve a hibát a belső problémákra, illetve ezzel terelik el a figyelmet a saját konfliktusokról (pl. Burgenland: Karl Stix tartományfőnök nyilatkozatai 1996 végén illetve folyamatosan),
- a magyar megyékre, településekre külföldi kapcsolatok özöne zúdult a kilencvenes évek elejétől, így tobzódtak a nemzetközi kapcsolatokban, ami rontotta a határ menti együttműködések felé irányuló aktivitást.

Ez a néhány tényező is jelzi, hogy a jelenleg működő multiregionális együttműködések ugyan nyújtanak alapot az országhatáron átlépő térségi szervezett (intézményes) kapcsolatokhoz, de korábbi formáikban és jellegükben (intézményrendszer, célok, érdekek, eredmények) már nem alkalmasak a regionális szintű integrációs folyamatok gyorsítására, azok erőteljesebb motiválására. Azt látni kell, hogy a földrajzi helyzet, a korábban működő – illetve hivatalosan most is meglévő – kapcsolatok egy erős és határozott orientációs irányt nyújtanak a térségnek, amit viszont csak a határ menti két-, vagy háromoldalú együttműködésekkel lehet még meglapozottabbá tenni.

3. Az osztrák–magyar határ menti kapcsolatok múltja

A régió természeti adottságai közül elsőként ki kell emelnünk, hogy központi területét, nagyobbik hányadát termékeny medencék, alföldek foglalják el, melyek kedvező adottságokat nyújtottak a régóta fejlett agrártermelés számára, biztosították a régió városainak – közöttük Bécsnek – élelmiszerellátását. Az agrártermékek közvetítése, kereskedelme, feldolgozása a gazdaság más ágait is élénkítette; ugyanakkor a Duna vízi útja, az alföldek-hegységek között húzódó vásárvonalak, a távolsági utak csomósodását kiváltó domborzati–vízrajzi viszonyok révén számos energikus pontot biztosítottak a városfejlődésnek, „kaputájá” téve a mai régiót.

A vasútépítkezések során korán megépült (1865) a borostyánkőút vonalát követő Bécs–Sopron–Szombathely–Nagykanizsa–Trieszt vasút, Bécs (és Csehország) egyik legfontosabb összeköttetése a Földközi tengerrel. A másik fontos észak–déli vonal Bécsből Semmeringen keresztül vezetett Itáliába illetve a tengeri kikötőkhöz. A Kárpát-medence forgalma a „Nyugattal” jórészt ezen a néhány tucat kilométeres szakaszon bonyolódott („Porta Hungarica”), s viszont.

Fokozta a „kapujelleget” az a tény, hogy a mai régió területén az ókortól kezdve ország – olykor birodalom – határok húzódtak (a Római Birodalom lime, Nagy Károly birodalmának keleti határa, a Magyar Királyság nyugati határai, rövid időre még az Oszmán Birodalom határa is, ma pedig négy ország határai érintik a régiót), s hatalmas „nyelvbirodalmak” érintkezési pontja is a térség, kiegészülve a magyar nyelvterülettel.

3.1. A második világháborútól a kilencvenes évekig

A két világháború között a határok nem voltak nehezen járhatók, de a közvetlen kereskedelmi kapcsolatokat erősen megszürték (pl. az ausztriai városok piacainak felkeresését), a munkavállalást engedélyhez kötötték, korlátozták a pénzátváltást stb., így Bécs közvetlen vonzása a szlovákiai és magyarországi részekre megszűnt. Megszűnt tehát a bécsi vonzáskörzethez való tartozás, mint a virtuális régió integrációs tényezője. Viszont a fennmaradó közvetlen („népi”!) kapcsolatok révén (ábtirtoklások, munkavállalás, a kisebbségek „híd-szerepe”, a rokon és ismerősi kapcsolatok stb.) a szomszédos országrészek ismerete, az ottani viszonyokban való tájékozottság fennmaradt. Néhol profitáltak is az új határokból (csempészés, munkavállalás Ausztriában, közvetlen kereskedelmi kapcsolatok stb.). A harmincas években évente mintegy 2500-an vállaltak engedéllyel Sopron megyéből munkát Ausztriában, de a kérdés ismerői szerint a közvetlen határ menti községekből tömegesen jártak át mezőgazdasági idénymunkára (pl. Fertőrákosról – németek lakta község – szőlőmunkára 5–600-an).

Közép-Európa új politikai tagolása másként érintette a virtuális régió magyar, osztrák és szlovák részét. Bécs megváltozott szerepét már említettük; helyzetét tovább rontotta, hogy az Anschluss után (1938) a Német Birodalom perifériális tartományi fővárosává lett, majd 1945–1955 között a négy megszállási zónára tagolt Ausztria szovjet zónájának központja csupán, politikai bizonytalanságok közepette. A környező agrárvidékek viszont felértékelődtek, s Észak-Burgenland helyzete is javult egy gazdaságilag fejlettebb ország kereteiben – igaz, ennek az országnak mindmáig perifériája, relatív helyzete nem javult. A régió magyarországi részére felemás hatással volt az új politikai tagolódás; Sopron és Magyaróvár elvesztette adminisztratív vonzáskörzete jelentős részét, az utóbbi város megyeszékhely-rangját is (Győr-Moson-Pozsony egyelőre egyesített vármegye székhelye Győr lett), és természetesen vonzáskörzetük egy részét is. Elveszett Bécs s a bécsi agglomeráció közvetlenül elérhető piaca is. Ugyanakkor a két megye – Sopron és Győr-Moson – továbbra is őrizte agrár-termelésének magas színvonalát, tovább bővült élelmiszeripara is (cukor, szesz-, hús, söripar, étolaj-gyártás, vajüzemek stb.). A vámhatárok védelmét élvezve az ország gyáripara, elsősorban textil- és gépipara bővült, régiókban elsősorban Győré.

Győr gépipara a két világháború közötti időben Budapest után a legjelentősebb, s fontos textilipari központ is. Budapest és Nagy-Miskolc után az ország harmadik ipari központja volt, s jelentékeny iparral rendelkezett Mosonmagyaróvár is (mezőgazdasági gépgyártás, vegyipar, textilipar). Sopronban is sokoldalú volt a gyáripar, de súlya elmaradt Győrértől. Sajátosan alakult a két megye városainak helye az ország újrendeződő település-hierarchiájában; az „elvesztett” regionális centrumok (Pozsony, Kassa, Kolozsvár, Nagyvárad, Zágráb [?]) „pótlásának” igénye megnövelte Debrecen, Szeged, Pécs, némiképp Miskolc nagyvárosi intézményeinek súlyát, elősegítette azok fejlesztését (egyetemek, klinikák, regionális hatáskörű intézmények stb.).

A Kisalföldön (illetve Nyugat-Magyarországon) nem alakult ki regionális központ; a regionális szerepkörű intézmények szóródtak (Sopronban, Szombathelyen, Mosonmagyaróváron található), vagy épp Budapest látta el ezeket a funkciókat. Sopron és Győr a fejlett, sokoldalú megyeszékhelyek sorába tartoztak.

A virtuális régió életében újabb fordulat következett be a II. világháború befejeződése után, illetve a „fordulat éveit”, 1948–49-et követően, Csehszlovákia és Magyarország szovjet típusú államberendezkedése nyomán, a „Nyugattal” való kapcsolatok majd teljes megszakítását követően. A magyar–osztrák, illetve az osztrák–csehszlovák határon felépült a vasfüggöny, megszűntek a határátke-lőhelyek hermetikusan elzárva Ausztriát keleti szomszédaitól; a határ „holt határrá” változott. Gyakorlatilag megszűnt minden kapcsolat a határ két oldalán élő lakosság között. A holt határ főleg Ausztriában és Magyarországon befolyásolta igen károsan a régióhoz tartozó területek gazdaságát–társadalmát. A határ-

övezet forgalmi árnyékba került, a politikai bizonytalanság, az „ellenség” kézzelfogható közelségének pszichikai taszító hatása a határövezetet is holt zónává tette.

Ausztria csehszlovákiai és magyarországi határa mentén alakultak ki az ország csökkenő népességű területei; a befektetések elmaradása miatt a gazdasági fejlettség az ország többi részéhez képest visszamaradt, a bruttó nemzeti termék értéke az országos átlag alatt maradt. Nagyarányúvá vált a távolsági ingázás, s az osztrák területi tervezés szótárában megjelent az „Ostgrenze” fogalma. Ausztria szükségszerűen teljesen nyugat felé fordult. (Jellemző adat, hogy míg 1936–37-ben az Ausztriába utazók 48,3%-a a „keleti” országokból érkezett – Csehszlovákiából kerekén 20%-a, Magyarországról több mint 10%-a –, s még 1948-ban is 15%-ot tett ki ez az érték, addig 1988-ban, a már részben megnyílt határok ellenére mindössze 1,4%-ot tettek ki a „keletiek”.)

Magyarországon a nyugati határok mentén fekvő területek fejlesztése vontatott volt, különösen az 1950-es években. A határ csehszlovákiai oldalának sajátosságát az adta, hogy Pozsony városhatára egyben országhatár is volt, így a szlovák főváros erőteljes fejlesztése egyben a határzóna fejlesztését is jelentette; Szlovákiában a „centrum” régiónk területére esik.

Az osztrák–magyar határ átjárhatatlansága az 1960-as évektől kezdődően fokozatosan oldódik (korlátozott kiutazási lehetőség a magyar állampolgároknak, majd a vízumkényszer eltörlése, új határátkelők nyitása, a „nyugati” turisták akadálymentes beutazása stb.). A határ azonban továbbra is éles választóvonal a két ország között (a közvetlen, az államközi szerződéseken kívül eső beruházások, vegyes vállalatok, tőkemozgás korlátozása, a munkavállalás lehetetlensége, szigorú vámelőírások, a forint konvertibilitásának hiánya stb.). Az osztrák–csehszlovák határ 1989 decemberéig gyakorlatilag minden „lakossági kapcsolatot” kizárt a két ország között. A virtuális régió alkotóelemei ezekben az évtizedekben estek legtávolabb egymástól.

A régió ausztriai részében a főváros, Bécs a gazdasági–területi fejlődés motorja, különösen az osztrák államszerződés (1955) óta. Ez a fejlődés sajátos, Bécs Ausztria fejletlenebb keleti felében van, így szigetszerűen emelkedik ki Alsó-Ausztria területéből. Népessége nem növekszik, a bevándorlás csak a nagyarányú természetes fogyást ellensúlyozza. (1971 és 1981 között 117 ezer fő (!) volt a természetes fogyás, 24 ezer fő a vándorlási nyereség; a lakosságszám közel 90 ezer fővel csökkent, 1 millió 531 ezer főre. 1981 és 1991 között viszont a 77 ezres természetes fogyással szemben a 85,5 ezres vándorlási nyereség valamelyest emelte a főváros lakosságszámát).

A „fejlődés” strukturális és funkcionális változásokban nyilvánult meg: Bécs ma elsősorban tercier-szolgáltató feladatokat ellátó világváros, ahol az ország lakosságának 24, munkahelyeinek 30%-a található, s a nemzeti jövedelemből 34%-ot termel meg. Agglomerációja dél–délnyugati, nyugati irányba terjed,

ahol elsősorban ipari elővárosok, üdülőhelyek s a „második otthonok” zónája váltja egymást.

A „régio” magyarországi harmada elvesztette fejlődésének, előnyös helyzetének legfőbb tényezőjét, Bécshez illetve a „nyugathoz” való közelségét. Az ötvenes években fejlesztése is visszafogott volt. A hatvanas évektől kezdődően azonban a gyáripar tradícióira alapozva Győr-Sopron megyében is erőteljes iparosítás ment végbe, mindenekelőtt a megyeszékhelyen (motorgyártás, járműgyártás, gépipar, textilipar, élelmiszeripar), Mosonmagyaróváron (vegyipar, fémtömegcikk-gyártás, élelmiszeripar) és Sopronban (textilipar, fémipar). A megye további két városában, Kapuváron és Csornán a hetvenes évekre csúszott az iparosítási hullám. Győrben 1960-ban 30 ezer, Sopronban 7 ezer ipari kereső dolgozott, számuk a hetvenes évek közepére 40 ezer illetve 16 ezer fő fölé emelkedett. A városi népesség gyors növekedése ellenére (Győr: 1940-ben 57 ezer fő, 1960-ban 71 ezer fő, 1990-ben 129 ezer fő) a munkaerő-igényt saját lakosságukból nem tudták kielégíteni, Győr nagykiterjedésű ingavándor forgalmi körzetre tett szert, Sopron és Mosonmagyaróvár is kiterjesztette munkaerővonzását egykori járásaira. A megye fokozatosan felzárkózott az ország kedvező helyzetű területei közé. Sokoldalú, fejlett, „innovatív” ipara, jó színvonalú mezőgazdasága, az országos átlagnál jobb lakossági infrastruktúra biztosította a megye számára ezt a pozíciót.

3.2. Robbanásszerű változások 1989 után

1989-ben s a következő néhány év alatt ismét alapvetően megváltozott a régió helyzete. A Magyarországon, majd Csehszlovákiában bekövetkezett politikai változások nyomán a határok átjárhatókká váltak; a magyar–osztrák határ 1989-ben megnyílt a „szocialista országok” nem magyar állampolgárai előtt is; ugyan-ezen év decemberében a csehszlovák állampolgárok is visszakapták utazási szabadságukat. Tömegessé vált a határátlépés (elsősorban a bevásárló-turizmus), a nyitott határok következtében szorosabbá és sokrétűvé vált a határ menti területek kapcsolata (munkavállalás és feketemunka-vállalás, tulajdonszerzés, idegenforgalmi kapcsolatok, szolgáltatások igénybevétele stb.). Csehszlovákia és Magyarország lépései a nyugati típusú demokrácia, a piacgazdaság felé megszüntették a „régio” országainak ideológiai-politikai szembenállását, „kompatibilisabbá” vált az országok gazdasága. Ausztria 1995. évi belépése az EU-ba szintén érinti a „régio-építés” feltételeit, nyugati szomszédunk vállalt „híd-szerepe” némiképp leértékelődött. Ausztria figyelmét a nyugati integráció köti le, egy osztrák–magyar határ menti régió gazdasági-politikai jelentősége – legalábbis átmenetileg – csökkent. Az EU taggá vált Ausztria egyébként is eltávolodott keleti szomszédaitól, legalábbis az integráció gyakorlati lépéseit tekintve.

A volt szocialista országokban az utazási szabadság visszaállítása (amely Magyarországon hosszú, már a hatvanas években megkezdett folyamat volt), a vízum-kényszer eltörlése 1989-ben e határokat is a nyugat-európaiakhoz tette hasonlónvá. A határforgalomnak legfeljebb a „keleti” valuták át nem válthatósága, a devizavásárlás (hivatalos) korlátjai jelentettek némi gátat a kilencvenes évek elején, míg napjainkban már ez sem. A „nyitott határnak” azonban hátrányos hatásai is voltak Ausztriára nézve – illegális bevándorlás, fekete-munkavállalás, csempészet stb. –, és újabban az osztrák fél szigorító intézkedései nehezítik a határátkelést. Az 1989-es határnyitások ugrásszerűen növelték az Ausztriába irányuló forgalmat. 1988-ban hazánkából 5,0 millió, 1989-ben 9,4 millió látogató érkezett Ausztriába. A forgalom zömét a bevásárló-turizmus tette ki. 1989-ben 9 milliárd schillinget költöttek a magyar turisták Ausztriában, s ennek 2/3-a megvásárolt áru volt. A bevásárló-utak döntő többsége a „régióba”, Bécsbe illetve Burgenlandba irányult. Burgenlandban igen gyorsan speciális kereskedelmi hálózat épült ki a határátkelők közelében a bevásárló turisták kiszolgálására. Az osztrákok is nagymértékben üzték a „koffer-importot”, főleg a nálunk még a kilencvenes évek elején is államilag szubvencionált élelmiszert és az olcsó szolgáltatásokat vásárolva. Az ugrásszerűen növekedett kölcsönös forgalomnak számos kényelmetlenség ellenére – zsúfolt utak, blokádok stb. – kedvező hatása volt a határ menti területekre, növelték azok attraktivitását, a kereskedelem s a szolgáltatások forgalmát. A határ menti városok egyes szolgáltató szektorai ugrásszerűen felnőttek az igényekhez, Sopronban, Szombathelyen, s részben Mosonmagyaróváron is pl. a fogászati ellátás, a személyi szolgáltatások (fodrász, kozmetikus, ruhatisztítás), a szállodaipar, a vendéglátás. Ugyanakkor természetesen konkurenciát is jelentenek egymás számára a határ két oldalán lévő termelők, szolgáltatók. Jelenleg elsősorban az olcsóbb magyar munkaerő, áruk és szolgáltatások magyarázzák a burgenlandi gazdák tiltakozó akcióit, a munkavállalást korlátozó adminisztratív intézkedéseket. Az eltérő árstruktúra a magyar bevásárló-turizmust is éltette, ha ennek volumene az utóbbi években el is maradt az osztrák bevásárló-turizmustól, 1992–93 óta – részben az áruk kiegyenlítődése nyomán – a forgalom enyhén mérséklődött².

² Az osztrák jegybank és a gazdasági kamara együttes számításai szerint az osztrákok 1995-ben 31 milliárd schilling értékű árut vásároltak külföldön, ebből a magyar hányad becslések szerint 3,3 milliárd schilling (HVG 1996. június 29.).

4. A határ menti kapcsolatok dimenziói a kilencvenes években

4.1. Gazdasági kapcsolatok

Az osztrák–magyar határ menti térségek gazdaságát legátfogóbban a külföldi befektetések alakulásával, illetve a külkereskedelmi kapcsolatokkal jellemezhetjük.

A két határ menti megyében (Győr-Moson-Sopron, Vas) 1994-ben a vidéki befektetések 19,2%-a realizálódott, míg a szervezetek számát tekintve 16,2%-a választotta telephelynek a térséget (*1. táblázat*). Jelentős ez az arány, hiszen szinte megegyezik az egész Alföldön (az ország területének 38,7%-a és a népesség 28,4%-a) befektetett külföldi tőkével, azaz e két megyében a befektetések koncentrációja országos szempontból is kiemelkedő volt. A külföldi tőke növekedése egyenletesnek mondható, a nagy ugrás 1992-ben történt. A következő esztendőben az ütem már mérsékeltebb lett, de 1994-ről 1997-re Győr-Moson-Sopron megyében több mint háromszorosára (344%), míg Vas megyében több mint másfélszeresére (181%) nőtt a külföldi befektetések nagysága. A nyugati határrégió részesedése az országból nem nőtt jelentősen, sőt csökkent, viszont a vidéken belül (Budapest nélkül) megtartotta vezető pozícióját, bár mérsékeltebb ütemben, mint korábban. A külföldi befektetők előnyben részesítik a 100%-os tulajdonlást, így növekedett a zöldmezős beruházások aránya, ez a többségi forma az összes befektetés több mint a felét jellemezte. A befektetések további egyharmada többségi külföldi tulajdonban van, a fennmaradó részben (14–15%) fordul elő ötven százalék alatti érdekeltség. A külföldi befektetések főleg az ipar versenyképes területére, a feldolgozóiparba áramoltak, ahol az új gyártási kultúrák, termékek, terméksaládok (pl. személygépkocsi alkatrészgyártás és összeszerelés, számítógépgyártás) meghonosítását, illetve a kapacitások modernizálását eredményezték. A vegyes vállalkozások több mint ötöde a gépiparban, hatoda a textil-, ruházati és bőrtermék-gyártásban alakult. Az előbbi ágazatban (többségében Győr-Moson-Sopron megyében) a nagy – 300 főnél nagyobb – szervezetek dominálnak, addig a többi ágazatban – többségében Vas megyében – a kisebb vállalati méret nagyság a jellemző. Az utóbbi években (1996-tól) tapasztalható, hogy a külföldi érdekeltség egyre látványosabban jelenik meg a szálloda- és vendéglátóiparban (főleg termálturizmus), a kereskedelemben (bevásárlóközpontok építése a nagyközpontokban, Győrött, Sopronban, Szombathelyen), de a különféle szolgáltatásokban is, úm. bankfiókok létrehozása, vagy személyi szolgáltatások (pl. fogászati rendelők).

1. táblázat
A külföldi érdekeltségű vállalkozások az osztrák–magyar határ menti
megyékben (1994, 1997)

Megnevezés	Győr-Moson-Sopron		Vas	
	1994	1997	1994	1997
Szervezetek száma (db)	1 184	1 260	615	694
Jegyzett tőke (Mrd Ft)	45,8	157,8	30,5	55,5
Ebből külföldi részesedés (Mrd Ft)	32,5	109,6	28,1	51,6
Szervezeti részesedés az országból (%)	5,0	4,9	2,6	2,7
Szervezeti részesedés a vidékből (%)	11,0	9,8	5,7	5,4
Külföldi tőke részesedése az országból (%)	3,9	5,6	3,3	2,0
Külföldi tőke részesedése a vidékből (%)	10,3	12,7	8,9	4,5

Forrás: Területi Statisztikai Évkönyv 1994; 1997.

A külföldi tőkén belül a nyugati határ régióban meghatározó az Ausztriához kötődő vállalkozások aránya (2. táblázat). Győr-Moson-Sopron megyében jellemző a nagyobb vállalkozásokban való részvétel (építőanyag-ipar, építőipar, vegyipar, élelmiszeripar, szolgáltatások), Vas megyében viszont néhány nagyobb gazdasági szervezet (vegyipar, cipőipar, élelmiszeripar) mellett inkább a számos kis- és közepes vállalkozásban szereznek érdekeltséget az osztrák befektetők.

2. táblázat
Az osztrák érdekeltségű vállalkozások az osztrák–magyar határ menti
megyékben (1989–1994 között)

Megyék	Szervezetek száma (db)	Részesedés a külföldi érdekeltségű szervezetekből (%)	Jegyzett tőke (Mrd Ft)	Részesedés az összes külföldi érdekeltségű jegyzett tőkéből (%)
Győr-Moson-Sopron	485	40,9	8,84	19,7
Vas	366	59,5	4,24	13,8

Forrás: Cégekötöny adatai 1989–1994 között.

A határ menti helyzet és a külföldi befektetések között az alábbi összefüggések ismerhetők fel (Dőry–Máthé 1996):

- a térségben működő jelentősebb gazdasági szervezeteknek már a nyolcvanas évek elejétől voltak kapcsolataik (export, import, licencvásárlás) osztrák cégekkel,
- a térségben – különösen érvényes ez Győr-Moson-Sopron megyére – egy fejlettebb és egyben sokoldalúbb gazdaság működött, melynek privatizációjában az osztrák tőke – számos esetben éppen a korábbi kapcsolatok miatt –

aktívan részt vett. Az osztrák érdekeltség részaránya 1994-ig magánosított gazdasági egységek esetében Győr-Moson-Sopron megyében 60,7%, Vas megyében 92,4% volt,

- az osztrák befektetők azért is települtek ide, mert könnyebben tudták tartani az otthoni egységekkel a kapcsolatot, már korábban megismerték a magyar viszonyokat, a fejlesztéseik során a magyarországi, s későbbiekben a kelet-európai hálózatukat innen építik, építették ki,
- a munkaerő képzettsége, viszonylag magasabb nyelvismerete, továbbá a kedvezőbb infrastrukturális ellátottság, illetve néhány multinacionális cég (Audi, Opel) jelenléte serkentőleg hatott a telephelyválasztásra.

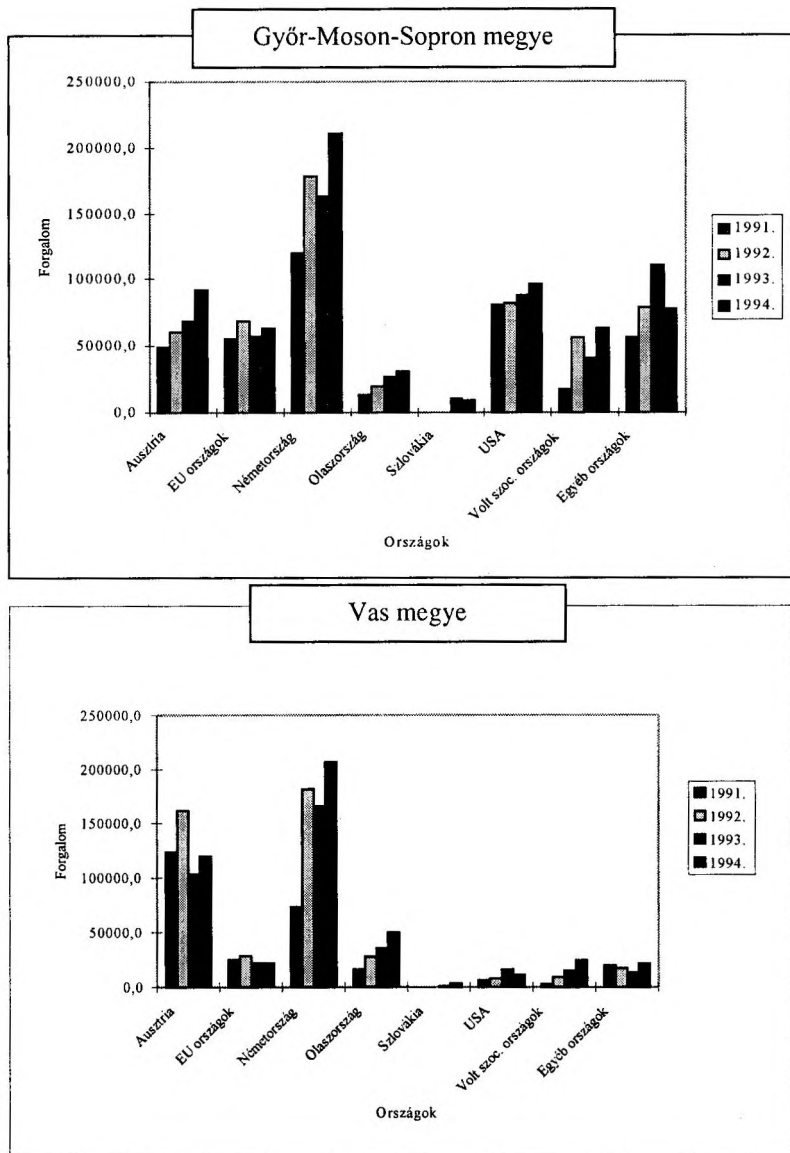
A szomszédos Ausztriával kialakult külkereskedelmi forgalom alakulása jól tükrözi a határ menti megyék gazdasági kapcsolatait, azok változását, vagy éppen szerkezeti átrendeződését.

Az export és import időbeli változása mindkét megyében dinamikus volt, azon belül az osztrák részesedés is egyenletesen emelkedett, s Németország után, mindkét viszonylatban a második vagy harmadik szállítási országot jelenti, azaz a határ menti megyék gazdasága erősen kapcsolódik az osztrák piachoz (4/a, 4/b ábra). Az elemzési időszakról (1991–1994) megállapíthatjuk, hogy annak utolsó éveiben csupán Győr-Moson-Sopron megyében növekedett az Ausztriába irányuló export az összes forgalmon belül (12,4%-ról 14,3%-ra), míg az import aránya kisebb mértékben csökkent (25,2%-ról 23,2%-ra). Az osztrák gazdaság Vas megyében nem képes a pozícióit erősíteni, hiszen mindkét relációban jelentős csökkenést (export 46,3%-ról 26,1%-ra, import 47%-ról 27,2%-ra) regisztráltak, miközben a beszállítások (96,6%) és a kiszállítások (88,6%) sem érik el az 1991-es szintet.

A két megye külgazdasági kapcsolatai tehát fokozatosan átrendeződnek. Győr-Moson-Sopron megyében az osztrák gazdasági kapcsolatok lehetséges aránya a beszállításokban 23–28% között mozog, míg a kiszállításokban 12–15%-on stabilizálódott, amit erősen veszélyeztet a németországi szállítások rohamos növekedése. Vas megye esetében a helyzet más, a németországi gazdaság előretörését nem képesek az osztrák kapcsolatok ellensúlyozni, azok aránya mindkét relációban jelentősen csökkent (46%-ról 25%-ra). Lényegében 23–27%-ban határozhatjuk meg a gazdasági függőséget Ausztriától, amit a jövőben tovább mérsékelhetnek a dinamikus németországi gazdasági együttműködések.

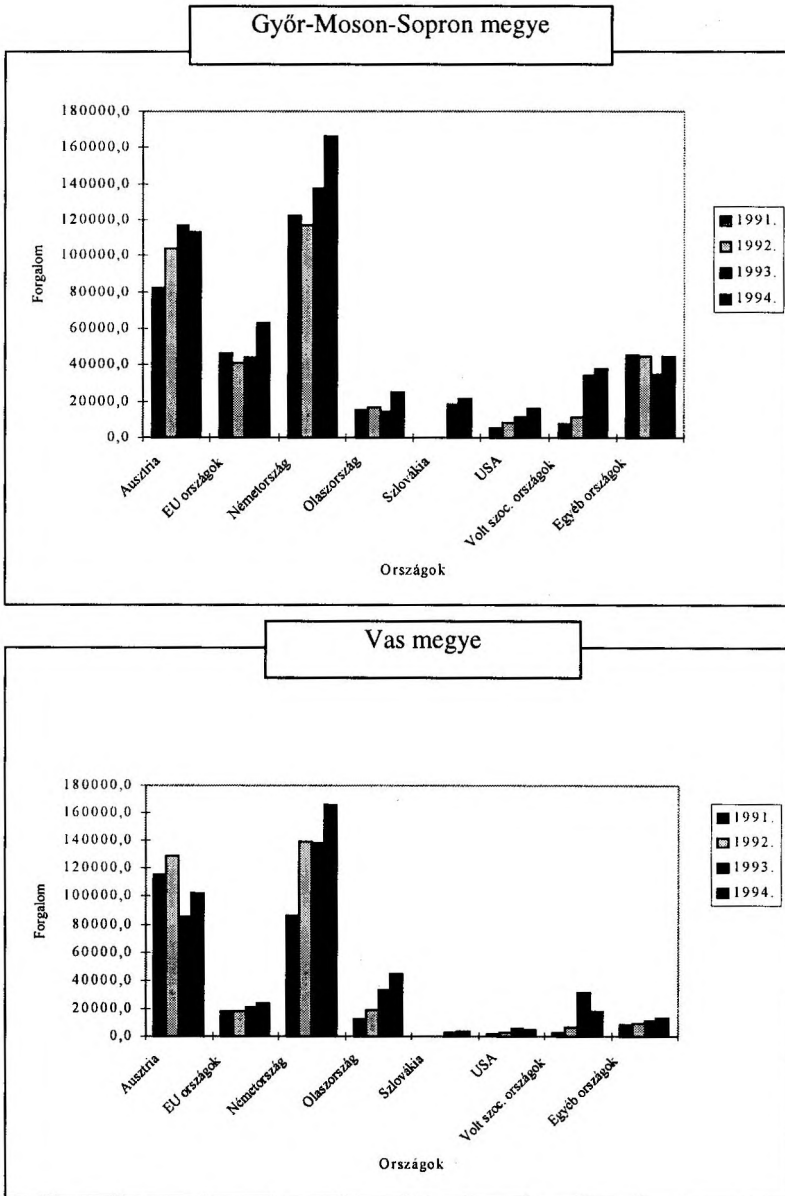
Nem arról van szó, hogy az osztrák gazdasági függés fokozatosan megszűnne a határ menti megyékben, éppen ellenkezőleg, azok meghatározó irányai az ottani gazdasági bázisoknak. Ausztria részesedését már nem tudja növelni a szállításokban, azaz stabilizálta kapcsolatait, azokat csak átfogó gazdasági együttműködésekkel (befektetések, újabb szállítási kapcsolatok, bővítendő bedolgozó rendszer, termelés-kihelyezés stb.) képes jelentősen megváltoztatni.

4/a ábra
A határ menti megyék főbb külkereskedelmi partnereinek
exportforgalma (1991–1994, ezer USD)

Forrás: MTA RKK NYUTI adatbázis.

4/b ábra
 A határ menti megyék főbb külkereskedelmi partnereinek importforgalma (1991–1994, ezer USD)

Forrás: MTA RKK NYUTI adatbázis.

4.2. Települések és intézmények

Az osztrák–magyar település-szintű kapcsolatok minősége, tényleges tartalma nem minősíthető formális kritériumok, úgymint hivatalos, írásban rögzített együttműködési szerződések, testvérkapcsolati megállapodások alapján. Ez az álláspont tükröződik a korábbi vizsgálatainkra³ beérkezett kérdőívek számszerűsíthető információiban is: írásban rögzített önkormányzati szintű együttműködési szerződést 31 település közül 8, testvérkapcsolati megállapodást 15 kötött. A partnerek túlnyomó többsége közeli – gyakran „szomszédos” – osztrák, német települések esetén a kitelepítettek lakóhelye, csupán egy-egy holland, szlovák illetve romániai település önkormányzata fordult elő közöttük. A valamely konkrét feladatra – tájvédelem, közlekedés, oktatási kapcsolat stb. – (ritkán) megkötött együttműködési szerződés és a testvérkapcsolat általában ugyanazzal a településsel köttetik. Az együttműködési szerződés megkötése azonban gyakran nem az önkormányzat, hanem egy-egy civil szerveződés, egyesület „érde-me”, legyen az tűzoltóság, sport- vagy nemzetiségi egyesület, s tipikusan ezek azok a kapcsolatok, amelyek a rendszerváltást megelőzően kötettek. Általában az érintett önkormányzatok egyike – esetleg mindkettő – kezdeményezte a már meglévő kapcsolatok hivatalos szintre emelését, kivételt jelentenek azok a (német, holland) települések, amelyek a nyolcvanas években a Belügyminisztériumon keresztül, a megye közbenjárásával választották ki a nekik tetsző települést (pl. Fertőszentmiklós).

A testvérkapcsolatok hordozói túlnyomórészt intézmények és egyesületek, egy-egy településen általában több is, és nem feltétlenül egy illetve ugyanazon településsel, amellyel az önkormányzatnak testvértelepülési szerződése van; a felkeresett települések közül 24 jelzett ilyen együttműködést. A tipikus kapcsolattartók az oktatási intézmények – mindenekelőtt a nyelvtanulás okán –, a nemzetiségi egyesületek, együttesek, dalkörök, fúvószenekar, táncegyüttesek, sportegyesületek és a tűzoltók, ez utóbbiak fontosságát az is kiemeli, hogy a határon túlról kapott támogatásra vonatkozó kérdésre négy esetben a testvértelepüléstől adományként kapott tűzoltóautót említették.

1994-ben a Megyei Pedagógiai Intézet felmérte, hogy óvodái, általános és középiskolái milyen nemzetközi kapcsolatokat tartanak fenn. E felmérés szlovákiai illetve ausztriai együttműködésekre vonatkozó eredményeit azért tartjuk fontosnak közölni, mert megerősíti a határon átnyúló kapcsolatok megyén belüli sűrűsödéséről, illetve az osztrák és szlovákiai kapcsolatok súlyáról eddig mondottakat. A megyei iskolák közül összesen *hat*nak – az általános iskolák közül *három*nak (Mosonmagyaróvár, Bőny, Győr-ság), a szakközépiskolák közül *három*

³ 1995-ban Győr-Moson-Sopron megyében a határ menti 30 km-es sávba tartozó településeket kérdőívvel kerestük fel, hogy az osztrák–magyar kapcsolatok jellegét vizsgáljuk.

győri iskolának – van hivatalos, többé-kevésbé rendszeres kapcsolata szlovákiai magyar iskolával.

Ezzel szemben összesen 28 oktatási intézménynek – óvodától középiskoláig – van kapcsolata osztrák társintézményekkel. Ezek közül öt 1990 előtt kötött. Mindössze hét kapcsolat került írásos formában rögzítésre (közös megállapodás), a többi „szóbeli kapcsolattartás”, melyek „munkanyelve” két horvát falu – Kópháza és Und – kivételével a német. Győrben kilenc oktatási intézmény (egy óvoda, négy általános iskola, egy gimnázium, valamint három szakközépiskola és szakmunkásképző); Sopronban öt intézmény (egy általános iskola és négy szakközépiskola); Mosonmagyaróvárott egy általános iskola, valamint egy általános iskola és gimnázium; Csornán egy mezőgazdasági szakközépiskola; Kapuváron egy általános iskola; kilenc faluban – Kópháza, Lövé, Nagycenk, Und, Hegyeshalom, Jánossomorja, Rábapordány, Rábaszécsény, Bágyogszovát – az általános iskola, Vitnyéd-Csermajorban a tejipari szakközépiskola tart fenn kapcsolatot. A testvérintézmények zöme Burgenlandban, a határ menti falvak esetén a „szomszéd faluban” található, Bécs neve kétszer szerepel, és csupán öt intézmény található más osztrák tartományban.

Az oktatási intézmények között települési szinten fennálló kapcsolatok – a tíz faluból négy található a megye belsejében – a városokban, mindenekelőtt a megyeszékhelyen és a megyei városi jogú Sopronban, illetve az osztrák határ mentén fekvő, részint nemzetiségi falvakban koncentrálódnak.

Nem sikerült megyei szinten adatokhoz jutnunk arról, hogy hány diák s milyen formában tanul ausztriai oktatási intézményekben, így néhány példával csak jelezni tudjuk e kapcsolatok létét és fontosságát. A burgenlandi és a megyei illetve soproni Agrárkamara közötti együttműködés keretében – 1995 áprilisában szentesítették hivatalosan a régóta meglévő személyes kapcsolatokat –, többek között a soproni illetve fertődi kertészeti szakközépiskola tanulóinak keresnek olyan burgenlandi gazdákat, akik hajlandók őket a nyári hónapokban alkalmazni, befogadni.

A valódi, s a regionális integrációt példázó iskolák közötti együttműködésre példa a fertődi kertészeti és a mattersburgi középiskola 1993-ban indított programja, amely születését nem kis részben annak köszönheti, hogy a Fertőd–Pamhagen (Pomogy) határátkelő 1991-es átadásán a fertődi polgármester megismerkedett Waldheim köztársasági elnök titkárával, aki történetesen pomogyi születésű. A közigazgatási-menedzser képzés – melyre az egész országból lehet jelentkezni – két nyelven folyik, osztrák pedagógusokkal, s a szakmai gyakorlatok egy részét a diákok Neusiedl-ben – a Fertő tó osztrák részének „fővárosában” – töltik.

A Három Város (Sopron, Eisenstadt, Wiener Neustadt) 1988-ban szentesített Szövetsége mellett a GYSEV vonala által teremtett lehetőségnek köszönhetően töltik meg a fél nyolckor induló kisvonatot soproni diákok; 80–100 körül van

azok száma, akik Eisenstadt, Wiener Neustadt, Oberpullendorf polgári illetve kereskedelmi vagy más szakiskoláiba járnak át naponta. Pontos számot ugyan nem tudunk meg, de hűsznál biztosan többen járnak Sopronból Bécs valamelyik egyetemére (ennyire becsülte ugyanis a polgármester, akinek a lánya maga is odajár, a bölcsészkar soproni hallgatóinak számát).

Magától értetődik, és az eddigiekben többször is megfogalmazódott, hogy a kapcsolatok építésében, alakításában a különféle, 1990 után gombamód szaporodó egyesületeknek meghatározó szerep jut/jutott.

A soproni Corvinus Magyar–Osztrák Baráti Kör kiváló példa a kétoldalú kapcsolatok ápolására. A budapesti Osztrák–Magyar Baráti Kör ösztönző hatása vitathatatlan ugyan, a soproni egyesület mégis rögvest 500 tagot tudott maga mellett – e magas számban gyaníthatóan az utazási lehetőség vonzereje is meg lehetős szerepet játszott –, és párhuzamosan a bécsújhelyi Corvinus Körrel, 1987-ben először a Hazafias Népfronton belül alakult meg. A Mátyás királyi hagyományok – s ha távoli is, de mégsem oly régi közös múlt – ápolása kezdetől együtt járt a kétoldalú kapcsolatok színtereinek és a részt vevő városok számának bővülésével. A Kör, túl a vitorlás, kerékpáros versenyek és az Oldtimer Rally meggyökereztetésén, fontos szerepet játszott a Három Város 1985 óta létező kapcsolatának intézményesülésében, az egészségügyi intézmények – soproni illetve bécsújhelyi klinika, soproni illetve felbringi szanatórium –, a soproni rendőrség és a burgenlandi csendőrség szakmai kapcsolatainak kiépítésében, végül, de nem utolsó sorban a tartományi és városi gazdaság szereplői közötti közvetítésben. A különböző vásárokon való kölcsönös részvétel – Wiener Neustadt: Pannónia Messe, Akiv; Sopron: Carrousel Vásár, Lövér Expo – előkészítette a közös vállalkozások, a külföldi beruházók soproni megjelenését. Paradox módon e szakmai és gazdasági együttműködések kivirágzásával párhuzamosan az egyesület tevékenysége „kiürült”, nyugdíjasok ausztriai kirándulásának szervezésére korlátozódik.

4.3. A lakosság; bevásárló-turizmus

A határok különböző oldalain élő emberek számára az árak és a minőség különbségeinek mérlegelése, és az ehhez igazodó fogyasztási és beruházási döntések döntő szerepet játszanak, s nem véletlen, hogy a kapcsolatoknak ez az a terepe, amely lakmuszpapírként reagál akár az összetett rendszer legkisebb elemének változására is. A szlovák Balaton felé átutaztában Csornán megálló és vásárló turista eltűnése kevésbé sokkoló hatású, mint az osztrák bevásárlók lassan, ám Ausztria Unióhoz való csatlakozásával visszafordíthatatlanul apadó tömege.

Leginkább az élelmiszerüzletek érzik meg az Unióhoz való csatlakozás negatív következményeit, a butikok, a varrodák valamivel kevésbé, legkevésbé

azonban – mert a munkaerő értéke alacsonyabb, mint Ausztriában – a különféle szolgáltatásokat nyújtók, legyen szó fodrászról, kozmetikusról vagy – és első-sorban – fogorvosról.

A gyógyturizmus e formája virul a térségben, dacára az osztrák Orvosi Kamarára tiltakozásának. Sopronban 180 fogorvos praktizál, s 70%-uk egyáltalán nem foglalkozik magyar pácienssel, közöttük a leghíresebb, mecénási szerepet is vállaló orvos, – aki sok más kollégájával együtt az ország keleti feléből érkezett ide – a város egyik történelmi szállóját felújítva létrehozta MedHoteljét, ahol az érdeklődő csak német nyelvű prospektusból tájékozódhat a gyógyszálloda széleskörű szolgáltatásairól.

A Magyarországra érkező osztrák látogatók célja azonban továbbra is mindenképp a bevásárlás. Egyrészt, mert a vásárlók apadó száma élesebbé teszi a kegyeikért folyó versenyt, másrészt, mert a nyugati határ megnyitása, és az átlagos magyarországi viszonyoknál kedvezőbb megélhetési lehetőségek nem csupán fogorvosokat és más nagyobb tőkés, értelmiségi csoportokat vonzanak e tájra, hanem szerencselovagokat is. A bevásárló-turizmus olyan „penetránsnak” nevezhető formái jöttek létre – eltekintve most a Mosonmagyaróvártól Hegyeshalomig húzódó bazársortól –, mint a soproni Stadion üzletház, ahol, hogy a burgenlandi vásárlónak még a városig se kelljen befáradnia, a várkerületi butikok termékeit árulják valamivel olcsóbban, vagy a Levéli Expo, de a Rábafüzesen lévő bevásárló utcát is említhetjük, ahol nem is igen tesznek kísérletet arra, hogy az árukapcsolást elleplezzék, ugyanis a bevásárló-turizmust a sexturizmussal ötvözik. Kétségeink vannak afelől, hogy a kétoldalú kapcsolatok e fajtái jelentenek az európai integráció kívánatos formáit.

A határ menti nagyvárosokban az évtized végére megkezdődött a nagy bevásárlóközpontok építése, azok hálózatának kialakítása (Győr: Plaza, Metro⁴, Baumax és további barkácsáruházak; Sopron Plaza; Szombathely bevásárlóközpont). Emellett a kisebb városokban megjelentek az élelmiszer áruház-láncok egységei (Penny Market), így a határ menti központok egyre felkészültebbek a vásárlók fogadására.

4.4. A kapcsolatok zavaró tényezői, az illegális világa

A kapcsolattartás, együttműködés jelenlegi formáinak és szintjeinek bemutatásakor nem feledkezhetünk meg azokról a tevékenységekről, amelyek a legalitás és illegálitás határán (vagy éppen nem a határán) helyezkednek el. Ezek a tevékenységek a mindennapi kapcsolatokban, a gazdasági élet, a piac egy-egy

⁴ A Metro Áruházban nagy számban vásárolnak Szlovákiából érkezők is, hiszen az információkat szlovákul is bemondják, németül nem, tehát osztrák vásárlókra nem számítanak.

szegmensében zavarokat okoznak, megfelelő törvények, vagy éppen államközi egyezmények hiányában.

A feketemunka az első zavaró tényező. Nem véletlen, hogy a Határ menti Regionális Tanács munkaerő-foglalkoztatási bizottsága napirenden tartotta az ausztriai illegális munkavállalás rendezésének kérdését, ez ugyanis – noha a közvetlenül érintettek elégedettek a jelenlegi helyzettel – mindkét félnek érdeke. A bizottság becslése szerint a Burgenlandban foglalkoztatott külföldi munkavállalók fele (3 ezer fő) magyar. A tényleges szám nyilvánvalóan nagyobb, tekintettel arra, hogy az ellenőrzött burgenlandi munkaadók 30–44%-a illegálisan alkalmazott külföldit. A legális munkavállalók esetében az osztrák fél elégedetlenségét az okozza, hogy a magyarországi ingázók tartózkodási engedély nélkül is vállalhatnak munkát, s ez leszorítja a béreket. A legálisan kiadható engedélyek számát a munkaügyi hivatalok települések szintjére lebontva korlátozzák, ez viszont ismét csak az illegális munkavállalás felé löki a szereplőket. Másfelől azonban, mivel a burgenlandi gazdák nagyobb része nem kizárólag a földből, hanem a bécsi munkahelyéből él, ez a családi munkamegosztás rendszerére is kihat. A probléma súlyát jelzi, hogy például az osztrák szakszervezetek Sopronban és Szombathelyen tanácsadó-irodát állítottak fel, hogy az Ausztriában munkavállaló magyarok megismerkedjenek a legfontosabb munkavállalói jogokkal, illetve megtudják azt, hogy kihez forduljanak jogaik megsértése esetén.

A napi ingázók számát a szakértők 12–15 ezer főre teszik, mindez a határ magyar felén is problémákat jelent. Hiszen egyre nehezebb Sopronban például ácsot, szakácsot, pincért, vízvezeték-szerelőt találni, illetve az itthoni szakemberek is jóval magasabb béreket, szolgáltatási díjakat kérnek. Jellemző a szezonmunka, főleg ősszel a Fertő tó menti szüretelnél magyar szótól hangos a határ, visszajáró csapatok vannak, akik évek óta ugyanannál a gazdánál végzik a betakarítást.

A két ország munkaügyi hatóságai egyezményben kísérelték meg követni az eseményeket, s a két határ menti megyében állandó lakhellyel rendelkező magyar állampolgárok számára meghatározott kontingensig (évente határozza meg az osztrák–magyar vegyesbizottság) engedélyezik az osztrák munkavállalást. Lényegében legalizálták az eddigi folyamatokat, továbbá 300 fő számára gyakornoki munkavállalást (18–30 év között) biztosítottak, s végül 19 szakmát kölcsönösen elismertek, ami a munkavállalás körülményeit kedvezőbbé teszi.

A következő zavaró tényező az ingatlanvásárlás és az átbirtoklás. Kétségtelen tény, hogy a két megyében megjelent a külföldi, mindenekelőtt osztrák ingatlantulajdonos, s jelenléte eltérő reakciókat, helyeslést, támogatást vagy éppen heves indulatokat vált ki mind a magánszemélyekből, mind a polgármesterekből vagy a mezőgazdasági érdekképviseltek vezetőiből. A külföldi vásárlók/tulajdonosok megjelenése az ingatlanpiacon természetesen messzemenően befolyá-

solja e piac szerkezetét, résztvevőinek összetételét. A külföldiek felverik az ingatlanárakat, míg azonban ezt a lakóingatlanok esetén „fehéren” tehetik, addig a termőföld piacon jelenlétük legjobb esetben is szürkének nevezhető. A külföldiek termőföld-tulajdonszerzése éppen azért váltja ki a magyar agrár érdekképviseltek heves – és jogos – reakcióját, mert akkor vált lehetővé, amikor nincs a termőföldnek kialakult magyar belső piaca.

A települések fejlődése szempontjából alapvetően pozitívnak tartjuk az osztrák tulajdonosok megjelenését. Hiszen az öreg házakat rendbe teszik, azokat ápolják, s mindez a településen is megújítási folyamatokat indít el. Számos példát lehet felhozni arra, hogy az osztrák ingatlanvásárlás állította meg egy-egy település teljes pusztulását, mivel egyrészt osztrák ismerősök, barátok további ingatlanokat vettek, másrészt a hazai tulajdonosok is el kezdték gondozni, rendbe tenni épületeiket, településüket.

A külföldiek földtulajdonlása csak az alanyi jogon kárpótolt volt magyar állampolgárok számára egyértelmű és törvényileg teljesen tiszta. A saját jogon kárpótlási földhöz jutott külföldi állampolgárok aránya a két megyében az összes kárpótolt 3–5%-át jelentheti.

Az egyéb utakon megszerzett földtulajdon sorsa bizonytalan. Ügyvédi irodák aktívan közreműködtek a kárpótlási jegyek felvásárlásának, zsebszerződések megkötésének és megbízásos licitálások lebonyolításában. E konstrukcióban a kárpótlásra jogosult már azelőtt eladta tulajdonát, hogy az a birtokába került volna. E tulajdonszerzési mód mértékéről nem áll rendelkezésre információ. A viszonyok kuszaságát jelzi, – ami általában a mezei leltár miatti perek során derül ki –, hogy gyakran már hatodik osztrák tulajdonosánál tart az árverésen elkelt földdarab.

A határ térségében igen elterjedt a földbérleti rendszer. A földhasználat e módját az agrár érdekképviselő üdvözli is, egyfelől, mert gazdálkodási kultúrát, gépeket, új ismereteket jelenthet a magyar gazdák számára, másfelől, mert vannak olyan területek, ahol az is öröm, ha művelik a földet, s nem hagyják parlagon (főként a részarány tulajdonú földeket érinti ez). Az osztrák gazdák leggyakrabban szálás takarmányt termesztenek saját jószágaik számára, illetve napraforgót – e két terméket a jelenlegi rendelkezések szerint vámmentesen bevihetik Ausztriába. Az osztrák gazda Magyarországon az otthoninál olcsóbban jut földhöz, itt viszont konkurenciát jelent a mezőgazdasági szövetkezetek, vállalkozások számára; a bérleti díj a határ menti megyékben átlagosan 15 kg búza/AK, az osztrák bérlő ennek akár a dupláját is kifizeti.

Szakértői becslések szerint a két határ menti megye szántóföld területének 10–15%-a lehet valamilyen kapcsolatban osztrák bérlőkkel, tulajdonosokkal. Az elmúlt években az arányok nem csökkentek, sőt növekedtek, a két megyében a földbérleti piacon kereslet túlsúly mutatkozik, ami viszont növeli a magyar termelők költségeit.

4.5. Az intézményesített kapcsolatok

Az osztrák–magyar határ mentén a kapcsolatok nem az elmúlt néhány évben alakultak ki. Már a hetvenes évek elejétől megindult az intézmények egymásra találása. Elsőként sport és kulturális területen kezdődtek meg az intézmény–intézmény találkozások, kölcsönös meghívások, programok és találkozók szervezése. A nyolcvanas évek nagyobb mozgás szabadsága, valamint a két ország közötti élénk politikai kapcsolatok ösztönözték a hivatalos kommunikáció kialakítását, melyet elsőként az alacsonyabb szintű hivatali egyeztetések, majd az egyre magasabb szintű megbeszélések követték. A bemutatott együttműködési formák folyamatosan változtak, alakultak, részben tükrözték az adott korszak jellegzetességeit, részben pedig követték a változásokat, melyeket a nemzetközi politika eredményezett. A történet azért érdekes, mert egy sajátos, mondhatni sikeres utat mutat, melynek tapasztalatai és tanulságai hasznosíthatók az ország más térségeiben kibontakozó határ menti együttműködésekben.

4.5.1. A Magyar–Osztrák Területrendezési és Tervezési Bizottság (MOTTB)

Kormány szinten 1985-ben jött létre a Magyar–Osztrák Területrendezési és Tervezési Bizottság (MOTTB) azért, hogy a megjelenő szakterületeken és különösen a közös államhatár menti térségben deklarálja az együttműködés szükségességét, amelynek célja javaslatok és ajánlások kidolgozása, valamint a területrendezési- és tervezési intézkedések összehangolása. A MOTTB keretintézmény – létrejötté óta mindössze háromszor ülésezett –, az operatív munka az Albizottságban (MOTTA) illetve még alacsonyabb szinten, a munkacsoportokban zajlik.

Amint azt a Bizottság tíz éves működését összefoglaló, idézett munka kiemeli: *„Az 1985-ben létrejött kormányközi megállapodás máig egyetlen ilyen jellegű kétoldali szerződés, amelynek jelentősége abban van, hogy egyrészt megnyitotta a lehetőséget a határ menti megyei és települési tanácsok, majd önkormányzatok országhatáron átnyúló regionális együttműködéseinek, másrészt megteremtette egyúttal az adott szakmai körben a két ország általános együttműködésének jogi és szervezeti kereteit is. Úttörő jellege megmutatkozott abban is, hogy modellül szolgált az Ausztria és Szlovákia közötti hasonló tárgykörű együttműködésnek.”*

A Bizottság – bár kormányok közötti megállapodáson alapul, aláírói (több aláíró van mindkét részről, a szerződést ugyanis megerősítették 1993-ban) az osztrák kancellár és a magyar területfejlesztéssel is foglalkozó miniszter voltak – regionális hatókörű szervezet, amelyet az garantál, hogy az Albizottságban Burgenland tartomány és a két szomszédos magyar megye, Győr-Moson-Sopron és Vas képviselői vehetnek részt. Munkacsoportok alakultak és megszűntek, mindig az aktuális probléma függvényében. (Összesen nyolc munkacsoport alakult, közülük az alábbiak szűntek meg: Település- és környezetrendezési;

Falufelújítás; a Fertő tó, Sopron-Kőszeghegyalja, Közép-Burgenland közös határvidék területi terveit egyeztető; Termásvíz hasznosítás; Világkiállítás; Duna térség munkacsoport.) Jelenleg két munkacsoport működik, a Határ menti Együttműködés Munkacsoport a határ menti területek rendezési terveinek összehangolását végzi, a Regionális Gazdasági Munkacsoport pedig a közös fejlesztések egyeztetésén, egybehangolásán fáradozik.

Ha megtekintjük a bizottsági és albizottsági ülések résztvevőinek listáját, azt látjuk, hogy a magyar képviselők mindig eggyel alacsonyabb kompetenciaszintet képviselnek; ez már az aláírás pillanatában is jellemző volt (kancellár – miniszter). Azt ugyan nem állíthatjuk, hogy *ennek* az együttműködésnek ártott volna ez a meg nem felelés, a való életben azonban számtalan baj forrása, illetve erős korlátozó tényező, hogy a magyar megyék messze nem rendelkeznek akkora hatalommal, igazgatási kérdéseket illető kompetenciával, mint az osztrák tartományok. Lényegesen több kérdésben kell kormányzati szervekhez fordulni végleges döntés kikényszerítése érdekében, mint Ausztriában. Fokozottan így van ez Szlovákiában, ott azonban éppen az osztrák–szlovák kapcsolatok tekintetében nem zavaró, sőt, nagyon is pozitívan hat a nagyhatalmú főváros közelsége.

Az 1992-ben megalakult Regionális Tanácsként, Pannon Regionális Tanácsként vagy – újabban – Határ menti Regionális Tanácsként (HRT) emlegetett magyar–osztrák együttműködés életre hívásának éppen az lett volna a célja, hogy egy regionális parlamentet hozzanak létre a kapcsolatok tartalmasabbá tételével, amelyet a döntéshozatali fórum régióhoz való közelítése biztosított volna.

4.5.2. *A Határ menti Regionális Tanács*

Az alapító dokumentum szerint a Tanács 1992 novemberében alakult, munkájában a kormányzati szint kivételével ugyanazok a szereplők vesznek részt, mint a fent ismertetett MOTTA-ban, kiegészülve a megyei jogú városok megfigyelői státusú képviselőivel. Mivel a jelzett okok következtében nem sikerült jogalkotó jogszabályokkal rendelkező együttműködési formát kialakítani, a Tanács a két régió összehangolt fejlesztésével kapcsolatos ajánlásokat fogalmaz meg a regionális illetve a központi kormányzatok számára. Mivel a tisztségviselők és a mögöttük tevékenykedő szakértők személye a MOTTA-ban és az évente kétszer ülésező Tanácsban megegyezik, az utóbbiban folyó érdemi vita a határtérség valós problémáiról (pl. a kompetenciák különbözősége miatt megakadt közös beruházási döntésekről, mint amilyen a Halbtürn–Jánossomorja közös szennyvíztisztító lett volna) a kormány szintű bizottság és albizottság működését is hatékonyabbá teszi.

3. táblázat

A Határ menti Regionális Tanács munkacsoportjainak tevékenysége

Munkacsoportok	Megalakulás éve	Főbb tevékenységi területek	Eredmények
Munkaerő-foglalkoztatás	1992	Ingázók, szezonális munkavállalók ügye, közös szakképzési rendszerek kidolgozása	Fertői Szakközépiskola O–M vállalkozói ügyintéző képzés
Közlekedés, határátkelők	1992	Határátkelő javaslatok készítése, vasútfejlesztés, kerékpárutak kialakítása, 85-ös főút korszerűsítése, Fertő tavi vízi átkelőhely megvalósítása	Régiótérkép elkészítése, kerékpárutak (pl. Hidegség–Balf, Mörbisch–Siegendorf)
Katasztrófa-elhárítás	1992	Közös katasztrófa-elhárítási gyakorlat kidolgozása	Konzultációk
Egészségügy	1997	Kórházi ellátás hatékonyabbá tétele, osztrák–magyar kollaboráció (főleg a drogfüggő betegek és a sürgősségi ellátás terén)	Konzultációk
Információs adatok cseréje	1995	Rendszeres információcseré meg szervezése a népesség, munkaerőpiac, gazdaság, energiaellátás terén	Létrehozták, de lényegében nem működött
Ifjúság	1992	Rendezvények szervezése, eurégiós gondolat terjesztése a fiatalok körében	Szemináriumok, kerékpártúrák, kirándulások, ifjúsági találkozók, konferenciák, táborok szervezése évente több alkalommal; nagyon aktív munkacsoport
Természet és környezetvédelem	1992	Nemzeti parkok, természetvédelmi területek létrehozása, hulladékgyűjtés, levegőtisztaság és klímavédelem	Fertő–Hanság Nemzeti Park, Írottkö, Geschrieben Stein Természeti Park, Őrség, Goricko Nemzeti Park kezdeményezése
Gazdaság és infrastruktúra	1992	Határon átnyúló ipari park megvalósítása, PHARE CBC – INTERREG II konzultáció	Szentgotthárd–Heiligenkreuz ipari park, területfejlesztési koncepciók kidolgozásában való részvétel, PHARE CBC projektek pályázatainak összehangolása
Kultúra	1992	Tudományos műhelyek, kutatóintézetek alapításának elősegítése, kapcsolattartás, évforduló rendezvények	Ösztöndíjak alapítása, Mergersdorf Szimpózium, Esterházy kiállítás

Forrás: Jegyzőkönyvek alapján saját gyűjtés.

A Tanács évente egyszer vagy kétszer rendezett plenáris üléseket az éppen soros régióban (1993-ban és 1996-ban Burgenland, 1994-ben és 1997-ben Győr-Moson-Sopron megye, 1995-ben és 1998-ban Vas megye) a megyei elnökök illetve a tartományi vezető elnökletével. Az adminisztrációs és szervező munkákat az önkormányzati hivatalok, illetve a munkacsoportok vezetői mögött álló intézmények apparátusai látják el. 1992–1996 között kilenc munkacsoport tevékenykedett (3. táblázat).

A két szervezetben szakértőként és/vagy munkacsoportok vezetőiként szerepet vállaló megyei szakemberek (Győr-Moson-Sopron főépítésze és a megye Területfejlesztési Hivatalának irodavezetője) szerint a két bilaterális együttműködés során együttesen az alábbi eredményeket sikerült elérni: összehangolt rendezési tervek születtek; Fertő tavi közös Nemzeti Park kialakítása; létrejött egy Idegenforgalmi Bizottság; újabb határátkelők nyíltak (Jánossomorja, Fertőd, Fertőrákos, Fertő tavi vízi); jelentős előrelépés történt a fuvarozás terén a kamionok vasútra emelésével a GYSEV soproni Ro-La „kikötője” révén; ajánlások születtek a határtérségben fejlesztendő innovációs központokról és alközpontokról, úgymint: a) Sopron–Eisenstadt–Wiener-Neustadt, b) Szombathely–Kőszeg–Oberwart és c) Mosonmagyaróvár–Kittsee. (Ez utóbbi később gyengének nyilvánított.)

1995-ben, Ausztria Európai Unióhoz való csatlakozásának előkészületi fázisában a fent ismertetett együttműködési kapcsolatok hangsúlyozottan fejlesztéseket előkészítő irányba kanyarodtak el az INTERREG II – PHARE CBC programok napjainkig tartó megvalósításáig.

4.5.3. *Osztrák–magyar PHARE CBC program*

Az Európa Tanács a 1628/94. sz. határozatával hagyta jóvá a PHARE Cross Border Cooperation (PHARE CBC) programokat, mintegy az INTERREG II tükörprogramjaként, hogy támogatást biztosítson az Európai Unió külső határainál kialakítandó határ menti együttműködésekhez. Magyarország számára e program természetszerűleg Ausztria EU csatlakozása után (1995) állt rendelkezésre.

A PHARE CBC forrásokból az Ausztriával határos Vas és Győr-Moson-Sopron megyén kívül még Zala megye is részesedik határon túli érdekeltségei következtében. (Valójában Zala megye határozott politikai kapcsolatai hatására került bele a PHARE CBC források finanszírozási területébe.)

A három megye közül Győr-Moson-Sopron és Vas 40–40%-os, míg Zala megye 20%-os arányban használhat fel uniós forrásokat az országhatáron átnyúló hatással is rendelkező projektek finanszírozásához. A források elosztása kormányintézményi döntés, a program végrehajtásáért felelős magyar hatóság a volt Környezetvédelmi és Területfejlesztési Minisztérium (ma már Földművelésügyi és Vidékfejlesztési Minisztérium). A minisztériumon belül létrejött a PHARE CBC Programirányító Iroda, amely a forráselosztást és a programok végrehajtását koordinálja. A szubszidiaritás elvéhez való közelítés érdekében, illetve a

helyi érdekek fokozottabb figyelembevételére, és a hatékonyabb programkoordinálásra 1996-ban, Sopronban létrehoztak egy PHARE CBC ügyekkel foglalkozó decentralizált irodát.

Szintén 1996-ban alakult meg a PHARE CBC program Nemzeti Kormányzó Bizottsága, amelynek feladata az évente kidolgozásra kerülő projektek elfogadása, a végrehajtás ellenőrzése, és a 25%-os nagyságrendű magyar társfinanszírozás koordinálása. Az 1995–99-es időszakra Magyarország számára az Európai Unió Bizottsága 35 millió ECU felhasználását szavazta meg az osztrák–magyar PHARE CBC támogatás keretében, amit később 50 millióra emeltek, ehhez a magyar kormányzatnak 11 millió ECU támogatást kellett biztosítania öt év alatt (4. táblázat). A PHARE CBC program prioritásait a MOTTA (melynek feladata egyre inkább az INTERREG és PHARE CBC programok összehangolása), illetve a Határ menti Regionális Tanács (HRT) szakemberei határozták meg. A programok részben kapcsolódnak a megyék által kidolgozott területfejlesztési koncepciókhoz (Szörényiné Kukorelli 1998).

4. táblázat

Az osztrák–magyar térségben rendelkezésre álló PHARE CBC források és azok felhasználási területei

Programok/prioritások	Megoszlás (%)		PHARE támogatás összege (EURÓ)	
	Tervezett	Megvalósulás ⁵	Tervezett	Megvalósulás ⁵
PHARE CBC Magyarország– Ausztria program 1995–1999	100	100	35 000 000	42 000 000
– Területi tervezés és fejlesztés	10,4	3,4	3 640 000	1 429 000
– Műszaki infrastruktúra-fejlesztés	26,7	37,4	9 345 000	15 716 000
– Gazdaságfejlesztés és együttműködés	39,8	38,9	13 930 000	16 319 860
– Humán erőforrás-fejlesztés	6,2	4,5	2 170 000	1 887 000
– Környezet- és természetvédelem	11,8	9,9	4 130 000	4 153 041
– Kis Projektek Alapja	5,1	3,4	1 785 000	1 445 100
PHARE CBC Szlovákia–Ausztria– Magyarország program 1995–1996	-	-	3 000 000	2 250 000
PHARE CBC Szlovénia–Ausztria– Magyarország program 1995–1996	-	-	3 000 000	3 000 000
<i>Összesen</i>	-	-	<i>41 000 000</i>	<i>47 250 000</i>

Forrás: PHARE CBC PMU Soproni Iroda.

⁵ A projektek sikeres szerződés-kötésének függvényében módosulhat.

A programok keretében az alábbi jelentősebb projektek kerültek, illetve kerülnek megvalósításra a térségben:

- *Regionális fejlesztések megalapozását szolgáló tanulmányok* – Regionális területfejlesztési koncepció, program; Sopron kistérségi fejlesztési program; Határ menti kulturális turizmus-fejlesztési program; Regionális Konjunktúra és piacelemzés; Határon átnyúló munkaerő-piaci stratégia (Wachter 1999).
- *Közlekedési infrastruktúra javítása* – határhoz vezető utak fejlesztése: Kapuvár, Fertőszentmiklós; Ro-Ro kikötő Győr–Gönyű; Győr–Pér repülőtér fejlesztése; Hanság–Rábca csatorna tisztítása.
- *Ipari parkok, vállalkozási övezetek kialakítása* – Egymással hálózatszerűen kapcsolódó vertikális gazdaságfejlesztési infrastruktúra kialakítása: ipari park Sopronban; Trade Center Győrben, Innovációs és Technológiai Központ Győrben.
- *Turisztikai fejlesztések* – Elsősorban a kerékpáros turizmust megalapozó infrastrukturális fejlesztések: Duna menti (Győrújfalú–Hédervár), Fertő menti, határ menti kerékpárutak; Soproni konferencia-központ kialakítása (kb. 1000 fő befogadására képes).
- *Munkaerő-piaci együttműködések* – Tartós munkanélküliség csökkentése és munkába állást segítő programok: szocio-ökonóm menedzserek képzése, pályaaorientációs trénerek képzése, munkaerő-piaci együttműködés fejlesztése; CERNET Közép-európai Gimnázium.
- *Szlovák határon átnyúló kommunikációt segítő és környezetvédelmet szolgáló projektek* – Fertő–Hanság Nemzeti Park térinformatikai fejlesztés; Jánossomorjai hulladéklerakó; Élelmiszer-tudományi és Biotechnológiai Központ Mosonmagyaróváron; Talajvíz-gazdálkodási koncepció; Informatikai–kommunikációs projektek: „Bécsi Ablak”, Teleház fejlesztések és VITECC projekt.

Meg kell említeni, hogy a PHARE CBC programok olajozott működését több tényező is gátolta. Egyrészt, hogy a programok előkészítése több mint két évet vett igénybe, így az 1995. évre vonatkozó projekteket tulajdonképpen csak 1997-ben hirdették meg. Az okok egyszerűek: hosszú egyeztetési fázis a brüsszeli bürokráciával, a pályázatok elkészítése terén lévő mérsékelt tapasztalat (a helyi menedzsment nem rendelkezett ismeretekkel az Európai Unió szabályokról, pályázati rendszerről), valamint a hazai szervezet létrehozásának elhúzódnása. A késést máig sem sikerült behozni, ennek következménye lehet, hogy a két év megvalósítási határidő lejártával egyes programokra a támogatás elveszhet (8 millió ECU került így veszélybe). Másrészt több program esetében gyakran gondot okoz a saját erő, a nemzeti, a helyi, a megvalósító által biztosított hozzájárulás előteremtése. A nagy projekteknél (10 000 ECU felett) 25%-os

önfinanszírozást kell biztosítani, míg a kis projekteknél (10 000 ECU alatt) ez a határ 10%-ban került meghatározásra.

A magyar részről elfogadott projektek Brüsszelben az osztrák irányítású szerv, a Programirányító és Ellenőrző Vegyesbizottság (JPMC) kezdeményezésére kerülnek jóváhagyásra, így az osztrák fél egyoldalúan és indoklás nélkül megvétózhatja a kidolgozott elképzeléseket. Általában azon programok megvalósítása ütközik akadályba, amelyek sértik az osztrák fél érdekeit, azáltal, hogy versenyhelyzetet vagy konkurenciát teremtenek a határ túloldalán meglévő létesítmények, szervezetek, fejlesztési koncepciók számára, vagy a magyar centrumok „túlzott mértékű” fejlődését eredményezhetik. Ilyen projekt volt például a többször elutasított péri regionális repülőtér, vagy a nehezen, de végül beinduló (1999-ben) győri innovációs, illetve konferencia-központ építése, vagy a programból törölt termál-turizmus fejlesztése magyar oldalon. Mindezek mellett a magyar fél csak minimális rálátással rendelkezik az INTERREG programok megvalósítására. Sokszor még az alapvető információk is hiányoznak, ennek az egyoldalúságnak a következtében a közös érdekeken alapuló fejlesztések több esetben sérülnek.

Bécs példája jól tükrözi ezt a helyzetet. Az osztrák főváros erőteljesen kihasználta az INTERREG II/C program kínálta lehetőségeket, és négy prioritás csoportban – gazdaság; városok közötti együttműködések, hálózatok; közlekedés-mobilitás-logisztika, természeti erőforrások; kultúra-oktatás – mintegy 25 határon átnyúló hatású projektet indított az 1994–1999 közötti programidőszakban, melyekben rendszerint együttműködő partnerként jelölte meg Pozsonyt és Győrt, valamint Brno-t (5. táblázat). A programoknak tehát van partnere a határrégióban, azonban ezek az együttműködések nem integrálódnak más programokkal, a kezdeményezések kevésbé ismertek, nincs publicitásuk, s maguk az érintettek is néha késve kapnak tájékoztatást.

A magyarországi PHARE CBC és áttételesen az INTERREG programok a finanszírozási források bővítésével hozzájárulnak a határ menti területek fejlesztéséhez. A felsorolt problémák ugyan csökkentik a hatékonyságukat, viszont a programmenedzselés és lebonyolítás terén szerzett tapasztalatok gyarapodásával várhatóan növekszik eredményességük. A partnerek tényleges egyenlőségének megvalósulása, közös, összehangolt fejlesztések kidolgozása valószínűleg – legalábbis az Európai Unióba történő belépésig – még várat magára. Mindenesetre a programok kidolgozása, megvalósítása a térségben sok tapasztalatot halmozott fel már eddig is, ami valójában erősítette a határrégió versenyképességét. Az osztrák–magyar határ Magyarország Európai Uniós tagsága esetében belső határ lesz, így a régió területfejlesztési szereplőinek az együttműködéshez új stratégiát kell kidolgozni, ehhez a tapasztalatot és az együtdolgozás fontos induló lépéseit a PHARE CBC biztosította.

5. táblázat

INTERREG II/C finanszírozású projektek a hármashatár térségében

Főbb tevékenységi területek	Konkrét programok, együttműködések
Gazdasági kapcsolatok, városok közötti együttműködések és hálózatok fejlesztése	<ul style="list-style-type: none"> – <i>Vienna Tele Cooperation Centre (VITECC)</i>: Bécs, Brno, Pozsony és Győr internetes informatikai és információs együttműködése. – <i>Planning the Gateway</i>: A Bécs–Brno–Pozsony–Győr térség konkrét fejlesztési elképzeléseit, azok megvalósíthatóságát segítő tervek, döntés-előkészítő tanulmányok készítése. – <i>Pannon Conference of Mayors (PAMACON)</i>: A térségben meglévő eseti településközi és twinning kapcsolatok intézményesítése. – <i>Regional Development Agencies Network in Central Europe and the Danubian Area (RDA-Net-CEDA)</i>: A térségben működő térségfejlesztési ügynökségek hálózatba szervezése, s ezáltal a határ menti együttműködések hatékonyságának növelése. – <i>Vienna Center for Business Cooperation</i>: Kelet-Ausztria cseh, magyar és szlovák határtérségében megvalósuló projekt a kis- és középvállalkozások versenyképességének növelését segíti elő az információ-áramlás, tanácsadás, képzés, technológiai transzfer és kutatás-fejlesztés támogatásával. – <i>Women's Network East–West 2000</i>: Kilenc város – közöttük Bécs, Brno, Pozsony, Győr és Sopron – nőszervezeteinek együttműködése, konferenciák, workshopok szervezése.
Közlekedés, mobilitás és logisztikai rendszerek fejlesztése:	<ul style="list-style-type: none"> – <i>STRADA</i>: A határforgalom vizsgálata a cseh, a magyar és a szlovák határon a közös közlekedés-fejlesztési tervek megalapozása érdekében. – <i>AIRtrain</i>: A bécsi repülőtér vasúti megközelítésének kiépítése, amely lehetővé teszi a bécsi repülőtér közvetlen vasúti elérését a Budapest–Hegyeshalom–Bécs illetve a Sopron–Bécs vonalon. – <i>Danube Corridor Transport Study</i>: A Dunának, mint a VII. Helsinki folyosónak a közlekedés-fejlesztési célú vizsgálata a Duna menti tartományok együttműködésében.
Természeti erőforrás-menedzsment együttműködés:	<ul style="list-style-type: none"> – <i>Water Management</i>: A Duna, mint gazdasági és ökológiai egység hatékony és fenntartható vízgazdálkodásának kialakítása a Duna menti tartományok együttműködésével. – <i>Ecoprofit</i>: Az ipar által okozott környezeti károk mérséklését célul tűző projekt Bécs és Győr önkormányzati, üzleti és környezeti szakembereinek együttműködésén alapszik.
Kulturális és oktatási együttműködések	<ul style="list-style-type: none"> – <i>CERNET</i>: 8 osztályos Közép-európai Középiskola a határtérségben élő osztrák, cseh, magyar és szlovák gyermekek részére. Évente 10–10 kisdíák kezdi meg tanulmányait a négy nemzetből. 1999 szeptemberében már a harmadik évfolyam indul az együttélésre, a másik kultúrájának megismerésének igényére tanítva a gyerekeket.

4.5.4. A West/Nyugat Pannónia Eurégio

A Határ menti Regionális Tanács (HRT) mandátumának (6 év) lejártakor az értékelő, záró plenáris ülésen (1998. február 4.) a tanács tagjai az együttműködés további folytatása, illetve magasabb szintre emelése mellett döntöttek. A partnerek szándéknyilatkozatot írtak alá egy integrált kooperációs forma, az eurégio létrehozásáról.

Az eurégio a HRT eddigi eredményeire és tapasztalataira épül, azaz a tagok a HRT eurégiová fejlesztését fogadták el, és megbízást adtak a megfelelő szervezeti forma és a működés keretfeltételeinek kidolgozására. Az eurégio létrejöttét dokumentáló keretszerződést 1998. október 7-én írta alá Eisenstadtban Győr-Moson-Sopron és Vas megye önkormányzatának elnöke, illetve Burgenland tartományfőnöke. Az együttműködés az Európa Tanács által 1980-ban elfogadott „Európai keret-megállapodás a határon átnyúló együttműködésről a területi testületek között” egyezményben kifejezett egyenjogúság alapelvein nyugszik.

Az eurégio célja a határ menti együttműködés elmélyítése és fejlesztése minden lehetséges eszköz bevonásával, az élet valamennyi területén. A kidolgozott projektek és elfogadott ajánlások megvalósításának elősegítése a kompetens szervekkel történő együttműködés révén, s újabb határon átnyúló projektek kidolgozásában való részvétel (6. táblázat). A keretszerződés szerint Magyarország Európai Unióba történő belépésének elősegítése is a célok között szerepel, valamint a községek, városok, magánszemélyek és különféle érdekképviseletek minden olyan tevékenységének támogatása, amelyek határon átnyúló eredményekkel, hatásokkal rendelkezhetnek.

Az eurégio „nyitott” jellegét deklarálta az a kitétel, miszerint a partnerek kétszerek arra, hogy az első tapasztalatok után felülvizsgálják az eurégio területi kiterjedését a vele határos régiókra. (Erre azért is szükség volt, mert Zala megye sérelmezvén, hogy mint az Országos Területfejlesztési Koncepció szerint a Nyugat-dunántúli Régió tagja kimaradt az együttműködésből, erőteljes lobbyszásba kezdett felvétele érdekében, s ennek eredménye, hogy 1999-ben tagja lett a szervezetnek.)

Az eurégio tehát a partnerek érdekközösségeként működik, amely céljait a területén működő önkormányzatok, szociális partnerek, továbbá az érintett állami szervek aktív közreműködésével kívánja megvalósítani.

Vizsgáljuk meg, hogy a kialakított eurorégio mennyiben felel meg a határ menti integrációt elősegíteni szándékozó intézmények nemzetközi gyakorlatának, illetve melyek azok a tényezők, amelyek területén előre kell lépni, hogy a működés minél hatékonyabb legyen.

6. táblázat
A West/Nyugat Pannónia Eurégió néhány jellemzője

Megnevezés	Burgenland	Győr-Moson-Sopron	Vas	Zala	Régió összesen
Terület (km ²)	3 965,5	4 061,8	3 356,5	3 784	15 167,8
Néesség (ezer fő)	275	425	270	298	1 268
Élveszületés (ezrelék)	69	105	81	79	84
Halálozás (ezrelék)	8,9	9,6	9,8	8,8	9,3
Természetes szaporodás (ezrelék)	11,5	12,7	14,4	14	13,2
Vándorlási különbözet (%)	-2,5	-3,1	-4,7	-0,6	-2,7
Mezőgazdasági foglalkoztatott (%)	9	7,8	8,9	8,1	8,5
Ipari foglalkoztatott (%)	34,6	37,7	42,5	38,9	38,4
Tercier foglalkoztatott (%)	56,4	54,5	48,6	53	53,1
Munkanélküliség (%)	8,6	6,7	6,8	7,4	7,4
Városi népesség (%)	17,9	55,4	48,6	55	44,2
Városok száma (db)	11	6	8	7	32
Városok átlagos lélekszáma (fő)	4 490	39 276	19 013	23 428	21 552
Falvak száma (db)	159	167	208	250	784
Falvak átlagos lélekszáma (fő)	1 421	1 137	568	548	919

Forrás: Statisztikai évkönyvek.

Az előző tanulmányban bemutattuk, hogy az eurégiók egy magasabb integrációs fokot képviselő, általában döntési kompetenciával felruházott, projektek egész sorát kezelő, átfogó szervezeti rendszerrel rendelkező szervei a határ menti együttműködéseknek. Ezek a struktúrák Nyugat-Európában évtizedek alatt formálódtak ki. A kelet-közép-európai országok általában a nyugati modelleket adaptálják saját határregióikra, azok szervezeti rendszereit e példák átvételével dolgozták ki.

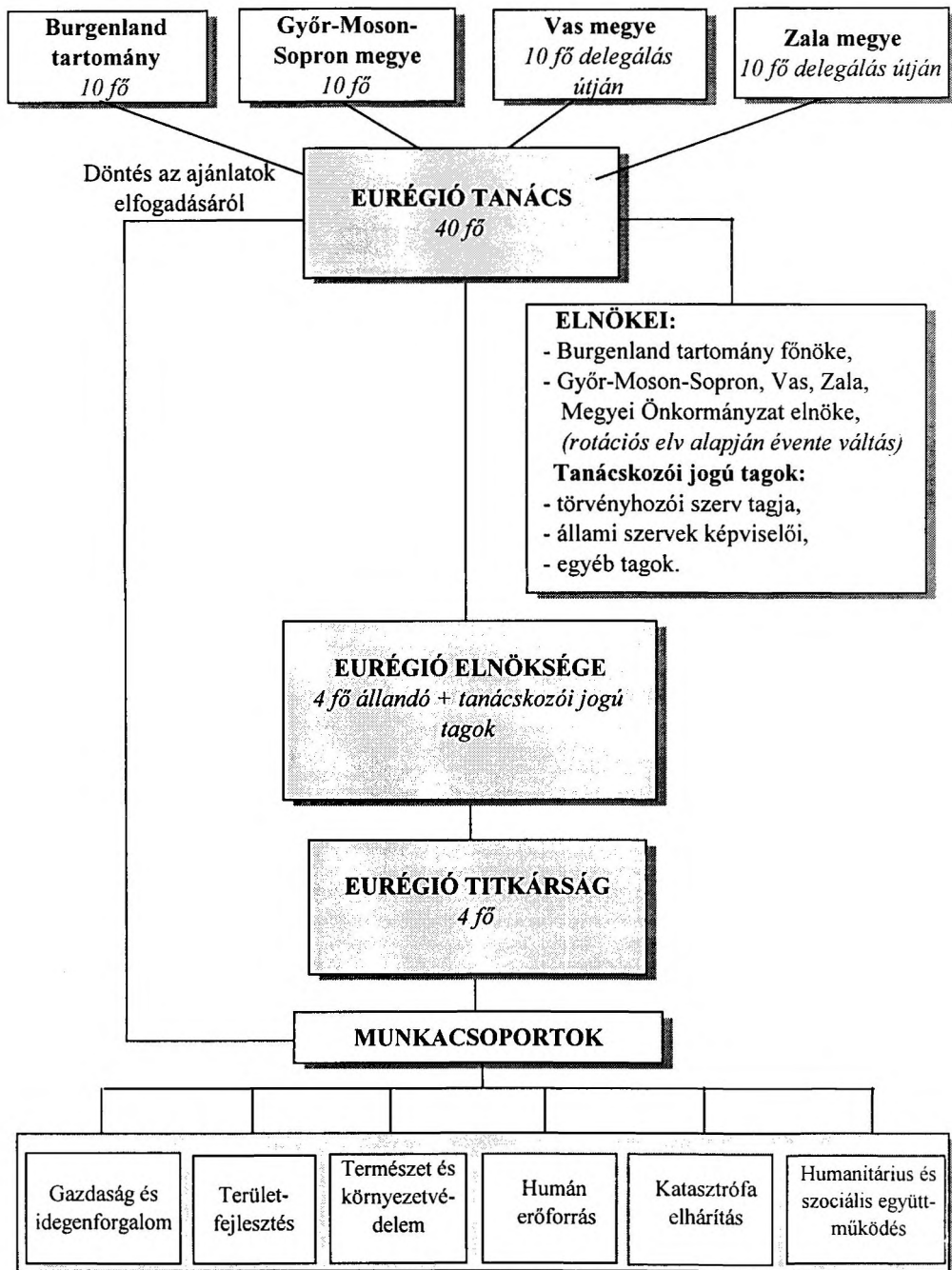
A West/Nyugat Pannónia Eurégió szervezeti felépítése a német–lengyel határregióban (Neisse–Nisa–Nysa Euregio) alkalmazott példa alapján került kidolgozásra. Ezt a modellt szintén adaptálták más nyugati-európai határ menti együttműködésből, de a működési rendszernél messzemenőig figyelembe vették a kelet-közép-európai társadalmi és politikai miliőt és intézményrendszert. (A Lengyelországban található eurégiók működésének figyelemmel kísérése, tapasztalataik elemzése hasznos lehet magyarországi további eurégiók kialakításánál.)

Az intézményi modell (5. ábra) egy átlátható struktúrát követ, a szervezeti szintek a tanács, az elnökség, a titkárság és a munkacsoportok.

Az eurégió tanácsa a szervezet legfőbb fóruma. Tagjai a partnerek által egyenlő arányban delegált képviselők (tagonként 10–10 fő), összesen 40 fő. Kötelező tagjai a megyei közgyűlések elnökei és a burgenlandi tartományfőnök.

5. ábra

A West/Nyugat Pannónia Eurégió szervezeti felépítése

A tanács feladata a meghatározott célok finanszírozási módjának és a források elosztásának a meghatározása. Hiányossága, s egyben a működés egyik gátja is, hogy nem rendelkezik semmiféle döntéshozói kompetenciával, így stratégiai döntéseket nem hoz, csupán képvisel és véleményt formál, szemben az európai modellekkel, ahol ez a legmagasabb szintű fórum politikai döntést hoz, lényegében az együttműködések összes elvi keretét a tanácsok határozzák meg.

A második szint az eurégió elnöksége, amely képviseli az együttműködést, és az operatív ügyeket szervezi. Négy tagból áll, akiket a tanács a partnerek delegálása alapján választ (tanácskozási joggal rendelkezőket is bevonhat) meg. Az adminisztrációs feladatok ellátása a titkárság feladata, amely szintén négy egyenrangú tagból áll. A titkárság koordinálja az eurégió munkacsoportjainak tevékenységét, és intézi a szervezettel kapcsolatos ügyeket. A munkacsoportok pedig egy-egy meghatározott tevékenységi területen szakértői munkát végeznek, ajánlásokat dolgoznak ki a problémák megoldására, javaslatokat fogalmaznak meg. Az ajánlások és javaslatok közül aztán a tanács ülésén döntenek.

Láthatjuk, hogy a Nyugat-Európában sikeressé vált együttműködési formák is hasonló szervezeti rendszerben működnek, a magyar-osztrák szakértők által kidolgozott struktúra elvileg alkalmas egy hosszú távú, integrált együttműködés koordinálására, eurégióvá válásra. Ugyanakkor az intézményrendszer formális létrehozása nem elegendő, a megfelelő hatáskörök megszerzése és a feladatok pontos meghatározása nélkül nem beszélhetünk valódi együttműködésről, csak annak lehetőségéről. Az intézményrendszert tartalommal és döntési kompetenciával kell megtölteni. Csupán a Határ menti Regionális Tanácsot keresztelték át a felek a divatosabb, jobban hangzó eurégióvá, a korábbi szervezetnek az összes formai elemét megtartották, új tartalmat, s ezzel a működés terét nem tudták kibővíteni.

Összehasonlítva több nyugat-európai határ menti együttműködést célul kitűző szervezettel a West/Nyugat Pannónia Eurégiót, a következő sajátosságokat, s egyben hiányosságokat véljük felismerni működésének első évében:

- Az eurégió még nem rendelkezik egy átfogó fejlesztési stratégiával. A szervezet létrehozását nem előzte meg a határrégió átfogó analízise, amelyre alapozva hosszú, közép- és rövid távú célkitűzéseket, illetve a működés konkrét céljait ki lehetett volna dolgozni. A stratégia-alkotás minden hosszú távú együttműködési forma alapvető jellemzője, sőt nemcsak az eurégiók, hanem az eggyel alacsonyabb integrációs fokot képviselő munkaközösségek is rendelkeznek stratégiai célkitűzésekkel. Érdekes, hogy mindegyik alkotó területi egység – a megyék, s azok együttese a Nyugat-dunántúli régió is, de a burgenlandi tartomány is – rendelkezik fejlesztési stratégiával, ezek összedolgozása, illetve együttes átgondolása ez idáig azonban nem történt meg. Egészen más fejlesztési stratégiát kell kidolgozni egy-egy régió fejlesztésére, mint egy határon átnyúló kapcsolatrendszerre.

Más a PHARE CBC program stratégiai megalapozása is, amely számos problémát vetett fel (pl. illeszkedés a megyei és a regionális stratégiákba, a megalapozottság, szereplői aktivitás stb.), bár vannak a programnak elemei, amelyek ezt a hiányosságot pótolni szándékoznak.

- A szervezet magánjogon alapuló érdekközösség, nem jogi személy, s mint ilyen, nem rendelkezik semmiféle hatáskörrel, döntési jogosítvánnyal. Egyetlen lehetősége érdekeinek érvényesítésére, hogy javaslatait, ajánlásait az illetékes szervekhez eljuttatja, illetve a politikai szereplőkkel megkísérli elfogadtatni. Megítélésünk szerint ez nem elég, megfelelő jogi alapok nélkül az intézményrendszer ki van téve a politikai szereplők jóindulatának, nem képes önálló forrás-szerzésre, a különféle fejlesztésekben való részvétel, de egyszerűen a jogi védeltsége sem megoldott.
- Az eurégió tagjai közötti és a szerveződésnek a térség lakossága és más, a fejlesztést, az együttműködést szolgáló szereplők felé irányuló kommunikációja eseti, gyenge, nem kellően szervezett és koordinált. Nincs megfelelően kiépített belső és külső információs rendszer, és ennek következtében nincs megfelelő információ-áramlás sem. Az eurégió nincs jelen a köztudatban, éppen a szervezet hiányosságai és működési zavarai következtében nem jelenik meg a nyilvánosság előtt. A nyelvi nehézségek is jelentősen megnehezítik a kommunikációt.

A három kiemelt fontosságú problémához kapcsolódik még, hogy szükséges az országos szint és a politikusok jelenleginél nagyobb mértékű bevonása az együttműködésbe. Erős politikai kapcsolatokkal és lobbyval rendelkező szervezet tényleges hatáskörök hiányában is képes a határ mentén élők érdekeit jól képviselni. A kompetenciával kapcsolatos probléma, hogy míg a nyugat-európai eurégiós modellek gyakran rendelkeznek INTERREG koordinációs funkcióval, addig a West/Nyugat Pannónia Eurégió, illetve az osztrák–magyar határtérség fejlesztésére szánt PHARE CBC források elosztásáról központilag döntenek, és a projektmegvalósítást is a központi szerv koordinálja. A szervezet egyetlen hatásköre az ajánlások kidolgozása.

Az intézményrendszer jellemzőit értékelve tehát megállapíthatjuk hogy az eurégió jelenleg inkább csak projektszintű együttműködés megvalósítására alkalmas. A funkciók, hatásköri jellemzők még nem felelnek meg az integrált, összetett együttműködések sikeresen megvalósító határ menti kapcsolatok szervezeteinek, az eurégió csak a nevében tükrözi a nemes célt.

4.5.5. *A határ menti együttműködés feszültség pontjai*

Stix burgenlandi tartományfőnök, – aki az Osztrák Szociáldemokrata Párt országos elnökhelyettese és a volt osztrák kancellár egyik bizalmasa – 1996 novemberében kisebb „határ menti forradalmat” okozott nyilatkozatával. Kijelentette, hogy teljesen elhibázottnak tartja Magyarország gyors EU belépésének

szorgalmazását, mert az ország egyrészt még nem felkészült a tagságra, másrészt Burgenlandot gazdasági katasztrófába sodorhatná a magyar tagság. Hiszen a két térség között lehetővé válna a munkavállalók és a vállalkozások szabad mozgása, s a mérsékelt magyar bér- és termelési költségek miatt a burgenlandi cégeket és munkavállalókat a piacról fokozatosan kiszorítanák a szomszédok.

A nyilatkozatot aztán sokféle módon magyarázták, de az egy újabb mérőföldkőnek tekinthető a határ menti együttműködésben. Az utóbbi két esztendőben osztrák részről növekedett a határellenőrzések időtartama, egyre több nyilatkozat jelent meg a Schengeni-egyezmény alkalmazásáról, betartásáról, s mindazokról a növekvő költségekről, amelyek Ausztria keleti határainak őrzése kapcsán jelentkeznek. Hasonlóan egyre több konferencián elhangzik, és számos szakértői anyagban megjelenik, hogy Magyarország Európai Unió csatlakozása után miként növekszik majd a bevándorlók száma Ausztriában, s mindezek miként érinthetik az osztrák gazdaságot, társadalmat, vagy az Európai Unió keleti bővítése miként befolyásolja az osztrák ipar, szolgáltatások versenyképességét. Persze kevesebb értékelés szól az osztrák gazdák szomszédos országokban történő földvásárlásairól, az osztrák tőke térhódításáról, a határ menti bevásárló- és szolgáltató-turizmusról, vagy éppen a magyar vendégmunkásoknak kínált alacsonyabb bérekről, illetve egyes szakmákban és térségekben fellépő hiányok esetén kialakulható foglalkoztatási feszültségekről.

A fentiek azt jelzik, hogy az osztrák–magyar határ menti térség szerepe felértékelődött, az országos politika szintjére emelkedett. E határrégió Magyarország EU csatlakozását előkészítő időszakban állandóan figyelt térségnek, „barométernek” tekinthető, ahol érveket lehet találni mindkét oldal számára. A határrégió modell jellegét erősíti az is, hogy megtörtént a PHARE CBC program kiterjesztése Magyarország többi határ menti térségére. Így egyrészt az osztrák–magyar határrégióban már tesztelhetik az EU-bürokraták és politikusok azt, hogy a magyar területi szervek mennyire képesek és alkalmasak fogadni a támogatásokat, illetve az azokkal együtt járó pályázati, elszámolási, értékelési rendszereket. Másrészt osztrák észrevételek és érdekek is határozottan megjelennek ebben az együttműködési és támogatási rendszerben, ami ugyan nem korlátozza a térségek fejlesztési irányait, de azokat befolyásolhatja.

Az osztrák–magyar határ menti együttműködés fejlődését több tényező befolyásolja.

Az első, hogy a határ menti térségben osztrák részről egy periféria érintkezik – magyar részről – egy centrum térséggel. Győr-Moson-Sopron megye, de lényegében Vas megye gazdasága is gyorsabban tudott átállni a piacgazdaság viszonyaira, a privatizáció e területeken viszonylag zökkenőmentesen zajlott. A vállalkozási aktivitás erőteljes, a népesség iskolázottsága magasabb színvonalú és sokoldalúbb, mint az ország többi részén, a településhálózat is fejlett, nem beszélve az infrastrukturális ellátottságról. Továbbá a lakosság polgári hagyomá-

nyai is érvényesülnek, a népesség termelési ismereteiben megtalálható az innováció-orientált szemlélet. Az életkörülmények kedvezőek, s a régióban magasabb jövedelemmel rendelkező nagy tömegű fogyasztó (a két megye népessége megközelíti a 700 ezer főt) található, ami egy élénk lokális és regionális piacot formál ki.

Mindezek nem mondhatók el Burgenlandról, hiszen alacsony a népességszám (270 ezer fő), a gazdasági szerkezet egyoldalú (agrártermelés), az iskolázottság alacsony, a centrumok hiányoznak. A tartomány döntően mezőgazdasági jellegű térség, önálló ipari bázisa gyenge, függése erős Bécstől, illetve más osztrák gazdasági–ipari centrumoktól (Graz). Ugyan jelentős fejlesztési forrásokkal rendelkezik, hiszen 1. célterülete az Európai Uniónak, így azonban elsősorban nem a határ menti együttműködésben érdekelt, hanem döntően a felzárkózásban, a gazdasági szerkezet átalakításában.

Egyértelmű tehát, hogy a magyar térségek alkalmasak a gyorsabb modernizációra, és fejlesztésüknél más igények jelentkeznek, mint egy elmaradott, periférikus régiónál. Nem vethetők össze reálisan a burgenlandi fejlesztések a magyarországi határ menti térségek megújítási kezdeményezéseivel. Itt nem versenyhelyzetről van szó, hanem egy sokoldalú szerkezet további átalakításának ösztönzéséről. (Elkészült mindkét megyében a hosszú távú területfejlesztési koncepció, amelyek lényegében ezt a szemléletet sugallják, egy olyan gazdasági milió kialakítását ösztönzik, amely a meglévő szerkezetek bővítését és belső megújítását is segíti a termelési infrastruktúra, a képzés és oktatás fejlesztésével, valamint a vidékfejlesztéssel.)

Az osztrák–magyar határ menti régió térszerkezete alakításának másik eleme Bécs. Az osztrák főváros hatása erőteljesen érvényesül a régióban, hiszen nemcsak a gazdasági szervezetekben, a lakossági kapcsolatokban, a munkavállalásban meghatározó, hanem a mindennapi életben is kitapintható Bécs jelenléte. A régió jövőbeli helyzetét az osztrák főváros jóval nagyobb mértékben befolyásolja, mint Burgenland. Sajnos egyértelmű kapcsolatok, együttműködések csak lassan alakulnak ki az osztrák fővárossal a térségben, mivel arra lényegében Burgenland rátelepült, másrészt Bécsnek, mint főváros-tartománynak még nem dimenzió e megyékkel, azok centrumaival való intenzív kooperálás. (Az elmúlt időszakban, talán éppen az INTERREG II – PHARE CBC program hatására növekszik a bécsi érdeklődés a térség iránt, amit több közös fejlesztési program is segíthet a jövőben.)

A határ menti együttműködés alakítására tehát hatnak a térszerkezetben meglévő különbözőségek, de a nagyvárosok funkcióinak változása, illetve igénye is hatással van a térségre. Ugyanakkor a kapcsolatokat a magyar térszerkezet változásai is éppúgy befolyásolják, mint az átalakuló magyar regionális politika. Vegyük sorra ezeket a tényezőket is!

A magyar regionális szerkezetben a nyugat–keleti különbségek nem csökkennek, hanem növekszenek, ennek következtében az osztrák–magyar határ menti régió tartósan fejlettebb lesz, mint az ország többi része. Politikai feszültségekkel kell tehát számolni a térségek között, melyek – bármely színezetű is a kormányzat – azt eredményezik, hogy az elmaradottabb régiókban koncentrálnak az állami fejlesztési támogatások. A fejlettebb régióknak tartós küzdelmet kell vívniuk a többiekkel és a központi kormánnyal, annak igencsak erős „keleti” lobbyjaival.

A területfejlesztés intézményrendszere napjainkban formálódik Magyarországon. Az már látható, hogy a térségek különféle szereplői (helyi és területi önkormányzatok, gazdasági egységek, nonprofit szervezetek) jogot kaptak a fejlesztések véleményezésére, illetve egy mérsékelt decentralizáció is megindult az egyelőre nem számottevő központi területfejlesztési alap (a GDP 0,2%-át kitevő) vonatkozásában. Az intézményrendszer, a megyei és a regionális területfejlesztési tanács, – ahol a területfejlesztés szereplői képviseltetik magukat és döntenek a decentralizált források felett – azonban egy átmeneti megoldást mutat, mivel az nem területi választott testületre épül, hanem lényegében egy kinevezett intézményre (a törvény által meghatározott szereplők a tanács tagjai).

Ennek az intézménynek nincsen megfelelője a határ túlsó oldalán, ott egy választott, jelentős decentralizált jogosítványokkal rendelkező intézmény (tartományi parlament és kormány) működik, számottevő saját pénzügyi forrással. A magyar részben decentralizált és az osztrák autonóm struktúra kapcsolódási pontjai zavarokkal terhesek, korlátozott mozgásteret adnak a magyar szereplőknek.

Ugyanakkor a magyar fél is megosztott, hiszen a három megye más-más érdekekkel lép fel, s mindezt színesíti az azonos önkormányzati önállósággal rendelkező öt nagyváros (Győr, Sopron, Szombathely, Nagykanizsa, Zalaegerszeg) jelenléte is. Szervezeti szinten csak napjainkban formálódik a Nyugat-dunántúli Regionális Fejlesztési Tanács, amelyet a három PHARE CBC által érintett megye hozott létre⁶. A tervezési–fejlesztési régiók funkciói és pénzügyi forrásai nem tisztázottak, nincs egyértelmű elhatárolás a megyei és a regionális szintű területfejlesztési feladatok és hatáskörök között. E három megye belső regionális kapcsolatai gyengék, esetiek, alapvetően csak Győr-Moson-Sopron és Vas, illetve Vas és Zala megye irányában vannak kimutatható együttműködések, de Zala és Győr-Moson-Sopron megye viszonylatában jóformán semmilyen térségi együttéléstől nem adhatunk számot. A régió megosztott, az északi része, amely lényegében Győr-Moson-Sopron megyét foglalja magában, erősen gravitál Bécshoz, s a jövőben abban érdekelt, hogy minél határozottabban formálódjon ki a Bécs–Pozsony–Győr–Sopron városrégió vagy városszövetség. A városi

⁶ Az 1996. XXI. törvény lehetővé tette, hogy a megyék önkéntes társulása alapján tervezési–fejlesztési régiók szervezódjenek.

terekben koncentrálódnak a fejlesztés erőforrásai, de a számottevő hatással rendelkező intézmények is, s a regionális együttműködések ezek a szervezetek testesítik meg. A régió déli térségeiben inkább a kistérségi együttműködés a jellemző, ami a közvetlen határ menti, település–település kapcsolatokban érvényesül. Elvileg kiformalódhat a Graz–Szombathely–Zalaegerszeg–Maribor városi együttműködés, azonban közel azonos adottságú centrumok alkotják ezt a potenciális városrégiót, így egyelőre nem ismerték fel a három országot érintő fejlesztési kapcsolatokban rejlő lehetőségeket.

A magyar oldalon formálódó régió tehát nem növeli, hanem lényegében csökkenti az együttműködési potenciált. A megosztottság tartósan fennmarad a magyar határ menti megyék között, hiszen a közös célok látszólagosak, egységes érdekek mögött egy-egy megye fejlesztése áll. Mindezek nem motiválják a Burgenlanddal szembeni egységes fellépést, sőt lehetőséget nyújtanak a magyar partnerek megosztására.

Az osztrák partnerek hatása a térségre és annak gazdaságára a jövőben nem növekszik, véleményünk szerint inkább stabilizálódik, vagy mérsékelten csökken. A magyarországi osztrák vállalkozói elemzés (*Dőry–Máthé* 1996) alapján megállapítható, hogy a határ menti térségekben már a rendszerváltozás előtt, vagy közvetlen azt követően jelentek meg a számottevő osztrák vállalkozások. Ezek többségükben a multinacionális vállalatokhoz tartoztak – a felmérésbe bevont nagyobb osztrák vállalkozások egy része nem igazán osztrák, hanem a német, a holland és más nemzetiségű vállalatok exkluzív kelet-európai jogokkal felruházott osztrák partnerei, vagy vállalatai –, hiszen nemcsak Magyarországon vannak befektetéseik, hanem a környező országokban is megjelentek. Fejlesztéseikben a hálózati jellegre törekszenek, így többen alakítanak ki a jövőben telephelyet a román, ukrán, vagy kelet-szlovák határ menti térségekben. A vállalatok megítélése az, hogy a magyar privatizáció befejeződött, a térségben már nincsenek kivásárlásra érdemes gazdasági egységek, illetve olyan nagyvállalatok vannak, amelyekben az osztrák tőke nem érdekelt. A zöldmezős beruházásokhoz kialakult telephelyi kínálat jó (ipari park mindegyik centrumban található), de már az egyes kedvező adottságú központokban (Győr, Szombathely, Sopron) munkaerőhiánnyal kell számolni a tömeg- és munkaerő-igényes termelésre szakosodott egységek telepítésénél. Másrészt az EU tagság az osztrák gazdaság számára nagy kihívást jelent, egyre élesebb a verseny az osztrák piacokon is, melyben ugyan előnyt jelentenek a magyar telephelyek alacsonyabb költségei, de a felmért vállalkozások a jövőben a hazai (osztrák) pozíciójuk megvédését is fontosnak tekintik, így erőforrásaikat és fejlesztéseiket oda is koncentrálnak.

Végezetül arról kell szólni, hogy a mindennapi élet alakítja, formálja a határ menti kapcsolatokat. A térség Magyarországon belüli vonzása számottevő, egyre több az áttelepülő az ország más részeiből, s egyre több új vállalkozás jelenik

meg, alakul. Ezeknél a döntéseknél a szereplők valamilyen formában számba veszik az osztrák piac közelségét, vagy éppen a szomszéd ország nyújtotta vélt, vagy valós lehetőséget, de a helyi és regionális gazdaság élénkségét is. A centrumok funkciói gyarapodnak, vonzásterük folyamatosan bővül, rendeződik át, s kapcsolataik, melyeket az ott megtelepedő vállalkozásokkal és intézményekkel lehet jellemezni, szélesednek. Megállapítható, hogy Sopron, Szombathely, Kőszeg, Mosonmagyaróvár, Győr egyenrangú központjai a két ország határ menti térségeinek, sőt bizonyos szerepkörökben (vendéglátás, kereskedelem, számos szolgáltatás) többet nyújtanak, mint a közelükben lévő, népességszám szempontjából nagyságrenddel kisebb osztrák kisvárosok. A mindennapi élet tereiben tehát mindkét megye, annak települései és lakossága valamilyen formában kapcsolódik az osztrák térségekhez. Az osztrák települések, s az ott élő népesség számára is meghatározó a „magyar kapcsolat”. Mondhatjuk azt, hogy a hétköznapi világában együttműködő térségről, egymással szorosan összekapcsolódó régióról, egy már működő eurégióról beszélhetünk.

4.6. További határon átnyúló együttműködési lehetőségek

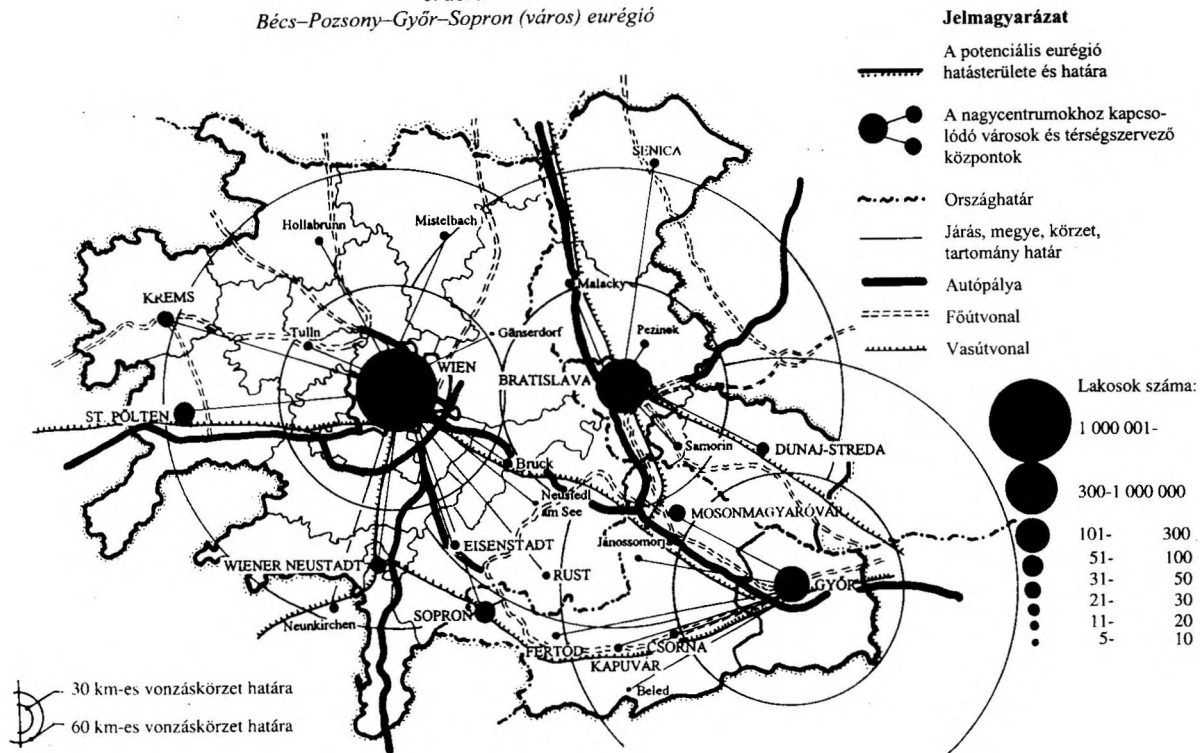
Nem biztos, hogy csak a West/Nyugat Pannónia Eurégió lehet az egyedüli és egyetlen határon átnyúló együttműködés a térségben. Véleményünk az, hogy a terület túl nagy, a regionális szerveződés a magyar térségen belül kimondottan gyenge (*Szörényiné Kukorelli* 1998), a térség eredendően megosztott, mind a külső kapcsolataiban, mind a területrendszer alkotó elemiben. Érdemes tehát elgondolkodni más irányú és jellegű határon átnyúló együttműködésekről, hiszen a régió egyik izgalmas sajátossága, hogy több térkombináció, s ezzel párhuzamosan együttműködési irány is felállítható.

Az első lehatárolást nevezzük *városi vonzáskörzeti modellnek*, amely már jobban épít a közvetlen kétoldalú kapcsolatokra, azok területi összefüggéseit zártabban közvetíti, így kisebb térségben gondolkodik.

Ezen együttműködési térségnek, mint funkcionális régióknak a területi lehatárolása nem egyszerű feladat. Alapvető sajátossága, hogy három ország határ menti övezeteiben található (*6. ábra*), s ennek megfelelően három eltérő társadalmi–gazdasági szerkezetű országot, s azok különféle közigazgatási és intézményi rendszerét érinti.

A funkcionális régió hipotetikus lehatárolásánál részben a centrumok szűkebb vonzáskörzetét, részben pedig az e térségben kialakult történelmi, gazdasági és társadalmi összefüggéseket vehetjük alapul, így annak területét 17 ezer km²-ben és 3,4 millió lakosban határozhatjuk meg (*7. táblázat*).

6. ábra
Bécs–Pozsony–Győr–Sopron (város) eurégió

Forrás: Saját szerkesztés.

7. táblázat
Bécs–Pozsony–Győr–Sopron városrégió néhány gazdasági jellemzője

Megnevezés	Bécs ⁷ alrégió	Pozsony alrégió	Győr alrégió
Terület (km ²)	9 057	4 539	4 012
Népesség (ezer fő)	2 115,7	859,6	424,4
Népsűrűség (fő/km ²)	233	190	106
GDP összesen (Mrd USD)	51,9	7,6	1,7
Egy lakosra jutó GDP (USD)	32 626	8 797	4 045
GDP ágazati szerkezete (%)			
– Mezőgazdaság	0,2	3,2	11,2
– Ipar	25,6	53,2	35,4
– Szolgáltatás	74,2	43,6	53,3
Ipari beruházások nagysága (millió USD)	77 651	n.a.	210 ⁸
Egy lakosra jutó ipari beruházás nagysága (USD)	446	n.a.	493
Külföldi befektetések			
– Szervezetek száma (db)	686	4 692 ⁹	1 228 ¹⁰
– Alapítke (millió USD)	5 587	2 502	165
Gazdasági szervezetek száma ¹¹ (ezer db)	71,7	15,7	39,2
1000 lakosra jutó gazdasági szervezetek száma (db)	22	54	108
Foglalkoztatottak száma (ezer fő)			
– Centrum	788,3	280,1	
– Vonzásterület	225,4	134,6	
Összesen	1 013,7	414,7	117,8
Foglalkoztatottsági szerkezet (%)			
– Mezőgazdaság	0,3	7,9	9,4
– Ipar	22,8	36,4	37,6
– Szolgáltatás	76,9	55,7	53,0
Átlagbérek (USD)	2 105	270 ¹²	282
Munkanélküliségi ráta (%)	5,3	4,7 ¹³	6,2
Idegenforgalmi férőhelyek (ezer db)	39,8	7,7	10,3
Vendégéjszakák száma (ezer db)	6 891,6	848,7	687,6

Forrás: Statistisches Jahrbuch 1995.; Szlovák Statisztikai Évkönyv 1995.; Győr-Moson-Sopron megye Statisztikai Évkönyve 1994.

⁷ A gazdasági adatok csak Bécsre vonatkoznak.

⁸ Üzembe helyezett beruházások értéke 1994. évre.

⁹ Az adatok 1995. évre vonatkoznak. Az alrégió az összes szlovákiai külföldi befektetés 53,4%-át, míg a szervezetek 53,8%-át koncentrálja.

¹⁰ Az adatok 1994-re vonatkoznak, a megye a magyarországi külföldi befektetések 3,8%-át és a szervezetek 4,7%-át adja.

¹¹ A Bécsi alrégióban csak Bécs adatait tartalmazza 1991. évre, Pozsony alrégióban az adatok 1995-re, a Győri alrégióban 1994-re vonatkoznak.

¹² Pozsony értéke; a vonzáskörzetben a bérek alacsonyabbak, Pozsony járásban 207 USD, Szenca járásban 224 USD, Dunaszerdahely járásban 196 USD (1995).

¹³ Pozsony értéke, a vonzáskörzetben a munkanélküliség magasabb Pozsony járásban 7,4%, Szenca járásban 9,6%, Dunaszerdahely járásban 16,6% (1995).

A két főváros és egy regionális központ vonzáskörzete alkotja lényegében a hipotetikus régiót, melyek viszont eltérő közigazgatási beosztásokra épülnek, így az egyes országokhoz tartozó alrégiók meghatározásánál figyelembe kell vennünk az alkalmazott területi beosztást. A különféle közigazgatási szerkezetek alapján kijelölt régióra – mint a vizsgálat területi egységére – azért volt szükség, hogy jobban jellemezni tudjuk a térség sajátosságait. A továbbiakban értelmezzük a különféle gazdasági, infrastrukturális együttműködési rendszereket, s egyben felvázoljuk az intézményes kapcsolatok azon szféráit, amelyek lehetőséget kínálnak majd az eurégió kialakításához.

A régió magterületét Bécs alkotja, amely egyben az osztrák szövetségi állam tartománya, Ausztria fővárosa. Bécs vonzáskörzete viszont már Niederösterreich és Burgenland tartományok területébe nyúlik be, melyet a fővárostól számított 40–50 km-es körzetben határozhatunk meg. A bécsi városkörnyék (Wiener Umland) Niederösterreich tartományból három várost (Krems, Saint Pölten, Wiener Neustadt) és 12 politikai kerületet (járás), míg Burgenland tartomány északi részén két várost (Eisenstadt és Rust) és három politikai kerületet (járást) fog át.

A régió másik centruma Pozsony (Bratislava), amely egyben Szlovákia fővárosa, illetve annak vonzáskörzete, amely három járásra terjed ki (melyek már tartalmazzák városi központjaikat is, így Dunaszerdahelyet [Dunajska Streda] és Szencát [Senica]). E járásek egyben az országhatár mentén találhatók, így a szomszédos országokkal való érintkezési aktivitásuk jóval élénkebb.

A harmadik központ Győr, amely egy magyar megye székhelye, egyben a megyével azonos jogokkal rendelkező magyarországi regionális központ. Magyar vonatkozásban már nem beszélhetünk csupán Győr város vonzáskörzetéről, hanem az alrégiót Győr-Moson-Sopron megye egész területében kell meghatározni. Ennek oka, hogy a megye egy közel 150 km-es határszakaszon érintkezik az osztrák alrégióval, annak hatása mind történelmi, mind gazdasági és társadalmi vonatkozásban tartósan érvényesül, s nemcsak a megyeszékhelyre, hanem a megye településeinek többségére is kiterjed. Hasonlóan számottevő Pozsony és vonzáskörzetének hatása Győr-Moson-Sopron megye nyugati felében, annak centrumaiban (Mosonmagyaróvár, Győr) jól kimutatható, még ha a két alrégiót egy közel 70 km-es szakaszon a Duna, mint határfolyó választja el egymástól. Sopron gravitációja Bécshez nem lehet kérdéses, emellett számos funkciójában kiegészíti Győr szerepköreit, miközben persze versenyez a megyeszékhellyel. A két város együtt, azonos feltételek mellett képes és alkalmas ennek a potenciális határregiónak az alakítására.

A városi vonzásterekre épülő térség-lehatárolás előnye, hogy könnyebben befogható, annak területi megjelenítése nem túl nagy, s lényegében egy koncentrált gazdasági bázist képvisel, mivel a térségi modellel összevetve a legfontosabb gazdasági kapacitásokat és jövedelemtermelő szereplőket összpontosítja.

Előnye, hogy a területi egységek száma viszonylag csekély, így azok könnyebben kialakíthatják kapcsolataikat, viszonylag egyszerűbben juthatnak közös véleményre, kezdetnek egymást kölcsönösen érintő akciókba. A területi egységek közelsége, azoknak több tényezőben megegyező adottságai és problémái miatt (nagyvárosok, azok vonzáskörzete) egyszerűbb és talán sikeresebb az érdekek egyeztetése, miközben az eredmények is egyszerűbben lemérhetők.

Hátránya ennek a modellnek az, hogy nem egyenrangú közigazgatási egységek kapcsolatáról van szó, így a kompetencia szintek eltérnek, azokhoz a magasabb szint engedélye, hozzájárulása szükséges. Problémát jelenthet, hogy a potenciális eurégió elszigetelődik a környezetétől, inkább belső forrásainak fejlesztésére koncentrálnak, így térségi konfliktusokkal kell számolni. S végül ebben a kombinációban Bécs túlsúlya tartósan erős és egyértelmű lesz, azaz Bécs fogja meghatározni a fejlesztés irányait, a kisebb és gyengébb területi egységek a statisztika, a kiszolgáló szerepre vállalkozhatnak, míg az előző modellben, éppen a partnerek nagyobb önállósága miatt valamelyest kompenzálódhat Bécs meghatározó szerepe.

Nem került még részletes szakmai elemzésre az osztrák–magyar–szlovén határ menti térségben kialakítandó eurégió lehetősége. Logikusan merül fel, hogy Szombathely–Zalegerszeg–Maribor–(Klagenfurt)–Graz városnégyes által határolt térségben egy multiregionális együttműködés szerveződjön meg.

A felvetés jogosságát az erősíti, hogy duális kapcsolatok léteznek, így pl. sokszínű Szombathely–Graz kapcsolata, élénknek tekinthető a Zalaegerszeg–Maribor együttműködés, illetve információk állnak rendelkezésre, hogy Maribor és Graz között is vannak kooperációs kísérletek, illetve kapcsolatok (8. táblázat).

8. táblázat

Graz, Maribor, Zalaegerszeg és Szombathely néhány jellemzője

Megnevezés	Graz	Maribor	Zalaegerszeg	Szombathely
Egyetemi, főiskolai hallgatók száma (fő)	37 900	3 500	700	4 100
Repülőtéri utasforgalom (ezer fő)	200	70	--	--
Állandó vásár- és kiállítás alapterület (m ²)	89 000	--	12 000	12 000
Kongresszusi központ befogadóképessége (fő)	1050	--	400	400
Külföldi képviseletek száma	18	--	--	--
Tudományos-kutatási parkok foglalkoztatottainak száma (fő)	3 000	--	40	200
Tercier foglalkoztatottak aránya (%)	62,2	40,4	47,7	46,3
Népség szám (ezer fő)	237	108	62	84

Forrás: Nemzetközi statisztikai évkönyvek, magyar statisztikai évkönyvek.

A városok nemzetközi versenyképességét jellemző mutatókból egyértelműen kitűnik, hogy a Nyugat-Dunántúl két nagyközpontja kimondottan kedvezőtlen helyzetben van, nem egyenrangú partnere a lehetséges multiregionális együttműködés osztrák, de szlovén centrumának sem. Ellátottságuk minden vonatkozásban gyenge, e centrumokban nem alakultak még ki azok a funkciók és intézmények, amelyek valamilyen módon lehetőséget nyújtanának a nemzetközi, vagy pontosabban közép-európai városhálózatba való integrációra, az abba való sokoldalú bekapcsolódásra. Látható, hogy a térség nagycentrumai között egy éles verseny szerveződik részben az új, nemzetközileg is elismert és értékelt funkciókért, részben pedig ennek révén a befektetésekért. Egy multiregionális együttműködés csak azon felek között jöhet létre, amelyek valamilyen formában egymásnak komparatív előnyöket biztosítanak, nyújtanak valami mást, valami többletet. Nos, ennek jelei ma még nem ismerhetők fel a térségben, a létező kapcsolatok jól hangzanak a politikai nyilatkozatokban, elemző tanulmányokban, azonban a tartalmuk gyenge, számos esetben kérdéses, illetve nem a további építkezést szolgálja (elszigetelt, nem ismert, kisebb csoportok szakmai körök érdekeit jelenítik meg stb.)

Lehet-e tovább lépni, kell-e tovább lépni? Válaszunk igen, ennek módja szerintünk a potenciális eurégió centrumai kapcsolati rendszereinek (közlekedési, kommunikációs) kiépítése, azok összeköttetéseinek megújítása, korszerűsítése. Lényegében csak a hálózatok nyújthatnak megfelelő megoldásokat ahhoz, hogy a különféle szerepkörök összekapcsolódjanak, azok egymással versenyhelyetbe kerüljenek, megkezdődjön a kooperáció. Alapvető fejlesztési stratégiai cél, hogy hosszú távon megtörténjen a központok kapcsolatainak kialakítása, s akkor talán az ezredforduló első évtizedének közepén – az EU tagság után – lehetőség nyílik eurégió szerveződésére a Szombathely–Zalaegerszeg–Maribor–(Klagenfurt)–Graz városok által határolt térségben.

4.6.1. Stratégiai adalékok az új együttműködési modellekhez

Gondoljuk végig a SWOT-analízis eszközével az osztrák–magyar határ menti együttműködések további lehetséges modelljeit. Nézzük meg a területfejlesztési összefüggéseket, illetve mindazokat a dimenziókat, amelyek a határrégió jövőbeli helyzetére hatnak egy más, új összefüggésben – a városok hálózatára épülő – szervezett együttműködési rendszer alapján.

Erősségek és lehetőségek

- A térséget a működő kapcsolatok egész rendszere, sőt mondhatni hálózata jellemzi, melyhez szerveződtek már különféle intézmények, amelyek magukban rejtik az interakciók továbbfejlesztését, azok új dimenziókban való megjelenítését. Míg osztrák–magyar viszonylatban erősebbek és mélyebbek

a határ menti kapcsolatok, azokat kevésbé terhelik a két ország között esetlegesen jelentkező feszültségpontok, addig a szlovák–magyar határ menti együttműködések színtere a gazdasági szférában és a civil szerveződésekben konkretizálódik, a térségi és települési szintű hivatalos együttműködések beárnnyékolják a két ország közötti vitás kérdések.

- Az eddigi tapasztalatok azt mutatják, hogy a háromoldalú együttműködésekben éppen az osztrák aktivitás lehet a gerjesztő, az összefogó tényező. Osztrák kezdeményezésekre mindig könnyebb volt a másik ország térségeit is érintő akciókat megszervezni, s azok sikeres lebonyolítása is jobban garantált volt. Természetesen időszakosan vannak és lesznek kedvezőtlen politika felhangok, ellenérzések, ezek azonban döntően belpolitikai indíttatásból születnek, viszont fékezik, elgondolkodtatásra készítetik a magyar politika szereplőit. Mindez a gazdaságban nem, vagy nem érzékelhetően fejt ki hatását.
- A térségben felhalmozódott gazdasági potenciál mindhárom ország esetében jelentős. E gazdasági bázis multiregionális kapcsolatai, együttműködési lehetőségei viszont csak felszínesen ismertek, nincsenek kellőképpen feltárva, de biztosan számos további lehetőséget kínálnak. A Bécs–Pozsony–Győr–Sopron potenciális eurégió éppen belső gazdasági kooperációival, kölcsönös szállítási és feldolgozási viszonylataival egyrészt jó versenyhelyzetbe kerülhet Európa más növekedési csomópontjaival szemben, – ami aztán újabb befektetéseket ösztönözhet –, másrészt az átalakuló kelet-közép-európai térség első számú innovációs központjává válhat. A hosszabb távon szerveződő Szombathely–Zalaegerszeg–Maribor–(Klagenfurt)–Graz együttműködés nem válik a makrorégió innovációs centrumává, de egy lehetséges együttműködési zónát jelent, ahol a különféle szereplők megtalálhatják mozgástereiket. A gazdasági szereplők és szakmai szervezetek egyetértenek ezekben a célokban, de a helyi, területi kormányzatoknak is érdeke, hogy a régióban a gazdasági aktivitás új dimenziókat kapjon.
- A gazdasági integrációt az is erősíti, hogy a korábban két gazdasági és politikai rendszer határát képviselő térségben koncentráltak Magyarország és Szlovákia (a korábbi Csehszlovákia) modernnek tekinthető gazdasági bázisai, az azokhoz kötődő szolgáltatási rendszerek. Az adott országokban a politikai és a gazdasági rendszerváltozásra ezek a térségek reagáltak a leggyorsabban. Itt mutatható ki a modernizáció sikere, eredményessége, így a kapcsolatok építése, azok sokoldalú szervezése és mindezek befogadása nem idegen a térségektől, azok gazdasági szereplőitől, de intézményeitől sem. A másik lehetséges együttműködési zónáról ez már nem mondható el, itt a gazdaság nem aktív szereplői találhatók, ezek sohasem voltak domináns szereplői a nemzeti gazdaságoknak, így az együttműködések dimenziói is mérsékeltőbbek, visszafogottabbak.

- A gazdasági együttműködést segíti, hogy a régióban a népesség iskolázottsága magas, a szakképzettség sokszínű, a munkavállalók magatartása rugalmas, egyben a munkakultúra is fejlettebb. Ezek a gazdasági szerkezeten túl a makroregionális kommunikációnak és az intézményi, személyes interakciók gyakoriságának köszönhetőek.
- Ugyanez már nem mondható el a Szombathely–Zalaegerszeg–Maribor–(Klagenfurt)–Graz lehetséges együttműködéséről, hiszen itt a bedolgozó ipar, a mezőgazdasági termelés, a szolgáltatások egyes típusai (idegenforgalom, közszolgáltatások) voltak a jellemzők, melyek munkakultúrája viszonylagosan alacsonyabb, illetve nehezebben kapcsolható össze.
- A kapcsolatok intézményesítése és tudatos szervezése mellett kimutatható – elsődlegesen osztrák–magyar viszonylatban – a térségi – és részben csak települési – infrastrukturális rendszerek fokozatos egybekapcsolása, miközben az országos műszaki hálózatok egybefűzése is eredményesen folyik.
- A Szombathely–Zalaegerszeg–Maribor–(Klagenfurt)–Graz potenciális együttműködési térségben nem történt még meg az infrastrukturális rendszerek egybekapcsolása, erre ugyan vannak döntések (szlovén–magyar vasúti kapcsolat), vannak tervek (autópálya kapcsolatok), de rendkívül kedvezőtlen még a nagyközpontok elérhetősége, megközelítése is, ami alapvetően fékezi a lehetséges együttműködéseket.
- Már vannak a térségben – elsődlegesen ugyancsak osztrák–magyar viszonylatban – közösen működtetett programok (pl. Fertő tavi Nemzeti Park), amelyek hozzájárulnak az együttműködés, a későbbi integráció „technológiájának” kialakításához az intézményrendszer kiépítésétől kezdve a finanszírozási elveken és gyakorlatokon keresztül a gondolkodási módok összehangolásáig.
- Az együttműködés további programjai ugyanakkor nincsenek kellőképpen feltárva, azok éppen a térségi összefüggések és egybetartozások miatt kiszélesíthetők, sőt harmadik partner is bevonható (pl. a tervezett Duna menti Nemzeti Park).
- A Szombathely–Zalaegerszeg–Maribor–(Klagenfurt)–Graz potenciális együttműködési térségről is elmondható, hogy léteznek – elsősorban bilaterális és többségében magyar–osztrák viszonylatban – működő kapcsolatok, viszont gyengék és esetiek a szlovén–magyar együttműködések, illetve csak álmok, tervek vannak a szlovén–osztrák–magyar hármas kooperációkra, ezek is inkább kistérségi viszonylatokban kerültek felvázolásra (pl. Őrségi Nemzeti Park).

Gyengeségek és veszélyek

- A magyar–szlovák viszony feszültség-forrásai a Bécs–Pozsony–Győr–Sopron térségben koncentrálnak, így csak azok megoldására tett lépésekkel párhuzamosan, vagy mérséklésük után lehet valamit tenni a hálózati rendszerek kiépítésére. Naivítás lenne azt állítani, hogy kikapcsolhatók, teljesen megkerülhetők az országok között húzódó „falak”, azonban ennek merevségét éppen más, eredményes akciókkal lehet oldani, mérsékelni.
- Lehet, hogy éppen a határon átnyúló multiregionális integráció kínálhat a párbeszédnek új összefüggéseket és irányokat, s az is elképzelhető, hogy e rendszer működésének sikere példaértékű lesz a további, határon átnyúló kapcsolatok alakulására (pl. magyar–román határ).
- Akadályozza az együttműködések kibontakozását, hogy a szomszédos országok állam- és területigazgatás szerkezete alapvetően eltér egymástól, továbbá a volt szocialista országokban a jogrendszer harmonizálása az európai struktúrához csak néhány éve kezdődött meg. A föderatív Ausztria és a még erősen központosított Szlovákia és Szlovénia, a decentralizációval csak kacérkodó Magyarország közigazgatási egységei nehezen tudnak együttműködni. Nem könnyű megtalálni azokat a megoldásokat, ahol egyenrangú partnerek állnak szemben egymással. Mindezt fokozza, hogy a három volt kelet-európai országban a finanszírozási források is erősen központosítottak. Így nagyobb a centrumtól való kiszolgáltatottság, az adott hatalmi és politikai erők lassíthatják a döntéseket, olyan feltételeket állíthatnak fel, amelyek a partnerek visszalépését, vagy éppen az egyik, vagy másik fél kizárását, fokozatos negligálását eredményezhetik a különféle szerveződésekben. A központi kormányzatoknak is érdeke, hogy a határ menti térségekben a gazdasági aktivitás, s egyben az együttműködés új dimenziókat kapjon.
- A regionális integrációban alapvető cél a gazdasági szereplők egymásra találása, az azok közötti kapcsolatok a potenciális eurégió szerveződésének természetes alapjai. Nos, ezt még gátolják a gazdasági környezetben meglévő jelentős különbségek. Így pl. a meglévő vámok (ezek fokozatos leépülése várható, hiszen mindegyik ország tagja a Közép-Európai Kezdeményezésnek, ami az ezredfordulóig fokozatosan lebontja az egymás közötti vámoikat), az instabil nemzeti valuták, a magas infláció, a vállalkozások, a tőke és a munkaerő mozgását korlátozó intézkedések, s még számos egymással nem, vagy nagyon nehezen harmonizálható nemzeti szintű szabály, előírás, törvény, illetve azok intézményi keretei.
- A korábban jelzett regionális különbségek mindkét viszonylatban nagyok és mélyek, mérséklésük csak hosszú távon képzelhető el, így előreláthatóan a nagyobb centrumok hatása és befolyása érvényesül majd, ami nem biztos, hogy átgondolt munkamegosztást eredményez a régióban.

- A meglévő regionális különbségek félelmeket és fenntartásokat szülhetnek a másik partnerrel szemben, melyek aztán a kapcsolatok akadályozásában, azok rendszeres visszatartásában jelennek meg, miközben a politikai nyilatkozatokból az együttműködések iránti határozott elkötelezettség olvasható ki.
- Ausztria EU tagsága új helyzetet teremtett, hiszen a korábbi – mondhatni szabad – együttműködést felváltották az Unió szabályai, ami már több területen éreztetni hatását (pl. fokozott határvédelem, áruszállítások minősítése, munkaerő-bevándorlás korlátozása, a bevásárló-turizmus mérséklődése stb.). Ma még nem lehet pontosan tudni, hogy összességében milyen hatást eredményez Ausztria EU tagsága, de mindenképpen jelentős következménye lesz a multiregionális együttműködésekre. Látható, hogy hosszú távon fennmaradnak azok az EU támogatások, amelyek ösztönzik a határ menti együttműködést, így részben a belső határ menti, illetve a külső határ menti térségek is pótlólagos forráshoz jutnak.
- A kelet-közép-európai térség gazdasági és üzleti központi szerepköréért Budapest és Bécs versenyben áll egymással. Bécs a kilencvenes évek elejétől már tudatosan elkezdte befogadni és letelepíteni a különféle nemzetközi szervezeteket. Fogadta a Kelet-Európában megtelepedni szándékozó nagyvállalatok központjait, amelyek működési területe kiterjedt a Bécs–Pozsony–Győr–Sopron térségre. Hasonlóan, Budapesten is egyre több, a közép- és a kelet-európai régió iránt érdeklődő szervezet jelent meg. Az elgondolás alatt lévő Bécs–Pozsony–Győr–Sopron potenciális eurégió Bécs helyzetét erősítené, hiszen egyrészt Bécs Pozsonnyal együtt kedvező funkció-megosztást alakíthatna ki, amelybe Győr és Sopron csak besegíthetne, de azt nem kompenzálhatná. Az osztrák főváros így Budapesttel szemben egy erős, kimondottan innovatív, a modern gazdasági szektorok sokoldalú fogadására alkalmas régióvá válhatna, ami viszont ronthatja fővárosunk megítélését, csökkentheti az oda letelepedni szándékozó szervezetek, gazdasági egységek számát, jelentőségét. Feltételezhető, hogy az intenzív határ menti – és kimondottan Bécsre épülő – makroregionális integrációt éppen Budapest versenyhelyzetének romlása miatt az erősen főváros centrikus politikai és gazdasági hatalmi körök nem néznék jó szemmel, és nem segítenék a határ menti szerveződéseket.
- Szombathely–Zalaegerszeg–Maribor–(Klagenfurt)–Graz térségében más a helyzet, ott nem a nemzetközi funkciókért vetélkedő fővárosok hatása érvényesül, hanem a nagytérség (makrorégió) bizonyos új funkcióit szervezni kívánó nemzeti regionális központok versenye. Egyértelmű, hogy Graz aktivitása jelentős lesz, ám nem tudni, hogy e tartományi székhely milyen orientációt tervez hosszú távon, vajon céljai között szerepel-e, hogy egy határon átnyúló multiregionális együttműködésben vezető szerepet vállaljon. Bizonyos jelek arra mutattak korábban (Alpok–Adria Munkaközösségben való

aktív részvétel, Grazi Vásár regionalizálása, egyetemi kapcsolatok stb.), hogy a térség iránt van érdeklődés, illetve kialakultak bizonyos együttműködési terek is, amelyek talán segíthetik a korábbi törekvések megújítását.

- A magyar esélyeket az is rontja, hogy míg az osztrák és a szlovák viszonylatban a két, mondhatni egyenrangú főváros lenne az együttműködő partner, addig a magyar dimenzióban két megyei joggal rendelkező város. Ezen területi egységeknek az ajánlata, a kínálata is sokkal szegényebb, mint mondjuk Bécsnek, az osztrák szövetségi fővárosnak és egyben önálló tartománynak, vagy az elmúlt időszakban – és vélhetően a jövőben is – az új fővárosi milió megeremtésére sokat áldozó Pozsonynak.
- A szlovén–osztrák–magyar viszonylatban gondot jelent, de a másik relációban is érdektelenséget okozhat, hogy vannak és lesznek nem érintkező területi egységek, így ezek a kapcsolatok nem regionális szintűek, hanem város (nagyváros), jobb esetben megye–tartomány–területi szintűek (Szlovéniában és Szlovákiában nem ismert a területi szint kompetenciája). A Nyugat-Dunántúl esetében tehát két, egymástól jellegében és funkcióiban is más, hosszú távon kevésbé egybekapcsolható potenciális eurégió alakulhat ki, ami a térség belső kohézióját megoszthatja.
- A térségeken belül a különféle intézmények funkcióinak bizonyos metszetei veszélybe kerülhetnek, mivel új partneri kapcsolatok alakulnak ki, illetve új intézmények szervezhetik az együttműködést, talán a korábbiaknál jóval hatékonyabban. A veszélyeztetett szervezetek éppen jelentős gazdasági és politikai befolyásuk miatt akadályozzák az együttműködést, illetve fékezik annak menetét. Hasonlóan, az ugyanazon jellegű intézmények versenybe kerülnek egymással, közöttük az összemérhetőség lehetősége jön létre, s ez a helyzet nem kedvez a működésüknek. A szervezeti ellenállással mindkét potenciális euregionális kooperációban számolni kell, azok nem területfüggők.

5. A jövő dimenziói

Nyugat-Dunántúl térsége földrajzi helyzete folytán, gazdasági szerkezetének következtében sok szálon és hosszú idő óta kötődik Európa fejlett térségeihez, azon belül az osztrák tartományokhoz, különös tekintettel Bécsre.

Az európai és a kelet-közép-európai regionális átrendeződés új fejlődési irányának, tengelyének tekinthető a Bécs–Pozsony–Budapest zóna, illetve az arra ráfűződő térségek. A kilencvenes évek elejétől megkezdődött ennek a tengelynek a fejlesztése részben az infrastrukturális rendszerek összekapcsolásával, részben pedig a külföldi befektetések telephelyi feltételeinek kialakításával. Szakmai elképzelések alakultak ki arról, hogy célszerű lenne Bécs–Pozsony–Győr–Sopron térségének fejlesztési irányait összehangolni, annak egységes irányait kidolgozni. A különféle törekvések mellett politikai szándéknyilatkozatok is elhangzottak e potenciális eurégiónak a létrehozására, amely

1998-ban létre is jött az osztrák–magyar határ régióban West/Nyugat Pannónia Eurégió néven. Az együttműködés közel tíz esztendő múlta tekint vissza, funkciói egyre szélesedtek, köszönhető ez a PHARE CBC program beindításának és sikeres bonyolításának. Jelenleg az együttműködés szervezeti keretei még nem egy valós, regionális integrációt testesítenek meg, hanem annak szándékát, hiszen a kompetencia-szint alacsony, az eurégió önálló forrással nem rendelkezik, regionális elismertsége mérsékelt. Aktivitása csak Magyarország Európai Unió tagásával fokozódhat, mivel akkorra elhárulnak azok az akadályok, amelyek jelenleg fékezik a mélyebb együttműködés, a regionális integráció kiszélesedését.

A térségben a Bécs–Pozsony–Győr–Sopron városok és vonzásteraik sokoldalú egybekapcsolása, s a kapcsolódás szervezeti rendszerének megteremtése új lehetőségeket kínálhat a regionális gazdaság fejlődésének. Megítélésünk szerint adottak a feltételek ezen együttműködés városszövetség formájában való megteremtésére. A városszövetség lényegében megbontja a korábban kialakított, alacsony integrációs szinten lévő eurégió területi szerkezetét, de tervezett működési rendszerét is, azonban a hármashatár térség számára ez az újszerű kapcsolati rendszer jóval több fejlesztési energiát nyújthat, mint a meglévő struktúra.

Nyugat-Dunántúl déli térségeinek, központjainak osztrák és a szlovén térségekhez való kötődése Graz és Maribor irányába ismerhető fel¹⁴. Az utóbbi tengely-kapcsolatot jelenthet az észak-olasz fejlődési zóna irányába, elsősorban Trieszt, majd Velence felé. Hangsúlyozni kell, hogy csak hosszú távon (az EU csatlakozás után [2005]) számolhatunk az észak-olasz befolyás növelésével a térségben, mivel ez idáig annak jelei csak mérsékeltén mutatkoznak (olasz export és import alacsony aránya, olasz befektetések mérsékelt volta, egyéb intézményi, szervezeti kapcsolatok). Az északkeleti olasz tőke nem elég erős és jelentős ahhoz, hogy erre a térségre szívást gyakoroljon, nem lehet arra számítani, hogy az egyre jelentősebb német és osztrák orientációt megtörje, vagy azzal valamilyen érdemleges versenyt folytasson. Szükséges viszont gyorsan csatlakozni, és egyben ráfűződni az északkelet-olasz térség infrastrukturális rendszereire, főleg a közlekedési kapcsolatok vonatkozásában.

Hosszú távon (2005 után) kezdeményezni kell egy további potenciális eurorégió létrehozását a Graz–Szombathely–Zalaegerszeg–Maribor városok által határolt térségben. Ezen potenciális eurorégió lényegében egy európai középvárosi együttműködés, amely nem lesz új fejlődési tengely vagy tömörülés, de szolgálhatja tagjainak érdekeit, erősítve azok adottságait. Vélhetően Szlovénia

¹⁴ A Stájer Iparszövetség már 1997 decemberében egy kiadványban vázolta fel egy jövőbeli multiregionális együttműködés terveit. Ebben Vas, Zala, Veszprém, Somogy, Baranya megye, Stájerország, Karintia, Szlovénia, Friulia–Julia–Velence és Horvátország északi része szerepel. A kapcsolatok sokoldalú formáit (közlekedés, képzés, telekommunikáció, turizmus) vázolták fel, és határozottan erősítik ennek az új multiregionális együttműködésnek (Jövőbeli Európai Unió Régió) a kialakítását.

és Magyarország is EU tag lesz 2002–2005 körül, így az eurorégió kialakítását nem akadályozhatják külső körülmények. Addig is meg kell kezdeni különféle programokkal (idegenforgalom, környezet-hasznosítás, felsőoktatási kooperáció, intézményi tapasztalatcsere, politikai szintű együttműködések: testvérvárosok, mini eurégiók szervezése, közvetlen határ menti települési kapcsolatok) a kapcsolatok alakítását, előkészítését. A térség déli területeinek Horvátországgal való kapcsolatai is említést érdemelnek, sőt logikusnak látszana, hogy Zágráb irányába is nyitott legyen a jövőbeli szerveződés. Véleményünk szerint Horvátország esetében csak a hagyományos határ menti kapcsolatokról beszélhetünk a jövőben, mivel nem társult tagja az EU-nak, sőt még a tervekben sem szerepel, hogy 2005-ig ez megvalósul. Szükséges fenntartani és erősíteni a horvát–magyar határ menti kapcsolatokat, de azok új intézményes formát nagyobb térség vonatkozásában egyelőre nem kaphatnak.

Felmerül a kérdés, hogy milyen szinten kapcsolódhatnak össze ezek a potenciális eurégiók egymással, azok hatása a Nyugat-Dunántúl egészében miként érvényesül. Az összekapcsolás nem lehetséges, két egymástól eltérő, más-más jellegű és funkciójú potenciális eurégióról van szó. Lesznek és lehetnek érintkezési felületek, közös programok, de csak elvétve. E potenciális eurégiók szerveződésében erősen érvényesülnek a nagyvárosi és a megyei érdekek, a nem létező regionális akaratok még áttételesen sem jönnek elő. Mindez konfliktusokat hordoz a térségen belül, ennek feloldása kormányzati segítséget kíván meg.

Szükségesnek tarjuk hangsúlyozni, hogy az országhatárok mentén mini eurégiók hálózatát kell ösztönözni, azaz település–település, kistérség–járás szintjén kell segíteni az együttműködések, mert ezek jelenthetik a tartós alapját, pillérét az eurégiók megszerveződésének. Mindehhez nélkülözhetetlenül szükséges a határátkelők számának növelése, az érintkezési pontok számának gyarapítása az országok között.

A térségben szervezhető eurégiók valós regionális fejlesztő hatásukat csak akkor képesek kifejteni, ha az abban közreműködő települések és térségek megtalálják saját érdekeiket, ezek nélkül csak írott malaszt marad az elképzelés, mint azt több multiregionális együttműködés is jelzi a térségben.

Irodalom

- Döry T.–Máthé M. (1996) *Az osztrák–magyar gazdasági kapcsolatok értékelése*. (helyzet-elemző tanulmány). Kézirat. Győr, MTA RKK NYUTI.
- Enyedi Gy. (1996) *Regionális folyamatok Magyarországon az átmenet időszakában*. Budapest, Ember, település, régió.
- Rechnitzer J. (1998) *A területi stratégiák*. Budapest–Pécs, Dialóg–Campus Kiadó.
- Szörényiné Kukorelli I. (1998) A Nyugat-Dunántúli Régió – régió? – *Tér és Társadalom*. 3. 51–75. o.
- Wachter B. (1999) Területfejlesztési programdokumentumok a Nyugat-Dunántúli Régióban. – *Falu, Város, Régió*. 6. 23–34 o.

A HATÁR MENTE, MINT ÉLETTÉR

A határmentiség jelentősége az emberek életében

NÁRAI MÁRTA

1. Bevezetés

Magyarország nyugati határszakasza 1989 előtt zárt határövezet volt, hosszú évtizedekig elszigeteltséggel, szinte hermetikus elzártsággal büntették az itt lévő településeket, az itt élőket a Nyugathoz való közelségükért. Győr-Moson-Sopron és Vas megye 51 települése tartozott e „megkülönböztetett” övezetbe. A határ zártsága akadályozta, megnehezítette, szinte lehetetlenné tette a kinti területekkel való kapcsolattartást, együttműködést, a személyes kapcsolatok ápolását, illetve újak kialakítását. 1989 után a határok nyitottá válásával, a világútlelél bevezetésével azonban gyökeresen új helyzet állt elő, a határok minden vonatkozásban átjárhatókká váltak. Fokozatosan megindult, majd növekedett a szomszédolás és a bevásárló-turizmus, erre ráépülve fejlődött a települések, elsősorban a városok, illetve a tranzit utak menti települések tercier ellátása, kibővült a szolgáltatások köre, emelkedett azok színvonala. Újra éledtek, kialakultak az önkormányzatok, civil szervezetek, magánszemélyek különböző kapcsolatai. Megélénkültek a határon átnyúló ipari, kereskedelmi és infrastrukturális együttműködések. A határnyitással, az elzártság megszűnésével megváltozott az e térségben élő emberek élettere, melyhez ugyanúgy alkalmazkodniuk kell, mint annak idején a vasfüggöny felhúzásához és az elszigeteltséghez, az új helyzet újfajta életstratégiákat követel meg.

A határok korlátlan átjárhatósága igazából csak a hasonló gazdasági fejlettségű országok között problémamentes. Nagy gazdasági, életszínvonalbeli, kulturális különbségek esetén a fejlettebb ország számára olyan negatív hatásokkal járhat, amelyek kiválják a lakosság ellenérzését, veszélyeztetik az ország szociális jólétét. Osztrák–magyar viszonylatban – bár a gazdasági különbségek jelentősek – a közös történelmi múlt, a kulturális hasonlóság, Burgenland és Nyugat-Dunántúl korábbi összefonódása lehetővé teszi, hogy a két ország nyitottabb legyen egymás irányába (*Döbrentey 1992*).

E tanulmány az osztrák–magyar határ menti térségben 1998 nyarán végzett kutatás¹ eredményei alapján mutatja be, hogy a határnyitás és az azzal járó változások mennyiben változtatták meg az osztrák–magyar határ menti térség lakosságának életét, mit jelent ma az itt élők számára a határmentiség, a határ közelsége. Írásunk részét képezi a határról, a szomszéd országról, illetve annak határ menti területeiről alkotott mentális kép bemutatása is.

2. A szomszéd országról alkotott kép

2.1. Asszociációk

A szomszédos országra vonatkozó képzettségnyitást nyitott kérdéssel vizsgáltuk, így árnyaltabb kép kialakítására nyílt lehetőségünk. A kategóriák kialakításakor törekedtünk a két országban kapott eredmények összehasonlíthatóságára.

A magyar válaszadók elsősorban *természeti, táji jellemzőkkel, konkrét területekkel* (szép vidék, hegyek, fenyvesek, Alpok, Bécs stb.), illetve a *gazdagsággal, jóléttel* társították Ausztriát (*1. táblázat*). A válaszok fele e két kategóriába volt besorolható. Az életkor emelkedésével csökken az előbbi kategóriába tartozó válaszok aránya (míg a 20 évesnél fiatalabb megkérdezettek által adott válaszok harmada, addig a 60 év felettiek válaszainak csupán 14%-a sorolódott e kategóriába). A *gazdagságra, jólétre* asszociáló válaszok lényegesen nagyobb arányban fordultak elő az idősebbek által kitöltött kérdőívekben, mint a fiatalokéban (a 60 év felettiek által adott válaszok 35,6%-a, míg a 20 év alattiak válaszainak csupán 17%-a), valamint az alacsonyabb iskolai végzettségűek körében (az általános iskolai, vagy annál alacsonyabb iskolai végzettséggel rendelkezők válaszainak több mint harmada, szemben a diplomások válaszainak hetedével). Mindenképpen meg kell jegyeznünk, hogy az életkor és az iskolai végzettség egymástól nem független mutatók, mivel a fiatalabb generációk felé haladva általánosságban a képzettségi szint emelkedését figyelhetjük meg.

¹ A vizsgált települések: Szentgotthárd, Fertőd, Levél, Zsira, illetve a határ túloldalán Heiligenkreuz, Pamhagen, Zumdorf és Lutzmannsburg. A magyar településeken összesen 533, az osztrák településeken 693 kérdőív felvételére került sor (Szentgotthárd 261, Fertőd 120, Levél 100, Zsira 52, Heiligenkreuz 173, Pamhagen 180, Zumdorf 189, Lutzmannsburg 151). A lakossági kérdőívek felvételét polgármesteri interjúk, a regionális sajtók tartalomelemzése, valamint a személyesebb lét, megélés feltárása érdekében csoportbeszélgetések egészítették ki. A kutatás eredményeiről lásd még Hardi Tamás: *A határ és az ember – az osztrák–magyar határ mentén élők képe a határról és a „másik oldalról”* című tanulmányát (159–189. o.).

A kutatást magyar oldalon a Magyar Tudományos Akadémia Regionális Kutatások Központja Nyugat-magyarországi Tudományos Intézet, osztrák oldalon az Österreichisches Ost- und Südosteuropa-Institut munkatársai végezték.

1. táblázat
Az Ausztriára vonatkozó asszociációk (%)

Kategóriák	Összesített	Fertőd	Levél	Szent- gotthárd	Zsira
Táj, vidék, látnivalók, ismertetőjegyek	27,3	18,4	19,4	34,4	22,2
Gazdagság, jólét	24,9	24,8	30,2	22,9	25,6
Mentalitás, kultúra	12,7	14,5	16,9	11,1	9,4
Vásárlás, szabadidő-eltöltés	8,8	8,4	9,7	8,9	6,8
Munkalehetőség, munkavállalás	6,9	7,4	9,7	5,3	9,4
Szomszédság, szomszédos ország	5,4	8,7	3,2	5,0	4,3
Történelem	3,7	4,5	3,2	3,2	5,1
Határ, határforgalom	3,6	5,2	0,8	3,5	6,0
Személyes kapcsolatok	2,3	2,3	2,8	1,9	3,4
Európa, Nyugat	1,7	1,9	1,6	1,8	0,9
Egyéb	2,9	3,9	2,4	2,0	6,8
Összes	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0

Forrás: Kérdőívek 1998.

Az osztrák megkérdezettek Magyarországra gondolva elsősorban az olcsóbb vásárlási lehetőségekre, szolgáltatásokra és a gasztronómiára, vendéglátóhelyekre (*fogyasztásra*) asszociáltak, tehát nem közvetlenül Magyarországra, hanem olyan tevékenységekre, amelyek meghatározó szerepet töltenek be hazánk felkeresésében (2. táblázat). Az osztrák–cseh határ menti térségben, 1997-ben folytatott kutatás során hasonló eredményt figyelt meg Abadzjev (1998): a megkérdezett osztrákok Csehországra vonatkozó asszociációi között az első helyen az olcsóbb vásárlási lehetőség szerepelt.

A asszociációk között mind a két nemzetet tekintve viszonylag magas arányban találjuk a másik nép *habitusára, kultúrájára* vonatkozó megjelöléseket. A mentalitásbeli jellemzőket említő magyarokban többnyire negatív kép él az osztrák emberekről (másképpen több volt a negatív jellemzők aránya, mint a pozitívaké), elsősorban fölényesnek, udvariatlannak, a magyarokat lenézőnek tartják őket. A pozitív tulajdonságok közül leggyakrabban a barátságosságot és a vidámságot említették. A burgenlandiak magyar mentalitásra vonatkozó válaszai viszont elsősorban pozitív képet mutatnak, a magyarokat szorgalmas, barátságos és szimpatikus népnek látják. E kategóriába tartozó jellemzők a magyar településeken leggyakrabban a 20 évesnél fiatalabbak és a 60 évesnél idősebbek, Ausztriában az 50 év felettiek válaszai között fordultak elő. Pozitív jelzőkkel leginkább az idősebbek, illetve az alacsony iskolai végzettségűek illették az osztrák népet, a negatív jelzők aránya viszont legmagasabb a diplomások válaszai között.

2. táblázat
A Magyarországra vonatkozó asszociációk (%)

Kategóriák	Összesített	Pamhagen	Zurndorf	Heiligen- kreuz	Lutzmanns- burg
Fogyasztás (vásárlási lehetőség, éttermek stb.)	27,4	23,4	33,6	29,0	21,5
Mentalitás, kultúra	14,5	12,3	15,4	9,0	22,1
Táj, vidék, látnivalók,	12,0	9,4	9,2	13,9	16,4
Reformok	9,0	12,1	6,7	11,7	4,8
Történelem	7,3	8,7	5,2	5,9	9,5
Szomszédság, szomszédos ország	6,9	9,5	4,8	7,8	5,6
Személyes kapcsolatok	6,0	9,4	6,5	4,9	7,8
Biztonság	5,0	4,3	5,9	5,6	3,9
Közlekedés, forgalom	4,0	3,1	6,5	4,9	0,6
Munka	3,3	4,6	3,0	2,4	2,4
Egyéb	4,0	3,2	3,2	4,9	5,4
<i>Összes</i>	<i>100,0</i>	<i>100,0</i>	<i>100,0</i>	<i>100,0</i>	<i>100,0</i>

Forrás: Kérdőívek 1998.

A *természeti jellemzők, látnivalók* említése a burgenlandi válaszadóknál a harmadik helyen áll, az e kategóriába sorolt válaszok között különösen gyakran fordult elő a Balaton és a Puszta. A nyolcvanas évek végén, kilencvenes években történő változásokkal, reformokkal csupán a válaszok 9%-a társította Magyarországot, azonban kiemelkedő e kategória aránya a 60 évesnél idősebbek válaszaiban (37,4%).

A *munkalehetőség, munkavállalással* elsősorban a 31–50 éves korosztályba tartozók, illetve az alacsonyabb iskolai végzettségűek válaszaiban társították Ausztriát. Feltehetőleg ők azok, akik már dolgoztak vagy dolgoznak odakint, vagy a magasabb bérek miatt vonzza őket a külföldi munkavállalás gondolata. Feltűnően alacsony viszont e kategória aránya a diplomások válaszaiban (1,7%).

A határ magyar oldalán nagyon alacsony azok aránya, akiknek *személyes kapcsolatokat*, vagy a közös *történelmi múlt*ra vonatkozó ismereteket juttatott eszébe Ausztria említése. E kategóriák aránya az osztrák oldalon sem meghatározó. Az életkor előrehaladtával azonban növekvő tendencia érvényesül azok körében, akiknek a két ország közös *történelmi* múltjára vonatkozó képeket, személyeket juttatott eszébe a feltett kérdés. Ez egyaránt érvényes a magyar és az osztrák megkérdezettekre is. Az iskolai végzettséget tekintve a magyar válaszadók esetében a főiskolát, egyetemet végzettek körében van e kategória legmagasabb arányban. *Személyes kapcsolataikkal* gyakrabban társították Magyarországot az ausztriai idősebbek, mint a fiatalabbak. A vizsgált magyar településeken e téren nagyon érdekes eredményt kaptunk: a 31–50 éves korosztály Ausztriára vonatkozó asszociációs képében a többi korcsoportnál is minimálisabb arány-

ban jelentek meg a rokoni, baráti kapcsolatok (megközelítőleg 1%). E korosztályba tartozók életük jelentős vagy egy részét abban az időszakban éltek, amikor az ország szinte hermetikusan el volt zárva a szomszédos nyugati országtól, így személyes kapcsolatok kialakítására sem nyílt lehetőség; másrészt ez az a korosztály, amelyik nyelvtudásban (német, angol) talán a legnagyobb deficittel rendelkezik, ez pedig napjainkban rontja esélyeiket.

A vizsgált magyar települések közül a *természeti látnivalók*, vagy a *szomszédos településen látott ismertetőjegyek* leggyakrabban a szentgotthárdi válaszadók szájából hangzottak el (a válaszok harmada erre vonatkozott) (1. táblázat). A legalacsonyabb a fertődi válaszok között e kategória aránya, bár még itt is meghatározó értékben van jelen. A *gazdagságra, jólétre* vonatkozó képzettársítás minden településen nagyon hangsúlyos. Az utóbbi évtizedben Magyarországon is jelentős fejlődésen, gazdagodáson mentek keresztül a települések, ennek ellenére azonban még mindig érezhető különbségek vannak az osztrák és a magyar életkörülmények és életminőség között.

Lévlé és Zsira lakosainak életében viszonylag fontos szerepet játszik a munkalehetőségek bővülése a határok nyitottá válásával, az emberek kiemelt lehetőséget látnak az ausztriai munkavállalásban, ez jelenik meg abban, hogy e településeken a válaszok tizede a *munkalehetőséggel, munkavállalással* társította Ausztriát. Szentgotthárdon e kategória aránya csupán 5,3%. A város a kilencvenes években rendkívüli gazdasági fejlődésen ment keresztül, a munkanélküliségi ráta alacsony, 6% körüli. A lakosság helyben is talál munkát, így Ausztria említése kevésbé asszociál munkavállalással kapcsolatos fogalmakat.

Az osztrák települések esetében Zurndorfban és Heiligenkreuzban a leghangsúlyosabb a Magyarországot az *olcsóbb vásárlási lehetőséggel* összekapcsoló válaszok aránya (2. táblázat). Az itteni megkérdezettek életében, fogyasztási szokásaiban domináns szerepet játszanak a határ közeli magyar városok, elsősorban Mosonmagyaróvár illetve Szentgotthárd kereskedelmi, szolgáltató és vendéglátó-ipari egységei. Lutzmannsburg az egyetlen olyan vizsgált település – nem csak az ausztriai települések között –, ahol a szomszédos országra vonatkozó asszociációk kiemelkedően magas arányban (22%) *mentálitásbeli* vagy *kulturális sajátosságok, jellemzők*. Osztrák viszonylatban e településen a legmagasabb a *természeti, táji jellemzőket* említők aránya is.

2.2. A határtérség észlelése

A határ túloldalán található szomszédos települések ismeretére vonatkozólag az első és legfontosabb, amely sokat elárul a lakosság másikkhoz való viszonyáról az az, hogy tudják-e a „szomszéd(ok)” nevét. Feltételeztük, hogy a megkérdezett lakosság körében nem nagyon találkozunk olyan személlyel, aki nem tudja helyesen a határ túloldalán lévő legközelebbi települések nevét, már csak a

földrajzi közelség miatt is. A válaszok azonban elgondolkodtatóak: magyar oldalon a kérdőívet kitöltők 16%-a, osztrák oldalon 11%-a vagy egyáltalán nem tudta a határ túloldalán lévő legközelebbi település nevét, vagy helytelen választ adott. A magyarok körében az iskolai végzettség emelkedésével csökken azok aránya, akik nem tudtak válaszolni a kérdésre (a kevesebb, mint nyolc osztályt végzettek tizede, szemben a felsőfokú végzettségűek 1,5%-ával), a diplomások körében azonban nagyon magas a helytelen válaszok aránya (20%). Körülbent feltehetőleg az a kognitív metódus működött, hogy inkább mondtak egy település nevet, mintsem „nem tudom”-mal válaszoljanak.

Az egyes településeken kapott eredményeket külön elemezve érdekes megállapítást tehetünk: Fertődön és Pamhagenben a legalacsonyabb azok aránya (82% ill. 75%), akik tudták a határ túloldalán található szomszédos település nevét. Ez elgondolkodtató, mivel a két település egymástól alig 10 km-re fekszik, és Fertőd közelében nincs osztrák oldalon Pamhagenen kívül más település, Pamhagen közelében magyar területen pedig Fertődön kívül még Fertőújlak és Nyárliget található, azonban e községek egyike sem szerepelt a válaszok között. Az egymással szomszédos települések között legmagasabb a helyesen válaszolók aránya Zsírán illetve Lutzmannsburgban (92% ill. 91%), a vizsgálatba bevont települések közül e két község található egymáshoz legközelebb (kb. 1 km a közöttük lévő távolság), és települési szinten itt figyelhető meg a legerősebb együttműködési hajlandóság, melyet serkent, inspirál az 1948-ban megszüntetett határátkelő megnyitásának közös célja. Szentgothárdon, Heiligenkreuzban, Levélen és Zurndorfban a válaszadók nehezebb helyzetben voltak, mivel az előbbi két település esetében több település is szóba jöhet szomszédként, az utóbbi két község pedig nem közvetlenül határ menti település. Szentgothárdon Heiligenkreuz mellett említésre került még Mogersdorf, Levélen pedig Zurndorf mellett Nickelsdorf. A két településen a válaszadók 91, illetve 89%-a ismerte valamelyik szomszédos osztrák község nevét. A zurndorfi válaszadók egyértelműen Hegyeshalmot tartják szomszédjuknak (93%), Heiligenkreuzban pedig közel azonos arányban említették Szentgothárdot és Ráabfűzest (51% ill. 48%).

A szomszédos határ menti területekről kialakult kép feltárása érdekében e területek jellegzetességeinek meghatározására kértük a kutatásba bevont személyeket. Hasonlóan a szomszédos országra vonatkozó asszociációs kérdéshez az árnyaltabb kép érdekében, nyitott kérdéssel dolgoztunk. Az eltérő kérdésfeltevés miatt az ausztriai és a magyar adatok sajnos nem hasonlíthatók össze². A továbbiakban a magyarországi adatok ismertetésére kerül sor.

² Az ausztriai megkérdezettek elsősorban konkrét helyeket, településeket említettek, a magyar válaszadók a szomszédos ország településeinek, tájainak jellegzetességeit nevezték meg.

A válaszok többsége (60%) az osztrák települések, tájak jellemzésére vonatkozott. A megkérdezetteknek elsősorban az osztrák települések magyar településekhez viszonyított jobb környezeti jellemzői jutottak eszükbe. Uralkodóak a *települések tisztaságára, gondozottságára, rendezettségére* utaló válaszok (3. táblázat). Jelentős a *tájképi, településképi elemeket* tartalmazó válaszok aránya is. Ezek olyan általánosságokat takarnak, mint a *szép táj, természeti szépségek, hegyek* stb. E képi elemek említése során egyértelműen a szépség dominál, mint jelző. Konkrét földrajzi helyeket nagyon kevés esetben neveztek meg a válaszadók. A leggyakrabban említett a Fertő tó volt. A *természeti, táji jellegzetességek* említése legmagasabb arányban a legfiatalabbak válaszaira jellemző, az ő válaszaikban szerepelnek viszont legalacsonyabb arányban az osztrák területek *gondozottságára, tisztaságára* utaló jelzők.

A válaszok között 10% feletti arányban szerepeltek még az osztrákok *jobb életminőségére* vonatkozó fogalmak, képek. E kategória említése leggyakrabban a legfiatalabbak és a legidősebbek válaszaik között fordult elő (17%), azon korcsoportokban, amelyek körében – mint a későbbiekben látni fogjuk – a legalacsonyabb a személyes tapasztalattal rendelkezők aránya.

A megkérdezettek számára az osztrák települések fontos jellegzetességeként jelenik meg az ablakokban, erkélyeken, utcákon megfigyelhető sok virág, ennek érzékeltetésére önálló kategóriaként kezeltük a *virágosság*ra vonatkozó válaszokat.

Bár a települések, tájak jellegzetességeinek leírására kértük az embereket, 14%-ban az szomszédos nép *mentalitására, habitusára* vonatkozó jellemzőket említettek. Szemben az Ausztriára vonatkozó asszociációkkal, ahol az osztrákok negatív megítélése dominált, itt a pozitív jellemzők kerültek túlsúlyba. A pozitív jellemzők közül leginkább a barátságos, szorgalmas, kulturált jelzőkkel illették a szomszédos osztrákokat. Azok, akikben negatív kép él róluk, vagy az ellenérzésüket fejezték ki irányukban, vagy elsősorban távolságtartónak, ridegnek és fölényesnek tartják őket. Az ilyen jellegű válaszok a többi csoporthoz képest kiemelkedő arányban találhatók a 31–50 éves korosztályba tartozók és a középfokú végzettségük által kitöltött kérdőívekben (9% ill. 6%).

A településenkénti sajátosságokat vizsgálva azt tapasztaljuk, hogy a legfontosabb jellemzők sorrendje – Levél kivételével – mindenhol azonos, csak az említési arányokban vannak eltérések (3. táblázat). Levélen a *mentalításra, kultúrára* vonatkozó pozitív jellemzőket tartalmazó kategória foglalja el a második helyet, lényegesen magasabb arányt mutatva, mint a többi három településen. A levélikben az osztrákokról kialakult kedvező kép, jó tapasztalatok mellett eltörpülnek a negatív élmények, az erre vonatkozó válaszok csak minimális arányban vannak jelen. E településen – mint a csoportbeszélgetésen kiderült – elsősorban a románokkal és az albánokkal szemben viseltetnek ellenérzéssel. A negatív aspektus a zsirai megkérdezettek válaszaiban egyáltalán nem jelenik meg.

Szentgotthárdon viszont, ahol az osztrákok gyakori és nagyobb mértékű jelenléte – a bevásárló-turizmus miatt – konfliktusosabb helyzeteket teremt, jobban előtérbe kerül az ellenérzés, és a határ túloldalán élők negatív megítélése csaknem eléri a pozitív attitűdöket.

3. táblázat
A szomszédos osztrák települések, tájak jellemzői (%)

Kategória	Összesített	Fertőd	Levél	Szentgotthárd	Zsira
Gondozottság, tisztaság	34,62	29,7	38,3	31,8	30,8
Szép táj, vidék, látnivalók	17,23	21,2	8,4	15,9	17,8
Jobb életszínvonal	12,61	12,6	15,4	14,8	13,1
Mezőgazdasági jellemzők	9,75	10,8	9,3	8,1	10,3
Mentalitás, kultúra (pozitív jellemzők)	9,07	4,1	17,2	7,8	9,3
Távolságtartás, ellenérzés	4,99	3,0	2,2	7,4	0,0
Muskátili, virágok	4,54	7,4	3,5	5,4	7,5
Házak, más építési stílus	4,31	7,8	2,2	5,6	5,6
Egyéb	2,87	3,3	3,5	3,5	5,6
Összes	100,0	99,9	100,0	100,1	100,0

Forrás: Kérdőívek 1998.

A saját, illetve a másik oldal különbségéről alkotott véleményt fotókiválasztás segítségével vizsgáltuk. A segítségül hívott falureszletet ábrázoló fényképek Magyarországon illetve Ausztriában készültek. A kérdőívet kitöltő egyénnek egyrészt fel kellett ismernie, hogy melyik fotó melyik országban készült, másrészt meg kellett határozni, hogy milyen jellemzők alapján különítette el a képeket. A kérdés alapján a válaszadó konkrétan meghatározhatta a magyar és az osztrák faluról alkotott véleményét, külső megjelenésének jellegzetességeit. E jellegzetességek meghatározására a fényképek rövid tanulmányozása után került sor, így az alanyok azokat a konkrét megkülönböztető jegyeket keresték, amelyek leginkább magukban hordozzák a különbségeket.

Magyarországon a válaszadók döntő többsége (93,5%) helyesen különböztette meg a fotókat. Fertődön és Levélen 100%-os, Szentgotthárdon 90%-os, Zsirában 84%-os a helyes válaszok aránya. Az ausztriai megkérdezetteknek „csupán” 70%-a választotta jól ki a fotókat, különösen a két dél-burgenlandi településen, Lutzmansburgban (40%) és Heiligenkreuzban magas azok aránya, akiknek (42%) nem sikerült jól a képek megkülönböztetése. Ennek oka feltehetőleg abban van, hogy a magyarországi településrészletet ábrázoló fotón látott házak formája közel áll a dél-burgenlandi térségben jellemző építkezési stílushoz, így a válaszadók könnyebben összekeverték a képeket.

A kérdőívet kitöltők mind Magyarországon, mind Ausztriában elsősorban a *házak formája, építési stílusa* alapján különítették el a képeket. A magyar válaszadóknál a kiválasztás további alapját képezték még az *utcaképre* vonatkozó megkülönböztető jegyek. Viszonylag fontos szerepet kaptak a helyes kép kiválasztásában a magyar utca *rendezetlenségére, rendezetlenebb voltára* utaló jelzők is. A leggyakrabban előforduló kategóriába (*házak formája, építési stílus*) tartozó válaszok többsége az osztrák falu eltérő építkezési stílusára utal, míg a rendezettség–rendezetlenség kategória pár esetében mindig a magyar falu rendezetlenebb voltát emelték ki a megkérdezettek. A válaszadók elsősorban a képek összbenyomásáról állapították meg a különbségeket. A képeken látható részleteknek, a kisebb, ország-specifikus elemeknek – mint pl. a jellegzetesen magyar tetőformának (sátortető), az eltérő kandelábereknek, postaládáknak – csak másodlagos szerep jutott a felismerésben (4. táblázat). Nem ez a jellemző viszont az osztrák oldalon kapott eredményekre. A kérdőívet kitöltő burgenlandiaknál a fotók megkülönböztetésében lényegesen fontosabbak voltak a specifikus ismertető jegyek (5. táblázat). A *házak formája, építési stílusa* mellett például jelentős szerepet játszott a *háztetők formája* is, valamint meghatározó volt még a *növényzet*, illetve a *lámpák, kandeláberek formája*. A település részletek *rendezettségét, rendezetlenségét* jóval kevesebb válaszadó említette, mint Magyarországon.

Mindkét nemzet esetében megfigyelhető, hogy elsősorban a fotókon látott objektív jellegzetességek alapján próbálták a megkérdezett egyének az osztrák és a magyar települések közötti különbségeket megnevezni, és csak kevésbé engedtek szubjektív benyomásoknak.

4. táblázat

A fotó-kiválasztás során megnevezett kritériumok aránya a magyar válaszadóknál (%)

Kategória	Összesített	Fertőd	Levél	Szent-gotthárd	Zsira
Házforma, építési stílus	56,77	75,1	54,5	42,2	56,8
Utcakép	10,77	3,0	11,8	21,5	5,0
Rendezetlenség	8,44	4,4	11,8	4,6	6,8
Benyomás, érzet	6,84	4,1	4,7	9,6	3,3
Tetőforma	5,68	1,5	8,9	6,1	5,0
Növényzet	2,77	3,0	5,3	2,3	1,7
Utcalámpák	2,47	2,4	1,2	3,4	1,7
Ismerős helyre emlékeztet	2,18	3,5	0,0	1,5	13,3
Szegényesebb benyomás	1,46	2,0	1,2	2,7	5,0
Rendezettség	0,44	0,5	0,0	1,9	1,7
Egyéb	2,18	0,5	0,6	4,2	0,0
<i>Összes</i>	<i>100,0</i>	<i>100,0</i>	<i>100,0</i>	<i>100,0</i>	<i>100,0</i>

Forrás: Kérdőívek 1998.

5. táblázat
A fotó-kiválasztás során megnevezett kritériumok aránya
az osztrák válaszadóknál (%)

Kategória	Összesített	Pamhagen	Zurndorf	Heiligen- kreuz	Lutzmanns- burg
Házforma, építési stílus	40,9	39,5	49,8	35,6	39,5
Tetőforma	15,6	28,6	16,7	5,3	9,3
Növényzet	9,9	8,0	6,8	14,2	10,7
Uticalámpák	9,4	4,0	10,9	13,8	9,8
Utcakép	7,8	10,1	2,7	7,7	10,2
Ablakok, ajtók, kapuk	6,3	5,8	2,3	11,3	5,4
Rendezetlenség	2,7	1,8	3,2	2,8	3,4
Benyomás, érzet	2,2	X ³	2,3	2,8	3,4
Barátságatlan, komor	1,3	X	1,4	2,0	1,5
Ismerős helyre emlé- keztet	1,0	X	X	X	2,0
Szegényesebb be- nyomás	0,7	X	X	1,6	X
Rendezettség	0,3	X	X	X	X
Egyéb	1,9	2,2	4,1	2,8	4,9
Összes	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0

Forrás: Kérdőívek 1998.

Fertődön a többi településnél lényegesen magasabb arányban adtak a megkérdezettek a *házforma és építési stílus eltéréseire* utaló válaszokat. Ennek a kategóriának az aránya abszolút mértékben uralkodó. Egyetlen más településen, egyetlen kategória sem ért el ekkora arányt a válaszok között. Az osztrák települések közül Zurndorfban a legmagasabb e kategóriai aránya. A levéli válaszok között a többi településsel ellentétben, arányukban kiemelkednek a képen látott magyar utca *rendezetlenségére* utaló jelzők, valamint a vizsgált magyar települések között itt fordulnak elő legmagasabb arányban a *tetőforma* eltérésére, illetve a *növényzetre* vonatkozó megjelölések. Az osztrák települések közül Pamhagenben a leghangsúlyosabb a *tetőszerkezet* sajátosságaira vonatkozó válaszok aránya. E kategória nem jelentős Heiligenkreuzban, azonban meghatározó a *növényzetre*, az *utcalámpák* és *ablakok* eltérésére vonatkozó említések aránya. Szentgotthárdon lényegesen többen neveztek meg nem az eltérő *építési stílusra* vonatkozó jellegzetességeket is. Az *utcaképre* vonatkozó megkülönböztető jegyek említése e településen figyelhető meg leginkább. Zsira abban tér el a többi településen tapasztaltaktól, hogy ott a legmagasabb „*az ismerős helyre*

³ Az egyes településeken X-szel jelöltük azokat a kategóriákat, amelyek abszolút értéke nem érte el a hármat.

emlékezet” válaszok aránya. E kategória Zsirán a második helyre került, míg például Levélen meg sem jelent a válaszok között. Az ausztriai települések közül pedig egyedül Lutzmannsburgban figyelhető meg említésre méltó értékben.

3. Élet a határ mentén – előny vagy hátrány?

A határ közelségnek, a határmentiségnek lehetnek hátrányai és lehetnek előnyei is. 1989 előtt Magyarországon a nyugathoz való közelség miatt az ausztriai határ közelében élők elsősorban a hátrányait érzékelték. Napjainkban hajlamosak vagyunk általánosítani, és arra gondolni, hogy a nyolcvanas évek végétől zajló változások következtében ezek a hátrányok csak előnyökre váltak át. A megkérdezettek többségének véleménye szerint mindkét aspektus megtalálható. Kétségtelenül eufória és nagy várakozások kísérték a határ zártságának megszűnését, a szabadabb mozgás lehetőségét, azonban a várakozások egy része nem vagy nem teljes mértékben teljesült, illetve nem várt negatív hatások is jelentkeztek. Ahogyan Szentgotthárdon egyik beszélgető partnerünk megfogalmazta: „mindennek van hozadéka és hordaléka is”. A magyarországi változások Ausztria, illetve az osztrák határ menti térség lakossága számára is politikai és történelmi jelentőségűek, és egyaránt jártak pozitív és negatív következményekkel (pl. infrastrukturális és gazdasági beruházások növekedése a térségben, olcsóbb munkaerő, magasabb forgalmi terhelés, az ausztriai határőrizet megerősítése stb.).

A magyar válaszadók 13%-a szerint nincsenek előnyei, harmada szerint pedig nincsenek hátrányai a nyugati határ közelében élésnek⁴. A burgenlandi válaszadók jóval negatívabban élik meg a határmentiséget, többségük (54%) számára semmiféle pozitívumot nem hordoz, hogy országuk Magyarországgal határos térségében élnek, jelentős részük pedig hátrányként éli meg e helyzetet.

3.1. A határmentiség speciális helyzetének pozitív megélése

A határ menti települések és az ott élők helyzete mindig más, mint az ország belső részeinek helyzete (Híves 1992). *Nyugat-Magyarországon* e sajátos helyzet előnyeinek elsősorban a *határ közelsége, a határátkelés könnyebbége, szabadsága, illetve a munkalehetőségek tágabb volumene*, melyben nagy szerepet játszik az ausztriai munkavállalás lehetősége, bizonyulnak. A térségből sokan járnak át legálisan, illegálisan a szomszédos Ausztriába dolgozni, általában mezőgazdasági vagy építőipari idénymunkát végeznek ezek az emberek. A munkára, munkalehetségre vonatkozó válaszok elsősorban a 21–40 éves korosztály, illetve a szakmunkás bizonyítvánnyal rendelkezők körében fordultak

⁴ Az iskolai végzettség emelkedésével a határmentiségnek mind a negatív, mind a pozitív aspektusait érzékelők aránya nő.

elő. A határ és Ausztria közelségét előnyként említők aránya a fiatalabbak felől az idősebbek felé haladva csökken (a 20 év alattiak válaszainak több mint ötöde, a 60 év felettiak válaszainak csupán tizede).

E két tényezőt követően magas arányban említették a válaszadók a gazdasági előnyöket, illetve a külföldi vásárlási lehetőségeket is. Továbbá megjelentek még a határ közelében élés előnyei között a nyelvtanulás, nyelvyakorlás lehetőségére, mint kulturális előnyre, a turisztikai, idegenforgalmi lehetőségekre illetve előnyökre, a kedvezőbb életfeltételekre, jobb életminőségre, valamint a baráti, rokonkapcsolatok ápolásának lehetőségére, ismeretségek létesítésére vonatkozó válaszok is (6. táblázat). A kvalifikációs szint emelkedésével nő a gazdasági illetve a kulturális előnyöket említők aránya (az általános iskolát sem végeztek körében 4,5%, illetve 0%, ezzel szemben a diplomások körében 18%, illetve 13%), ellenben csökken a jobb életminőségre vonatkozó válaszok aránya (a kevesebb, mint nyolc osztályt végeztek válaszainak 18%-a, a diplomások válaszainak csupán 3,6%-a tartozott e kategóriába).

6. táblázat
A határmentiség előnyei a magyar településeken (%)

Kategória	Össze- sített	Fertőd	Levél	Szent- gotthárd	Zsira
A határ, Ausztria közelsége (könnyebb határátkelés)	19,69	13,75	13,24	27,54	8,16
Több munkalehetőség	19,23	19,38	28,68	17,75	20,41
Gazdasági előnyök	14,92	15,63	11,03	17,70	6,12
Vásárlási lehetőségek Ausztriában	11,08	12,50	25,00	4,92	6,12
Kulturális előnyök	9,85	14,38	3,68	9,51	14,29
Turizmus előnyei (gazdasági is)	8,46	11,88	7,35	8,20	2,04
Jobb életminőség	7,69	5,63	5,15	6,89	26,53
Személyes kapcsolatok	7,23	5,00	4,41	9,51	8,16
Egyéb	1,85	1,88	1,47	0,98	8,16
<i>Összes</i>	<i>100,00</i>	<i>100,00</i>	<i>100,00</i>	<i>100,00</i>	<i>100,00</i>

Forrás: Kérdőívek 1998.

Egy 1992-es felmérés⁵ szerint (Aschauer 1995, 81) az osztrák határ közelében élés legjelentősebb pozitív aspektusa az ausztriai vásárlási lehetőség, melynek hangsúlyosságát (a válaszok 37%-a) az okozta, hogy a kilencvenes évek legelején a hazai üzletek szegényesebb és rosszabb kínálata miatt a magyarok elsősorban vásárlási céllal keresték fel Ausztriát (műszaki cikkek, illatszerek stb.).

⁵ A felmérés az osztrák–magyar határ menti térség 11 településére – magyar oldalon Csepregre, Lukácsházára, Sajtoskálra, Mesterházára és Völcsejre, osztrák oldalon Loipersdorfra, Müllendorfra, Oberschützenre, Oberwartra, Raidingra illetve Zöberne – terjedt ki.

A határ menti térség lakosságának életében – a közelség és a jobb ellátás miatt – meghatározó szerepet tölthettek be a közeli osztrák települések üzletei. Lényeges pozitívumként jelent meg az utazás szabadsága, valamint a munkalehetőségek szélesebb kínálata is, de – hasonlóan az általunk folytatott kutatáshoz (1998) – említésre került az idegenforgalom, a személyes kontaktusok lehetősége, valamint a sajátos kulturális helyzet (kulturális sokszínűség) is.

Az általunk vizsgált településeken azt tapasztaljuk, hogy Zsirán kiugróan magas arányban (29%) találjuk azokat, akik szerint nem jár semmiféle előnnyel az, hogy az osztrák határ mellett élnek. Az ilyen jellegű válaszok aránya a többi településen lényegesen alacsonyabb, melynek oka Zsira speciális helyzetében keresendő. A település Győr-Moson-Sopron megye egyik legperiférikusabb térségében található, illetve nagymértékben növeli a község periférikus voltát, elzártság érzetét, hogy nincs a közelében határátkelő, és a főutaktól is távolabb fekszik. A község helyzetéből adódóan az itt élők például nem tudnak profitálni a Magyarország felé irányuló osztrák bevásárló-turizmusból sem.

Magának a *határnak a közelsége* legmagasabb arányban Szentgotthárdon jelenik meg, Fertődön és Levélen lényegesen alacsonyabb, bár figyelemre méltó arányban van jelen, Zsira sajátos helyzetéből adódóan viszont ez az aspektus nem hangsúlyos. Az előbbi három település közvetlen közelében működik határátkelő, így földrajzi helyzetüknél fogva lakói lényegesen hamarabb és könnyebben jutnak ki külföldre, mint az ország más területein élők. Levélen és Fertődön elsősorban a *munkalehetőségek* nagyobb volumene jelenti a határmentiség pozitív vonását, de nagyon hangsúlyos e válaszok aránya a zsirai és a szentgotthárdi válaszadók körében is. Levélen a határ közelség pozitívumaként feltűnően magas arányban szerepelnek az *ausztriai vásárlási lehetőségek*, feltehetőleg a település szegényesebb ellátottsága miatt értékelődik fel ily mértékben e kategória. A többi településsel ellentétben a zsirai válaszadók számára elsősorban a *jobb életminőséget* jelenti a nyugati határ közelsége, valamint a *munkalehetőségek* mellett sokan említettek *kulturális előnyöket* is (pl. nyelvgyakorlás lehetősége). Fertődön a város idegenforgalmi vonzerejével (Esterházy-kastély) magyarázható, hogy e településen kerültek legmagasabb mértékben említésre a *turizmus előnyei*. A nyugati határ közelségének *gazdasági vonatkozású előnyei* elsődlegesen a városokban jelentkeznek, ezt mutatja, hogy a Szentgotthárdon és a Fertődön kapott válaszok között szerepel e kategória a legmagasabb arányban.

Úgy tűnik a nyugati határhoz való közelség évtizedes hátránya az ott élő lakosság számára a kilencvenes években többnyire előnnyé kovácsolódott. A bevásárló kiruccanások vagy a rokoni, baráti kapcsolatokat ápolásának lehetősége egyúttal a nyugati életformával való megismerkedéssel, annak átvételével, meghonosításával járt/jár. A turizmus révén a helyi kereskedelem és szolgáltatás köre kibővült, megjelent a külföldi tőke, emelkedtek az ingatlanpiaci árak stb. (Kovács–Váradi 1996). A vasfüggöny leomlásával, a határ nyitottá válásával az

E két tényező mellett számos egyéb tényezőt is felsoroltak a válaszadók, azonban mindegyik negatívum aránya jelentősen elmarad a megkérdezettek közel fele által megjelölt magas árak mögött. Ez az ugyanis, amivel mindennapi életükben leginkább szembetalálkoznak az emberek. Említették még *az idegenek jelenlétét, a forgalom emelkedését*, és az abból eredő kellemetlenségeket, *a térség periférikus voltát*, bosszantja az embereket az is, hogy az üzletekben egyes esetekben *hátrányosan megkülönböztetik a magyar vendéget* azáltal, hogy előbb az osztrákokat szolgálják ki, illetve ellenérzést vált ki belőlük a költséző, néha nagyképű és a magyarokat lenéző osztrákok viselkedése is.

8. táblázat

A határmentiség hátrányai a magyar településeken (%)

Kategória	Összesített	Fertőd	Levél	Szentgotthárd	Zsira
Magas árak, drágaság	42,17	59,49	19,35	47,37	20,00
Bűnözés	12,12	1,27	37,63	5,26	6,67
Sok az osztrák, az idegen	11,11	10,13	16,13	10,05	0,00
Periférikus helyzet	8,59	0,00	0,00	12,44	53,33
Nagy forgalom	7,83	3,80	19,35	4,78	0,00
Külföldiekkel szembeni negatív személyes élmények	5,81	7,59	0,00	8,13	0,00
Bevásárló-turizmus, gazdasági előnyök kihasználása a másik oldalról	5,56	7,59	2,15	6,22	6,67
Osztrák vevők előnyben részesítése	4,04	10,13	1,08	3,35	0,00
Egyéb	2,78	0,00	4,30	2,39	13,30
Összes	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00

Forrás: Kérdőívek 1998.

A *magas árakat* hátrányként említők aránya a középfokú végzettségük köréig a kvalifikációs szint emelkedésével fokozatosan nő, a diplomások körében azonban 10%-kal alacsonyabb, mint az érettségizetteknél. Az *idegenek jelenlétét* elsősorban a fiatalabbak, a *közbiztonság romlását* a 31–60 évesek, illetve a háztartásbeliek és a munkanélküliek, a *térség periférikus helyzetét* pedig a vállalkozók említették. A *bűnözésre* vonatkozó válaszok aránya az iskolai végzettség emelkedésével csökken, ellenkező tendencia figyelhető meg viszont a *külföldiekkel szembeni negatív élményekre*, illetve az *osztrák vevők előnyben részesítésére* vonatkozólag.

A vizsgált települések eltérő helyzetéből fakadóan lényeges különbségeket kapunk a sajátos határ menti élettér megélésében. Zsiran a legmagasabb – kiemelkedően magas –, Szentgotthárdon pedig a legalacsonyabb azon válaszadók aránya, akik úgy érzik, úgy gondolják, nincs hátránya annak, hogy az osztrák–

magyar határ közelében élnek. A hátrányok érzékelése összefüggést mutat a település közlekedés-földrajzi helyzetével, minél közelebb van a település egy nagy forgalmú személy- és teherforgalmat is lebonyolító határátkelőhöz, illetve a fő áramlási utakhoz, a lakosság életét annál magasabb arányban terhelik meg különböző negatívumok⁶. Szentgotthárdon és Fertődön a hátrányokat felsorakoztatók elsősorban a *magas árakra*, a *drágaságra* panaszkodtak, e negatívum elsősorban a városokban jelentkezik. Szentgotthárdon jellemző az osztrák bevásárló-turizmus, Fertődre elsősorban az idegenforgalmi vonzerő miatt érkeznek az ausztriai vendégek, az osztrákok, a külföldiek jelenléte pedig generálja e településeken a magas árakat. Levélen az első helyet a *bűnözés* foglalja el, a válaszok több mint harmadával. Az adatok azt mutatják, hogy a többi településen a kriminalitás lényegesen kisebb problémát okoz, illetve az emberek elsősorban nem a település sajátos helyzetének tulajdonítják a bűneseteket. A Mosonmagyaróvárhoz közeli községben a közbiztonság romlása mellett a *magas árakra*, a *nagy forgalomra* és az *idegenek, külföldiek jelenlétére* panaszkodtak a válaszadók. A drágaságra vonatkozó válaszokon kívül e kategóriák aránya itt a legmagasabb, melynek oka elsősorban az, hogy a település egy fontos tranzit útvonal (1. sz. főút) mellett fekszik, amely óriási forgalmat bonyolít le Ausztria felé, illetve a nyugat felé irányuló nemzetközi migrációnak köszönhetően az illegális határátlépők útja is gyakran erre vezet. Zsirán a negatívumokat felvontató válaszok több mint fele a község *periférikus helyzetére* utal, ezt tartják a zsirai megkérdezettek a legnagyobb hátrálynak. Mint már szó volt róla, a település periférikus térségben található, valamint növeli az itt élők elzártság érzését, hogy a község a fő közlekedési utaktól is távolabb fekszik, és határátkelő sincs a közelében. E helyzetnek azonban pozitívumai is vannak, így például az itt élőknek nem kell szenvedniük a *nagy forgalomtól* és az azzal járó kellemetlenségektől, így e kategória meg sem jelenik a válaszok között.

Az ausztriai településeken végzett felmérés azt mutatja, hogy az osztrákok elsősorban a *nagyobb forgalmat* (és az azzal járó kellemetlenségeket, megterhelést) és a *bűnözést* tartják a határ menti helyzet hátrányának. Az itt élők létét kedvezőtlenül befolyásolja a térség *perifériális helyzete* is. Ausztria keleti tartományaként Burgenland az ország legelmaradottabb térsége, részben ez fejeződik ki e viszonylag magas értékben (14%). A határ menti lakosság életét jelentősen befolyásoló negatívumok között találjuk még a *menekültek, határsértők* problémáját, jelenlétét, a térség *gazdaságának kedvezőtlen vonásait, hátrányait* (pl. mezőgazdaság dominanciája) és a *kedvezőtlen munkaerő-piaci helyzetet* (rosszabb munkahely-kínálat, alacsonyabb bérszínvonal). Szinte minden kategória esetében

⁶ Zsirán a megkérdezettek háromnegyede, Fertődön közel fele szerint nincsenek hátrányai a határmentiségnek, Levélen viszont csak a válaszadók harmada, Szentgotthárdon pedig ötöde osztja ezt a véleményt.

– hasonlóan a magyarországi eredményekhez – jelentős különbségeket találunk az egyes települések között (9. táblázat). Heiligenkreuz területén egy fontos kelet–nyugat irányú tranzit útvonal halad át, melynek „köszönhetően” a lakosság jelentős megterhelésnek van kitéve, ezt mutatja, hogy e településen a negatívumokat felsorakoztató válaszok harmada a *nagyobb forgalomra* és annak kellemetlenségeire vonatkozott. A pamhageni emberek számára is a forgalomból származó megterhelés jelenti a határmentiség legnagyobb hátrányát, az itt található határátkelő jelentősége, forgalma korántsem olyan mértékű, mint a heiligenkreuzi határállomásé, azonban a határforgalom a község területén halad át, és zavarja az ott lakók nyugalalmát. Lutzmannsburgban a közlekedés negatív következményeivel alárendelt szerepet játszik, az itt élők számára – miként a szomszédos magyar községben, Zsírán is – a település *periférikus helyzete* jelenti a legnagyobb negatívumot. E hátrányt azonban oldja a település fekvéséből adódó nyugodt, vidékies élet lehetősége. A perifériális helyzetet mindenesetre – annak ellenére, hogy nincs a települések közelében elsőrendű főút – mindkét község számára nagymértékben oldaná az a gyalogos–kerékpáros határátkelő létesítése, amelyért évek óta küzdenek az itt élők.

A bűnözésre vonatkozó válaszok aránya is összefüggést mutat a települések közlekedés–földrajzi helyzetével. A határátkelővel – különösen a fontos határátkelővel – rendelkező, fő közlekedési útvonalak mentén fekvő településeken (Zurndorf, Heiligenkreuz) érzik úgy a megkérdezettek, hogy a határ közelsége miatt *nagyobb bűnözési aktivitással* kell a lakosságnak szembenéznie. A vizsgált magyar települések közül Levélen, az osztrák települések közül pedig Zurndorfban foglalták el a magasabb kriminalitásra vonatkozó válaszok a hátrányok sorában az első helyet. E két település egyazon fontos tranzit útvonal mentén helyezkedik el, és mindkét község lakossága a válaszok alapján szinte azonos mértékben szenved negatív hatásaitól (a bűnözésen kívül magasabb forgalmi terhelés, idegenek illetve menekültek jelenléte).

Heiligenkreuzon kívül a többi vizsgált településen jelentős azok aránya, akik szerint a határ menti helyzet *kedvezőtlen hatással bír a község gazdaságára* nézve, illetve a lakosság számára *rosszabb munkaerő-piaci helyzetet* (alacsonyabb munkabérek, kevesebb munkahely) jelent (kivéve Lutzmannsburg, ahol ez utóbbi negatívum nem túl hangsúlyos). Heiligenkreuzban a határon átnyúló ipari park megoldást nyújt/hat a település munkanélküliségi, gazdasági problémáira.

A kilencvenes évek elején az osztrák–magyar határ térség ausztriai oldalán a külföldiek, idegenek jelenléte, valamint a térség perifériális jellege jelentette elsősorban a határ által okozott sajátos helyzet hátrányát (Aschauer 1995, 107). Ez utóbbi probléma 1998-ban az általunk vizsgált községekben sokkal hangsúlyosabban jelenik meg, mint 1992-ben Aschauer és munkatársai által vizsgált településeken.

9. táblázat
A határmentiség hátrányai az ausztriai településeken (%)

Kategória	Össze- sített	Pamhagen	Zurndorf	Heiligen- kreuz	Lutzmanns- burg
Magasabb közlekedési terhelés (nagy forgalom)	21,0	24,1	15,1	33,9	4,3
Bűnözés	20,5	19,9	26,2	24,0	10,3
Periférikus helyzet	14,1	15,7	6,3	9,4	27,4
Menekültek, határsértők	12,4	9,6	15,1	10,9	16,2
Gazdasági hátrányok	11,9	13,9	12,7	7,0	15,4
Kedvezőtlen munkaerő- piaci helyzet	11,0	14,5	15,9	6,4	7,7
Határőrizet, határ meg- erősítés	4,7	1,8	6,3	3,5	8,6
Egyéb	4,3	0,6	2,4	5,3	10,3
<i>Összes</i>	<i>100,0</i>	<i>100,0</i>	<i>100,0</i>	<i>100,0</i>	<i>100,0</i>

Forrás: Kérdőívek 1998.

A határ térség értékelésénél magas az exogén jellegű, azaz azon kategóriák aránya, amelyeket külső (a határ túloldaláról származó) hatás, változás befolyásol. A határ menti helyzetnek egyaránt vannak negatív és pozitív aspektusai is, ezek jelentősen befolyásolják a térségben élők életét. Magyar oldalon, bár jelentősek a hátrányok is, az előnyök oldalára billen a mérleg, az ausztriai megkérdezettek válaszaiban azonban a gyakoriságot tekintve a negatívumok vannak túlsúlyban. A határnyitás, a Magyarországon (és a többi poszt-szocialista országban) lejátszódó politikai változások „hordaléka” (határsértők, menekültek, bűnözés stb.) megterheli az Ausztria keleti határregiójában élő lakosságot is, illetve Burgenland számára, Ausztria legfejletlenebb tartományaként Magyarországra, elsősorban a fejlett nyugat-dunántúli régió konkurenciaként jelenik meg.

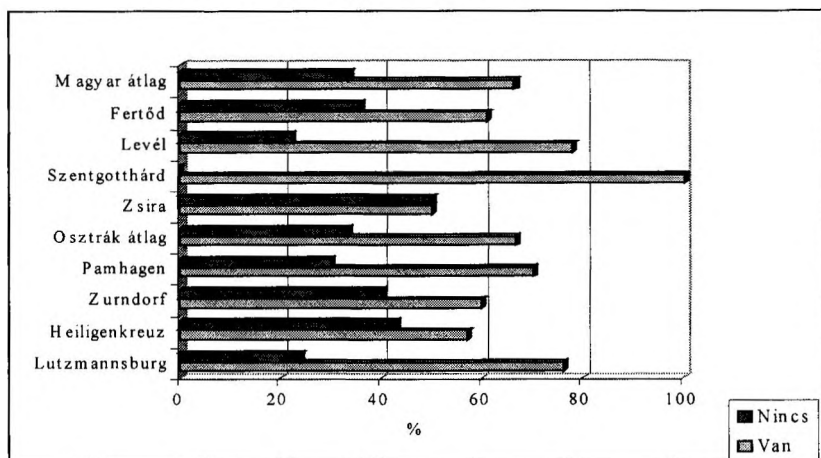
4. A határ menti lakosság szomszédos országba irányuló kapcsolatainak jellegzetességei

Az osztrák–magyar határregióban élők többségének (66%) van valamilyen szintű kontaktusa a határ túloldalán (1. ábra). A magyarországi megkérdezettek körében az ausztriai kapcsolattal rendelkezők aránya az iskolai végzettség emelkedésével növekszik (míg arányuk a kevesebb, mint nyolc osztályt végzetek körében 19%, addig a diplomások körében már 73%). Igazi nagy ugrás az előbb említett csoport és az általános iskolát végzetek között van, ez utóbbiak 59,6%-a bír valamilyen kontaktussal. Az életkort tekintve a legfiatalabb (20 év alattiak) és a legidősebb (60 év feletti) korosztályba tartozó megkérdezettek körében tapasztaltuk a legalacsonyabb arányokat (50% körüli értékek), a többi kor-

csoport esetében 70% körüli a kapcsolattal rendelkezők aránya. A gazdasági aktivitással összevetve a vizsgált változót, azt az érdekes megállapítást tehetjük, hogy a legmagasabb, és a többi csoporthoz (nem önálló, tanuló, nyugdíjas, háztartásbeli, munkanélküli) képest jelentősen magasabb az önálló körében a kapcsolattal nem rendelkezők aránya (81%, szemben a többi csoport 27%–40% közötti értékeivel).

A burgenlandi megkérdezettek körében a diplomások és az érettségizettek körében a leggyakoribb a magyarországi kapcsolat (84% ill. 71%), az életkor tekintetében legalacsonyabb a 20 évnél fiatalabbak körében (54%), az összes többi korcsoportnál ez az érték több mint 60%.

1. ábra
A szomszédos országbeli kapcsolatok aránya (%)

Forrás: Kérdőívek 1998.

A vizsgált magyar települések közül Szentgotthárdon és Levélen a legmagasabb azok aránya, akiknek van valamilyen jellegű kapcsolata a szomszédos Ausztriával, Fertődön és Zsirán lényegesen alacsonyabb arányokat találunk. Elsősorban a települések közlekedés-földrajzi helyzetével magyarázható e nagymértékű eltérés. Szentgotthárd és Levél helyzete nagyon kedvező, mindkét település határátkelő közelében fekszik. Fertőd közlekedés-földrajzi helyzete korábban kedvezőtlen volt, így sokkal nehezebben tudtak az emberek kapcsolatokat létesíteni. Az 1991-ben létesült határátkelőnek köszönhetően az elzártság problémája teljesen megszűnt, de a korábbi mentális határok nehezen oldódnak fel. A határtól 500 méterre fekvő Zsirán 1948 óta nincs határátkelőhely, csak nagy kerülővel Kőszeg felé tudják a határt átlépni a falu lakosai. E hátrány jól tükröződik a megkérdezettek Ausztria felé irányuló kapcsolatainak alacsonyabb voltában.

A határ túloldalán kapott eredmények azt mutatják, hogy a Magyarországhoz közel élő osztrák lakosság hazánk felé irányuló kapcsolatait nem befolyásolja oly mértékben a határátkelő közelsége, mint a magyar települések lakosságának Ausztriába utazását: pl. Lutzmannsbugban, ahol nincs a közelben határállomás, a legmagasabb, Heiligenkreuzban pedig, ahol van határátkelő, a legalacsonyabb a kapcsolattal rendelkezők aránya.

A kapcsolatok relatíve magas aránya rávilágít arra, hogy a megkérdezettek fejében a másik országról, illetve a szomszéd településről alkotott kép elsősorban személyes tapasztalatokon alapul. Zsirán és Fertődön, Heiligenkreuzban és Zurndorfbán, valamint a legalacsonyabb iskolai végzettségűek, a legfiatalabbak és a legidősebbek körében azonban nagyon magas azok aránya, akiknek a pár száz méterre, illetve néhány kilométerre található szomszédos országról alkotott véleménye másoktól, és/vagy a médiákból származó információkból áll össze.

4.1. A kapcsolatok időbeli alakulása

Az elmúlt politikai érában a határ zártsága akadályozta, megnehezítette, szinte lehetetlenné tette a határon átnyúló kapcsolattartást, a személyes kapcsolatok ápolását, újak kialakítását. Ez elsősorban a magyar lakosság esetében mondható el, a magyar állampolgárok határátlépési lehetőségei Ausztria felé meglehetősen korlátozottak voltak, ellentétben az osztrák állampolgárok utazási lehetőségeivel. Elsősorban ennek köszönhetően az osztrák–magyar határ megnyitását megelőző négy évtizedekben a két ország lakosságának határt átlépő térbeli aktivitása között jelentős különbségek voltak, különösen a vízumkényszer 1978-as megszűntetését követően (*Kocsis–Wast–Walter* 1992). 1989 után a helyzet megváltozott, a határok nyitottá válásával a magyarok szabadon utazhatnak külföldre (nyugatra). A határnyitás jelentőségét érzékelteti, hogy az Ausztria felé irányuló kontaktusok többsége (60%), a magyarországi kapcsolatoknak pedig fele 1989 óta alakult ki (*2. ábra*).

A határtérség magyar oldalán a kilencvenes évek első felében lényegesen több kapcsolat (79%) jött létre, mint napjainkban. A kapcsolattal rendelkezők másik jelentős hányadának (ötödének) az enyhülő politikai légkörű nyolcvanas évek óta van valamilyen jellegű kontaktusa. A nyolcvanas évek előtti idők zártságát jól érzékelteti, hogy a hetvenes, hatvanas és ötvenes években nem alakult ki összesen annyi kapcsolat, mint amennyi magában a nyolcvanas években.

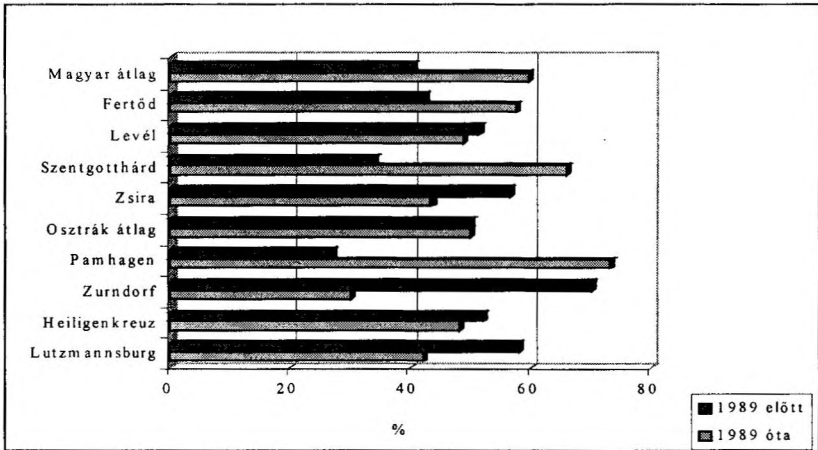
A vizsgált magyar települések között a legjelentősebb eltérést Zsirán tapasztaljuk. Itt a legalacsonyabb az 1989 után kezdődött kapcsolatok aránya (44%). Annak ellenére, hogy a falu közelében nem működött, működik határátkelő, valamint hogy a hatvanas, hetvenes években alig volt lehetőség bármiféle kontaktus fenntartására a határ másik oldalán élőkkel, az 1948 előtti időkből is sok személyes kapcsolat fennmaradt. Ennek demográfiai okai is vannak, e települé-

sen kerültek be a mintánkba legnagyobb arányban idős emberek, a zsirai megkérdezettek harmada 60 évesnél idősebb. Természetesen egy jóval fiatalabb populációban nem lehet ennyire jelentős a nagyon régóta tartó kapcsolatok aránya. Ez figyelhető meg például Szentgotthárdon, ahol a válaszadók közel fele (46%) 30 évesnél fiatalabb, itt a kapcsolatok kétharmada a kilencvenes években alakult ki, és csak a megkérdezettek 13%-a említette, hogy Ausztriával a hetvenes évek előtti időszak óta van valamilyen kontaktusa.

Az osztrák települések közül egyedül a pamhageni megkérdezettek kapcsolataira jellemző, hogy döntő mértékben 1989 után jöttek létre. A határok átjárhatóságának elvi lehetősége mellett jelentős szerepe van ebben a Fertőd–Pamhagen között 1991-ben nyitott határátkelőnek, amely fizikálisan is megkönnyíti a szomszédos országba való utazást. Zurndorfban a kapcsolatoknak csupán 30%-a határnyitás utáni, e településen jelentős a nyolcvanas és a hetvenes évek óta fennálló kontaktusok aránya is (28% ill. 20%).

2. ábra

A szomszédos országba irányuló kapcsolatok időbeli alakulása (%)

Forrás: Kérdőívek 1998.

4.2. A kapcsolatok jellege

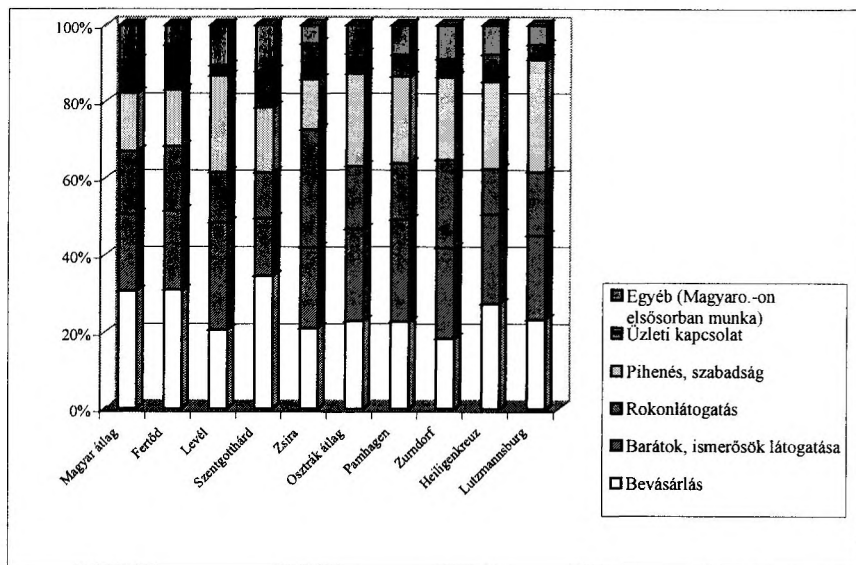
Mind a magyarok, mind a burgenlandiak esetében az érintkezések több mint harmada személyes viszony, *rokonokkal, barátokkal, ismerősökkel való kapcsolattartást* jelent (3. ábra). A határ magyar oldalán élők kontaktusainak másik harmadát az Ausztriában történő *vásárlás* teszi ki, melynek aránya azért érdekes, mert általában a kinti árak a magyar fizetésekhez képest magasak, illetve a forint és a schilling vásárlóereje, az utóbbi javára, lényegesen eltérő. A határ-

nyitás után a magyarok többsége vásárolni járt át Ausztriába, a hön áhitott, de nálunk még nem kapható márkás műszaki cikkeket, illatszereket. Azóta már a hazai boltok is felzárkóztak e téren, jelentős kínálatbővülés történt minden áru-fajtánál.

A Magyarországra vonatkozó asszociációs képhez képest, amelyben az ausztriai megkérdezettek hazánkat elsősorban olcsóbb vásárlási lehetőségekkel tár-sítják, a tényleges kapcsolatok szintjén a vásárlási célzatú utazások „csupán” a harmadik helyen szerepelnek. A határ mentén élő burgenlandiak elsősorban *perszonális kapcsolataik* miatt, illetve *pihenni, szabadságukat eltölteni* jönnek Magyarországra. A magyar megkérdezettek körében is relative magas a szomszédos országba *rekreációs céllal* utazók aránya (15%). Az *üzleti kapcsolatok* aránya mind az osztrák, mind a magyar határtérségben nagyon alacsony (8,6% ill. 5,6%) (3. ábra).

3. ábra

A szomszédos országba irányuló kapcsolatok jellege (%)

Forrás: Kérdőívek 1998.

A határtérség magyar oldalának lakossága körében a nemek között nincs jelentős eltérés a *perszonális viszonyaikat ápolók*, illetve a *pihenni, szabadságukat eltölteni* Ausztriába járók arányát tekintve. A *vásárlási* célzatú kiutazások azonban elsősorban a nőkre jellemzők, *üzleti kapcsolattal* inkább a férfiak rendelkeznek. Az iskolai végzettség emelkedésével csökken (a kevesebb, mint nyolc osztályt végzettek kétharmada, a diplomások 36%-a), az életkor emelkedésével pedig nő (a 20 év alattiak ötöde, míg a 60 évesnél idősebbek kétötöde) a *rokon*,

baráti, ismerősi kapcsolattal rendelkezők aránya. A *vásárlás*, illetve az *üzleti jelleg* elsősorban a legfiatalabbak kontaktusait jellemzi, a kvalifikációs szint emelkedésével pedig fokozatosan nő azok aránya, akik *rekreációs célzattal* utaznak a szomszédos országba.

Az ausztriai megkérdezettek körében a *rokoni kapcsolatok* inkább a nőkre és a középkorúakra, az *üzleti jellegű* viszonyok elsősorban – hasonlóan a magyarországi eredményekhez – a férfiakra, illetve a magasán képzettekre jellemző (az alapfokú végzettségük körében 3,3%, az egyetemi diplomával rendelkezők körében már 22%). A 30 évesnél fiatalabbak döntően *vásárolni*, az idősebb korosztályok (50 év feletti) pedig *pihenni, nyaralni, barátokat látogatni* járnak át Magyarországra.

Zurndorfban, Levélen, valamint Zsirán a legalacsonyabb (18–21%), Heiligenkreuzban és Szentgotthárdon a legmagasabb a *vásárlásra* vonatkozó válaszok aránya (27,3% ill. 34,5%). Szentgotthárdon annak ellenére ilyen magas ez az arány, hogy a város ellátása az osztrák bevásárló-turizmusnak is köszönhetően az utóbbi években sokat fejlődött. Zurndorfban és Zsirán a legmagasabb azok aránya, akik *rokonlátogatás* céljából utaznak Ausztriába, a zsirai megkérdezettek több mint fele, a zurndorfiak közel fele személyes kapcsolatokat tart fenn osztrák emberekkel. Levélen és Pamhagenben a válaszadók 41%-a rendelkezik perszonális viszonytal, mindkét településen elsősorban azonban a *baráti, ismerősi kapcsolatokat* ápolók vannak többségben (28% ill. 26,5%). A szentgotthárdi és a heiligenkreuzi válaszadók kapcsolataiban találhatjuk a legkevesebb személyes jellegű kontaktust. A határ menti térség magyar települései lakosságának kapcsolatait nézve azt mondhatjuk, hogy minél nagyobb egy település, lakóinak szomszédos országba irányuló kapcsolataira annál kevésbé jellemzőek a perszonális viszonyok. Az ausztriai települések esetében azonban ez a kijelentés nem állja meg a helyét.

Lutzmannsburgban a legmagasabb, valamint Levélen is jelentős a *szabadságukat Magyarországon, illetve Ausztriában eltöltők* aránya (29,4% ill. 25%). Az *üzleti jellegű kapcsolatok* Fertődön a leghangsúlyosabbak (12%).

Az eredmények azt mutatják, hogy az osztrák–magyar határregió lakosságának szomszédos országba irányuló kapcsolatai nemcsak a fogyasztásra, az élelmiszerek, illatszerek vagy műszaki cikkek vásárlására korlátozódik, hanem jelentős részben perszonális, személyek közötti közvetlen interakciókat jelent.

A különféle kapcsolatok, közvetve vagy közvetlenül, egymást erősítik. Minél sűrűbb szövetű hálózat képeznek, és minél erőteljesebb valamelyik szál, annál valószínűbb, hogy a többi szférát is magával húzza, mintegy kikényszeríti az érintkezések megerősödését (Kovács–Váradai 1996). A kapcsolatok különböző formái hozzájárulnak ahhoz, hogy az emberek fogékonyabbak legyenek a „másik” ország társadalmi, kulturális sajátosságai, értékei iránt, segítik egymás jobb megismerését, a kölcsönös bizalom kialakulását.

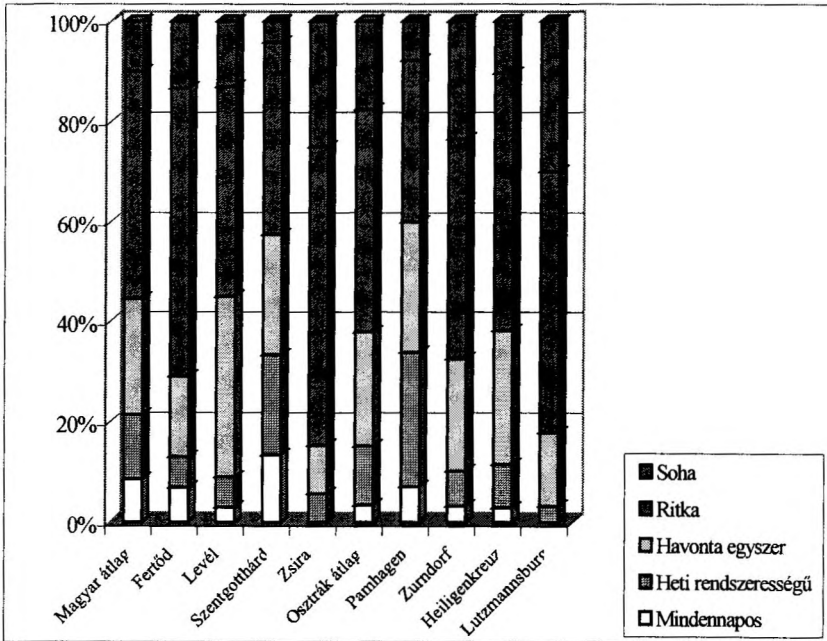
4.3. A kapcsolatok intenzitása

„A határzónában élők térbeli aktivitásának intenzitására és irányultságára az államhatár áteresztőképessége, az adott államok gazdasági, politikai, turisztikai attraktivitása alapvető hatást gyakorol.” (Kocsis–Wast–Walter 1992, 132)

Az osztrák–magyar határ két oldalán található szomszédos, illetve közeli települések lakossága közötti kapcsolatokat nem túlságosan intenzív viszony jellemzi. A határregió magyar oldalán élők közel negyede csupán havonta egyszer, fele viszont ennél is ritkábban teszi meg a szomszédba vezető utat (ez többnyire a kvalifikáltabb válaszadókra jellemző), tizedének pedig egyáltalán nincs kapcsolata a határ túloldalán lévő közeli településsel. Ez utóbbiak legnagyobb arányban a legfiatalabb és a legidősebb, illetve az alacsonyan képzettek köréből kerülnek ki. Gyakori kontaktussal a kérdőívet kitöltők ötöde rendelkezik, a heti vagy napi rendszerességű kapcsolatok elsősorban a fiatalabbakra jellemzők. Az ausztriai megkérdezettek 15%-ának van igazán intenzív (napi, heti) kontaktusa a szomszédos magyar településsel, közel ötödük viszont soha nem járt még ott. A nagyobb aktivitás elsősorban a férfiakra jellemző (4. ábra).

4. ábra

A határon túli szomszédos településsel való kapcsolat intenzitása (%)

Forrás: Kérdőívek 1998.

A határon túli szomszédos település felé irányuló legitenzívebb kapcsolatok Szentgotthárdra és Pamhagenre jellemzők: a megkérdezettek harmada naponta vagy hetente jár át Heiligenkreuzba, illetve Fertődre. Pamhagenben a legalacsonyabb azok aránya, akik soha nem jártak még a „szomszédban”. Ez utóbbiak aránya Lutzmannsburgban, Zsirán és Zurndorfban a legmagasabb. Zsira és Lutzmannsburg kedvezőtlen közlekedés-földrajzi helyzete (nincs határátkelő) okozza, hogy a lakosság kapcsolata nem túl gyakori az alig 1 km-re lévő községek között, e települések azok, amelyek lakossága életében egyáltalán nincsenek jelen a mindennapos interakciók.

Némi megszorítással (Heiligenkreuz) azt mondhatjuk, hogy azon települések lakossága, amelyek határátkelővel rendelkeznek, jár át gyakrabban a szomszédos országba. A határátkelő közelsége nemcsak a különböző kontaktusok kialakulásában meghatározó jelentőségű, hanem nagymértékben befolyásolja a lakosság aktivitásának intenzitását, kapcsolattartási gyakoriságát is.

5. A települések közötti együttműködés lehetőségei

A hatvanas évek második felétől mind osztrák, mind magyar részről konkrét kezdeményezések történtek a múltban kölcsönösen összefüggő, kapcsolataik révén egybetartozó határ menti térségek együttműködésének újraelestésére, kialakítására, azonban a két ország eltérő politikai berendezkedése, társadalmi és gazdasági viszonyai nem tették lehetővé a kapcsolatok érdemi kibontakozását (*Kőszegfalvi* 1992). Az elmúlt évtizedben bekövetkezett politikai enyhüléssel, majd a határnyitással, a szabad utazás lehetőségével nemcsak az egyes személyek közötti kapcsolatok újtárból hárultak el az akadályok, hanem megszűntek a települések, térségek közötti együttműködések akadályozó tényezők is.

A kétoldalú kapcsolatok kezdeményezése, ápolása a települési önkormányzatok, intézmények, civil szerveződések szintjére került, ez az a terep, ahol a kooperációk legváltozatosabb és leggazdagabb hálózata kialakulhat (*Kovács-Váradi* 1996).

A vizsgált határ menti települések szinte mindegyike rendelkezik határon átnyúló kapcsolattal, ezek elsősorban kulturális együttműködések (Zsira és Lutzmannsburg között – közös nyelvi tábor az általános iskolásoknak, Fertőd – a fertődi kertészeti és a mattersburgi középiskola közös közgazdaságtudományi képzése stb.), de van példa gazdasági, illetve infrastrukturális kapcsolatra is (Szentgotthárd–Heiligenkreuz Ipari Park stb.). E települési szintű kooperációk elsősorban hivatalos jellegűek, az intézmények, szervezetek, községek, városok önkormányzatai közötti együttműködések a lakosság felé általában csak kulturális vagy sport rendezvények formájában jelennek meg.

E programoknak, a közösen átélt élményeknek közösségre gyakorolt pozitív hatásai azonban rendkívül fontosak.

A határrégió vizsgált településeinek sajátosságai, már működő kapcsolatai nagymértékben meghatározzák azt, hogy a lakosság milyen területen tart lehetőségesnek határon átnyúló kooperációkat. A válaszok harmada azt tükrözi, hogy a magyar megkérdezettek jelentős része *kulturális és sport jellegű* együttműködésben gondolkodik, különböző közös rendezvények, cserekapcsolatok szervezését emelték ki. Az ezeken való részvétel a személyes kapcsolatok kialakítását is elősegíti. Hasonlóan magas azok aránya is, akik a *gazdaság területén* látnak együttműködési lehetőségeket (pl. határon átnyúló ipari park, közös vállalatok, illetve munkaerő, szellemi tőke kihasználása), ők legmagasabb arányban az önálló foglalkozásúak és a legfiatalabbak közül kerülnek ki. E tényezők mellett viszonylag alacsony arányban találhatunk olyan válaszokat, amelyek szerint *idegenforgalmi lehetőségekkel, vendéglátással* segíthetné a magyar fél a települési, térségi szintű kapcsolattartást (10. táblázat). E lehetőségre legmagasabb arányban a magasan kvalifikáltak gondoltak.

10. táblázat

Egy osztrák–magyar határ menti együttműködés lehetséges területei (%)

Kategória	Magyar átlag	Fertőd	Levél	Szent- gotthárd	Zsira
Kultúra (sport)	33,6	27,7	43,0	34,9	10,0
Gazdaság	32,5	21,5	20,4	45,5	22,5
Meglévő kapcsolatok ápolása	10,2	14,6	21,8	1,8	12,5
Idegenforgalom, turisztika	9,7	25,4	4,9	4,7	10,0
Infrastruktúra	4,4	0,8	0,7	3,6	35,0
Mezőgazdaság	3,7	3,8	7,7	1,8	2,5
Területfejlesztés	2,4	5,4	0,7	2,2	0,0
Egyéb	3,4	0,8	0,7	5,5	7,5
Összes	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0

Kategória	Osztrák átlag	Pam- hagen	Zurn- dorf	Heiligen- kreuz	Lutzmanns- burg
Kultúra (sport)	28,1	21,3	40,8	17,7	30,4
Gazdaság	36,0	24,3	32,5	67,7	21,5
Meglévő kapcsolatok ápolása	-	-	-	-	-
Idegenforgalom, turisztika	14,2	24,3	8,9	3,8	20,0
Infrastruktúra	12,0	10,3	12,1	7,7	17,8
Mezőgazdaság	7,0	18,4	3,2	-	-
Területfejlesztés	-	-	-	-	-
Egyéb	2,7	1,5	2,5	3,1	3,1
Összes	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0

Forrás: Kérdőívek 1998.

A határtérség ausztriai oldalán élők elsősorban *gazdasági*, másodsorban *kulturális területen* képzelnek el határon átnyúló együttműködéseket, de hangsúlyos az *idegenforgalmat* és az *infrastrukturális fejlesztéseket* említők aránya is (10. táblázat). A gazdasági jellegű kooperációs elképzelések mind magyar, mind osztrák oldalon megfigyelhető magas aránya mutatja, hogy sajátos gazdaságtörténeti helyzet alakult ki e régióban, a térség gazdaságának aktív egymásra épülésére kínálkozik lehetőség (Rechnitzer 1992).

A vizsgált települések eltérő helyzetéből adódóan lényeges különbségeket találunk az együttműködések lehetséges területeit illetően. Zsira és Lutzmannsburg speciális helyzetére utal, hogy e két településen a válaszadók jelentős része úgy látja, községük *infrastrukturális fejlesztéssel* járulhat hozzá a határ menti együttműködéshez. Legtöbben a kerékpáros–gyalogos *határátkelő* létesítésére, megnyitására gondoltak, melynek engedélyezésére a községek vezetői már évek óta törekednek, illetve ennek elérése a Zsira és Lutzmannsburg közötti együttműködés fontos célja. A közös határátkelő megkönnyítené a kapcsolattartást az egymástól alig 1 km távolságra lévő két település között.

A szentgotthárdi, a zurndorfi és a heiligenkreuzi válaszadók körében a legmagasabb a *gazdasági* kooperációkban gondolkodók aránya. Heiligenkreuzban – ahol kiemelkedő e területet dominanciája – és Szentgotthárdon elsősorban egy, már működő együttműködésre, a határon átnyúló ipari parkra gondoltak a megkérdezettek. Levélen és Zurndorfban a válaszok több mint harmada *kulturális jellegű* kooperációra vonatkozott, Szentgotthárdon, Lutzmannsburgban és Fertődön is magas e kategória aránya. Ez utóbbi településen az Esterházy-kastély, az abban rendezett programok, hangversenyek, kiállítások kulturális jelentősége mellett azok *idegenforgalmi vetületét* is hangsúlyozták a megkérdezettek. A turisztika, idegenforgalom, mint lehetséges határon átnyúló együttműködési forma Pamhagenben és Lutzmannsburgban is hangsúlyos. Mindkét településen elsősorban az érintetlen természeti környezet turisztikai hasznosításának lehetőségére gondoltak (pl. Fertő tavi Nemzeti Park, Írottkö Natur Park).

A lokális sajátosságoknak köszönhetően a határon átnyúló együttműködések sokféle formája jöhet létre, vagy jött már létre napjainkig az osztrák–magyar határ menti térségben. Ezeknek a kooperációknak közvetítő és mintaadó szerepe, jelentősége van, illetve lehet az ország többi területe felé (Kőszegfalvi 1992), így támogatásuk mindenképpen szükségeszerű.

6. Prológus

Az osztrák–magyar határ menti térség magyar oldalán a lakosság számára a határmentiség sajátos helyzete 1989 előtt elsősorban hátrányokat jelentett, az elzártság, az elszigeteltség, az állandó határőrizeti jelenlét, az igazoltatások stb. mind-mind megnehezítették az emberek életét. A nyugati határhoz való közeliség évtizedes hátránya a kilencvenes években többnyire előnnyé kovácsolódott.

A korábbi hátrányok helyett vannak azonban újabbak, amelyek a nyitott határ, a szabadabb mozgás következményeként jelentek meg (magas árak, közbiztonság romlása stb.).

A magyarországi változások a határ menti térség ausztriai oldalán is egyaránt jártak pozitív és negatív következményekkel, és – bár ott a lakosság negatívabban éli meg a határmentiséget, mint a magyarok – a határnyitás számukra is politikai és történelmi jelentőségű.

1989 előtt a határok zártsága nagymértékben akadályozta, gátolta a szabad mozgást, mind a magán jellegű, mind az intézményi vagy települési szintű kapcsolatok kialakítását, és ezáltal a határ túloldalának közvetlen megismerési lehetőségét is. A határnyitással azonban gyökeresen új helyzet állt elő. E történelmi esemény jelentőségét mutatja, hogy a határrégió lakóinak szomszédos országba irányuló kapcsolatainak többsége 1989 után alakult ki, így a határ túloldaláról alkotott kép ma már elsősorban személyes tapasztalatokon alapul. A megkérdezettek elsősorban *rokoni, baráti kapcsolataik ápolása* érdekében, illetve *vásárlási* céllal lépik át a határt, és leggyakrabban a szomszédos településeket, területeket keresik fel. A kapcsolatok meglétét és intenzitását – különösen magyar oldalon – nagymértékben befolyásolja az adott település közlekedés-földrajzi helyzete, határátkelőhöz való közelsége.

Az érintkezések különböző formái, a személyes jellegű kontaktusok, a kétoldalú együttműködéseknek köszönhető rendezvények, programok hozzájárulnak egymás jobb megismeréséhez, megértéséhez, a kölcsönös bizalom kialakulásához, és lehetőséget adnak a határázár következtében a képzeletünkben, a gondolkodásunkban kialakult sorompók eltávolítására.

Irodalom

- Abadziev, P. (1998) Die Grenzöffnung Tschechien/Österreich. Zur Frage der Neuentwicklung sozialer Interaktionen im grenznahen Raum am Beispiel der Bevölkerung von Hevlin und Laa/Thaya. – *GW-Unterricht*. 71. 37–46. p.
- Anschauer, W. (1995) *Auswirkungen der wirtschaftlichen und politischen Veränderung in Osteuropa auf der ungarisch-österreichischen und den ungarisch-rumänischen Grenzraum*. Postdam, Institut für Geographie und Geoökologie der Universität Postdam. 5–48. pp, 75–125. pp.
- Anschauer, W. (1995) Határon átnyúló magatartás és a határhelyzet tudatossága az osztrák–magyar határ térségében. – *Tér és Társadalom*. 3–4. 157–159. o.
- Döbrentey Gy. (1992) A sport és kulturális események hozzájárulása egymás jobb megértéséhez. *A határmenti együttműködés és az oktatás*. – Forray R.K.–Pribersky, A. (szerk.), Budapest, Oktatókutató Intézet. 91–93. o.
- Híves T. (1992) A határmenti térségek iskolázottsági és társadalmi szerkezete. *A határmenti együttműködés és az oktatás*. – Forray R.K.–Pribersky, A. (szerk.), Budapest, Oktatókutató Intézet. 102–105. o.

- Kocsis K.–Wast-Walter, D. (1992) A nyugat-pannon határvidéken élő magyar és osztrák nemzeti kisebbségek térbeli aktivitása. *A határ-menti együttműködés és az oktatás.* – Forray R.K.–Pribersky, A. (szerk.), Budapest, Oktatókutató Intézet. 132–134. o.
- Kovács K.–Váradi M.M. (1996) Karöltve. A regionális együttműködés esélyei a Bécs–Győr–Pozsony háromszögben. – *Műhely*. 3. 60–68. o.
- Kőszegfalvi Gy. (1992) A határmenti együttműködés lehetőségei, feltételei. *A határmenti együttműködés és az oktatás.* – Forray R.K.–Pribersky, A. (szerk.), Budapest, Oktatókutató Intézet. 109–113. o.
- Lendvay J. (1983) *Az osztrákok képe Sopron – 1983.* Budapest, Tömegkommunikációs Kutatóközpont. (belső anyag).
- Matheika M. (1992) A határmenti városok központi szerepkörének alakulása és az erre ható tényezők rövid elemzése. *A határmenti együttműködés és az oktatás.* – Forray R.K.–Pribersky, A. (szerk.), Budapest, Oktatókutató Intézet. 135–140. o.
- Rechnitzer J. (szerk.) (1990) *A nyitott határ.* Győr, MTA RKK Észak-dunántúli Osztály.
- Rechnitzer J. (1992) A határmenti régiók megújítási lehetőségeinek néhány forrása. *A határmenti együttműködés és az oktatás.* – Forray R.K.–Pribersky, A. (szerk.), Budapest, Oktatókutató Intézet. 119–125. o.

A HATÁR ÉS AZ EMBER – AZ OSZTRÁK–MAGYAR HATÁR MENTÉN ÉLŐK KÉPE A HATÁRRÓL ÉS A „MÁSİK OLDALRÓL”

HARDI TAMÁS

A Magyarország és Ausztria közötti mintegy 356 kilométernyi határszakasz, hasonlóan hazánk többi határához fiatal politikai képződmény. Egy olyan területet választ szét, amely valamikor Magyarország földrajzi értelemben vett periferiája volt, bár fejlett mezőgazdasággal, kertészeti kultúrával rendelkezett. A terület etnikailag sokszínű népessége érthető módon eltérő nemzetiségi identitástudattal rendelkezett, de földrajzi orientációját a magyar állami keretek határozták meg. Erre utal a Bécsben élő néprajztudós, Gaál Károly közlése is, miszerint a Burgenlandban élő idősök szóhasználatukban – a hetvenes–nyolcvanas években végzett kutatásai szerint – még mindig *kimennek* Bécsbe és *bemennek Sopronba*. Ez a két kifejezés is mutatja, hogy az emberek fejében az őket környező világról kialakult kép milyen lassan módosul, s elsősorban ismereteik bővülésével, tapasztalataikkal, utazásaikkal függ össze, de valódi változása szinte csak generációs léptékben mérhető. Ezeknek az idős embereknek az élete során nagyon sok olyan változás történt ezen a határvonalon, amely erőszakkal vagy anélkül oda igyekezett hatni – természetesen nem így megfogalmazva –, hogy ez a bizonyos tudati kép megváltozzon, s a szocialista világot a kapitalista világtól elválasztó fal a fejekben is felépüljön, rögzüljön, és erősödjék a „mi” és az „ők” megkülönböztetése.

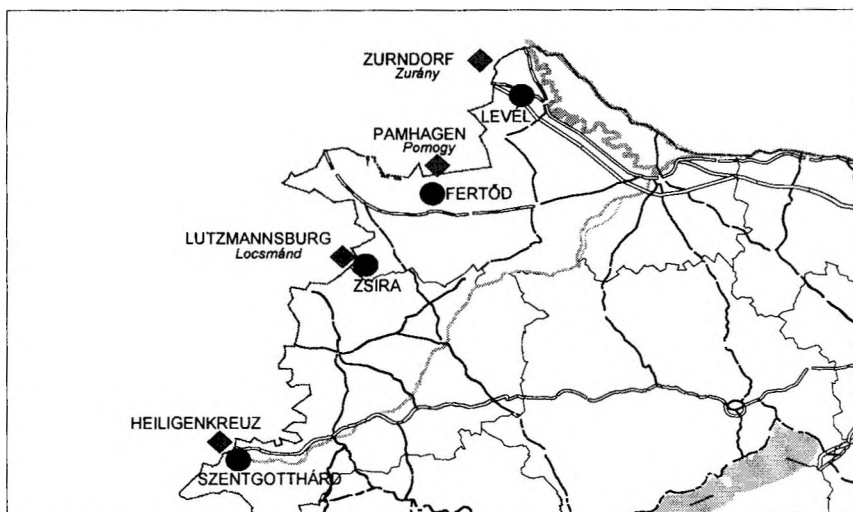
Munkánk¹ során azt vizsgáltuk, hogy mennyire épült ki ez a fal a határ mentén élők tudatában, illetve milyen mértékben bomlott le az elmúlt évtizedben, közeledett-e egymáshoz a tudati térben a két világ? Ez a közeledés az alapja a valós és sikeres határ menti együttműködéseknek, a „fal” tényleges lebontását jelentő rendszeres napi lakossági kapcsolatoknak. A terület népessége az eltérő nemzetiségek dacára is egységes keretek között, napi kapcsolatban élt együtt. Ezen lényegesen nem módosított a századunk elején meghúzott határ sem, amely átjárható volt, így a közvetlen kapcsolatok fennmaradhattak. A vasfüggöny létrejötte okozta, hogy mára két, alapvetően eltérő népcsoport él a határ két oldalán. Kérdésünkre a választ a határ történetének feldolgozása és a geográfia és pszichológia közös eszköztárát használó kognitív földrajz adhatja meg. Ennek érdekében

¹ A kutatás a Magyar Tudományos Akadémia Regionális Kutatások Központja Nyugat-magyarországi Tudományos Intézete és a bécsi Ost- und Südosteuropa-Institut közös projektje. Lásd még Nárai Márta „A határ mente, mint élettér” című tanulmányát (129–158. o.).

tanulmányunk első részében az osztrák–magyar határ történetét és közös intézményeit mutatjuk be, melyek elsőként élesztették újjá a régi kapcsolatokat, majd egy kísérlet következik a határ mentén élők válaszaiból megismerhető mentális térkép felrajzolására, melyet a lakossági beszélgetések tapasztalatai egészítenek ki. Mindezekhez a négy magyar és négy osztrák határ menti településen végzett (1. ábra) kérdőíves felmérés szolgáltatja az alapot, valamint a lakosság körében szervezett fókuszcsoport-beszélgetések.

1. ábra

A vizsgált négy magyar és négy osztrák település

Forrás: Saját szerkesztés.

1. A határ története

A magyar határ az első világháborúig a jelenlegitől nyugatabbra húzódott, a mai Burgenland nyugati határán. Ennek az elválasztó vonalnak a jelentősége természetesen lényegesen csökkent a dualista Ausztria–Magyarországon. A mai határvonal születése, mint közismert, a Trianonban 1920. június 4-én aláírt békeszerződéshez kötődik. Az aláírást megelőző tárgyalások során hosszabb ideig fel sem merült – ellentétben Magyarország többi határával – hogy Nyugat-Magyarország határa is megváltoztatásra kerüljön. 1918 júniusában jelentette be területi igényét az osztrák küldöttség a három magyarországi megyére, Vas,

Sopron és Moson megyére, azzal érvelve, hogy ezek a területek Bécs elsősorú élelmiszer szállítói. Az osztrák igény a három megye teljes területére vonatkozott, de a tárgyalásokon a wilsoni elvek értelmében csak azokat a területeket adták át, amelyek egyértelműen német ajkú többséggel rendelkeztek, s ez a kért területnek csak kisebb része, mintegy 3600 km² volt. Így a határmegvonások közül ez a szakasz sikerült a „legkíméletesebbre”, hiszen az átszatolt területeken a magyar lakosság aránya 1920-ban nem érte el a 10%-ot (Sozan 1982). Az aláírt békeszerződés ellenére a magyar fél vitatta a terület átadásának jogosságát. Az 1921. október 13-án kelt velencei jegyzőkönyv tisztázta a kérdést, s Ausztriának adta az odaítélt részeket, illetve Sopronban és környékén népszavazást rendelt el a hovatartozás eldöntésére, és közös magyar–osztrák határmegállapító bizottságot állított fel. A Sopronban, december 14-én és 16-án megtartott memorandum Magyarország javára dőlt el. 1922. január 1-jén került Burgenland osztrák közigazgatás alá, majd a határmegállapító bizottság munkája nyomán 1923. január 1-jén még kisebb határkiigazításokra került sor. Ezt azonban megelőzte a Népszövetség Tanácsának szeptemberi határozata, s ezt követően a két állam novemberi megállapodása.

Az új határral részben megszakadtak a természetes város–falú és falú–falú kapcsolatok, bár a közlekedést végső soron nem akadályozták, így a mindennapi átjárás, elsősorban mezőgazdasági munka céljából (ekkor ez mindkét irányban zajlott) természetes volt – ellentétben Magyarország többi határával, melyeket a Kis-Antant országai lezártak. A kapcsolatok mindennapiságát bizonyítja, hogy a két állam között egyezmény létezett a kettős tulajdonlásról, vagyis mindkét oldal lakosai birtokolhattak a másik országban földet, melyet természetesen meg is művelhettek (1948-ig). A határőrizet szigorodása az osztrák Anschluß időszakában (1938) következett be, mikor a határőrség szerepét a megszálló német csapatok vették át. A második világháború előtti és alatti határrevíziók nem érintették ezt a szakaszt, de a háborút követő 1947. évi békeszerződés közvetett hatással volt rá, mivel a szerződés értelmében Magyarországnak az 1920-ban Csehszlovákiának ítélt, majd az első bécsi döntéssel visszacsatolt területeket ismét át kellett adnia Csehszlovákiának, s ezen felül még négy Pozsony környéki falut. Ez a korrekció némileg lerövidítette az osztrák–magyar határt is.

A háborút követően részben a Honvéd Határőrség, majd az 1946-tól felálló Határőrség látta el a határ őrizetét. A koalíciós időszakban az átjárás lehetséges volt, létezett a kishatárforgalom, hasonlóan, mint a korábbi években. Az 1949. évi választások után megváltozott a határőrizet, a határ jelentősége is. A Szovjetunió kiközösítette Jugoszláviát „elhajló” viselkedése okán. A kirovokált ellenségkép nyomán fontossá vált a déli, majd a nyugati határ műszaki megerősítése is. Ekkor alakították ki a valóságban is a fultoni beszéd „vasfüggöny”-ét, vagyis az aknazárat. Ezt először a Honvédség telepítette le, majd a Határőrség kezelte

tovább, amely 1950-től beintegrálódott az Államvédelmi Hatóság (ÁVH) szervezeti keretei közé. Az ötvenes évek első felének műszaki zárja egy kerítésből, s annak magyarországi előterében, több sorban taposóaknákból, ezek előterében érintő aknákból állt. Ez utóbbiakat különösen veszélyes és kegyetlen fegyverként ismerik, mivel repeszeit 250 méteres körzetben szórja szét. A széles határövezetbe csak az ott lakók és az engedéllyel rendelkezők léphettek be. E nagyfokú szigor a politikai változásoknak köszönhetően 1956 nyarán engedett. Ekkor felszedték az aknamezőt, s a déli határainkon nem is rakták többet le. Nem így az osztrák határon. A forradalom után a hatalom ismét szükségesnek látta a „biztonságos” rendszer telepítését. Hiszen a korábbi intézkedésnek is köszönhető, hogy 1956 novemberében, decemberében a menekülők még átjuthattak a határon. 1957-től nyugati határunkon ismét megjelentek a taposóaknák, több sorban, sakkáblaszzerűen telepítve, szögesdrót-kerítések között. Ez az aknamező 1965-ig maradt a helyén, néhány helyen az évtized végéig, majd véglegesen megszüntették. Ekkor kezdték meg az elektromos jelzőrendszer (EJR) kiépítését, mely egészen 1989-ig használatban maradt. Ez a szovjet gyártmányú rendszer egy jelzőkerítésből és vadfogó kerítésekből, valamint híradó rendszerből állt (Teke 1991; 1999). Ha valaki – vagy gyakrabban valami – hozzáért a kerítéshez, akkor azt a helyszínen sziréna, az illetékes határőr őrsön egy érzékelő berendezés jelezte, mutatva, hogy a kerítés melyik szakaszán történt az esemény. Ekkor a kerítés és az államhatár közé járőröket küldtek, szakszóval „zárták a határt”, s elfogták vagy elszalasztották a határsértőt, avagy konstatálták a hamis riasztást, amit legtöbbször állatok okoztak. A berendezés működésének eredményét egy határszakaszon 1980 és 1989 között az 1. táblázat mutatja.

1. táblázat

*Az EJR működése során elfogott határsértők számának alakulása
1980 és 1989 között egy határszakaszon*

Évek	Rajka-, Márialiget-, Hegyeshalom-, Erzsébetpuszta-, Várbalog-, Róhrerföld-, Jánossomorja-, Hanság-villanytelep őrsök		
	EJR jelzés összesen	Határsértő elfogás EJR jelzésére	Összmozgás az őrsök működési területén
1980	842	14	30
1981	1055	13	29
1982	1218	13	41
1983	1712	12	38
1984	1543	11	27
1985	1426	10	15
1986	1741	6	59
1987	1375	17	62
1988	1536	16	158
1989 05. 02-ig	2157	171	2259

Forrás: Teke 1991.

A hatvanas évek közepétől és a hetvenes években az EJR kiépítése mellett megváltozott a viszony a határ mentén élő lakossággal is. Már nem védte aknazár a határvonalat, megszűnt a határövezet, csupán a két kilométer széles határsávba kellett engedély a belépéshez. Emiatt vált fontossá a lakossági jó kapcsolat kialakítása is: „A kerület és alegységei tartsanak szoros kapcsolatot a helyi párt-, KISZ-, állami és társadalmi szervezetek ... vezetőivel, ... nyújtsanak számukra segítséget: elemi csapások megelőzésében, ... stb.” (*A határőrség szerepe...* 1978, 68). 1964-ben jöttek létre a helyi együttműködő csoportok – önkéntes határőr csoportok, s 1966-tól a „határőr község” címet határ menti fekvéssel és önkéntes határőri munkával, meghatározott feltételek mellett lehetett megkapni. A kapcsolat kölcsönös előnyökkel járt. A helyi lakosok piros vagy zöld határsáv belépési engedélyt kaphattak, mellyel beléphettek a határsávba, vagyis a határ menti mintegy két kilométer széles területre. Ez főleg olyan falvaknál jelentett könnyebbséget, melyeknek határa ebbe a sávba tartozott, gyakran a kerítés és a határ között helyezkedett el, s így ennek az engedélynek a birtokában lehetőség nyílt rá, hogy a kerítésen kialakított ún. gazdasági kapukon belépve a földjeiket megműveljék. Másrészt ez az örízet a helyiek számára egyfajta biztonságot jelentett a köztörvényes bűnözőkkel szemben.

A határ különböző mértékű zártságát különbözőképpen élték meg a határ menti lakosok. Hosszú estéken át tartó csoportbeszélgetéseink tapasztalatai szerint² az 1989 előtti lezárt határ a különböző korosztályok szemében más-más jelentéssel bírt. A hatvan évnél idősebbek, akik felnőtként, vagy legalábbis fiatakként érték meg a liberálisabb határt, a korábban létező határátkelési lehetőségeket, részben bezártságként élték meg a határ lezárását. Az ő fejükben korszakolódtak leginkább a határozár különböző fokozatai, s a „műszaki zár” (ötvenes–hetvenes évek) és a „határsáv” (hetvenes–nyolcvanas évek, az aknazár eltávolítása után, az EJR működése idején) korszak mellett egyenrangú időszakként jelent meg a „német határörízet”, vagyis az osztrák Anschluß időszaka is. Közülük leginkább a levéli német nemzetiségi vezető emelkedik ki, aki a határozarat ténylegesen a személyes szabadsága korlátozásaként élte meg. A „műszaki zár” korát inkább a kellemetlen emlékek jellemzik (felrobbant jószágok, félelem a határ menti területektől), míg a „határsáv” korát már inkább a humoros anekdoták, az összekacsintó történet-mesélések színesítik, ahol az életet a határőr kiskatonák bevonulása, majd tapasztalt katonává válása ütemezte. De erre is inkább a humor, a kiskatonákkal való együttérzés a jellemző. A jelenlévők szinte mindegyikének volt „zöld” vagy „piros” „határsávja”, értsd határsáv belépési engedélye. A beszélgetésekben a

² A csoportbeszélgetéseket Levélen 1999. január 22-én, Szentgotthárdon 1999. február 26-án, Zsirán 1999. február 19-én, Fertődön 1999. március 12-én tartottuk. A résztvevők száma 12 és 30 között volt alkalmanként.

humor forrása elsősorban az újonc kiskatonák túlbuzgósága vagy ügyetlensége, a szomszéd oldallal történő – szóbeli – érintkezés, az átkiabálás tilalmának kijátszása volt („Tilos az államhatáron átbeszélni, tárgyakat átadni vagy átvenni, fényképezni, filmezni.” [40/1974. XI.1. MT rendelet]). Mindezekről ma már, mint távoli múltból beszéltek az emberek, de elhangzottak a „most már elmondhatom, talán nem lesz baj belőle” jellegű történetek is. A humor után szinte törvényszerűen előkerültek a keserű élmények is, amelyek láthatóan még ma is indulatot váltottak ki egyesekből, elsősorban a magánélet hatósági szabályozásával kapcsolatban (pl. a határsávban élő szülők meglátogatásához, az egyetlen engedélyezhető éjszaka eltöltéséhez külön engedély volt szükséges).

A pozitív vagy negatív indulatok az idősekre és a középkorúak egy részére voltak jellemzőek. A fiatalabb középgeneráció és a fiatal felnőttek részéről inkább a megszokottság volt a hangsúlyos. Ők természetesnek találták a határőrizettel kapcsolatos intézkedéseket, a bezártságot, hiszen abban nőttek fel. Többször elhangzott az a mondat, hogy „...ez csak ma tűnik furcsának, akkor természetes volt...”, a mai fiatalok akkor gyermekként a határőrizet tiltásait ugyanúgy játszották ki, mint bármely gyermek bármely más tilalmat. Nyilvánvaló, hogy ők már a „lágyabb” határőrizetet élték meg, az aknazárral már nem találkoztak. A választóvonal becslésünk szerint valahol a negyvenes korosztály elején lehet. Az ennél idősebbek azok, akik személyes élményből vagy a szülők révén „első kézből” ismerhetik a nyitott határt, majd szenvedtek a műszaki zárral kapcsolatos katonai tevékenységtől. A náluk fiatalabbak már a műszaki zár durvaságát nem élték meg, s a valamikori nyitott határ is csak távoli történelem volt a számukra.

Már a rendszerváltás előtt bekövetkeztek könnyítések a határátlépésben. 1987-ben a világtűtlevél bevezetése következtében kezdődött a „gorenje-korszak”, a határ mentén élők számára sok bosszúságot, egyúttal némi üzleti lehetőséget okozott mindkét oldalon, majd 1988-ban szervezték az első „határnyitásokat” – az egykori, lezárt átkelőhelyek alkalmankénti megnyitását. Ezek az alkalmak gesztusértékűek voltak mindkét fél számára. A rendszerváltás magával hozta az elektromos jelzőrendszer, a szögesdrótok lebontását, s a szigorú határőrizet több intézményének eltörlését: pl. határőr falvak, határsávengedélyek stb. A megváltozott világ új problémákat vetett fel a határ mentén. Az osztrák–magyar határ ismét fontos európai választóvonalá vált: Ausztria EU tagságával az EU külső határa lett. A korábbi zártsággal, periférikus helyzettel szemben mára ez a határszakasz az ország egyik legjobban fejlődő térségévé vált, főleg ha Magyarországot más keleti, északkeleti kimondottan hátrányos helyzetű határtérségeivel hasonlítjuk össze. A hazai összehasonlításban a határállomás sűrűség jó, s a gazdasági fejlődésnek köszönhetően a határon átnyúló kapcsolatok is fejlődésnek indultak. Ezek a kapcsolatok széleskörűek, hiszen igazi, széles spektrumú határ menti

együttműködés csak felfelé törekvő régiók között valósulhat meg, melyek új piacokat, új forrásokat, az infrastruktúrában új, szélesebb keresztmetszeteket keresnek. Kisebb mértékben ugyan, mint keleten, de a határmentiség árnyoldalai is jelen vannak. Az illegális migráció, a csempészés és a bűnözés megváltoztatta a határ menti emberek életét. A „felszabadulás” éveit követően ismét keresik az önkormányzatok a kapcsolatot a határőrséggel, hiszen személyes biztonságuk is erősebb határőrizeteket követel, a csempészek, menekültek veszélyeztetik a korábbi évek során megszokott biztonságot, ahogy beszélgetéseink egyik résztvevője mondta: „*Most is van, hogy járnak a határőrök, s ez biztonságot ad, mert volt idő, mikor annyi szedett-vedett ember járt itt a faluban, hogy félelmetes.*”

1.1. A hivatalos határ menti kapcsolatok alakulása

A jelenlegi osztrák–magyar határ egy valaha szervesen összetartozó területet vágott ketté a század elején. Megváltoztatta ezáltal a természetesen kialakult település-hálózatot, a burgenlandi területek komolyabb városi központ nélkül maradtak, míg a magyar városok vonzáskörzetük jelentős részét elvesztették. A lakossági kapcsolatok a kishatárforgalom révén ugyan még sokáig fennmaradhattak, de az ötvenes évektől kezdve a politikai problémák következtében ezek is megszűntek. A hatvanas évek közepéig mind a személyes, mind a hivatalos kapcsolatok mélyponton voltak, az elaknásított határ valóban két világot választott el. Egy egyezményre került sor 1956-ban, amely a határvizek rendezéséről, a partok tisztántartásáról szólt. Valójában a hatvanas évek közepén kezdődhettek meg a kölcsönös egyezmények előkészítései, amelyek már a határ menti lakosság mindennapi életére is hatással lehettek. Ezek a szerződések, illetve kapcsolatok a központosított irányítási rendszer lényegéből adódóan csak Budapesten keresztül, államközi tárgyalások formájában jöhettek létre, sőt az operatív tevékenység is csak diplomáciai közvetítéssel működhetett. 1964-ben Budapesten írták alá azt a szerződést – a szomszédos államok közül utolsóként – Ausztriával, amely az államhatárral kapcsolatos kérdéseket szabályozta (utak, vizek, földterületek használata, határjelek karbantartása), valamint rendelkezett egy „Határeseményeket Kivizsgáló Magyar–Osztrák Bizottság” felállításáról, mely ettől kezdve évente ülésezett, de a találkozásokról egymást csak diplomáciai úton értesíthették (Horváth 1987). A baráti és rokoni kapcsolatok természetesen tovább éltek, vagy legalább is számon tartották őket, de a hosszú idő alatt, miatt a magyar lakosság részére az utazási korlátozások érvényben voltak, ezek nagy része elhalt. A kölcsönös kapcsolatok felvétele a nyolcvanas években kezdődött, általában települési szinten, s igazán nagy lendületet a világtűlével bevezetésével kapott.

Ausztria periférikus területe, Burgenland magyar szemszögből mindenképpen fontos nyugati kapcsolatot jelentett, az együttműködésre való törekvés mindig ésszerű és reális igény volt. Ennek megvalósulására csak a nyolcvanas évek közepén kerülhetett sor, s a hivatalos kapcsolatok természetesen csak kormány szinten működhettek. Minisztertanácsi határozattal hozták létre 1985 októberében a Magyar–Osztrák Területrendezési és Tervezési Bizottságot (MOTTB). Az MOTTB célja az volt, hogy a közös határ menti területeken a partnerek informálják egymást a fejlesztési munkálatokról, tervekről, esetleg közös fejlesztéseket hajtsanak végre. Mindkét oldalról a miniszteriális résztvevők mellett jelen voltak a magyar megyék (Győr–Sopron, Vas és Zala) megyei tanácsának elnökei, és az osztrák tartományok (Burgenland, Alsó-Ausztria, Steiermark és Bécs) tartomány főnökei. A Bizottság háromszor ülésezett: 1986-ban, 1988-ban és 1993-ban). Az operatív feladatok ellátására létrehozták a Magyar–Osztrák Területrendezési és Tervezési Albizottságot (MOTTA), melyen belül nyolc munka-bizottság alakult.

A rendszerváltás után valósulhatott meg először olyan együttműködés, amelyben valóban csak az érdekelt felek, megyék, régiók vettek részt. Így 1992-ben megalakult a Magyar–Osztrák Határ menti Regionális Tanács, melynek tagjai Burgenland tartomány, Vas és Győr–Moson–Sopron megyék, valamint Szombathely, Győr és Sopron megyei jogú városok lettek. A Regionális Tanács tagjai hosszú előkészítés után 1998 őszén alakították meg a West/Nyugat Pannónia Eurégiót, melynek kezdetben Burgenland tartomány, Vas és Győr–Moson–Sopron megye lett a tagja, majd később Zala megye is csatlakozott.

Mióta Ausztria az EU tagja, az osztrák–magyar határ a Közösség külső határának számít, s mint ilyen, az INTERREG II program célterületévé vált. Az 1995 és 1999 között megvalósuló program és PHARE CBC program forrásai olyan fejlesztéseket szolgálnak a három Ausztriával határos megyében, amelyek a gazdasági és társadalmi kapcsolatok fejlesztését, az intézményrendszer átalakítását és összehangolását, közös érdekeket szolgálnak.

Mindezekből látható, hogy a hivatalos kapcsolatok sokat fejlődtek az elmúlt tíz év során, melynek szemmel látható eredményei a Szentgotthárdi közös Ipari Park, a Fertő–Hanság Nemzeti Park, több közös Naturpark, új határátkelőhelyek és sok más fejlesztés. Vajon hogyan látja ezt az együttműködést a határ két oldalának lakossága? Kérdőívünkben feltett kérdésre, miszerint a kérdezett lehetségesnek tart-e egy együttműködést Burgenland és Nyugat-Magyarország között, a magyar válaszadók több mint 90%-a válaszolt igennel, míg az osztrákoknál ugyanez az arány csupán 72,2% volt (2. táblázat).

2. táblázat

„Lehetségesnek tart-e Ön együttműködést Burgenland és Nyugat-Magyarország között?” kérdésre adott válaszok megoszlása (%)

	Igen	Nem
Magyar átlag	91,4	8,6
Osztrák átlag	72,2	27,8
Levél	94,0	6,0
Zurndorf	73,0	27,0
Fertőd	92,4	7,6
Pamhagen	72,8	27,2
Zsira	92,3	7,7
Lutzmannsburg	73,1	26,9
Szentgotthárd	89,7	10,3
Heiligenkreuz	69,9	30,1

Forrás: Kérdőívek 1998.

A következőkben tehát lássuk, hogy milyen kép alakult ki a határ mentén élőkben a határról és a másik oldalon élőkéről.

2. A határ mentén élők tudati képe a határról és a határ másik oldalán élőkéről

2.1. Mental Map

A körülöttünk lévő világról a tudatunkban képződő kép, a *mentális térkép* alapvető jellemzője, hogy az általunk jobban ismert, tehát elvileg a lakóhelyünkhöz közelebbi területekről pontosabb térkép alakul ki bennünk, míg attól távolodva egyre kevésbé részletes, mind gyakrabban hibás ez a térkép. Minél gyakrabban járunk egy területen, útvonalon, annál pontosabb képünk lesz róla. A távolabbi, nagyobb településeket általában kisebbnek, jellegtelenebbnek érezzük, helyzetüket a térben és egymáshoz viszonyítva sem tudjuk meghatározni pontosan. Ez az alapvető helyzet aztán később, ismereteink bővülésével módosul, lakóhelyünk változtatása, napi közlekedési rutinunk módosítja azt. Egy terület, vagy földrajzi hely jellemzésekor az ismertekhez kötődnek konkrét (kemény) jelzők, a kevésbé ismerteket általában csak sztereotípiákkal, puha jelzőkkel írjuk le.

A mental map jelentése egyrésztől egy kép, amely a tudatban létezik, és segít a térbeli tájékozódásban. Ez a kép létrejöhet úgy is, hogy valaki emlékszik egy már látott térképre, vagy születhet a valóságból leszűrt tapasztalatokból is. Gyakran, mint irányadó használatos a térben, de egyúttal segíti a memóriát abban is, hogy strukturálja és rendszerezze az ismereteket, hogy fantázia világot

állítson össze, vagy hogy egyszerű térképeket készítsünk. Persze tudjuk, hogy a legtöbb ember nem képzelel el mentális képekben a teret, amikor tájékozódik vagy útbaigazítást ad. A szó másik fő jelentésében egy fizikai eszközre utal, amely azt mutatja meg, hogyan érzékelik az emberek a helyeket. Ebben az esetben a szó azokat a térképeket foglalja magában, amelyeket a megkérdezett alanyok hely-preferenciái alapján rajzolunk, mint *Gould* és *White* (1984). Bizonyos esetekben az alanyok saját maguk rajzolhatják le kognitív vagy affektív képüket a környezetükről.

A mental map témájával a hazai szakirodalomban is többen foglalkoztak (pl. *Cséfalvy* [1994], *Kiss* [1996] stb.). Ezek a vizsgálatok általában egy városról vagy az országról kialakult mentális térképeket vizsgálják. Munkánk során most egy államhatár által megosztott területen próbálunk hasonló munkát folytatni, a rendelkezésre álló kérdőíves adatok alapján. A körülöttünk levő világ megismerését természetesen nemcsak a távolság befolyásolhatja, hanem bármilyen más korlátozó tényező. Ezért a mentális térkép vizsgálatánál különleges helynek számíthat egy határ vagy folyó, mely, mint az egységes teret szétválasztó elem, természetesen módosítja az emberek tudatában kialakult képet is. Vagyis egy határon, folyón, hegyen túli települést sokkal távolabbinak érzünk, mint azt, amelyik ugyanolyan távolságban van, de a mi oldalunkon. Ez a tudati távolság törvényszerűen módosul, ha a határ átjárhatóbbá válik, ha a folyón hidat építenek, de ennek a változásnak a mértéke és gyorsasága attól is függ, hogy az emberek mennyire hajlandók és képesek élni az új lehetőségekkel. Különösen érdekes lehet ez nyugati határunknál, amely alig egy évtizede még kimondottan zárt határ volt, az átlépést időben és térben is korlátozták a magyar lakosság számára, míg hasonló akadályok az osztrák polgárok előtt nem jelentkeztek, így a két csoport merőben más feltételek mellett ismerhette meg a másik oldalt. Sajnos a lezárt határ idején ilyen jellegű vizsgálat nem zajlott ezen a területen, valós összehasonlító adataink így nincsenek, csak következtethetünk arra, hogy mai felmérésünk eredményei hogyan módosulnának, ha azokat egy elképzelt, 10–15 évvel ezelőtti kérdőív alapján készítettük volna el. A lakossági fókuszcsoport beszélgetések segítettek rekonstruálni az egykori helyzetet.

A magyar és osztrák oldalon négy-négy településen folytatott lakossági kérdőíves felmérés a hagyományos metodikát követte: a megkérdezett feladata volt, hogy egy térkép alapján nevezzen meg a szomszédos országban olyan településeket, amelyeken már járt. Itt a válaszadók tetszés szerinti számú helyet nevezhettek meg. Egy másik kérdés a szomszédos tájak, települések jellemzését kérte, három-négy szóval, fogalommal. Ezt fotó-felismerés egészítette ki, melynek során három fotó közül kellett a megkérdezettnek kiválasztania a másik országban készült képet, s indokolnia választását. A konkrétan témánkat célzó kérdések mellett a kérdőív más kérdései is felhasználhatók voltak a munkában. Fel-

használtuk az Ausztriával/Magyarországgal kapcsolatos asszociatív kérdést („Ha Ausztriára/Magyarországra gondol, mi jut eszébe először?”), és a határátlépés gyakoriságára vonatkozó válaszokat.

A határ mentén élők másik oldalról alkotott képe más, mint az attól távolabb lakóké. A szomszédság, a határ másik oldala itt gyakrabban előkerül, mint beszédtema, sokkal inkább a mindennapokhoz tartozik, ellentétben az ország más vidékein élő emberekkel, akik számára a határhoz közeli kis ausztriai falvak, városok nem sokat mondanak. Ha az államhatár nem létezne, vagy feltétel nélkül, bárhol átjárható lenne, akkor az itt élők válaszaiból is hasonló mentális térkép rajzolódna ki, mint az ország belsejében, elsősorban a közlekedési lehetőségek, a környező települések funkciói, a mozgási irányok befolyásolnák azt. A határ jelenléte és az átlépési lehetőségek erősen deformálják a napi-heti mozgást: pl. bizonyos mozgási irányok lezárulnak, vagy az eltérő árszínvonal miatt bizonyos célokból távolabbi településeket is felkeresnek az emberek, melyeket átlagos (hazai) körülmények között nem látogatnának meg. Ugyanakkor a határ átlépésének élménye egészen más utazási élményt vált ki bennünk, mintha ugyanazt a távolságot belföldön tesszük meg: más részleteket veszünk észre a világból, más típusú asszociációk kötődnek egy helyhez stb.

A kérdőívre beérkezett válaszok között két dimenzióban is különbséget tehetünk. Egyrészt aszerint, hogy a válaszadó a határ melyik oldalán él, s aszerint, hogy a település hol helyezkedik el a határ mentén, konkrétan, hogy van-e a közelében határátkelőhely.

Először az országok szerinti eltéréseket vizsgáljuk. Mint már jeleztük, az osztrák polgárok számára egészen más lehetőségek adódtak a magyar területek megismerésére, mint a magyaroknak az osztrák területek felkeresésére. Bár a határátlépés mindig is a mi számunkra volt nehezebb anyagi vagy adminisztratív okok miatt, mégis a magyar válaszadók számoltak be nagyobb utazási gyakoriságról, ennek ellenére szegényesebb tapasztalatokról (kevesebb felkeresett, ismert hely) (3., 4. táblázat).

3. táblázat
Az átjárás gyakorisága

Gyakoriság %	Településnév									
	Levél Zurn- dorf	Fertőd	Pamha- gen	Zsira	Lutzmanns- burg	Szentgott- hárd	Heiligen- kreuz	Magyar átlag	Osztrák átlag	
Naponta	3,0	3,3	6,7	7,2	0,0	0,0	13,4	2,9	8,6	3,5
Hetente	6,0	7,0	5,8	26,7	5,8	3,3	19,9	8,7	12,8	11,7
Havonta	36,0	22,3	15,8	26,1	9,6	14,6	24,1	26,6	23,1	22,7
Ritkán	42,0	44,0	57,5	33,2	59,6	52,3	38,3	51,4	45,5	44,6
Soha	13,0	23,4	13,3	7,8	25,0	29,8	4,2	10,4	9,9	17,5

4. táblázat
A válaszadók által térképen megmutatott települések száma
és a válaszok jellemzői

	Válaszok száma	Egy válaszadóra jutó átlag (megnevezett települések száma)	Megnevezett településszám	Koncentrátság *
Levél	356	3,7	34	53,1
Zurndorf	592	3,1	31	60,0
Fertőd	502	4,3	21	50,8
Pamhagen	1097	6,3	36	35,4
Zsira	122	2,6	23	50,8
Lutzmannsburg	906	6,0	48	38,9
Szentgotthárd	542	2,1	36	37,6
Heiligenkreuz	559	3,3	39	60,0
Magyar átlag	380,5	2,9	-	48,0
Osztrák átlag	788,5	4,6	-	49,0

*=Az első három leggyakrabban megnevezett település aránya az összes válaszból.

Forrás: Kérdőívek 1998.

A válaszadók közül az osztrákok lényegesen több települést neveztek meg, mint a magyarok. Az előbbieket átlagosan 4,7, míg az utóbbiak 2,8 települést mutattak meg a térképen válaszadónként. A települések közül a Fertőd–Pamhagen páros érte el a legmagasabb értéket: Fertődön 4,33 település/válaszadó, míg Pamhagenben 6,33 település/válaszadó az eredmény. A két leggyengébb eredmény Szentgotthárdon (2,14) és Zurndorfban (3,14) született. Megvizsgáltuk a válaszok koncentrátságát, vagyis azt, hogy az első három legtöbb megnevezést kapott település hány százalékot tesz ki az összes válasz közül. A magyar oldalon három településnél hasonló, 50,8–53,1% jött ki, csupán Szentgotthárd lóg ki a sorból 37,6%-kal. Ausztriában ez az érték világosan elvált két-két településen. Míg Heiligenkreuzban és Zurndorfban magas, 60–60%, addig Pamhagenben és Lutzmannsburgban csak 35,4 illetve 38,9%. A legtöbb válaszadó a másik ország szomszédos területeit keresi fel, ismeri. A magyar válaszadók döntő többsége burgenlandi helyeket nevezett meg, s csak néhány esetben fordult elő más, távolabbi, általában ismert turista célpontok megnevezése, pl. Mariazell (4 eset) vagy Klagenfurt (1 eset), Innsbruck (1 eset). Sőt, belekeveredtek tartománynevek is, mint pl. Tirol (1 eset). Feltűnő, hogy Bécs említése ritka (23 eset) fővárosi súlyához és viszonylagos közelségéhez képest.

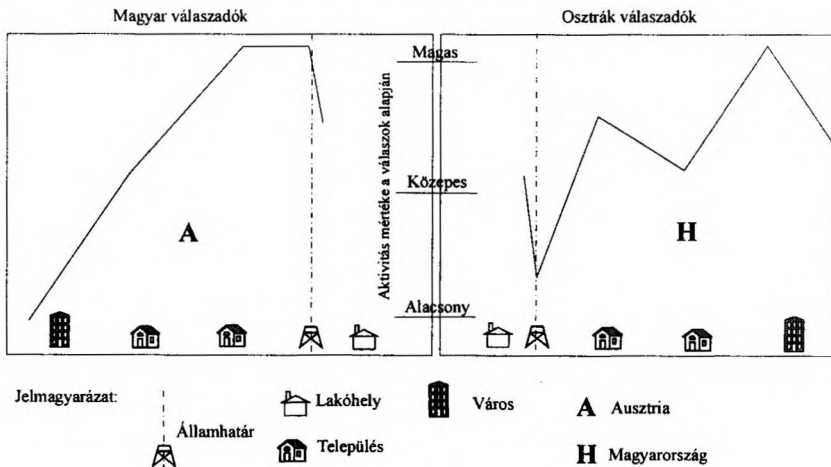
Magyar részről általában elmondható, hogy a földrajzilag legközelebb eső települések, általában a szomszéd települések említése – tehát látogatottsága, ismertsége – a legjellemzőbb, függetlenül azok nagyságától. Fertődön Pamhagen (113 eset), Zsirán Lutzmannsburg (33 eset), Szentgotthárdon Heiligenkreuz (89 eset), Levélen Nickelsdorf (82 eset). Nyilvánvaló, hogy e szomszéd települések

többsége egyben határátkelőhely is, így a kiutazóknak mindenképpen érinteniük kell. Érdekes Zsira esete. Itt, a többi településhez hasonlóan a térben legközelebbi ausztriai település a leginkább említett, annak ellenére, hogy munkánk idején nincs határátkelő a két település között (de a negyvenes évek végéig létezett), sőt a községek lakossága nagy, mintegy 40 kilométeres kerülővel érintkezhet egymással. Ezzel szemben a zsiraiak csak kis számban említették a feltehetően leggyakrabban használt határátkelőhely közeli településeket, úm. Liebing (1 eset) vagy Mannersdorf (9 eset) (8. ábra).

A magyar válaszokkal ellentétben az osztrák oldalon a megnevezések döntő többsége a határ közeli nagyobb városokra vonatkozott, melyek nagyobb jelentőséggel bírnak, mint a határátkelőhelyek. Így Heiligenkreuzban Szentgotthárd (162 eset), Lutzmannsburgban Kőszeg (135 eset) és Szombathely (109 eset), Pamhagenben Fertőd (152 eset), Sopron (119 eset) és Kapuvár (117 eset), Zurdorfban Mosonmagyaróvár (152 eset) (3., 5., 7., 9. ábra). Ezt a jellegzetességet tükrözik a szomszéd tájak, települések jellemzésére vonatkozó kérdésre adott válaszok is. Erre az osztrák válaszok zöme városnév vagy konkrét földrajzi hely volt. Ezzel szemben a magyarok nagyon ritkán említettek településnevet, a másik oldalt inkább sztereotípiákkal – tiszta, gondozott stb. –, valamint fokozott jelzőkkel – gazdagabb –, illetve idegenforgalmi prospektusokból ismert jellemzőkkel írták le. Ha sematikus szeretnénk felrajzolni a két terület lakosságának mozgásterét és ezen keresztül ismeretei szintjét stb. a határmenti területekről, s ehhez az előbb felvázolt ismertségi, aktivitási mutatókat használjuk, akkor az alábbi sémákat kapjuk:

2. ábra

A lakosok válaszokból kikövetkeztetett sematikus mozgási tere

Értékek: Magas: a válaszok több mint 40%-a vonatkozik ilyen jellegű településre, vagy az államhatárra; közepes: a válaszok 10–40%-a; alacsony: ennél kevesebb válasz.

Forrás: Kérdőívek 1998.

Az elemzésből következik, hogy a magyar lakosság szemléletében lényegesen nagyobb súllyal van jelen a határ s a határral érintkező terület, település, mint az osztrák emberekében, akik számára a határ zónája „kevésbé aktív” terület, inkább a relatíve távolabb lévő településeket ismerik, említik. Ezek a távolabbi települések a magyar válaszadók számára szintén fontosak, de másodlagosan. Vajon mi lehet ennek a kettősségnek és a korábban bemutatott eltéréseknek az oka?

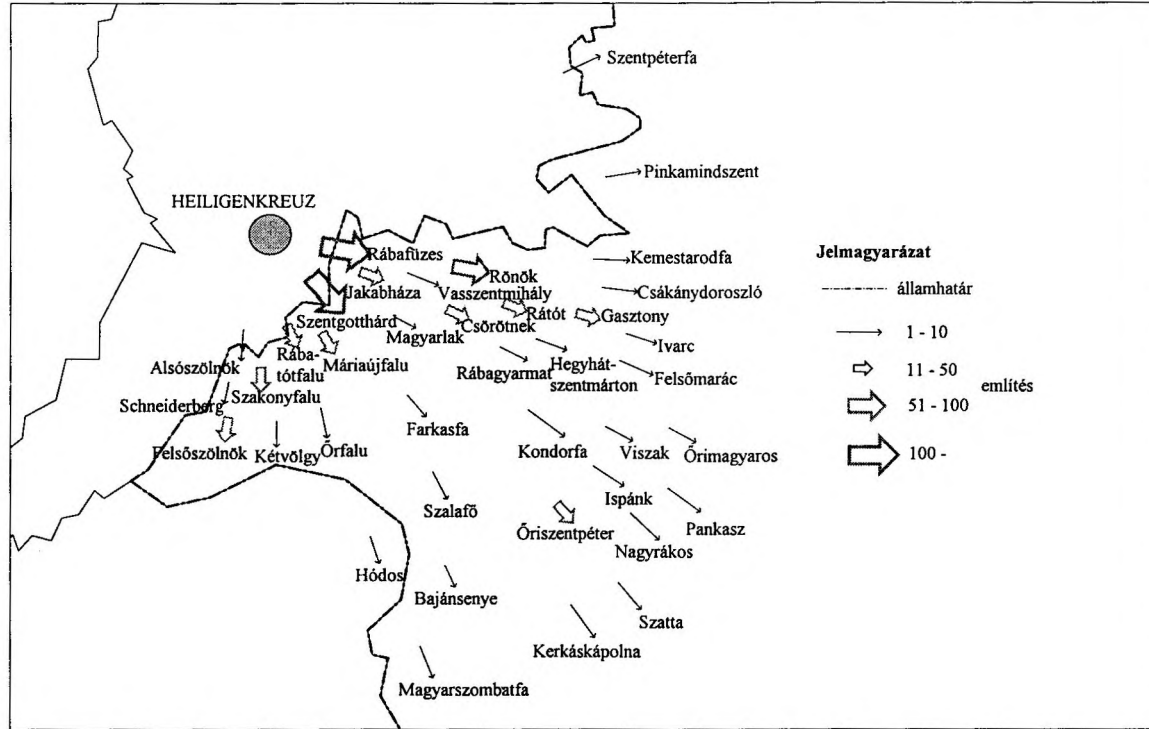
- Az utazási motivációk: az osztrák válaszadók jelentős részének a Magyarországgal kapcsolatos asszociatív kérdésre az első válasza a vásárlás volt (a válaszok harmada volt ebbe a kategóriába sorolható, míg a többi kétharmad 10 más kategória között oszlott meg). Ehhez ritkább utazási gyakoriság társul, s így általában a nagyobb településeket keresik fel. A magyarok motivációi elsősorban a munkavégzéshez, rokonlátogatáshoz köthetők, gyakoribb, néhol napi átjárással, s ez nyilván a közelebbi kis településeket (mezőgazdasági munka) preferálja.
- Településhálózat: a vizsgált magyar és osztrák települések közelében magyar oldalon vannak nagyobb városok, amelyek természetes centrumai lehetnek az osztrák oldal kisebb településekkel jellemezhető területeinek. Az osztrák oldal jelentősebb városai, úm. Wiener Neustadt, Eisenstadt az általunk vizsgált településektől messze esnek, így a magyarok válaszaiban csak marginálisan jelentek meg: tehát ismertek, de nem jelentkeznek nagy súllyal, míg a magyar városok (Szentgotthárd, Szombathely, Kőszeg, Mosonmagyaróvár, Sopron, sőt egy asszociatív kérdésben Győr is) az osztrákok szemében láthatóan nagy jelentőséggel bírnak.
- A határ erős jelenléte a magyar válaszadók tudatában. Ez egy nehezen megfogható, pszichikai ok, amely elsősorban a csoportbeszélgetések kapcsán igazolódott, ahol a beszélgetők között fontos és hosszantartó téma volt a korabeli határzár, a jelenlegi határátlépés szabadsága, s a csodálkozás a felett, hogy mások, mármint osztrákok és idegenek milyen „lazán” átlépi a határt, gyakran engedély nélkül, mintha ott sem volna. Ugyanezt bizonyítja az is, hogy a kérdőívben a válaszadók a határ melletti élet legfontosabb előnyének azt tartották, hogy bármikor átléphetik a határt. Bár a határ zártsága már több mint egy évtizede oldódott, manapság elsősorban a lakosság anyagi lehetőségei azok, amelyek új kerítést húznak a határ túloldalán levő világ előtt, s látható, hogy a határ átlépésének ténye még mindig nagyon fontos az emberek szemében, s ezzel megnő a határátlépő pontok, települések – a kapuk – jelentősége is a tudatunkban. Ezzel szemben az osztrák állampolgárok számára a határ korábban sem, most sem támaszt sem adminisztratív, sem anyagi korlátokat.

Ha az előző görbét szeretnénk felrajzolni az 1989 előtti állapotokra, részben más eredményt kapnánk. Ezt rekonstruálni elsősorban a lefolytatott csoportbeszélgetések alapján lehetséges. Az osztrák lakosok utazási motivációi hasonlóak voltak a mostanihoz, melyet a nagyobb árkülönbség pozitívan, a rosszabb kínálat negatívan befolyásolt, végső soron a görbe hasonló a jelenlegihez. Ezzel szemben a magyar oldalon az utazási korlátozások miatt elsősorban a határátlépő helyek (hasonlóan a jelenlegi állapothoz), s a távolabbi turisztikai célpontok lehettek a dominánsak tudati térképünkön. E tekintetben 1989 előtt nem lehetett akkora a különbség az ország belsejében és a határ mentén élők között, mint ma, hiszen az adminisztratív korlátok ugyanúgy érvényesek voltak mindenkire. Aki ezen a területen élt, az sem utazhatott más feltételekkel, s így információi sem lehettek mások. Egy, a határ menti lakosság által napjainkban gyakran emlegetett, jól ismert és gyakran látogatott kis burgenlandi település talán rá sem kerülne erre a korábbi térképre, hiszen a ritkán adódó utazási alkalmak, s csekély valutakeret miatt mindenki inkább a jelentősebb célpontokat kereste fel. (Nyilván az ország más területein élők számára ma is így jelenik meg Ausztria, a határig megteendő nagyobb távolság miatt.) Tulajdonképpen máig az akkor megismert sztereotípiákkal jellemzik Ausztriát a megkérdezettek: relatív jólét, táj szépsége, építészeti különbségek stb., kevésbé a mindennapi élet konkrétumaival.

Eddig az országok szerinti különbséggel foglalkoztunk, de fontos befolyásoló tényező az is, hogy a megkérdezettek lakóhelye hol helyezkedik el a határ mentén. Itt elsősorban a határátkelőkhöz viszonyított helyzet, a közlekedési hálózat jellegzetességei és a településnagyság bírtak jelentőséggel, s ezek a földrajzi jellemzők nem csupán a felkeresett települések számára és elhelyezkedésére voltak hatással, hanem a határ menti élet más aspektusainak megítélésére is. A négy településpárt eszerint vizsgálva külön jellegzetességekkel bírnak a nagy nemzetközi határátkelő, illetve szállítási útvonal mellett elhelyezkedők. A másik két településpár közül az egyik távol van határátkelőktől (Lutzmannsburg és Zsira), míg Fertőd és Pamhagen között helyi jelentőségű, új átkelő működik.

Elsősorban az osztrák oldalon, de sok szempontból, ha nem is olyan markánsan, a magyar oldalon is elkülönülnek a két nagy határátkelő mentén elhelyezkedő települések, Heiligenkreuz és Szentgotthárd (3., 4. ábra), valamint Zurndorf és Levél (5., 6. ábra). Elsősorban a két osztrák településen adott válaszoknál feltűnő, hogy a megnevezett településeknél nagyfokú a koncentrálttság, vagyis az első három leggyakrabban említett település tette ki a válaszok 60%-át. A magyar oldalon Levélen a legmagasabb ez az arány, viszont Szentgotthárdon a négy település közül a legkisebb, tehát éppen ellenkezően, mint osztrák szomszédjánál. Ezekben a településeken (Levél kivételével) nevezték meg a legkevesebb felkeresett és ismert települést. A felmért települések közül érdekes módon a legjobb forgalmi helyzetben lévők árultak el legkevesebb ismeretet a másik oldalról.

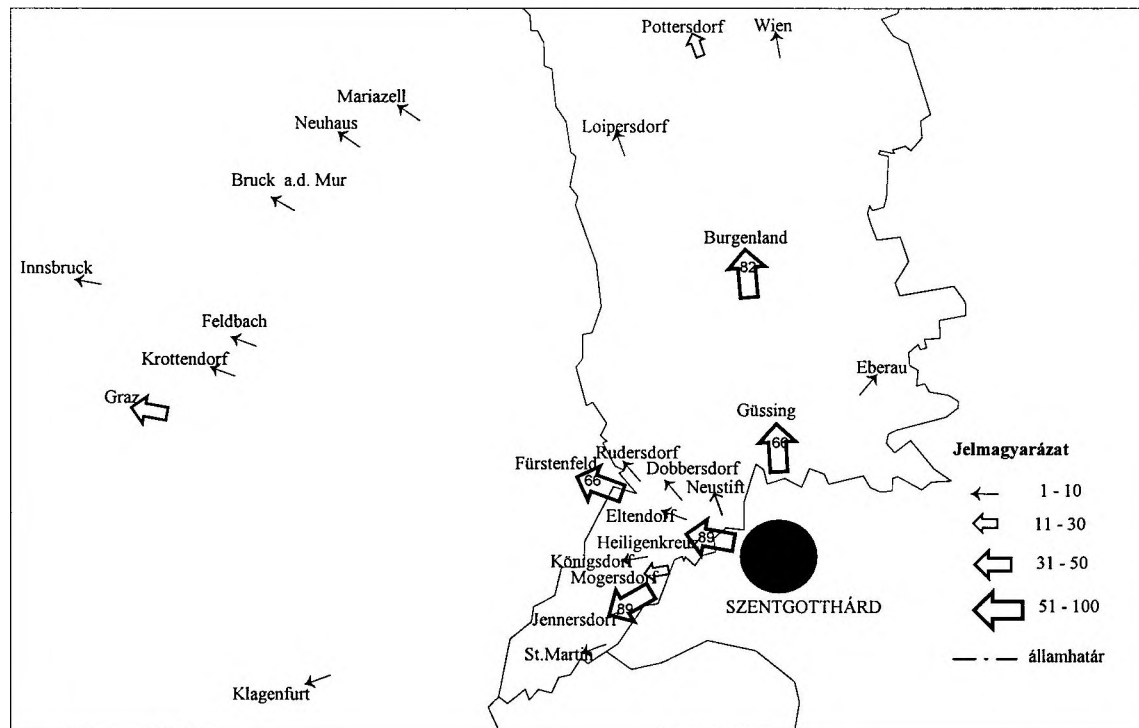
3. ábra
A Heiligenkreuzban megnevezett települések

Forrás: Kérdőívek 1998.

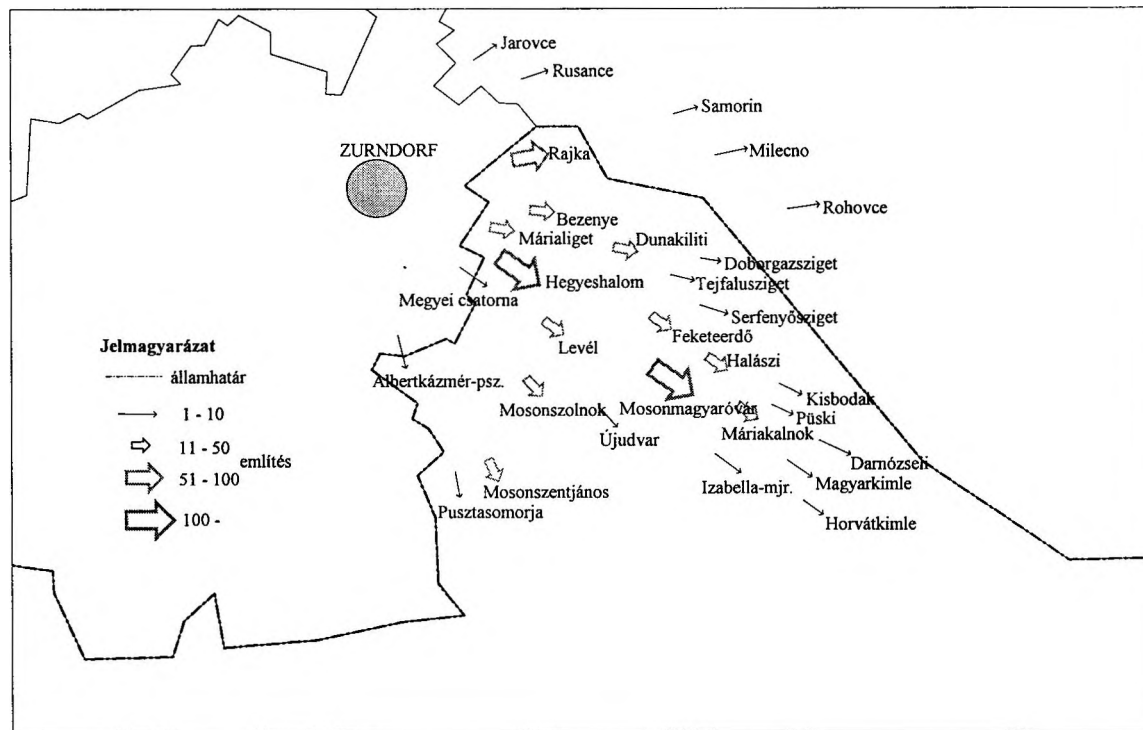
4. ábra

A Szentgotthárdon megnevezett települések

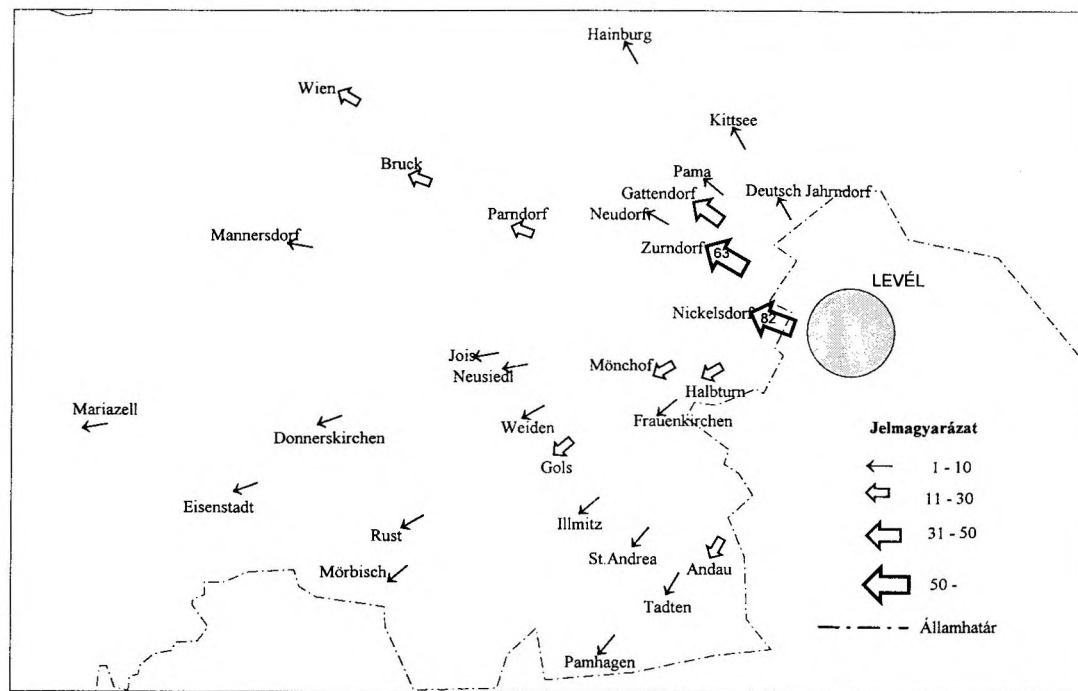
Forrás: Kérdőívek 1998.

5. ábra
A Zurdorfban megnevezett települések

Forrás: Kérdőívek 1998.

6. ábra
A Levélen megnevezett települések

Forrás: Kérdőívek 1998.

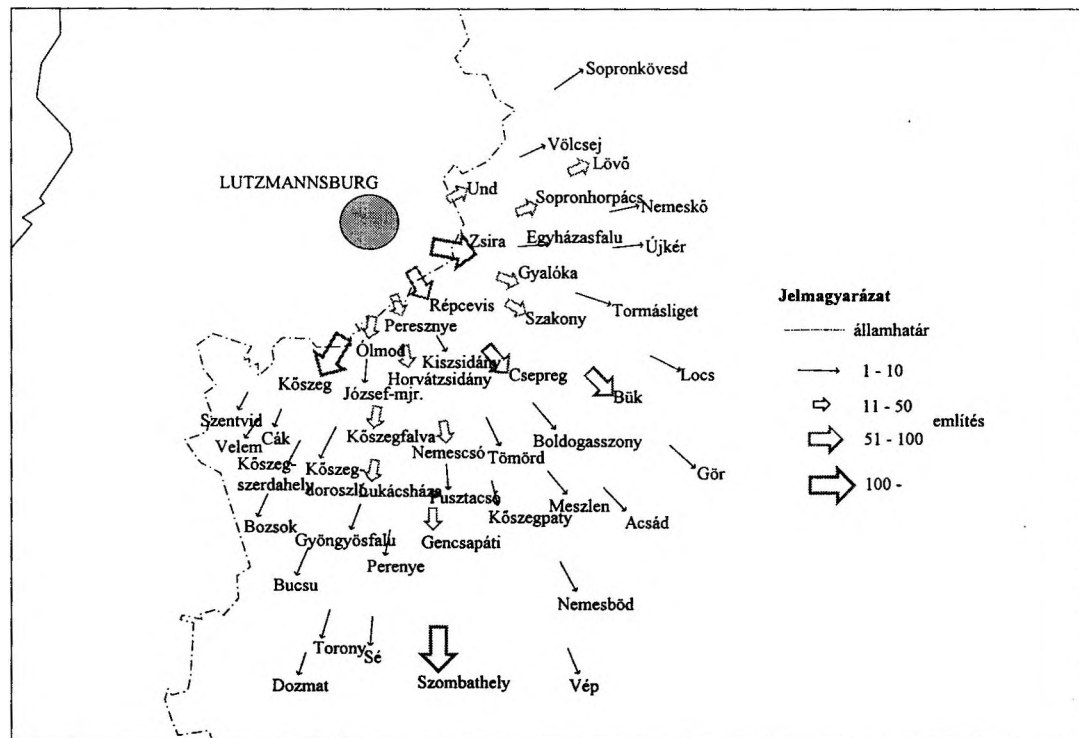
Néhány település meglehetősen gyakori felkeresése a jellemző (3., 4. táblázat). Nyilván a közelség, a gyakran felkeresett települések felé szolgáló jobb összeköttetés az elsőrendű ok. A nagyobb gyakorisággal, gyakran naponta átjárók nyilván kevesebb helységet keresnek fel, mint a ritkábban, kirándulási és amellett vásárlási céllal indulók (lásd. Lutzmannsburg esetét).

A másik két településpár közül Lutzmannsburg és Zsira helyzete különleges (7., 8. ábra). Mindkettő viszonylag elzárt település, közvetlen közelükben határátkelő nem található. A két település a határzár előtt élénk kapcsolatokat ápoltt egymással, s sok új kapcsolat épült ki a nyolcvanas évek végétől is. Zsirán a kérdőívre adott válaszokból egyértelműen kiolvasható, hogy a másik oldalról alkotott képet elsősorban a hagyományos kapcsolatok alakították. Legdominánsabban Lutzmannsburg (Locsmánd) és Oberpullendorf (Felsőpulya) jelenik meg a válaszokban. Burgenlandnak ezzel a kis szegletével a helybeliek mindennapjaik során is találkoztak, részben a korábbi kapcsolatok révén, részben a jelenlegi rendszeres iskolai és kulturális cserék révén, de valamennyire még a lezárt határ idején is része volt mindennapjaiknak, hiszen még „a templomtorony is odalátszott”, és a határon át is nyílt néha mód beszélgetésre. Napjainkban a falu lakosságában nagy az idős korúak aránya, s ez nyilván az utazási kedvet is negatívan befolyásolja. A megkérdezettek 60%-a egy hónapnál ritkábban, 25%-a soha nem jár ki Ausztriába. A Zsirán megnevezett 21 osztrák település közül a legtávolabbi Eisenstadt. A lutzmannsburgiak kevésbé „hűségesek” Zsirához. Bár a többség (67%) itt is csak havonta egyszer, vagy ennél ritkábban látogat Magyarországra, sőt közel 30%-uk soha sem. Az idelátogatók elsőként a városokat Kőszeget (135 eset), Szombathelyt (109 eset) nevezik meg, s csak harmadikként Zsirát (108 eset). Viszont ha hozzávesszük, hogy az osztrák települések közül itt nevezték meg a legtöbb magyar helységet (48 falut és várost), s ennyi település között kapja a harmadik helyet a kis Győr-Moson-Sopron megyei község, akkor nyilvánvaló, hogy a lutzmannsburgiak számára is fontos hely Zsira, még ha a bevásárlás, a kirándulás és gyógyfürdőzés részben háttérbe is szorítja.

Más a helyzet Fertőd és Pamhagen esetében (9., 10. ábra). A két település között a rendszerváltás után határátkelő nyílt. A kis, helyi jelentőségű átkelő a környék lakosságát szolgálja. Osztrák oldalon a közelben nagyobb város nem található, így a magyarországi környező városok (pl. Sopron) könnyebben elérhetők az átkelő segítségével, mint a hasonló osztrák centrumok. A pamhageni lakosok hasonlóan nagy utazási aktivitást mutatnak, mint a nagy átkelők mellett élők, de azoknál lényegesen több magyarországi települést keresnek fel.

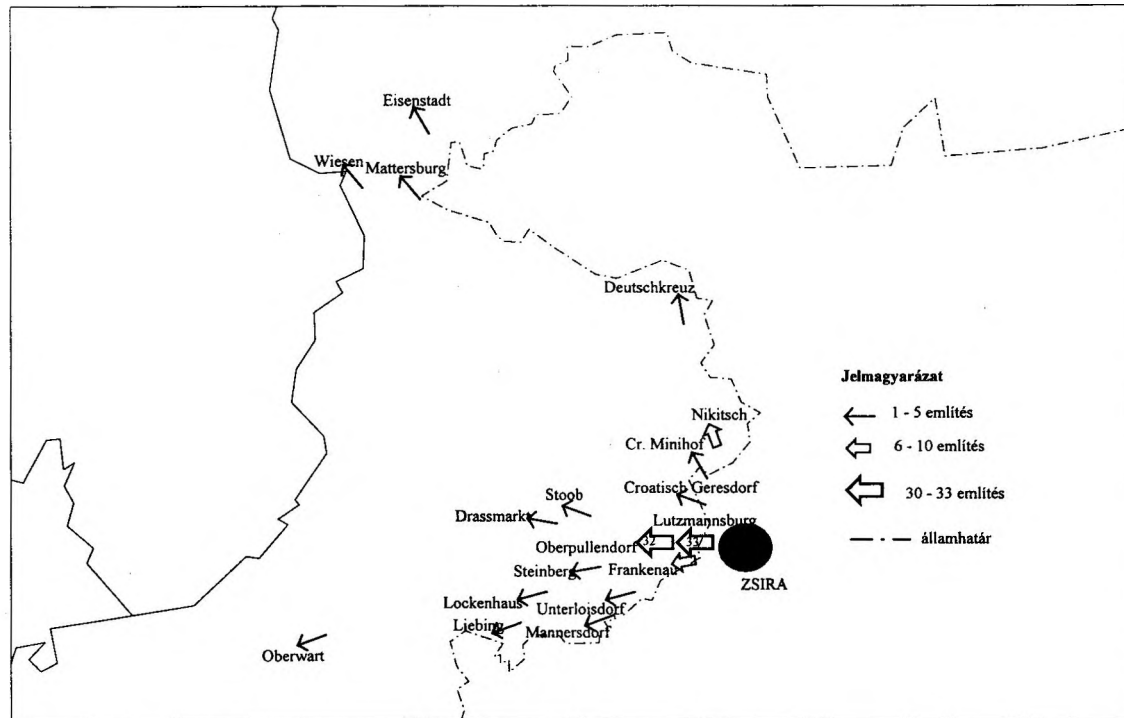
A pamhageni válaszadók átlagosan 6,33 települést neveztek meg Magyarországon, s a koncentráció itt a legkisebb a négy osztrák településen adott válaszok közül (35,4%). Ezzel szemben a fertődiek nevezték meg a legkevesebb osztrák települést (21) a magyar válaszadók közül.

7. ábra
A Lutzmannsburgban megnevezett települések

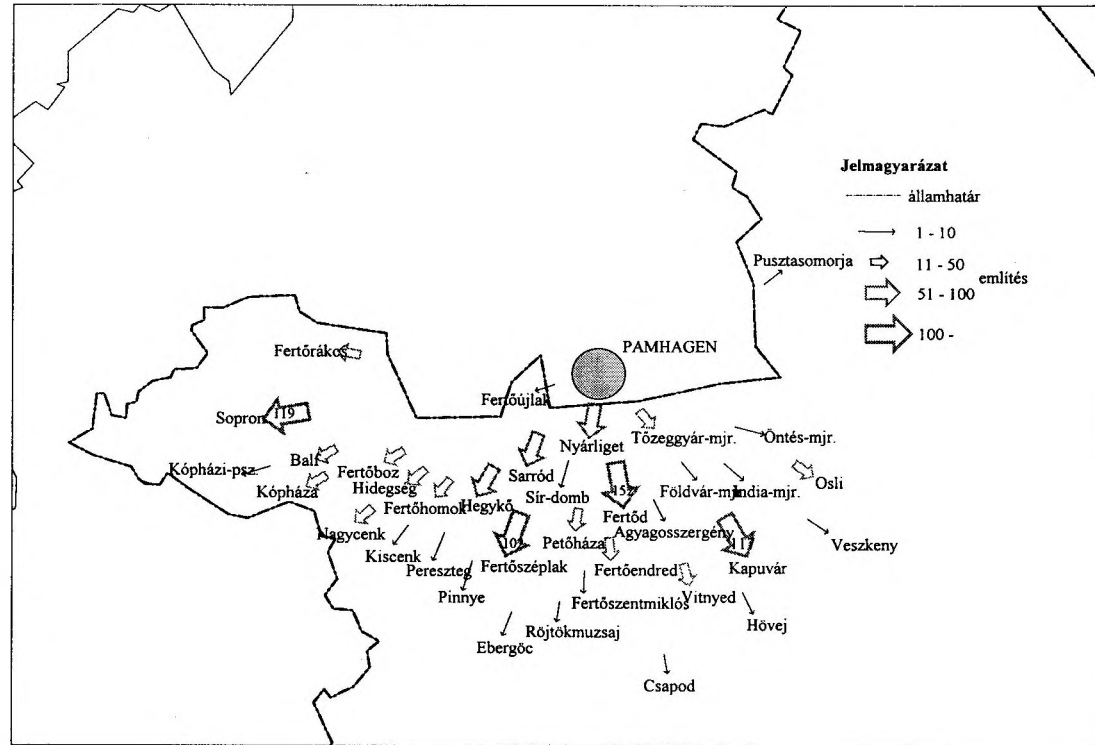
Forrás: Kérdőívek 1998.

8. ábra
A Zsirán megnevezett települések

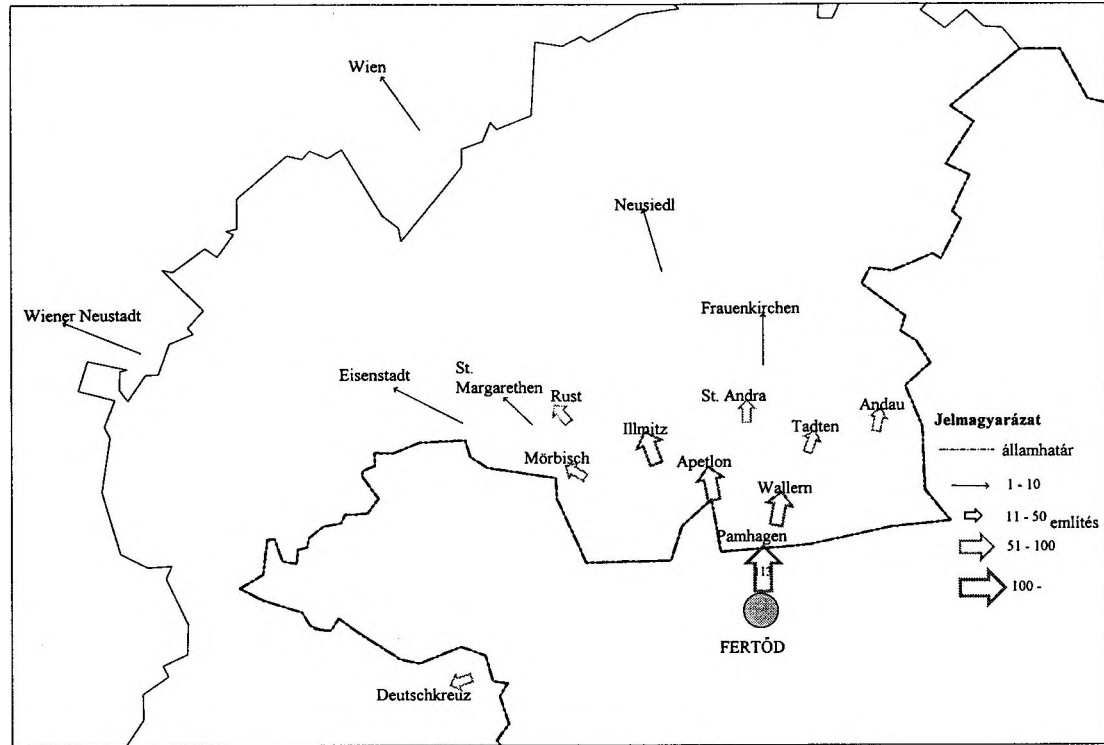
Forrás: Kérdőívek 1998.

9. ábra
A Pamhagenben megnevezett települések

Forrás: Kérdőívek 1998.

10. ábra
A Fertődön megnevezett települések

Forrás: Kérdőívek 1998.

Néhány határhoz közeli helységen kívül csak elvétve történt más település említése. Ennek az lehet az oka, hogy a másik oldalon kifejezett utazási célpont nincs, de ugyanakkor a válaszok fő iránya Fertőd–Pamhagen határátkelőhelyen keresztül vezet, míg más irányokba, más közeli átkelők felé eső települések neve csak kis számban fordult elő. (Elsősorban a szintén új fertőrákosi átkelőn elérhető Mörbisch és Rust, s kisebb részben a Sopronon át megközelíthető Eisenstadt.) Az újonnan nyílt, helyi jelentőségű határátkelőhely tehát nagy jelentőséggel bír mindkét település életében, s feltehetőleg gyökeresen megváltoztatta az utazási szokásokat, a fertődiekét és a pamhageni és környéki lakosokét is, új lehetőségeket nyújtva, bár a határállomás megnyitása ellen a pamhageni lakosság élesen tiltakozott annak idején.

Összefoglalva elmondható, hogy a különböző motivációk, anyagi lehetőségek, az eltérő településhálózat és a történelmi–kulturális megalapozottságú határszemlélet más-más képet alakít ki fejünkben a határtérségről, attól függően, hogy a határ melyik oldalán élünk. Ezt a képet tovább színezik más földrajzi adottságok, a nagy közlekedési tengelyek és határátkelőhelyek megléte vagy hiánya. Érdekes tapasztalat, hogy a másik oldal ismertsége, elfogadottsága kevésbé függ az utazások, az átjárás gyakoriságától, sokkal inkább az utazási motivációk sokféleségétől, a másik oldalon végzett tevékenységtől (lásd. Lutzmannsburg: bevásárlás, fürdés, kulturális kapcsolatok, kirándulás; Pamhagen: bevásárlás, kultúra, házvásárlás stb.). A pusztán egy célú átjárás lényegesen kevesebb kapcsolatot, ismeretet szül. Láthatóvá vált, hogy hogyan változtatta meg egy kisebb régió életét (Fertőd–Pamhagen) egy kis határátkelőhely nyitása, s ezen keresztül a határ menti kapcsolatok lehetőségét is. Szerepe így fontosabb lehet a mellette élők számára, mint a nagy átkelők mellett élők esetében, akiknél a nagy közlekedési tengelyek negatív hatásai is fokozottan jelentkeznek.

2.2. A „mi” és „ők” definiálásának változása – a csoportbeszélgetések tapasztalatai

Ennek a kérdésnek a megválaszolása tulajdonképpen az identitástudat erősségére világít rá. Önmagunkat különböző, területi, települési, nemzetiségi, nemzeti stb. identitások rétegeivel vesszük körül. Ezeknek a rétegeknek a sorrendje, hierarchiája változhat, részint az időben, másrészt aszerint, hogy kivel, mivel szemben határozzuk meg önmagunkat. A sorrend változása gyakori jelenség, de egy-egy réteg eltűnése vagy kicserélődése ritkább, pl. a nemzeti identitástudat megváltozása. Korábban, ha ezen a nyugati határterületen valaki valamely népességcsoporthoz való tartozását akarta kifejezni, akkor a nemzetiségi, települési–térsgégi identitás került előtérbe. A határ elválasztó szerepe következtében

mára ezek hátrébb szorultak, s a nemzeti identitás lett a domináns. Gyakran a magyarországi magyar a másik oldalon élő magyar nemzetiségű embert is osztráknak nevezi – összekeverve, összeolvastva a nemzetiségi és nemzeti hovatartozást –, s ez érvényes más, határ által szétválasztott nemzetiségre is. A nemzeti hovatartozás ürügyén az egyén nem vállalja a nemzetiségi összetartozást sem (természetesen ez az adott szituációtól is függ). Persze ez a felcserélődés az identitások sorrendjében, a „mi” és „ők” nemzeti hovatartozás szerinti definiálása egy központosított (ebben az esetben szocialista) állam számára hasznos, s így támogatandó.

A korábban azonos területi (vasi, őri-őrségi stb.), bár különböző nemzetiségi identitástudattal rendelkező népességet évtizedeken keresztül választotta el egymástól egy erős határ, mely a propagandával együtt súlykolta a túlsó oldal máságát. Korábban elsősorban falvanként és nemzetiségenként különböztették meg egymást az emberek: horvát, német, magyar – s ez volt a lényeges, de emellett a nemzeti identitástudat magyar volt (lásd. a soproni népszavazást 1921-ben). Ma két kategória az elsőrendű: az osztrák és magyar, melyek nem nemzetiséget, hanem nemzeti identitástudatot fejeznek ki, s állampolgárság szerint differenciálnak.

A határ két oldalán élő két csoport közötti tudati távolság megnyilvánul abban, hogy milyen differenciáló tényezőkkel különböztetik meg önmagukat és a másik csoportot. A négy településen folytatott csoportbeszélgetéseink központi célja volt, hogy ezeket a „mi” és „ők” viszonyokat tisztán lássuk. Ezeknek a differenciáló motívumoknak az erőssége függ azoktól az ismeretektől, amelyekre egymásról a csoportok szert tehetnek, a csoportjellemzőktől (vallás, nyelv, gazdasági helyzet, kultúra), a saját csoport homogenitásától, illetve attól, hogy a két csoport versenyben áll-e egymással, vagy közös céljaik vannak.

- A rendszerváltás előtt egymás megismerésének valós akadályja volt a határ. „Egy másik világ” volt a kerítés túloldalán. A magyar oldal utazási korlátozásai miatt csak szerény mértékű személyes kapcsolatok alakulhattak ki, s amelyek kialakultak, azok is döntő részben itthon, az ide érkező osztrák turisták révén, másrészt a hivatalosan szervezett iskolai, községi kapcsolatok révén születtek. Mindez egy meglehetősen illuzórikus képet alakított ki a nyugati világról az itteni emberekben. Egy turista természetes módon jobb életszínvonalat reprezentál, mint az otthoni valós élete (szabad költés, felszabadultabb viselkedés stb.), s a cserekapcsolatok során kiérkező magyar vendégeket a vendéglátók „*tejben-vajban fűrösztötték*” – ahogy egy szentgottvárdi szervező mesélte. A határnyitás után mindezek miatt szinte sokként élte meg a magyar lakosság a valós tényeket: „*Azt gondoltuk, hogy ők is velünk örülnek, hogy itt olyan politikai változások történnek, hogy egy szabad ország fejlődése kezdődik. De rájöttem, hogy ez a demokrácia ennél sokkal*

bonyolultabb, s ők kezdték a saját értékeiket féltetni. Mikor '90. május 26-án megnyílt a határ [ti. az új határállomás], illetve a hidat elhelyeztük, s először jöttek ők minket meglátogatni, a rendőrség még bizonyos információs csatornákon hozzánk is eljuttatta, hogy a hídkorlátokhoz akarják láncolni magukat a [az osztrák] zöldek, hogy ne jöjjön ide senki idegen emberfia. Nem voltak túl jó véleménnyel rólunk, s azt gondolták, hogy ez civilizálatlan, más világ. Erről nem írtak az újságok, s nem túl sokan tudnak...". A határnyitás óta felélenkültek a kapcsolatok, s egymásról, egymás életéről sokkal realisabb kép alakult ki

- A különbözőség megélése függ a megfigyelhető különbségek számától, csoportjellemzőktől – nyelv, vallás, gazdasági helyzet és kultúra. A vallás kivételével szinte mindegyik tényező eltérése körvonalazódott a beszélgetések során. A kulturális különbségek és a gazdasági lehetőségekben rejlő különbségek fogalmazódtak meg a legerősebben. A nyelvi nehézségek át-hidalására van meg leginkább az akarat, ez mutatja, hogy tudatos a törekvés a két csoport közötti közeledésre. A nyelvvel kapcsolatban érdekes, hogy az osztrák oldal lakosairól mindig, mint német ajkú csoportról beszéltek az emberek, az ottani magyarság nem került szóba, legfeljebb az idősebbek mesélték el, hogy valaha csak magyarul kommunikáltak a szomszédos településen. Ezzel szemben a nyelvet, mint fő akadályt jelölték meg: pl. a fiatalok jövőbeli boldogulásánál vagy a jelenlegi ellentétekben. Ez az első ütközőpont, melyhez a sztereotípiák jelentős része kötődik: „*Ha Ön kimegy a boltba, legalább annyit mond, hogy 'Danke!' . De ő azt nem mondja, hogy 'Köszönöm!' .*”

„*Most az osztrák őrzi a határt. Ha megáll az ember, tíz perc múlva már jönnek, hogy hova megy, mért áll meg, magyarul tegezve: Hova mész? Tegezze a nénikéjét! Ennyit kb. tud magyarul, de semmi többet.*” „*Ha mi kimegyünk, igyekszünk megszólalni, de ők nem érzik ezt kötelességüknek.*”

- A másik csoporttól való elkülönülést befolyásolja a saját csoport homogenitása. Minél homogénebb egy csoport, annál erősebb az asszimilációs hatása, s ezzel együtt jár a másik féltől való elkülönülés. A korábban vázolt identitásbeli változások kialakítottak egy erős nemzeti homogenitást a másik oldallal szemben. A határ mellett élők között pedig fontos volt az elzártság közösséget formáló ereje. Ennek megítélése persze a nagyon kis minta miatt nehézkes, de a kialakult viták arra engednek következtetni, hogy a korábbi bezárt világban élő lakosság homogenitása erősen megbomlóban van. A határnyitás, az osztrák, illetve magyar bevásárló-turizmus nem egyaránt hasznos a társadalom minden rétege számára, a határmentiség gazdasági lehetőségei erősen differenciálják a magyar lakosságot

aszerint, hogy ki milyen hasznot húzhat ebből, s milyen „társadalmi költséget” kell, hogy elviseljen. Ezek közül minden beszélgetésen szóba kerültek a magas árak, a bevásárlás nehézségei. Természetes, hogy a pozitív szaldóval záró csoport az, aki a közeledést szorgalmazza, átjár a másik oldalra, tanulja a nyelvet, míg a nehézségeket elviselő (pl. idősek, munkások stb.) kevésbé. *„Akinek fizetnek, az örül nekik.”* *„Az osztrákok miatt nagyon magasak az árak.”*

Az egyik legélesebb vita erről Levélen alakult ki, ahol egy üzletközpont léte kimondottan zavarta a falu lakóinak egy részét, az ott kialakult prostitúció, magas árak és egyéb kellemetlenségek miatt: *„Nem szabad elfelejteni, hogy azáltal, hogy az osztrákok ide járnak vásárolni, rengeteg munkahelyet megteremtettek.”* – *„Igen, csak a lakosság nyolcvan százaléka ezt megszenvedi, van ennek negatív oldala is.”* A gazdaságilag sikeres csoport lehetőségeit nyilvánvalóan félti azoktól, akik az ország más részeiről érkeznek ide, s megpróbálnak részt kérni a sikerekből: *„Jó, a török étteremről nem beszélek. Ma mindenki, mindenre vállalkozhat. A török étterem tulajdonosa Salgótarjánból jött ide. Uram bocsá' mit keres itt?”*

- A kooperáció és a verseny mértéke a két szomszédos népesség között ugyancsak fontos jellemző. Ha a csoportok funkcionálisan versenyben állnak egymással, az elkülönülés erősebb, mintha közös céljaik lennének. Az elmúlt időszakban, a határnyitás óta pedig sorra vetődtek fel a versenyhelyzetek. A magyarok versenyhelyzetként élik meg a gazdasági helyzetükből adódó hátrányokat, ami a bevásárló osztrák polgárokkal szemben nyilvánul meg (itt utalok arra a véleményre, hogy *„harcolnunk kell azért, hogy elfogadjanak bennünket”*, ti. a magyar kereskedők a magyar vásárlót). Osztrák részről a versenyhelyzet a munkaerő kérdésében nyilvánul meg. Ez a verseny kedvez a sztereotípiák képződésének, s így érthető, hogy e két kérdés kapcsán (a bevásárlás és a munkavállalás) találkoztunk a legdurvább formáikkal: osztrák részről a *„lusta magyarral”*, míg egy fertődi felszólaló a magyar és az osztrák szaktudást hasonlította össze, azzal, hogy egy osztrák szakember közel sem tud annyit, mint egy magyar – ő ezt sokkal durvábban fogalmazta meg. Míg a bevásárlás kapcsán felmerült leggyakoribb sztereotípiák: *„Ők kiírták, hogy 'magyar ne lopj', de ezt mi is kiírhatnánk!”* *„Megeszik a zsemlét a pénztárig.”* *„Az osztrák asszony összefogdossa a kenyereket, mire egyet megvesz.”* *„Hangoskodnak a boltban, otthon próbálná ezt megtenni!”*

A kapcsolatokról, kooperatív tevékenységekről szóló beszámolók pedig éppen ellenkezőleg tudósítottak. Azok az emberek, akik valamilyen közvetlen kontaktusban álltak a szomszédsággal, szinte automatikusan hűtötték

a csoportot, ha nagyon belelendült a sztereotip válaszok halmozásába. Ilyenkor rendre elhangzott a bűvös mondat: „*de nem lehet általánosítani*”, s ezzel végül mindenki egyetértett. Erre talán a legkedvesebb példa a fertődi plébános esete, aki a szomszédos osztrák községben időnként helyettesíti az ottani plébánost, de hasonló a szentgotthárdi fűvészenekar vagy a zsirai gyerekek cserekapcsolata. Amikor a hasonló kapcsolatokban résztvevők beszéltek a másik oldalról, akkor a nyelvi nehézségek ellenére sztereotípiák helyett éppen a hasonlóságokat hangsúlyozták. Érdekes jelenség volt, amikor egy-egy személy egyszer az „osztrákokról” beszélt, másszor a saját kapcsolatairól. Ilyenkor a beszélő az előző, az osztrákokra általában vonatkozó kijelentéseinek ellenkezőjét bizonyította be: „*A burgenlandiakat ne vegyük alapul: ezek parasztok. Lehet, hogy lenézik a magyarokat, de kultúrában, meg viselkedésben felülmúljuk őket, csak pénzünk nincs annyi. De ha nálam van a szó, elmondom, hogy van kapcsolata a nyugdíjas klubunknak is, de ők nem éreztetik velünk, hogy lekezelnének. Ezt őszintén mondom, mert egy barátság alakult ki közöttünk, s segítenek bennünket, de nem úgy, mint a szegény rokont: alamizsnával.*” Tehát a sztereotípiák zöme megbukik abban a pillanatban, amint nem egy egységes tömegről beszélünk a másik oldalon, hanem a személyes, mindennapi találkozásokon alapuló tapasztalatainkról, vagyis minél kisebb ez a képletes távolság. Amikor valaki arról beszélt, hogy az osztrákok megeszik a zsemlet a pénztárig, gyorsan hozzátette: „*... de nem itt nálunk, hanem bent, Sopronban...*”.

Végso soron a nyitott határ kevésbé jelent megosztottságot a „mi” és az „ők” között, mint egy zárt, azonban jelent veszélyeket, melyek újfajta elkülönülést produkálhatnak, amely elsősorban a két csoport közötti versenyhelyzetből, valamint a saját csoporton belüli haszon-kár egyenlegből származik. Mindkettő erősítheti a két csoport közötti távolságot, viszont az átjárható határ előnyeit kihasználó kooperációk erősen csökkenhetnek azt, természetesen meg nem szüntethetik. A technikailag elzárt határ korábban szervesen összetartozó csoportokat, egy etnikailag, identitásában színes területet vágott szét. Napjainkban a leginkább „elkülönülő” rétegnek a középgeneráció tűnik. A mindennapi életben folytatott kooperációról elsősorban a legidősebbek beszéltek, nyilván ők a korabeli nyitott határ kapcsán, valamint a nyelvi nehézségekkel nem küzdő német nemzetiségűek. Őket új feltörekvőként egészítik ki a fiatalok, akik a gazdasági haszon, a reális napi ismeretek és a kölcsönös kapcsolatok révén „közelítenek” az „ők” csoportjához.

3. Összefoglalás

Munkánk során azt kívántuk bemutatni, hogy egy valaha egységes területet szétválasztó határ és a határ funkciójának, szigorúságának változása hogyan hatott a mellette élőkre. Az elmúlt negyven évben a hermetikus szétválasztás szétzilálta a korábban létező térségi kapcsolatokat, a fal két oldalán eltérő világot, anyagi körülményeket, a generációk váltásával eltérő identitásokat hozott létre a valamikor egységes területen. Így az egykori, sajátos identitástudattal rendelkező népekből két csoport: „mi” (magyarok) és „ők” (osztrákok) jött létre, egymásról alkotott előítéletekkel, sztereotípiákkal egyetemben. Az elszigeteltség évtizedei után az illúziók és hamis képek elveszni látszanak, s újrarendeződnek a kapcsolatok. Hivatalos szinten ez a folyamat már komoly eredményeket ért el, de az egyes ember attitűdjei, szokásai sokkal nehezebben változnak. A napi kapcsolatok számának növekedése, elsősorban a bevásárlás és a munka kapcsán hozzájárulnak, hogy a határ mentén élők korábbi természetes mozgástere újra kialakuljon, s ennek alapvető feltételei az újonnan nyitott határátkelőhelyek. Ezek a kis átkelők nyitják meg igazán a határt a térségi kapcsolatok előtt³, lehetővé téve sokak számára a kistávú ingázást vagy napi bevásárlást a másik országban. A lakossági interakciók számának és gyakoriságának növekedése biztosítja azt az alapot, melyen a hivatalos törekvések kialakíthatják a határokat valóban átlépő együttműködések, a „határ nélküli régiót”, melyben két, valamikor a mindennapokban szervesen összetartozó terület találhat újra egymásra.

³ Jellemző, hogy a nagy határátkelők személyforgalma 1989 és 1998 éveket összehasonlítva nem emelkedett jelentős mértékben, ezzel szemben a Fertődön időközben üzembe helyezett átkelő az összes növekmény felét adta (5. táblázat). Feltéve, hogy e határátkelőn át közlekedők jelentős része a közvetlen környéken él, elmondhatjuk, hogy a kis átkelők nagyban dinamizálhatják a határ menti kapcsolatokat a gyakoribb utazás, így a megismerés révén.

5. táblázat

Hegyeshalom, Sopron, Kópháza és Fertőd határátkelőhelyeken átlépő személyek száma 1989-ben és 1998-ban

	Hegyeshalom	Sopron	Kópháza	Fertőd	Összes
1989	13 243 354	6 742 469	1 675 830	-	21 661 653
1998	13 222 482	7 558 341	2 336 767	1 500 308	24 617 898

Forrás: Győri Határőr Igazgatóság.

Irodalom

- A határőrség szerepe, feladatai társadalmi rendünk védelmében.* (1978) Budapest, BM Határőrség Politikai Csoportfőnökség.
- Cséfálvay Z. (1994) *A modern társadalomföldrajz kézikönyve.* Budapest, Ikva Könyvkiadó Kft.
- Gould, P.–White, R. (1984) *Cartes mentales.* Fribourg, Editions Universitaires.
- Horváth I. (1987) *Magyarország jelenkori államhatárának kialakulása, a Magyar Népköztársaságnak a szomszédos államokkal kötött határszerződésai.* Budapest, BM Határőrség Politikai Csoportfőnökség.
- Kiss J. (1996) Egyetemi hallgatók mentális térképei Magyarországról. – *Tér és Társadalom.* 2–3. 55–68. o.
- Sozan, M. (1982) Hungarian Minorities and Minority Boundary Maintenance in Burgenland. *War and Society in East Central Europe Vol. VI Essays on World War I: Total War and Peacemaking, A Case Study on Trianon.* – Kiraly, B.–Pastor, P.–Sanders, I. (eds.), New York, Social Science Monographs, Brooklyn College Press Distributed by Columbia University Press.
- Spira, T. (1982) The Sopron (Odenburg) Plebiscite of December 1921 and the German Nationality Problem. *War and Society in East Central Europe Vol. VI Essays on World War I: Total War and Peacemaking, A Case Study on Trianon.* – Kiraly, B.–Pastor, P.–Sanders, I. (eds.), New York, Social Science Monographs, Brooklyn College Press Distributed by Columbia University Press.
- Teke A. (1991) *Az I. (Győri) Határőrkerület határőrizeti rendszerének változása a nyolcvanas években.* Egyetemi doktori értekezés. Győr
- Teke A. (szerk.) (1999) *Volt egyszer egy EJR.* Győr, Győri Határőr Igazgatóság.

A HATÁRMENTISÉG ÉS A HATÁR MENTI REGIONÁLIS EGYÜTTMŰKÖDÉS A SAJTÓ TÜKRÉBEN 1989-TŐL NAPJAINKIG

IZSÁK ÉVA

1. Bevezető

1.1. Valahogy így kezdődött...

1989. augusztus 20. Páneurópai pikniket szervezett a Magyar Demokrata Fórum és az Ellenzéki Kerekasztal a magyar–osztrák határon. A tervek szerint a két ország küldöttsége határ menti sétát tett volna a „megbékélés és a békés egymás mellett” élés jegyében. Időközben a rendezvény „Bontsd és vidd!” akcióvá alakult, megkezdődött a „vasfüggöny” lebontása. Késő délután Pozsgay Imre államminiszter levelét olvasták fel, melyben – többek között – ez állt: „a határok nem arra valók, hogy az államok polgárait ideológiai rezervátumba zárják, vagy tankokkal lépják át azért, hogy elfojtsák más népek szabadságvágyát... A magyarok elszánták magukat arra, hogy közös Európánk eme huzatos táján emberhez méltó életet teremtsenek.” (Kisalföld 1989. augusztus 21.). A sopron-pusztai határszakaszon aznap több mint száz keletnémet turista hagyta el a vasfüggöny mögötti területet, s lépett át sértetlenül Ausztriába.

1989. szeptember 10. Horn Gyula a Németh-kormány külügyminisztere a „HÉT” c. műsorban bejelentette, hogy Magyarország éjfélről megnyitja az osztrák–magyar határszakaszt, ahol a keletnémet turisták szabadon elhagyhatják Magyarországot. „*Nulla óra nulla perckor aztán olyant láthatott az eseményekben egyébként nem szegény határállomás személyzete, mint sosem eddig. A gyalogosok versenyt futva a gépkocsikkal özönlöttek el a számukra kialakított sávot. Dudák, dallamkürtök hangzavarát az örömtias kiabálás és kurjongatás 'tompította'. Fiúk, lányok sportszatyorral, mások Trabanttal, Wartburggal, Golfal vagy éppen mikrobuszon... Ritkán látni Trabantot ilyen füstölgő kerékkal indulni... A vámósok egyszerűen félreálltak az útból. A nickelsdorfi határállomáson másológéppel gyorsították a vízumkiadási eljárást...*” (Kisalföld 1989. szeptember 12.).

1.2. Határmentiség és határ menti regionális együttműködés

Éppen tíz esztendeje, hogy pillanatok alatt leomlott a vasfüggöny, s Magyarország nyugati határa nyitottá vált. Nyugat-Magyarország ma már az ország egyik, Budapestet leszámítva a legsikeresebb és leggyorsabban fejlődő régiója. A második világháborút követő évtizedekben azonban ez a térség Magyarország egyik legkevésbé fejlesztett, mondhatni egyik leghátrányosabb helyzetű régiója volt. A nyolcvanas években bekövetkezett átalakuláshoz rendkívül gyorsan alkalmazkodott a régió, s ez sikerének egyik alapvető forrása. A gazdasági szerkezet átalakulásának, a megváltozott feltételeknek köszönhetően a *korábbi történelmi hátrányok mára egyértelműen gazdasági előnyökké váltak*.

A változások sokféleképpen éreztették hatásukat. Változott a települések arculata, infrastruktúrája, s ezzel együtt az emberek tudatában is változott a határmentiség fogalma. A határ mellett élés már nem jelentett hátrányos megkülönböztetést. Új értelmezést kapott a szomszédság fogalma is. Ami korábban az elszigeteltséget jelentette, pillanatok alatt átalakult lehetőséggé. A határmentiség emblematikusan jelezte a szabadságot és a lehetőségeket. A fogalmak jelentésének és tartalmának gyors átalakulását a gyakorlati életben történő változások követték. Megjelent a „határ menti együttműködés” a mindennapi életben (a kezdeti bevásárló-turizmust a perszonális kapcsolatok erősödése követte) és a politikában is. Az Európai Unióról való ismereteink gyarapodása a határ menti regionális kapcsolatok kezdeményezését eredményezte. S végül akarattá vált a határ menti regionális együttműködés hivatalossá nyilvánítása.

A tanulmány az elmúlt tíz év „történetét”, változásait elemzi a sajtó tükrében. Két, a régióban megjelenő napilap a Kisalföld és a Vas Népe tíz évfolyamának áttekintése után mennyiségi és minőségi analízist végez a határmentiséggel kapcsolatos újságcikkekből, majd tematikusan elemzi a kutatási projektben vizsgált négy település¹ sajtóbeli megjelenését. Végül a West/Nyugat Pannónia Eurégió tíz éves „média-történetét” mutatja be.

2. A média szerepe a társadalmi kommunikációban

Napjainkban a társadalmi kommunikáció (a kommunikátor és befogadó között lezajló interperszonális kapcsolat) legfontosabb színtere a tömegkommunikáció, amely viszonylag nagy és heterogén közösségek felé irányul. Az egyén a tömeg-

¹ A vizsgált települések: Szentgotthárd, Fertőd, Levél és Zsira. A sajtóanalízis részét képezte a Magyar Tudományos Akadémia Regionális Központja Nyugat-magyarországi Tudományos Intézet és az Österreichisches Ost- und Südosteuropa-Institut által 1998 nyarán az osztrák–magyar határ menti térségben végzett kutatásnak.

kommunikációs eszközökből érkező hírt vagy befogadja, vagy visszautasítja attól függően, hogy a „hírforrás”, a tömegkommunikációs eszköz számára mennyire hiteles. A tömegkommunikáció egyik legolcsóbb, de ugyanakkor legnépszerűbb formája az írott szöveg, a sajtó.

Magyarországon a tömegkommunikációnak évtizedekig „erősen központosított” és ellenőrzött nyilvánossága volt. 1989–90 folyamán az információ-áramlásban (is) döntő változások történtek. Egészen a nyolcvanas évek közepéig az akkori egypártrendszer berendezkedésének megfelelően a megyei lapok az MSZMP kezében és szigorú cenzúrája mellett jelentek meg. Híryanagyokat és elemzéseiket a központi hírközlő szervektől vették át, s építették be lapjukba. A helyi és regionális médiapiac kialakulása és folyamatos bővülése új jelenség volt Magyarországon. Ennek kibontakozását az 1990-es sajtótörvény tette lehetővé, amely lehetőséget adott a lap-alapításra (1990. évi XI. tv. 2. §). Kezdetre a nyolcvanas évek második felére tehető, amikor a megyei lapok addigi „uralkodását” az egyre több, újonnan megjelenő városi, kistérségi lapok színesítették.

Győr-Moson-Sopron megyében a törvény életbe lépését követően egyre több helyen, főként a nagyobb városokban alapítottak újságot (Sopron, Mosonmagyaróvár, Csorna, Győr²). Vas megyében Szombathelyen, Celldömölkön, Sárváron, Körmenden, Kőszegen, Szentgotthárdon és Óriszentpéteren alapítottak helyi lapot (Nagy 1998). Mindezek a folyamatok azonban nem jelentették a megyei napilapok piacának jelentős csökkenését. Az alábbiakban elemzett két megyei napilap (Kisalföld és Vas Népe) tíz évvel ezelőtt jelentős formai és tartalmi változásokon mentek keresztül. Ennek elsődleges okai között a tömegkommunikáció, a társadalmi nyilvánosság lehetőségeinek bővülését kell megemlíteni. A Győr-Moson-Sopron megyei Kisalföld például az elsők között kelt el a privatizáció során. Az angol Daily Mail and General Trust vette meg. A magánosítás villámgyorsan lezajlott, s azt jelentős beruházások követték. Így a régi névvel, de teljesen új arculattal és nagyobb terjedelemmel jelentek meg a megyei napilapok.

A tulajdonosváltás és a társadalmi nyilvánosság új típusú elvárásai a megyei napilapok esetében is, hasonlóan az országos médiához, jelentős átalakulásokat eredményeztek. Ezek a változások azonban sokkal inkább formaiak (pl. színesek lettek a lapok, jobban olvashatóak, korszerűbb nyomda-technikával készülnek stb.), mint tartalmiak. A helyi lapok korábbi sajátossága, hogy az információ- és hírforrás az országos hírszolgáltató központ (Magyar Távirati Iroda – MTI), továbbra is megmaradt. Ugyanakkor a bővülő médiapiac fokozódó nyomása, az olvasókért vívott verseny és a gazdasági haszon utáni vágy a helyi sajtó esetében is domináns. A közvélemény-kutatások, valamint a gazdasági számítások szerint egyre kevesebben tudnak előfizetni a lapokra. Így, ha a helyi (megyei) napilap

² Győrött azonnal három lapot alapítottak.

„piacon kíván maradni”, ráadásul versenyképesen, akkor kénytelen az országos és helyi hírforrás kettős feladatát ellátni. Ennek következménye időnként az, hogy a helyi anyagok és tudósítások kimaradnak, vagy arányukat tekintve nem fejezik ki a lapok helyi jellegét.

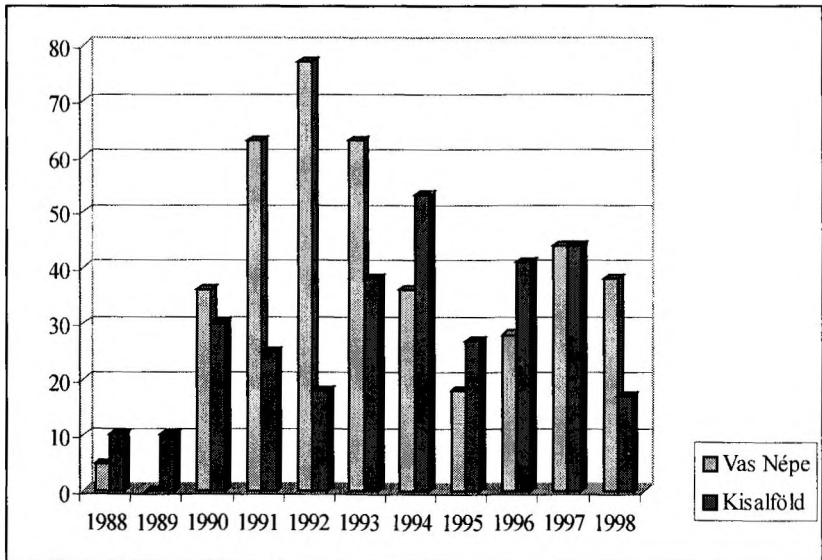
3. A megyei napilapok (Kisalföld, Vas Népe) hírányagai a határmentiségről – Szakaszok a sajtó tükrében

A Kisalföld és a Vas Népe napilapokban megjelent cikkek mennyiségi és tartalmi elemzését megelőzően kiválogattuk azokat a híreket, tudósításokat, amelyek témája a „határmentiség” volt. Induló hipotézisünk szerint a regionális média a határnyitást követően egyre jobban a helyi, regionális problémákkal, kérdésekkel foglalkozott, majd előtérbe kerültek a részletesebb, hosszabb tudósítások, riportok.

Az alábbi két ábra a Kisalföld és a Vas Népe napilapokban megjelent cikkek számának változását (1. ábra), valamint a tíz év alatt megjelent, a témával foglalkozó összes cikkhez viszonyított százalékos megoszlást (2. ábra) mutatja.

1. ábra

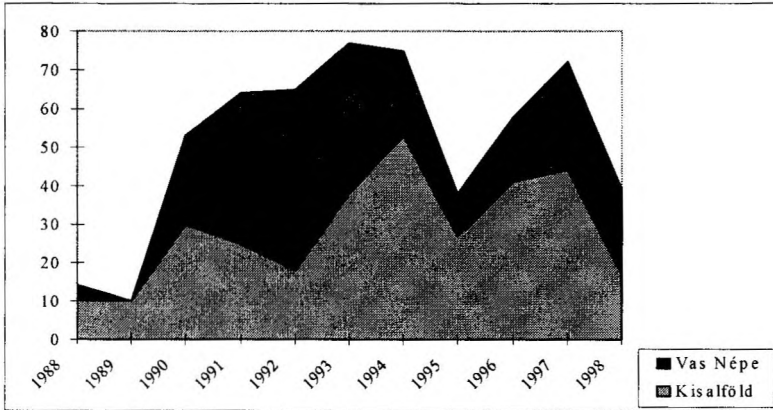
A Kisalföld és a Vas Népe napilapokban megjelent határmentiséggel kapcsolatos cikkek száma (1988–1998)

Forrás: Vas Népe, Kisalföld.

2. ábra

Határmentiséggel foglalkozó cikkek évenkénti százalékos aránya

Forrás: Vas Nép, Kisalföld.

A két regionális napilapban megjelent cikkek mennyiségi és tematikus elemzése alapján az osztrák–magyar határ értelmezésének és sajtóban kapott nyilvánosságában három szakaszt tudunk elkülöníteni.

I. Szakasz: 1988–1989 – a hallgatás évei

A határnyitást megelőző évben (1988) alig jelent meg cikk, ami a két ország közötti kapcsolattal foglalkozott. Amiről olvashatunk, az a megyei vezetők utazása Burgenlandba, orvos kongresszus, diákok utazása a szomszédos falvakba, városokba. 1988-ban fotó egyáltalán nem készült a témáról. 1989-ben már valamivel több cikk jelent meg a Kisalföldben, de a Vas Nép egyáltalán nem foglalkozott a két ország közötti kapcsolattal. Fontos ugyanakkor megjegyezni, hogy ez az év a határnyitás éve (!). Jól mutatja a magyar regionális lapok (akkori) helyzetét, hogy a határ megnyitását országos hírként közlik, legtöbbször a Magyar Távirati Iroda (MTI) híryanagát átvéve. De *nem, vagy alig jelenik meg a téma úgy, mint a két országot, azok együttműködéseit érintő kérdés.*

A határ nyitását megelőzően egyetlen olyan téma volt, amellyel bővebben foglalkozott a Kisalföld, a Fertő tó közös megmentése. Az első igazán közös problémaként megjelenő téma tehát a látszólag „semleges”, azaz akkor még politika-mentes környezetvédelem.

– Első csúcspont: 1990 – a fordulópont

A társadalmi–gazdasági rendszerváltás első évében az immár nyitott és szabadon átjárható határookra érhető módon odafigyelt a sajtó. Három témakör volt, amivel többet foglalkozott a helyi sajtó az átlagosnál: *kulturális*

kapcsolatok, gazdasági kérdések és a határok őrzése, határok védelme. Ebben az évben kezdődtek el azok a kulturális együttműködések, kapcsolatok, amelyek hatása még ma is érzékelhető a regionális lapokban. Gazdasági kérdésként többször felmerült az „Ott dolgozni, itt élni” elv, azaz megindult a munkavállalók ausztriai munkába állása, legtöbbször – ekkor még – illegális úton.

II. szakasz: 1991–1992 – Szaporodnak a határátkelőhelyek

A határnyitás és a vasfüggöny immár véglegesnek tűnő lebontását követően egyre több olyan eseményről számolnak be a regionális lapok, ahol új, állandó vagy ideiglenes *határátkelőhelyet nyitottak* Ausztria és Magyarország között. Az együttműködés szimbolikus jelképe ekkor már a Fertő tó, ahol egyre több lehetőség nyílik a közös kulturális, sport és egyéb turisztikai rendezvények megtartására. Továbbra is vezet (és első helyét mindvégig meg is tartja) a *kulturális és művészeti élet*.

1993–1994 között két téma foglalkoztatja igazán a regionális sajtót, ezek a témák azonban megyénként eltérőek, így a két megyei lapban nem egyformán jelentkezik a két „csúcspont”.

- *Vas megye (Vas Népe): második csúcspont: 1993 – előtérben a gazdaság*
A változások biztossá válása, a visszafordíthatatlan határnyitás egyre több gazdasági együttműködést indított el (Transzkavics Kft., Pannoniaring, Ruefa Iroda stb.), valamint több olyan – közös osztrák–magyar – gazdasági társaság alakult, amelyek székhelye Vas megye. Ekkor már többször felmerül a közös „régio” gondolata (lásd. később). Ugyanakkor hallgat a sajtó a mezőgazdaságról, pedig ebben az időben már egyre több, és lassacskán megoldhatatlan probléma jelentkezik ezen a területen.
- *Győr-Moson-Sopron megye (Kisalföld): második csúcspont: 1994 – egyre bővülő települési kapcsolatok*

A megyei napilap ebben az évben legtöbbször a szélesedő települések közötti kapcsolatokról számol be. Testvértelepülések létesülnek, egyre több az együttműködés a határ menti települések között.

III. szakasz: 1995–1998 – Minden témáról egy keveset

A cikkek tematikus elemzése után azt is mondhatnánk, hogy kiegyensúlyozottá váltak a kétoldalú, határ menti kapcsolatok. Azonban ez a kép nem a valós helyzetet mutatná. Szinte mindenről – kivéve a mezőgazdaságot – írnak a lapok, de már megjelennek olyan problémák is, amelyekkel eddig nem, vagy alig találkoztunk. A Kisalföld például 1994-ben írt először komolyabban a bűnözéssel kapcsolatos gondokról. Ugyanezen év április 25-én nyitották meg a Fertő–Hanság

Nemzeti Parkot, amely már egy európai környezeti kérdés megoldását is előre jelezte (Fertő tó környezeti állapotának problémája).

– *Harmadik csúcspont: 1997 – „Munkára magyar, de Ausztriában!”*

Soha addig ennyit nem foglalkozott a regionális sajtó az ausztriai munkavállalással, mint ebben az évben. A legális munka lehetővé tétele után ezek indulnak munkát keresni a szomszédba és általában meg is találják azt, hiszen a magyar munkaerő továbbra is olcsó³.

3.1. Sztereotípiák⁴ a sajtóban a határmentiségről

A határmentiségről, szomszédainkról bennünk élő sztereotípiák erősek és határozottak. Még azok is, akik soha nem jártak Ausztriában el tudják mondani pontosan, hogy milyenek is az osztrákok. Erről a kérdőíves felmérés elemzése is tájékoztat bennünket. Az írott sajtóban is megtalálhatók a sztereotípiák, csak némileg másképpen. Ezekre ugyanis nagyon erősen rányomja bélyegét egyrészt az olvasók hangulata, másrészt a napi politikai események. A már korábban említett induló hipotézisünk szerint az eltelt tíz esztendő változásai jól nyomon követhetők a helyi sajtóban. Azaz: minél inkább nő a szomszédos Ausztria szerepe a határ menti lakosság életében, annál többet foglalkozik vele a sajtó. Ez azonban sikertelen hipotézisnek bizonyult. A két vizsgált megyei napilapban ugyanis a határmentiség szinte kizárólag a települési kapcsolatokra, kulturális, oktatási együttműködésekre korlátozódik. Csak az jelenik meg a határmentiséggel összefüggésben, ami az emberek mindennapjait szorosan érinti (pl. egy iskolai küldöttség, diákok utazása, kiállítások, kulturális rendezvények) (1. és 2. táblázat).

A „legsikeresebb” témák:

– *Vas Népe*

- 1) Kultúra, művészetek (84)
- 2) Ipar (39)
- 3) Oktatás, iskolák közötti kapcsolatok (38)
- 4) Határőrzés, határvédelem (35)
- 5) Gazdaságról általában (31)

– *Kisalföld*

- 1) Települési kapcsolatok (51)
- 2) Oktatás, iskolák közötti kapcsolatok (45)
- 3) Kultúra, művészetek (30)
- 4) Gazdaságról általában (30)

³ Megjegyzendő, hogy ma már az osztrákok számára a magyar munkavállalás alapvető gond, hiszen a magyarok rontják a hazai munkavállalását.

⁴ Sajátos, hogy a „sztereotípiá” kifejezést először egy újságíró Walter Lippmann alkalmazta (*Forgas* 1989).

1. táblázat
A Vas Népe megyei napilapban megjelent cikkek téma és év szerinti megoszlása
(1988–1998)

	'88	'89	'90	'91	'92	'93	'94	'95	'96	'97	'98	Össze- sen
<i>1. Kapcsolatok Ausztriával</i>												
1.1. Társadalom, politika	1	0	4	8	3	3	1	1	2	3	2	28
1.2. Regionális kapcsolatok	0	0	0	1	5	5	2	1	2	0	0	16
1.3. Munkaügy, foglalkoztatás	0	0	0	0	0	3	1	2	4	9	10	29
1.4. Települési kapcsolatok	0	0	0	4	7	2	0	0	1	0	2	16
1.5. Határőrzés, határvédelem	0	0	8	9	5	3	3	1	2	2	2	35
1.6. Biztonság (fegyveres erők)	0	0	0	0	5	3	2	1	1	1	1	14
1.7. Egészségügy	0	0	1	2	3	4	3	1	0	3	0	17
1.8. Egyházi kapcsolatok	0	0	0	0	2	1	2	0	0	1	0	6
<i>2. Gazdaság</i>												
2.1. Általános	1	0	4	5	2	7	2	0	1	5	4	31
2.2. Ipar	0	0	9	7	4	7	3	1	4	3	1	39
2.3. Kereskedelem	0	0	0	1	2	2	4	1	1	0	0	11
2.4. Kamarák	0	0	1	1	2	1	0	2	0	4	0	11
2.5. Közlekedés, vasút	0	0	1	2	1	3	0	0	0	2	1	10
2.6. Mezőgazdaság	0	0	1	2	0	0	0	0	0	1	0	4
<i>3. Oktatás, iskolák közötti kapcsolatok</i>												
3.1. Oktatás, iskolák közötti kapcsolatok	1	0	0	4	9	9	5	1	2	2	5	38
<i>4. Kultúra, művészetek</i>												
4.1. Kultúra, művészetek	2	0	6	15	24	9	6	6	7	6	3	84
<i>5. Sport</i>												
5.1. Sport	0	0	1	1	2	0	1	0	0	0	0	5
<i>6. Környezetvédelem</i>												
6.1. Környezetvédelem	0	0	0	1	1	1	1	0	1	2	7	14
Összesen	5	0	36	63	77	63	36	18	28	44	38	408

Forrás: Vas Népe.

A „legkevésbé érdekes” témák:

– Vas Népe

- 1) Mezőgazdaság (4)
- 2) Sport (5)
- 3) Egyházi kapcsolatok (6)
- 4) Közlekedés, vasút (10)

– Kisalföld

- 1) Kereskedelem (2)
- 2) Kamarák (4)
- 3) Egészségügy (4)
- 4) Egyházi kapcsolatok (5)

Szembetűnő, hogy a gazdaság különböző ágazatai (pl. a mezőgazdaság) szinte egyáltalán nem jelenik meg a regionális sajtóban úgy, mint a határmentiséggel összefüggő *regionális* kérdés. Ennek magyarázata valószínűleg az, hogy ezek a kérdések *országos* témaként jelennek meg a helyi sajtóban.

A cikkek alapján úgy is tűnhet, mintha a két megyében élő lakosságnak semmiféle előnye nem származna a határ mellett élésből, pedig ez csak látszólagos. Az egykori történelmi hátrányok ma már gazdasági előnyök az itt élők minden napjaiban is. Ellentmondó az, hogy mindazok az előnyök, amelyek a határmentiséggel jártak a térség számára nem regionális, hanem országos előnyként jelennek meg a médiában. Ezek azok a legjellemzőbb sztereotípiák, amelyek még mindig élnek a megyei lapokban.

2. táblázat

A Kisalföld megyei napilapban megjelent cikkek téma és év szerinti megoszlása (1988–1998)

	'88	'89	'90	'91	'92	'93	'94	'95	'96	'97	'98	Össze- sen
<i>1. Kapcsolatok Ausztriával</i>												
1.1. Társadalom, politika	0	1	0	0	1	4	3	3	3	5	0	20
1.2. Regionális kapcsolatok	0	0	3	6	2	2	3	0	5	1	1	23
1.3. Munkaügy, foglalkoztatás	0	0	1	2	1	3	1	3	1	1	0	13
1.4. Települési kapcsolatok	0	1	5	1	4	3	13	3	14	4	3	51
1.5. Határőrzés, határvédelem	0	2	3	0	1	3	2	2	1	3	2	19
1.6. Biztonság (fegyveres erők)	0	0	0	0	0	1	3	2	0	2	2	10
1.7. Egészségügy	1	0	0	1	0	0	0	0	1	1	0	4
1.8. Egyházi kapcsolatok	0	0	1	1	0	0	0	0	2	1	0	5
<i>2. Gazdaság</i>												
2.1. Általános	4	2	4	2	0	7	1	4	4	0	2	30
2.2. Ipar	0	0	1	2	3	1	0	0	0	0	0	7
2.3. Kereskedelem	1	0	1	0	0	0	0	0	0	0	0	2
2.4. Kamarák	0	0	0	1	0	0	1	1	1	0	0	4
2.5. Közlekedés, vasút	0	1	1	1	0	0	2	0	0	4	1	10
2.6. Mezőgazdaság	1	0	1	1	0	1	3	1	1	0	0	9
<i>3. Oktatás, iskolák közötti kapcsolatok</i>												
4. Kultúra, művészetek	2	1	2	3	1	5	5	1	1	6	3	30
5. Sport	0	1	1	1	0	1	4	0	0	1	1	10
6. Környezetvédelem	1	1	4	2	0	1	2	2	2	5	1	21
<i>Összesen</i>	<i>10</i>	<i>10</i>	<i>30</i>	<i>25</i>	<i>18</i>	<i>38</i>	<i>53</i>	<i>27</i>	<i>41</i>	<i>44</i>	<i>17</i>	<i>313</i>

Forrás: Kisalföld.

4. Lokalitás – globalitás

A kutatási projekt négy települése a megyei napilapokban

4.1. Települések éves bontásban

1989–1990: Egyetlen cikk sem jelent meg, amely a négy település valamelyikével foglalkozott volna. Ez még az „elzártság”, a „vasfüggöny” időszaka, amikor igazából nem is nagyon történt semmi e településeken.

1990–1998: Szentgotthárd minden évben megjelenik a médiában, és többször foglalkozik vele a „Vas Népe”. Ugyanakkor a cikkek száma egyáltalán nem mutatja a település jelentőségét a megyében.

4.2. Települési események a sajtó tükrében 1988–1998 között

Szentgotthárdról szóló cikkek a „Vas Népe” regionális napilapban:

1990 – 5	1995 – 1
1991 – 3	1996 – 4
1992 – 2	1997 – 7
1993 – 3	1998 – 2
1994 – 3	

Zsira

1990. 06. 11. „Egy nap a világ” – egy napra megnyitották a régi, 1948-ban lezárt határátkelőhelyet Zsira és Locsmánd (Lutzmannsburg) között (Vas Népe).

1996. 07. 15. „Áthallik a zsirai magyar szó...” – Kapuvári idegenforgalmi szakemberek utaztak Locsmándra, s beszámoltak tapasztalataikról (a cikk valójában nem Zsiráról, hanem a lehetetlen határ menti helyzetről szól) (Kisalföld).

Fertőd

1991. 04. 06. Aláírták a megállapodást, mely szerint Fertőd és Pomogy (Pamhagen) között határátkelőhelyet nyitnak (Kisalföld, Vas Népe).

1991. 05. 01. Sajtótájékoztató az új osztrák–magyar határátkelőhelyekről, többek között a Fertőd–Pomogy közöttiről (Kisalföld, Vas Népe).

1994. 09. 07. Közös finanszírozású osztrák–magyar szakközépiskola nyílt Fertődön (Kisalföld).

Levél

1993. 10. 04. Tárlat Levélen (Kisalföld).

A vizsgálatba bevont négy település (Fertőd, Levél, Szentgotthárd és Zsira) közül egyedül Szentgotthárd tartozik a Vas megyei regionális sajtó területére („Vas Népe”). A többi három a „Kisalföld” szolgáltatói övezetében található. Az egyes települések előfordulását nagyon sok olyan tényező befolyásolja, amelyek függetlenek attól, hogy melyik lap ellátási területén vannak. Sokkal inkább függ a *határ menti kapcsolatokba való bekapcsolódás rendszerességétől*.

A cikkek megoszlásából is jól látható, hogy a helyi (regionális) sajtóban alig van jelen Szentgotthárd. Még rosszabb a kép, ha a többi települést vizsgáljuk: Zsira kétszer, Fertőd háromszor⁵, míg Levél egyetlen egyszer. A számok nem a települések unalmas életét, az újság olvasók számára érdektelen eseményeket tükrözik, hanem sokkal inkább a magyarországi regionális napilapok helyzetét. Ezek „működését” és létjogosultságát kérdőjelezzik meg a számok! Azaz: *a regionális napilapok nem elsősorban a helyi, megyei, vagy települési eseményekkel vannak elfoglalva, hanem sokkal inkább az országos politikai és egyéb eseményekkel. Korábban már utaltunk rá, hogy a szerkesztőségek többsége MTI híryannyal dolgozik, és ritkábban fordul elő, hogy helyi tudósításokat, netán riportokat készítenek. Ha ez mégis így történik, akkor azokat és szinte kizárólag csak azokat az eseményeket tudósítják, amelyek országos érdeklődésre is számot tarthatnak. A lokalitás gyengeségeit igazolja a települési bontás. Kevés esemény történik a helyi centrumokban, ami történik az a két megye esetében Győrre korlátozódik. Ez viszont nem lokális esemény, hanem országos, s így nem a határ mellett élés példájaként szerepel.*

Azaz megállapítható, hogy:

- *a határ menti problémák nem települési (lokális), hanem magasabb (globális, azaz országos) szinten jelennek meg,*
- *a településeken történt események vagy nem jelennek meg, vagy magasabb, megyei vagy regionális szinten jelentkeznek (vagy nem történik semmi a településeken),*
- *az osztrák–magyar határ menti kapcsolatok sajtóban történő megjelenése és megjelenítése nagyon ritka, szinte hihetetlenül kevés,*
- *a határ menti kapcsolatok sajtóban történő megjelenése szinte kizárólag az új határátkelőhelyek megnyitásáról szól.*

⁵ A Fertő tó, mint a megye talán legfontosabb természeti látnivalója többször megjelenik a sajtóban, de az nem tartozik a településhez.

5. Az Eurégióhoz vezető úton ... – Határ menti regionális együttműködés a sajtó tükrében

1990. január 1-jétől 1998. május 31-ig

5.1. A regionális sajtóban megjelent cikkek kronológiája

1990.

- 1) július 14. *Vas Népe* – „*A cél: erős Közép-Európa*”: A burgenlandi tartományfőnök fogadta az SZDSZ küldöttségét Eisenstadtban. Az együttműködés első lépéseként felmerült a közös határ menti, regionális képviselő, melynek feladata – többek között – a régió gondjainak képviselője lenne az anyaországok felé. Konkrét igényként elhangzott, hogy az ausztriai nővérhányt esetleg magyar munkavállalók is nyithethetnék.
- 2) december 19. *Kisalföld* – „*Határok nélkül*”: Az Alpok–Adria Munkaközösség további együttműködési lehetőségekről tárgyalt a tagországokkal. Kifejezték, hogy a tagországok között – a vasfüggöny lebontása után – szükséges lenne a természetes földrajzi–gazdasági határok újragondolása és a régiók megszervezése.

1991.

- 1) február 28. *Kisalföld* – „*Regionális parlament alakult*”: A burgenlandi tartományfőnök javaslatára találkozót szerveztek Győr-Moson-Sopron és Vas megye vezetőivel. A találkozón elhatározták a regionális parlament felállítását, melynek egyik legfontosabb feladata az ajánlások és javaslatok kidolgozása lesz.
- 2) február 28. *Vas Népe* – „*Regionális parlament – összehangolt munka*”
- 3) június 11. *Vas Népe* – „*Regionális fórum Bécsben*”: Burgenland, Alsó-Ausztria, Stájerország, Vas, Zala és Győr-Moson-Sopron megyék képviselői regionális fórumot hoztak létre, melynek fő feladata a térségben élő mintegy hárommillió polgár közös érdekeinek a képviselője és védelme.
- 4) október 2. *Vas Népe* – „*Decemberben regionális parlament*”: Elérhető közelségbe került a regionális parlament megalakulása. Karl Stix szerint az első ülésre decemberben kerül sor.

1992.

- 1) január 28. *Vas Népe* – „*Az egységes Európa a régiók Európája lesz?*”: A Vas megyeiek is csatlakoztak a Regionális Fórumhoz.
- 2) április 2. *Kisalföld* – „*Regio Triagonalis Egyesület – Ünnepeles aláírás*”: Csallóköz, Burgenland és Északnyugat-Magyarország képviselői írták alá

az együttműködésről szóló megállapodást, melynek fő feladata a regionalitás elősegítése.

- 3) *július 29. Vas Népe* – „*Regionális tervek – a határ nem akadály*”: Regionális Konzultatív Tanács alakul, amelynek a tervek szerint tagja lesz Vas megye, valamint Győr-Moson-Sopron megye is és Burgenland. A tanács feladata ajánlások tétele.
- 4) *október 21. Vas Népe* – „*Összefog a szűkebb régió*”: Burgenland, Vas és Győr-Moson-Sopron megye részvételével konzultatív tanácsot kívánnak létrehozni a térség problémáinak együttes kezelésére.
- 5) *november 6. Vas Népe* – „*Regionális Tanács alakult*”: Kismartonban (Eisenstadt) Kelet-Ausztria és Nyugat-Magyarország részvételével megalakult a regionális tanács.

1993.

- 1) *február 1. Vas Népe* – „*Munkacsoportokat alakított a Regionális Tanács*”: Tarcsafürdőn megállapodott a korábban már megalakult Regionális Tanács vezérkara, hogy a teendők ellátására tíz munkacsoportot hoznak létre, amelyek feladata külön-külön egy-egy kiemelt kérdés vagy probléma kezelése. A csoportok a tervek szerint addig működnek csak, amíg feladat van. Új problémákra új csoportokat hoznak majd létre.
- 2) *február 19. Vas Népe* – „*A Regionális Tanács első munkaülése*”: Ipartelepítésekéről, beruházásokról, a munkaerő-foglalkoztatás helyzetéről, közlekedésről, valamint a világiállításhoz kapcsolódó regionális rendezvényekről tárgyal a munkaülés.
- 3) *március 3. Vas Népe* – „*A regionális médiákról Bécsben*”: A bécsi magyar nagykövetség szervezésében a regionális, Ausztria és Magyarország közös médiahálózatáról tárgyaltak az illetékesek.
- 4) *március 14. Vas Népe* – „*A Regionális Fórum mediaszekciója*”: Megalakult a média-szekció, melynek legfontosabb feladata a térségben élők tömegkommunikációjának és a társadalmi nyilvánosságnak a közös biztosítása.

1994.

- 1) *május 18. Kisalföld* – „*Nyugat-Dunántúl és Burgenland*”: Ülészett a Regionális Tanács gazdasági albizottsága Sopronban. Ajánlás született – többek között – arra, hogy az év végéig készüljön összesítés a meglévő területfejlesztési koncepciókról.
- 2) *november 16. Kisalföld* – „*Partneri viszony*”: Ülészett a Regionális Tanács, melynek soros elnöke Botos Gábor. A sajtótájékoztatón elhangzott, hogy a Tanács elmúlt két éve bebizonyította, hogy napról-napra újabb és újabb feladatok várnak megoldásra. A meghiúsult EXPO ellenére továbbra is szerveznek közös programokat.

1995.

- 1) *április 12. Vas Népe* – „*Bezárul a kapu a szomszédba ingázók előtt?*”: A Határ menti Regionális Tanács foglalkoztatási munkacsoportja foglalkozott az aktuális kérdésekkel, így többek között az ausztriai munkavállalók problémáival is. A testület szorgalmazta a tárgyalások felgyorsítását a két ország illetékes minisztériumai között, hogy mihamarabb megszülethessen az ingázó munkavállalás, valamint a gyakornokok foglalkoztatási feltételeit meghatározó államközi megállapodás.
- 2) *június 15. Vas Népe* – „*Az egyenrangúság jegyében*”: Ülésezett a Határ menti Regionális Tanács. Fő téma: a PHARE – INTERREG támogatásokra javasolt programok összehangolása volt.
- 3) *október 17. Kisalföld* – „*Erősödő határ menti kapcsolatok Ausztriával*”: A Regionális Tanács fő feladatai: ugrásszerű gazdasági növekedés koordinálása, katasztrófa-elhárítás, ingázás, eltérő döntési szintek összehangolása, pályázati (PHARE – INTERREG) pénzek elosztási feltételeinek, illetve a területfejlesztési stratégia alapjainak kidolgozása.

1996.

- 1) *május 14. Vas Népe* – „*A határátkelés nem gyorsul*”: Ülésezett a Regionális Tanács Eisenstadtban. Szóba került – többek között – Magyarország EU tagsága is, valamint a schengeni határ miatti határátkelési problémák.
- 2) *június 15. Kisalföld* – *Eurorégió-konferencia a megyeszékhelyen*: Az Európai határ menti Térségek Szövetsége (AEBR) által támogatott rendezvény Győrben tartotta első regionális konferenciáját. Az osztrák, szlovák és magyar résztvevők tapasztalatot cseréltek, és ismerkedtek a határ menti együttműködések formáival.
- 3) *december 12. Vas Népe* – „*Burgenland és a keleti nyitás*”: A Határ menti Regionális Tanács Ruston tartotta soros ülését. Karl Stix a sajtótájékoztatón elmondta, hogy véleménye szerint a keleti országok még nincsenek felkészülve az uniós csatlakozásra. Nem tartja elképzelhetőnek, hogy Magyarország 2000-ben tagja lesz az Uniónak. Mint mondta: „Jó barátok között az időben érkező figyelmeztetésnek jótékony hatása van!”

1997.

- 1) *március 8. Kisalföld* – „*Sopron már tagja az EU-nak*”: „Sopron térségének szerepe a PHARE CBC Programban” címmel előadás hangzott el az EU és a PHARE CBC program képviselői előtt Sopronban. Osztrák részről elhangzott, hogy az ehhez hasonló rendezvények hozzásegíthetik a határ menti régió felzárkózását a szomszédos ausztriai részekhez.

- 2) *szeptember 2. Kisalföld – „Európai Iskola a tizenéveseknek”*: Nemzetközi középiskola nyílik Bécsben CERNET projekt által támogatva. A Győr-Moson-Sopron megyei Pedagógia Intézet és az MKM közös akarata, hogy a térség csatlakozik a programhoz. A programot az EU INTERREG II támogatja.

1998.

- 1) *február 5. Vas Népe – „Eurégiót alakít Győr, Vas és Burgenland”*: A két magyar megye és az osztrák tartomány tegnap szándéknyilatkozatot írt alá egy újfajta, európai normákhoz igazodó együttműködésről. A kiemelt feladatok között van többek között a gazdaság, az idegenforgalom, a természet- és környezetvédelem, a területfejlesztés és közös kulturális örökségünk megőrzése.
- 2) *május 13. Vas Népe – „Hosszan elhúzódó régió”*: Burgenland tartományfőnöke, Karl Stix már nem reszket az EU csatlakozásunktól. Ez az alcíme annak a cikknek, amelyben beszámolnak a kismartoni polgármesteri konferenciáról.

5.2. Szakaszok az Eurégió történetében 1990-től 1999-ig

I. szakasz: 1989-től 1992 végéig – A kezdeményezéstől a megalakulásig

Az első demokratikus választást, a határok megnyitását és a vasfüggöny végleges lebontását követően Magyarországon előtérbe került az Európai Unióhoz való csatlakozás igénye. Ennek egyik első lépése volt a szomszédos, gazdaságilag sokkal jobb helyzetben levő Ausztriával való szorosabb kapcsolat kialakítása. Az első évben, 1990-ben sorban egymás után alakultak meg azok a szerveződések, amelyek már előrevetítették egy majdan felállítandó regionális együttműködés kereteit. Alig egy esztendő múlva, 1991. február 28-án már mindkét regionális napilapban megjelent, hogy *megalakult a Regionális Parlament szervezőbizottsága*. A kezdeményezés tehát gyorsan megvalósult, s az év végén, decemberben már megtarthatta első ülését a parlament.

II. szakasz: 1992-től 1996-ig, Ausztria EU tagságáig – „Munkában”

Négy esztendő alatt szinte semmi másról nem írtak a regionális lapok a határ menti együttműködésekkel kapcsolatban, mint a Regionális Tanács üléseiről. Egyre több munkabizottság alakult, s szinte valamennyi, napirenden lévő és megoldandó feladatot igyekeztek „orvosolni”. Legfontosabb és legtöbbit hangzottatott feladatuknak az érdekképviselést nevezték meg. Annak a mintegy három millió embernek a képviselést, akik Ausztria keleti, illetve Magyaror-

szág nyugati országreszén élnek. A Regionális Tanács összetétele magyar részről ugyan többször változott (Vas és Zala megyék nem mindig voltak tagjai a Tanácsnak), de abban mindenki egyetértett, hogy a legfontosabb feladat Magyarország Európai Uniói tagságának az előkészítése és elősegítése.

A fordulópont: 1996. december 12.

A Határ menti Regionális Tanács Ruston tartotta soros ülését, ahol Karl Stix a sajtótájékoztatón elmondta, hogy véleménye szerint a keleti országok még nincsenek felkészülve az uniós csatlakozásra. Nem tartja elképzelhetőnek, hogy Magyarország 2000-ben tagja lesz az Uniónak. Mint mondta: „Jó barátok között az időben érkező figyelmeztetésnek jótékony hatása van!”

III. szakasz: 1997-től – Az elhidegülés időszaka

Ausztria Európai Uniói tagságát követően rövid idő alatt kiderült, hogy Magyarország és Ausztria között jelentős érdekkülönbségek vannak hazánk uniós csatlakozását illetően. A kezdeti lelkesedés és szoros együttműködést követően kiderült, hogy a problémák megoldását nem lehet a Regionális Tanács hatáskörébe utalni. Országos szintű megoldásra van szükség olyan kérdésekben, mint például a magyarok ausztriai fekete-munkavállalása, a bűnözés terjedése, vagy éppen az osztrákok magyarországi földvásárlásai. „Ennek köszönhetően” egyre többször felmerült és a sajtóban mind több nyilvánosságot kapott a magyar EU tagság időpontja, mely úgy tűnik, egyre távolabbi.

6. Befejezés

1999-ben ünnepeltük a Páneurópai piknik és a vasfüggöny lebontásának tizedik évfordulóját. Az eltelt időszakban történelmi léptékű, globális változások történtek. Közép- és Kelet-Európában új országok jöttek létre, mások megszűntek. A mindennapi életben csak epizódokként jelentkező események feldolgozása, elemzése és értékelése a jövő történéseinek lesz a feladata, akik forrásként először a levéltárak sajtó-anyagát fogják elemezni. Arra lesznek kíváncsiak, hogyan és miről tájékoztatták a napilapok olvasóközönségüket.

Ha a korszakot emblematikusan szeretnénk ábrázolni, egyértelmű a határ elsőbbsége. A hozzá kapcsolódó fogalmak, mint pl. nyitott ország, Európa, szabadság stb. országosan is nagy szerepet kaptak és kapnak a mindennapi életben. Talán ez lehet az alapvető oka annak, hogy a helyi (megyei) lapok tudósításaiban is sokkal inkább globális (országos) hírként jelenik meg a határ és az azzal kapcsolatos események. Ugyanakkor a határ menti települések ma már együtt élnek a határmentiséghez kapcsolódó eseményekkel. De ezek nem, vagy alig jelennek meg a helyi lapokban. A mindennapoktól „messzebb” lévő politika, a regionális

együttműködésekkel kapcsolatos, olykor vitás kérdések sokkal nagyobb teret kapnak a médiában, mint a hétköznapi életben. A sajtóban megjelenő események inkább tükrözik a térség országosan erősödő szerepét, mint a határmentiség lokális hatását.

Irodalom

- Forgas, J.P. (1989) *A társas érintkezés pszichológiája*. Budapest, Gondolat. 45. o.
- Izsák L. (1998) *Rendszerváltástól rendszerváltásig 1944–1990*. Budapest, Kulturtrade. 172–175. o.
- Nagy G. (1998) A helyi média szerepe az Északnyugat-Dunántúl megyéiben. *Földrajzi kaleidoszkóp*. – Mészáros R.–Tóth J. (szerk.) Pécs–Szeged, 119. o.
- Szecső T. (1971) Kommunikációs rendszer – köznap kommunikáció. – *Szociológiai tanulmányok*. 11. Budapest, Akadémiai Kiadó.
1990. évi XI. tv. A sajtóról szóló 1986. évi II. tv. módosításáról.

VÁLLALKOZÁSOK JÖVŐKÉPE AZ OSZTRÁK– MAGYAR HATÁR MENTI TÉRSÉGBEN

DÓRY TIBOR

1. Bevezetés

Az osztrák–magyar határ menti térségben működő vállalkozások jövőképét, az Európai Unió (EU) kibővítésével, Magyarország EU-hoz való csatlakozásával kapcsolatos várakozások megismerését bemutató tanulmány az 1998. második félévében készült *vállalkozói felmérés* – az MTA RKK Nyugat-magyarországi Tudományos Intézet (NYUTI) nyugat-dunántúli, valamint a bécsi székhelyű Institut für Gewerbe- und Handwerksforschung (IfG) (Kézművesipari Vállalkozásokat Kutató Intézet) burgenlandi kis- és középvállalkozások körében végzett vizsgálata – eredményeire épül. A kutatást osztrák oldalról kezdeményezték, mintegy feltérképezendő elsősorban az osztrák illetve a magyar vállalkozások EU csatlakozással összefüggő várakozásait, stratégiáit. Mivel a munka közel azonos tematika szerint folyt, a tanulmányban bemutatjuk egyrészt az osztrák–magyar határ közelében működő nyugat-dunántúli és burgenlandi vállalkozások integrációs várakozásait, másrészt kiemelt figyelmet szentelünk a gazdálkodó szervezetek által folytatott – vagy ahogy az eredmények mutatják, többnyire még nem tudatosult – *felkészülési stratégiáknak*, az érdekképviselési és területfejlesztési intézmények *potenciális feladatainak* áttekintésére.

Már előljáróban elmondhatjuk, hogy a magyar területfejlesztési szakemberekkel készített interjúk tapasztalataiból kirajzolódni látszik egyfajta stratégiai gondolkodás, melynek keretében megvalósítani tervezett intézkedések a sikeres integrációt szolgálják. Természetesen Burgenlandban is felismerték, hogyha a keleti bővítést nem lehet elhalasztani, megakadályozni, akkor mind a vállalkozói, mind az állami, közszolgálati szférának lépéseket kell tenni a bővítés hatá-saira való felkészülésben, a saját versenyelőnyök újradefiniálásával.

2. A nyugat-dunántúli vállalkozások jövőképe – 2005 – az empirikus vizsgálat eredménye

Az MTA RKK NYUTI szinte teljes mértékben az Institut für Gewerbe- und Handwerksforschung által kidolgozott kérdőívet vette a vállalati felmérés alapjául, azon csupán minimális változtatásokat, inkább csak a magyar viszonyokra való adaptációt végzett. A kérdőíveket az Intézet postai úton juttatta el a korábbi

felmérésekből kialakult vállalkozói mintához. Mivel a felmérés célterülete a nyugat-dunántúli régió volt, a vállalkozói minta kialakításánál tekintettel kellett lenni a régiót alkotó megyék vállalkozási szerkezetének sajátosságaira. Így a megfelelő reprezentativitás elérése érdekében – már amennyire a tervezett 50–60 beérkezett válasz alapján kialakuló eredmény annak tekinthető – Győr-Moson-Sopron megyében 160 db, Vas és Zala megyében pedig 70–70 db kérdőív került kiküldésre. A felmérésbe vont vállalkozások ágazati megoszlásának kijelölésénél figyelembe vettük az IfG által adott útmutatást, illetve törekedtünk arra, hogy a mintába csak kis- és középvállalkozások kerüljenek.

A megadott határidőre mindössze 30 (10%) kitöltött kérdőív érkezett vissza. Sok esetben az egy évvel korábbi megkérdezésben még választ adó vállalkozás megszűnt, vagy ismeretlen címre költözött, illetve a posta visszaküldte a kikézbíthetetlen leveleket.

A visszaérkezési arány növelése céljából telefonos interjúk készítése mellett döntöttünk, hiszen a rendelkezésre álló szűk idő nem tette lehetővé az ismételt postai kiküldést. Meglehetősen borús képet fest azonban a telefonos interjúk tapasztalata a magyar vállalkozásokról, ezúton való megkérdezésük ugyanis nagyon nehézkes.

2.1. A felmérés eredményei

2.1.1. Alapadatok

A már említett problémák miatt összesen 52 vállalkozástól kaptunk információt, ami 17,3%-os visszaérkezési aránynak tekinthető. Az elemzés során felhasznált kérdőívek közül a legtöbb Győr-Moson-Sopron megyéből állt rendelkezésünkre, szám szerint 33 (63,5%), míg Vas megyéből 12 (23,0%), Zalából pedig 7 (13,5%) vállalkozás adott választ kérdéseinkre. Ebből látszik, hogy a Győr-Moson-Sopron megyéből visszaérkezett kérdőívek száma a kiküldöttekhez viszonyítva felülreprezentált, ami egyben a megkérdezésekhez való pozitívabb hozzáállásukat is jelzi.

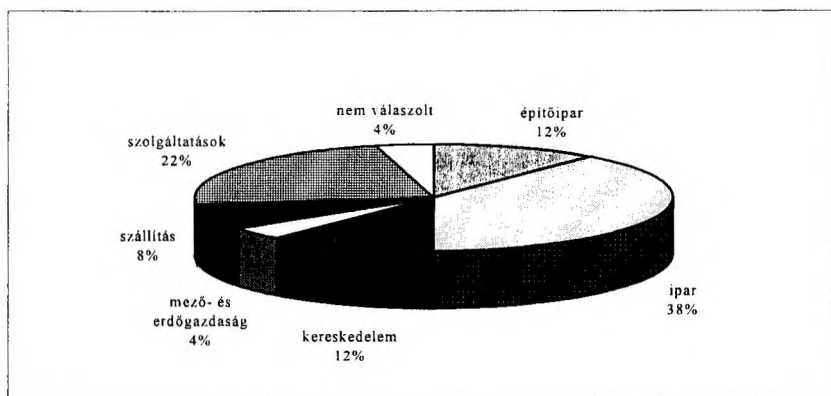
A kiértékelésbe vont vállalkozások meghatározó tulajdonosai között első helyen, a megkérdezettek 61,5%-ánál hazai magánszemélyek illetve hazai magánvállalkozások szerepeltek. Ezt követően egyenlő (11,5–11,5%-os) arányt képviseltek a mintán belül a külföldi magánszemélyek illetve vállalkozások, valamint a hazai és külföldi vegyes tulajdonú társaságok. A fennmaradó 8 vállalkozás (15,5%) nem adott választ a tulajdonos személyére.

Tevékenységi kör, illetve ágazati szerkezet szerint csoportosítva a vállalkozások többsége (38,5%) az iparban, illetve a szolgáltató szektorban (23,0%) működik.

Azonos arányban kerültek értékelésre építőipari és kereskedelmi vállalkozások (11,5–11,5%), a szállítási, fuvarozási tevékenységet folytatók 7,7%-ot tettek ki. A két mezőgazdasági feldolgozó cég a minta 3,9%-ának felel meg, hasonlóan a tevékenységi körét meg nem adó másik két vállalkozáshoz (1. ábra).

1. ábra

A megkérdezett vállalkozások ágazati szerkezete (%)

Forrás: Vállalkozói kérdőívek 1998.

A vállalkozások alapadatai között figyelemre méltó, hogy csupán 11 cég létezett már 1990 előtt is, míg többségük a rendszerváltozást követően alakult. Évek szerinti megoszlásukat tekintve kiemelkedik az 1993-ban alapítottak száma (10), de még 1997-ben is alakult közülük négy vállalkozás (1. táblázat).

1. táblázat

A vizsgált vállalkozások alapítási év szerinti megoszlása (db)

Alapítás éve	Vállalkozások száma
1990 előtt	11
1991	-
1992	7
1993	10
1994	3
1995	6
1996	5
1997	4
Nem válaszolt	6
<i>Összesen</i>	<i>52</i>

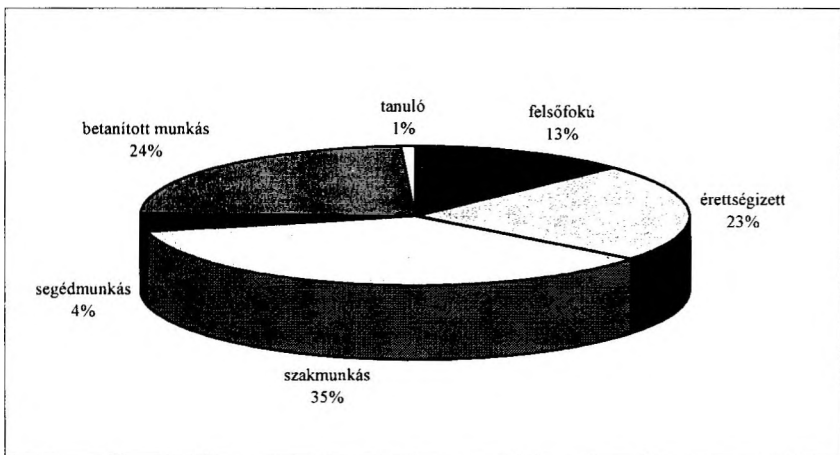
Forrás: Vállalkozói kérdőívek 1998.

A foglalkoztatottak számát tekintve a minta inkább kisvállalatokat takar, hiszen az 50 foglalkoztatottat el nem érő kategóriák teszik ki a vállalkozások 82,6%-át. Ezen belül meglehetősen egyenletesen oszlik meg az 1–5 főig (19,2%) terjedő, a 6–10 fő közötti (23,0%), a 11–25 fő közötti (21,2%) és a 26–50 fő közötti (19,2%) vállalkozások száma. Az 51–100 alkalmazottal rendelkező vállalkozások közül 8 (a minta 15,3%-a) adott választ, míg a 100 főnél többet foglalkoztató cégek közül csupán egyetlen egy küldött vissza kitöltött kérdőívet.

A foglalkoztatottak végzettségére vonatkozólag (2. ábra) a legnagyobb arányt a szakmunkások tették ki (35,7%), melyet a betanított munkások (23,6%), majd az érettségivel rendelkezők aránya (22,8%) követett. Felsőfokú végzettséggel a foglalkoztatottak csupán 12,8%-a rendelkezett, amely a kisebb létszámú vállalkozások esetében ennél magasabb arányt ért el, hiszen az alapító vagy a tulajdonos legtöbb esetben e kategóriához sorolta magát. Alacsony a segédmunkások (4,2%) és a tanulók (0,8%) részaránya, ez utóbbiak, vagyis a tanulók alkalmazásának rendkívül alacsony mértéke intő jel lehet az utánpótlás nem megfelelő kezelése tekintetében.

2. ábra

A megkérdezett vállalkozásokban a foglalkoztatottak végzettség szerinti megoszlása (%)

Forrás: Vállalkozói kérdőívek 1998.

A megkérdezett vállalkozások exportból származó árbevétele 1997-ben átlagosan 27,0% volt. Ez a meglehetősen magas arány abból adódik, hogy az exporttevékenységet folytatók árbevételében nagyarányú, négy esetben 100%-os, hat esetben 75% feletti, további hat esetben pedig 50% feletti arányt képvisel az

export. Meg kell említeni továbbá, hogy exportból származik az árbevétel 25–50%-a két esetben, míg 5% alatti részarányt négy vállalkozásnál regisztrálhattunk.

A társaságok tevékenységével összevetve a nagyarányú exportot, megállapíthatjuk, hogy a magas exporthányaddal rendelkezők szinte mindegyike bémunkát végez valamely EU tagállam megbízó vállalata számára.

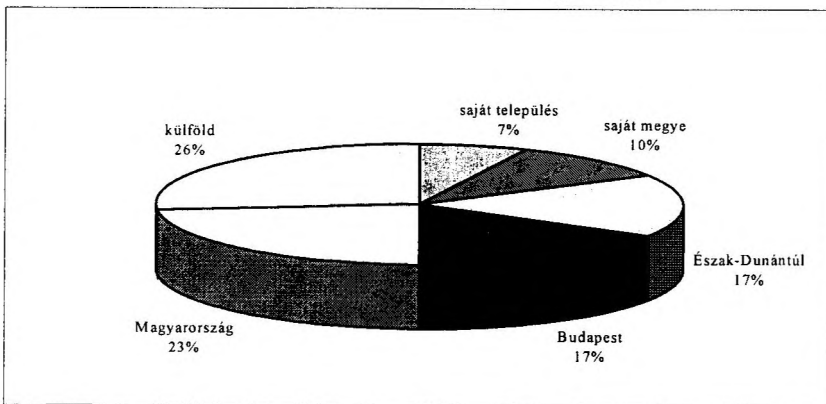
A kérdés ezen a ponton kapcsolódik a piacok földrajzi elhelyezkedésének tárgyköréhez (3. ábra), mivel az elsősorban külpiacon termelő vállalkozások (16) – a korábban már említett bémunkát folytatók – döntően német (12), osztrák (4) és olasz (3) partnereik számára szállítanak. Csúpn egy-egy esetben kaptunk olyan választ, miszerint a vállalkozás Hollandiába, Nagy-Britanniába, Svédországba és az egész Európai Unióba (!) szállít. Feltűnő a külpiacon elhelyezkedésénél a szinte teljes nyugat-európai orientáció, csúpn egy vállalkozás adta meg, hogy a volt Jugoszláviába szállít.

A vállalkozások legfontosabb piaca a hazai, a teljes országot lefedő piac. Ezt válaszolta a megkérdezettek 26,9%-a. Egyenlő arányban jelölte meg meghatározó piacként a fővárost és a szűkebb térséget a vállalkozások 19,2%-a, míg 5,8%-uk számára a saját megye, illetve a település jelenti a legfontosabb felvevő piacot. Utóbbiak esetében szolgáltató vállalkozásokról van szó.

A megkérdezettek kimagaslóan magas aránya (44,2%) nem tudta megbecsülni konkurensi, versenytársai számát, ami alapvető hiányosságnak, rosszabb esetben érdektelenségnek tekinthető. Ha igaz az, hogy a minta 26,9%-ának csúpn 1–5 versenytársa van, úgy ezen cégek versenypozíciója meglehetősen jónak tekinthető. Azonban reálisabbnak tűnik a 6–10, illetve a 11–25 közötti konkurenst számláló vállalkozások száma (a minta 19,2% ill. 9,6%-a).

3. ábra

A legfontosabb piacok földrajzi elhelyezkedése

Az alapadatok közül utolsóként kérdeztük meg, hogy a vállalkozás bevételei mely ügyfélkörből származnak. Kiemelkedően magas arányt képviseltek azok, akik azt nyilatkozták, hogy árbevételük meghatározóan más vállalkozásoktól származik. A bevételek átlagosan 76,1%-át teszik ki a vállalkozói, 18,3%-át a lakossági és mindössze 5,6%-át az önkormányzati/állami megrendelések.

A megkérdezettek 34,6%-ának lakossági ügyfelektől származó árbevétele nem éri el a 10%-ot, s 90%-nál nagyobb arányú lakossági bevételt mindössze 4 vállalkozás jelzett. A vállalkozói szféra forrása több mint 90%-ban 30 (57,7%) vállalkozás forgalmának köszönhető, míg négy esetben fordult csak elő 10%-nál alacsonyabb mértékű vállalkozásoktól származó bevétel. A rendkívül alacsony mértékű önkormányzati/állami megrendelési arány is sok apró megrendelésből tevődik össze, hiszen az árbevételből 22 vállalkozás esetén is csak 10% alatti értéket jelent, míg 50% feletti bevételei hányad ebből a szférából nem képződik.

2.1.2. Érintettség/hatások

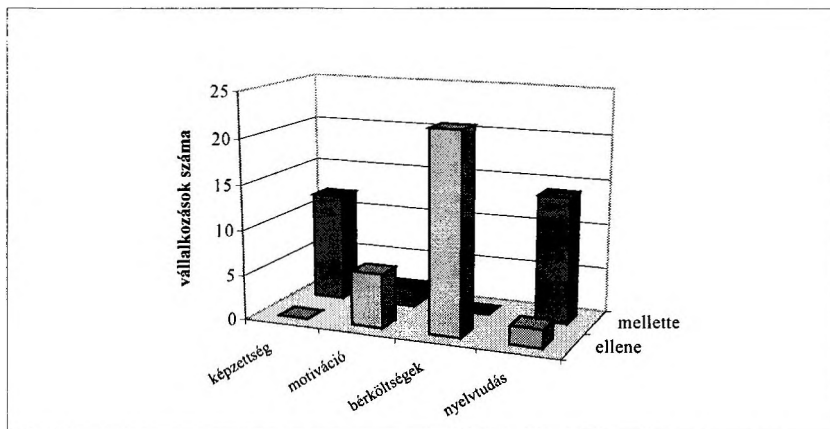
A megkérdezett vállalkozások egyike sem foglalkoztatott sem osztrák, sem az Európai Unió tagállamaiból származó munkavállalót. Így hát annak a kérdésnek a megítélése sem volt eredményes, hogy a nem magyar foglalkoztatottak a vállalkozás mely területén működnek.

Meg kell viszont jegyezni országos tendenciaként, hogy még a tisztán külföldi vagy vegyes tulajdonban lévő magyar vállalkozások sem alkalmaznak külföldi munkavállalókat, amely a privatizáció lebonyolítását és a vállalat alapítást követően több helyen jellemző volt. A vállalati szférában a külföldi tulajdonosok a magyar érdekeltségeik vezető posztjairól egyre több menedzsert hívnak haza, s a helyükre mindig magyar vezető kerül. Érdeklőségképpen azonban el kell mondani, hogy a magyar bankárokat viszont mindinkább külföldiekkel cserélik le, akiket majd egyszer talán ismét magyarok váltanak fel (Figyelő, 1998. június 18. 42. o.).

Érdekes mindezek után – a hivatkozott cikk figyelembevételével –, hogy ha jogilag lehetséges lenne, az EU csatlakozás után a hazai vállalkozások már több (a nullához képest több!) osztrák/EU munkavállalót foglalkoztatnának. Ekképpen válaszolt a megkérdezettek 36,5%-a, ami meglepő eredmény annak ismeretében, hogy napjainkban egyetlen helyen sem alkalmaznak külföldi munkavállalót. Pozitív választ adtak az iparhoz tartozó feldolgozó cégek (7 esetben) és szolgáltató vállalkozások (4 esetben), valamint a többi ágazatból 2–3 megkérdezett vállalkozás. A vállalkozás nagysága alapján azonban a nagyobbak, a 26–50, illetve az 51–100 fő közöttiek nyilatkoztak osztrák/EU munkavállalók alkalmazásának lehetőségéről.

4. ábra

Az osztrák/EU munkavállalók alkalmazása mellett és ellene szóló tényezők

Forrás: Vállalkozói kérdőívek 1998.

A jövőben esetlegesen alkalmazásra kerülő (?) nyugati munkaerőt bizonyos egyedi szakmák, illetve az *irányítás/menedzsment területén* látnák szívesen a magyar munkáltatók. Érdekes, hogy a kutatás–fejlesztés területén csupán két vállalkozás lát esélyt osztrák/EU munkavállaló alkalmazására. Ezen feltételeken alkalmazásra kerülő munkavállalók *mellett* szól *nyelvtudásuk, képzettségük*, míg az alkalmazásuk *ellen* ható legfontosabb tényező a *magas bérköltség* (4. ábra).

A korábban már ismertetett export tevékenységhez kapcsolódik, hogy a megkérdezett vállalkozások árbevételében rendkívül alacsony mértékű az exportból származó bevétel nagysága. Ennek mértéke osztrák viszonylatban különösen alacsony annak ellenére, hogy a felmérést éppen az osztrák határral szomszédos magyar területen végeztük. Ennek megfelelően négy vállalkozás esetén 1% alatti, két vállalkozás esetén 5% alatti, további öt vállalkozás esetén pedig 40% alatti az osztrák cégektől származó bevétel. Az EU tagországok esetében már valamivel kedvezőbb a kép (2. táblázat).

2. táblázat

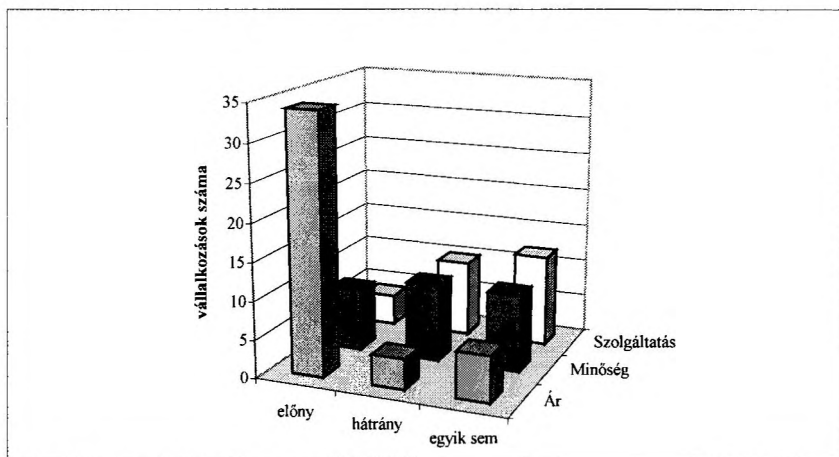
Az EU-exportból származó bevétel nagysága

EU-exportból származó bevétel nagysága az összes bevételből (%)	Vállalkozások száma
0–25	3
26–50	0
51–75	8
76–99	6
100	4

Forrás: Vállalkozói kérdőívek 1998.

5. ábra

A saját termék/szolgáltatás előnyei, hátrányai az osztrák/EU versenytársak termékeivel/szolgáltatásaival szemben

Forrás: Vállalkozói kérdőívek 1998.

A saját termék/szolgáltatás értékelésénél azonban már nem voltak túlságosan szerények a vállalkozások, jónak értékelték azok minőségét, szolgáltatásait, de legfontosabb előnyként mégis az árat jelölték meg (5. ábra). Sokan viszont az ár, a minőség és a szolgáltatások tekintetében a saját terméknek/szolgáltatásnak sem előnyös, sem hátrányos oldalát nem látják, egyéb előnyt, vagy hátrányt pedig nem jelöltek meg.

Az értékelt vállalkozások közel fele, 24 vállalkozás szerzett be a termeléshez szükséges valamely anyagot, félkész terméket Ausztriából/EU-ból. E cégek egyikét kivételtől eltekintve mind az iparhoz kötődtek és a 25 főnél nagyobb vállalatok köréhez tartoztak.

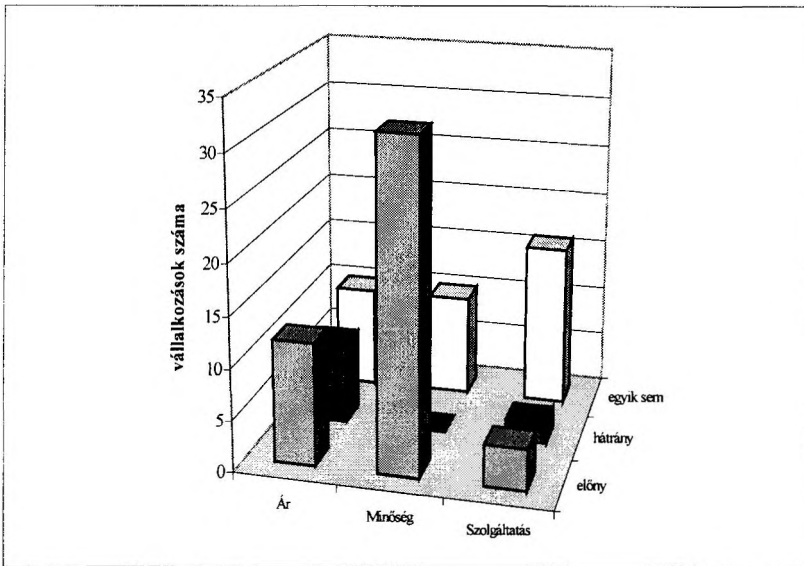
Érdekes azonban, hogy csupán öt esetben volt az összes beszerzések 80%-át meghaladó az Ausztriából, illetve az Európai Unióból történő beszerzés. Vélhetően ők azok, akik bér munkát folytatnak, és a megbízó által rendelkezésre bocsátott anyagokat, félkész termékeket dolgoznak fel, szerelnek össze. Tíz vállalkozásnál pedig az összes beszerzéseken belül a nevezett országcsoportból kisebb, mint 10% volt az import, további nyolc vállalkozásnál annak mértéke nem haladta meg az 50%-ot.

A válaszok alapján nem túlságosan intenzív együttműködés fokozása mellett foglalt állást a megkérdezettek több mint kétharmada (69,2%-a), míg a fennmaradó rész nem érdekelt a kooperáció szélesítésében. Itt is vezető szerepet játszanak az ipari és a szolgáltató szektorhoz tartozó vállalkozások, vállalatnagyság szerint pedig a 10–50 fő közötti szervezetek.

Az importált anyagoknál, félkész termékeknél legtöbb esetben a minőség a meghatározó. Érdekes, hogy az ár nem feltétlenül hátrányos tényező, amely egyes anyagoknál, félkész termékeknél az importált termék versenyelőnyei közé tartozik, annak többlétszolgáltatásaival együtt (6. ábra).

6. ábra

Az importált anyagok, félkész termékek, igénybe vett szolgáltatások előnyei és hátrányai

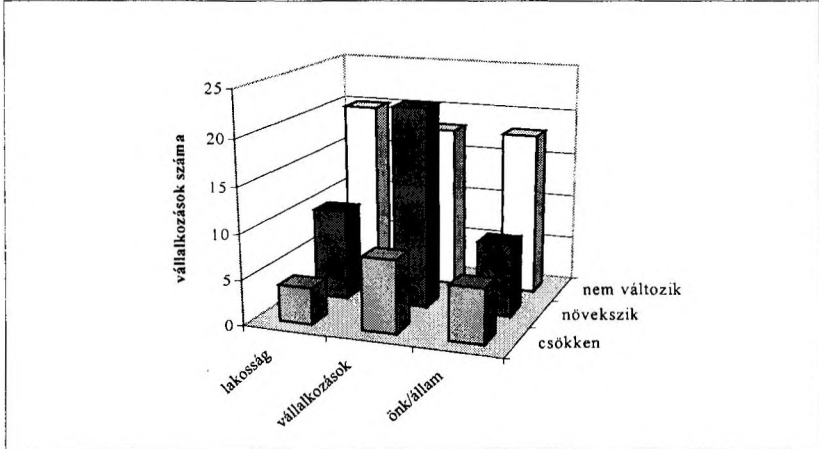
Forrás: Vállalkozói kérdőívek 1998.

Az EU csatlakozást követően a vállalkozások osztrák/EU lakossági partnerektől származó bevétele a várakozások szerint nem fog változni, viszont a vállalkozásoktól származó bevételek megugrásával számolnak a magyar munkáltatók (7. ábra). Különösen az osztrák/magyar határ melletti szolgáltató vállalkozások ügyfélköre, azaz az osztrák és más EU tagállamokból érkezők esetén lényeges szempont az egyéni fogyasztóktól származó bevétel, melynek nagysága várhatóan stagnál, esetleg kis mértékben növekszik majd. Azonban vannak olyanok is, akik bevételük csökkenésével számolnak majd az említett ügyfélkörből.

Valószínűsíthető, hogy külföldi önkormányzatok nem szerepelnek a megkérdezett vállalkozások vevői között olyan nagy számban, ahányan e szegmensből származó bevételük alakulását megbecsülték, így elképzelhető, hogy a kitöltők csak automatikusan minősítették ezt a kategóriát.

7. ábra

Osztrák/EU partnerektől származó bevétel alakulása az EU csatlakozást követően

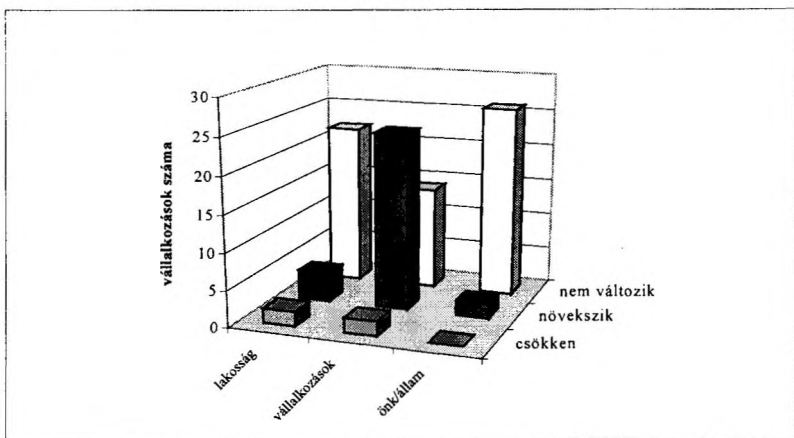

Forrás: Vállalkozói kérdőívek 1998.

A hazai partnerektől származó bevétel alakulását illetően a legtöbben (22 esetben) a vállalkozásoktól származó bevétel növekedését valószínűsítik, míg a többség számára mindhárom szférából származó forgalom mértéke a jelenlegihez hasonló színvonalú marad (8. ábra).

8. ábra

Hazai (magyar) partnerektől származó bevétel alakulása az EU csatlakozást követően

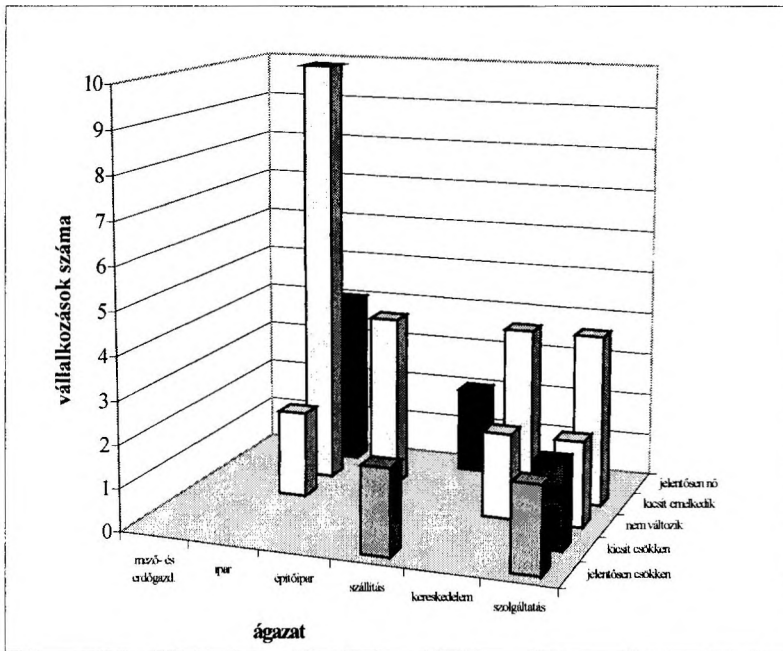

Forrás: Vállalkozói kérdőívek 1998.

Az EU csatlakozást követően, a várakozások szerinti árbevétel a legtöbb válszadó szerint kis mértékben növekedni fog. Az iparban tevékenykedők véleménye a legmagabiztosabb, hiszen ezen vállalati kör bevételeinek kismértékű vagy jelentős bővülését prognosztizálja. Ezzel szemben a szolgáltató vállalkozások a leginkább megosztottak, mert ők a jelentős csökkenéstől kezdve a jelentős növekedésig minden kategóriát elképzelhetőnek tartanak. Az építőipari cégek mindegyike szerint kis mértékben növelhető lesz majd az árbevétel. A kereskedelmi vállalkozások óvatosan, de optimistának mutatkoznak a fogyasztás vélhető növekedése figyelembevételével, míg a szállításban megkérdezettek közül kettő kifejezetten optimistán, kettő pedig pesszimistán ítéli meg lehetőségeit (9. ábra).

9. ábra

Az árbevétel alakulása az EU csatlakozást követően, ágazatonként

Forrás: Vállalkozói kérdőívek 1998.

2.1.3. Együttműködések

Valamely osztrák, illetve EU tagállam vállalkozásával a mintából 16 vállalkozás (30,8%) alakított ki együttműködést, melynek formáját a megkérdezettek a megadott szempontok szerint több kategóriába sorolták. Ennek megfelelően az együttműködés típusa leginkább értékesítési (12 esetben), míg egyenlő arányban

(10–10 esetben) beszerzési illetve termelés/gyártási. A nevezett területektől jóval lemaradva szerepel, mindössze két megjelöléssel a kutatás–fejlesztés területén kialakított együttműködés.

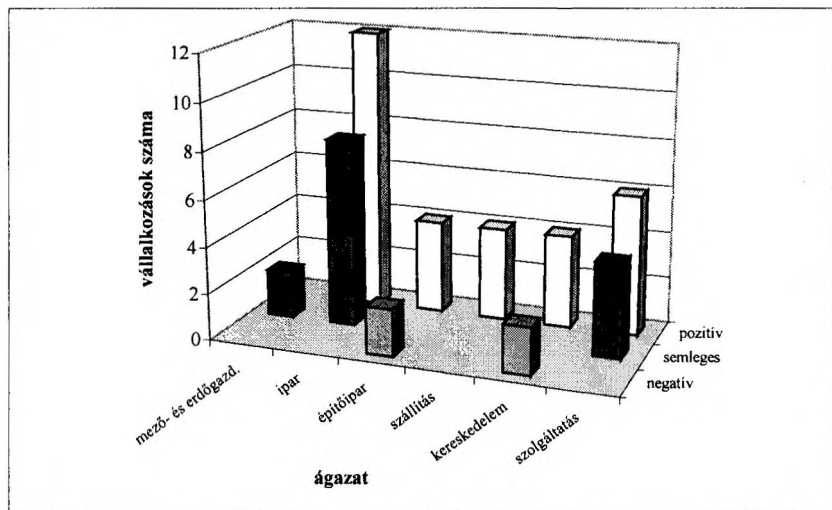
Azon vállalkozások (38), amelyek eddig még semmiféle együttműködést nem alakítottak ki válaszaik szerint „Nem találnak megfelelő partnert” (16 esetben) illetve „Nem áll érdekükben” (14 esetben). További hat vállalkozás pedig jogi akadályokba ütközött az együttműködés kialakításakor, míg két esetben nyelvi nehézségek gátolják a kapcsolatok fokozását.

2.1.4. Stratégiák

A nyugati határok megnyitása a vállalkozások meghatározó hányadára (63,5%) pozitív hatással volt, míg egynegyedük (13 vállalkozás) úgy nyilatkozott, hogy tevékenységére nem volt befolyással a nevezett esemény (10. ábra). Ez nem is meglepő, ha felidézzük azt, hogy a megkérdezett vállalkozások többsége a határok megnyitását követő időszakban alapította a vállalkozását. Érdekes azonban az is, hogy négy vállalkozás negatív élményként élte meg a folyamatot.

10. ábra

A nyugati határok megnyitásának hatása, ágazonként

Forrás: Vállalkozói kérdőívek 1998.

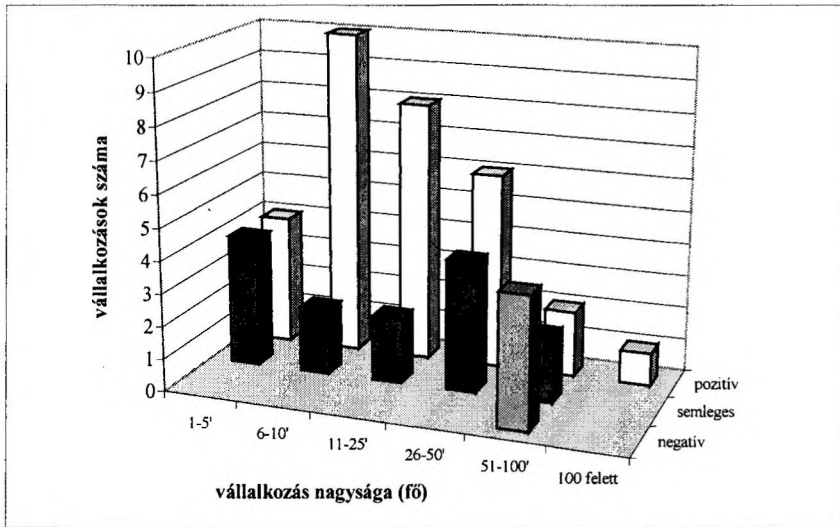
Míg az ágazatok többségére a határok megnyitása pozitív hatást gyakorolt, érdekes módon az építőiparban és a kereskedelemben voltak érezhető negatív tapasztalatok, mely okok vizsgálata azonban mélyebb elemzést kívánna, így nem kívánunk ennek magyarázatába bocsátkozni.

Vállalatnagyság szerint elemezve a nyugati határok megnyitásának hatását, szembevetendő a kisebb vállalkozások pozitív ítélete, ami az előttük megnyíló lehetőségek kitérülését és egyáltalán létrehozásuk feltételeinek kialakulását tette lehetővé. Itt hívnánk fel a figyelmet arra, hogy Magyarországon a kilencvenes évek fordulóját követően sokasodtak meg a kisvállalkozások, gazdasági társaságok.

Érdekes azonban, hogy egyes nagyobb, de még mindig középvállalkozások (az 51–100 fő közöttiek) a határok megnyitásának negatív hatását hangsúlyozták (11. ábra), ami részben talán érthető is, hiszen korábbi, kevésbé versenyképes termékszerkezetük, gépparkjuk az új versenyhelyzetben kevésbé állta meg a helyét, s jelentős erőfeszítéseket kellett tenniük pusztán létezésük fenntartásáért.

11. ábra

A nyugati határok megnyitásának hatása, vállalkozások nagysága szerint

Forrás: Vállalkozói kérdőívek 1998.

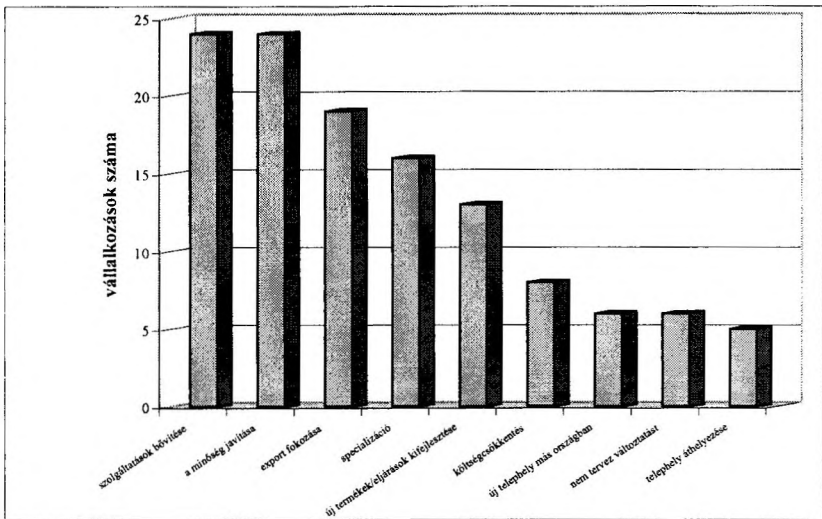
A magyar vállalkozásokra – egyetlen kivételes esetet leszámítva – még nem jellemző, hogy külföldi vállalkozásban tulajdoni hányaddal, érdekeltséggel rendelkezzenek. A jövőben ez azonban megváltozni látszik, ha elfogadjuk a vállalkozások által előrejelzett vállalat-alapítási szándékokat. Eszerint ugyanis 10 vállalkozás szeretne a szomszédos országokban (feltételezhetően a volt szocialista országok területén) vállalkozást alapítani, négy cég pedig szívesen vásárolna részesedést vagy vállalatot.

Rendkívül izgalmas a vállalkozások stratégiáinak értékelése az EU csatlakozás előtt (12. ábra), hiszen ebből lehet leginkább arra következtetni, hogy a vállalkozások mennyire veszik komolyan az integrációs folyamatot, milyen intézked-

seket terveznek versenyképességük fenntartása érdekében. Ebben a tekintetben pozitívnak tekinthetjük, hogy a megkérdezettek 43,2%-a kiemelt stratégiaként kezeli a minőség javítását és a szolgáltatói kör bővítését. Remélhetőleg az export tevékenység fokozása (34,6%) szintén sikeres lesz, hiszen a korábbiakban már utaltunk az exportból származó alacsony bevételi hányadra. A sikeres EU felkészülés, majd beilleszkedés hasonlóan fontos területe a vállalkozások specializációja, piaci rések („niche”) keresése, amely elsősorban éppen a kis- és középvállalkozások számára lehet követendő példa. Ezt a típusú stratégiát kívánja követni a megkérdezettek 30,7%-a. Kevesebben jelölték meg az új termékek/eljárások kifejlesztését (25,0%), holott az innováció élenjárói, a megújulás hordozói számára ezen stratégia alkalmazása kiemelten fontos kell, hogy legyen. Ennél is kisebb arányú (15,4%-os) támogatást kapott a költségcsökkentés területe.

12. ábra

Az EU csatlakozás után követendő stratégiák

Forrás: Vállalkozói kérdőívek 1998.

A vállalkozás telephelyének áthelyezése, vagy új telephely nyitása más térségben illetve más országban még nem nagyon foglalkoztatja a megkérdezetteket. Csúpn 5–6 vállalkozás esetén fordult elő ezen stratégiák megjelölése.

Érdekes azonban, hogy még napjainkban is vannak olyan vállalkozások (esetünkben szám szerint 6), amelyek nem tervezik stratégiájuk megváltoztatását. Erre pedig két magyarázat szolgálhat: az egyik szerint ezen vállalkozások már jelenleg is mindent megtesznek azért, hogy az integrációs folyamat eredményes és hasznos legyen számukra. A másik magyarázat azonban arra hívja fel a fi-

gyelmet, hogy sajnos még napjainkban is vannak olyan vállalkozások, amelyek úgy érzik, hogy tevékenységükre semmifajta kihatással nem lesz majd az EU csatlakozás.

2.1.5. Várakozások

Az EU csatlakozással szembeni várakozások a megkérdezettek szerint sokkal inkább előnyöket, illetve új lehetőségeket fognak jelenteni a saját vállalkozás szempontjából. A kérdésre adott válaszok alapján 42 vállalkozó (a megkérdezettek 80,8%-a) prognózisa szerint új lehetőségeket fog hozni számukra az Európai Unióhoz való csatlakozás. Figyelemfelkeltő egyúttal, hogy 17 vállalkozás (a megkérdezettek 32,7%-a) elsősorban az integráció veszélyeit tartja meghatározónak. Érdekes azonban, hogy hét vállalkozás egyaránt tartja lehetőségnek és veszélynek is az EU csatlakozást. A kifejtő kérdésre adott válaszokat a 3. táblázat mutatja.

3. táblázat

Az EU csatlakozással szembeni várakozások

Lehetőségek	Veszélyek
piacok, megrendelők körének bővülése (14)	növekvő konkurencia (16)
könnyebb piacra jutás (6)	csökkenő piaci részesedés (6)
vámok megszűnése, kedvezőbb önköltség (6)	a versenyképesség csökkenése (6)
gyorsabb adminisztráció, ügyintézés (5)	növekvő technológiai lemaradás veszélye (3)
állandósuló gazdasági növekedés (2)	fokozódó árverseny (2)
kiegyensúlyozott gazdaságpolitika (2)	az alapanyagárak növekedése (2)

Megjegyzés: a zárójelben található számok a nevezett tényezőre adott válaszok számát mutatják.

Forrás: Vállalkozói kérdőívek 1998.

Az összesítő táblázatból is látható, hogy a lehetőségek között a vállalkozások elsősorban a piacok bővülését, a könnyebb piacra jutást és a gyorsabb, kevésbé bürokratikus ügyintézt várják az EU csatlakozás legfőbb eredményeként. Természetesen megjelentek olyan vélekedések is (pl. az állandósuló gazdasági növekedés, a kiegyensúlyozott gazdaságpolitika), amelyek nem feltétlenül ebből a folyamatból, sokkal inkább a nemzetgazdaság stabilizálódásából, az átmeneti korszakon való továbblépésből adódnak.

A veszélyek között szerepel a növekvő konkurencia, a csökkenő piaci részesedés, illetve kifejezésre jut a ma még meglévő piaci pozíciók romlása, vagyis a versenyképesség csökkenésének említése, valamint a fokozódó árversenytől való félelem is.

3. Magyar területfejlesztési szakemberekkel folytatott interjúk¹ főbb megállapításai

A Nyugat-Dunántúl regionális fejlesztési és az EU integrációra való felkészülés stratégiáinak megismerését, azok értékelését szakértői megkérdezés segítségével végeztük el. A megkérdezettek egyrészt *érdekképviselői* (kamarai, ipartestületi) vezetők, másrészt a *területfejlesztésben érdekeltek* (területfejlesztési tanácsok vezető munkatársai, kutatók) voltak.

Szinte minden megkérdezett egyetértett abban, hogy a *nagyvállalatok előnyben vannak* az egyéni vállalkozókkal, a kis- és középvállalkozásokkal szemben mind a felkészülés, mind a várható esetleges kedvezőtlen hatások kivédése tekintetében. Tőlük a piac, – döntően a keleti piacok összeomlása után megszerzett nyugati piacok – már kikényszerítette azokat a változtatásokat (szervezeti, pénzügyi–számviteli, minőségbiztosítási), amelyekkel egyáltalán versenyképesek tudtak maradni a rendkívül éles konkurenciaharcban. Jól igazolható példája mindennek, hogy az ISO 9000 minősített vállalkozások száma az országban megsokszorozódott, 1998. év végére elérte a 1222 tanúsított szervezetet, ezen belül a Nyugat-Dunántúlon a 119-et (Győr-Moson-Sopron megye: 59, Vas megye: 25, Zala megye: 35).

Az EU integráció igazán nagy gondot a kisvállalkozói kör számára fog jelenteni. A megkérdezett kamarai és ipartestületi vezetők egyértelmű veszélynek tekintik ezt a kényszervállalkozók, önfoglalkoztatók esetén, akik közül várakozásaik szerint sokan csődbe fognak menni. Számukra a legfőbb probléma a csatlakozási folyamat tekintetében, hogy a mindennapi gondjaik mellett nem is tudnak, s nincs is rá lehetőségük, hogy a jövőre való felkészüléssel foglalkozzanak. Ők máról holnapra élnek, vagyis addig, amíg még bevételt és valamifajta nyereséget tudnak elérni.

A szakértők szerint a magyar kisvállalkozók többsége nem „EU-érett”, annak ellenére sem, hogy a megkérdezésük alkalmával többségük „EU-érettnek” vallja magát. Egyáltalán nem is tudják, és nem is értik mi az az Európai Unió, mit jelent a jogharmonizáció, illetve milyen veszélyeket, lehetőségeket jelent majd számukra az integráció. A kamarai rendezvényekre nem járnak, s a számos Európai Unióról szóló tájékoztatót sem látogatják. Sőt bizonyos ellenszenv is megfigyelhető a kicsik körében az EU-val szemben, akik leginkább a kisipari (cipőjavító, fodrász, kozmetikus stb.) és a szolgáltató szektorból kerülnek ki.

¹ Az 1998 őszen lezajlott megkérdezésben részt vettek a Győr-Moson-Sopron Megyei Kereskedelmi és Iparkamara, a Kézműves Kamara, az Ipartestület és a Győr-Moson-Sopron Megyei Területfejlesztési Tanács képviselői, valamint az MTA RKK NYUTI kutatói és külső szakértői.

A megkérdezettek szerint úgy tűnik, mintha a magyar kormány előresietne. Pedig a kamarák segítségével jelentős előre haladást lehetne elérni a vállalkozók és a vállalkozások informálása, felvilágosítása tekintetében. A szakértők számos szemlélet- és mentalitásbeli különbséget láttak, amelyek jelentős kihívások elé fogják állítani a vállalkozásokat. Az átlagos magyar vállalkozás számára (a pozitív és egyre sokasodó kivételtől eltekintve) még mindig „nem első a vevő”. Vannak még javítanivalók a szolgáltatások színvonalán, a hozzáálláson, illetve az árak meghatározásán is. Ezekben a kérdésekben is sokat jelentenek az országban letelepedett multinacionális vállalatok és a vegyes tulajdonú vállalkozások, hiszen ők fejlettebb vállalkozói kultúrát meghonosítva, mintegy „oktatják” magyar partnereiket ennek elsajátítására.

A szakértők meglátása szerint a *legfőbb kihívások* az élelmiszeriparban, az élelmiszer-kereskedelemben, a műszaki cikkek kereskedelmében, valamint a könnyűiparban jelentkehetnek. A jelek szerint – kifejezetten a Nyugat-Dunántúlon – fejlődni fog a szállítás (főképpen a kombinált fuvarozás) és a vendéglátás.

A beruházások növekedése, további bővítése érdekében *az önkormányzatoknak változtatni kell magatartásukon*, hiszen nem megfelelő fogadási feltételek esetén a potenciális befektető oda megy, ahol megfelelő bánásmódot, hatékony és gyors ügyintézészt talál az egyéb telepítési tényezők (pl. humán és épített infrastruktúra) megléte mellett. Ugyancsak a beruházások növekedéséhez tartozik, hogy a magyar vállalkozók, a kis- és középvállalkozások rendkívül alultőkésítettek, tőkehiányban szenvednek, így képtelenek megvalósítani nagyobb volumenű beruházásokat, fejlesztéseket.

Javítani kell az egyetemek, főiskolák, illetve a vállalkozások közötti együttműködés feltételein. Nem fogadható el, hogy érdemleges szakmai munkamegosztás nincs, vagy csak alig található a két szféra között. Ehhez azonban mind a felsőoktatás, mind a vállalkozások oldaláról módosítani kell a hozzáálláson.

A sikeres csatlakozási és alkalmazkodási folyamat érdekében a következő feladatokat tartották legfontosabbnak az általunk megkérdezett szakértők:

- A csatlakozási folyamat elősegítése érdekében legfontosabb feladat a *felvilágosítás és a szemléletváltás segítése*. Be kell mutatni a magyar vállalkozásoknak a potenciális EU versenytársaikat, az ott érvényes munkakultúrát, amin hazánkban még erőteljesen van javítanivaló. Ennek érdekében célszerű a nyugati *üzemlátogatások fokozása, a vállalkozói tapasztalatcserre bővítése*.
- Lényeges terület a *minőség- és felelősségbiztosítás kérdése*. Célszerűnek tartották a megkérdezett szakértők a közvetlen és a közvetett támogatások körének bővítését, amelyek országos programokhoz kapcsolódnak, de regionális és megyei szinten is megfontolandó a pályázati lehetőségek körének szélesítése. Anyagi juttatások formájában támogatni lehetne, pl. a minőségi

- gép- és berendezés cserét, a minőségfejlesztési- és környezetvédelmi beruházásokat, és adott esetben a jelentősebb befektetést igénylő hatósági előírások betartását.
- Ami talán még lényegesebb lehet az egész vállalkozói szférára, hogy kapjanak az EU integrációból adódó előnyökről és hátrányokról folyamatos és ágazatok szerinti kiértékelést.
 - Ki kell dolgozni a szakképzés, a szakmai továbbképzések új rendszerét, megújítva az oktatási rendszert, amely a gyakorlathoz és a feladatokhoz jobban alkalmazkodó struktúrát jelent. Ebből a folyamatból azonban nem maradhat ki a tudomány megújulása sem.
 - Az országos intézkedések során mérsékelni kell a közterheket, kiszámíthatóvá kell tenni a gazdasági jogszabályokat, ne változzanak azok évente, netán éven belül. Ha pedig változnak, széleskörű információ-nyújtás, tájékoztatás, az eredményes felkészülésre pedig elegendő idő álljon a vállalkozások rendelkezésére.
 - A csatlakozás folyamata legyen fokozatos, és jó előre derüljön ki az időpontja, hogy legyen kellő idő a felkészülésre. Ennek modellje a következő lehetne:
 - 1) Jogszabályok bevezetése, harmonizációja.
 - 2) Felkészülés a jogszabályok alkalmazására.
 - 3) Finanszírozási háttér megteremtése (kedvezményes hitelkonstrukciók kidolgozása, kedvezmények nyújtása).
 - A vállalkozók, a vállalkozások véleménye jelenjen meg, igényeik, javaslaik épüljenek be, vegyék azokat figyelembe a csatlakozási tárgyalások során. Ezen feladatot felvállalhatják a gazdasági érdekképviseletek, kamarák, de legyen érdemi hatása munkájuknak.
 - A Nyugat-Dunántúlon különösen fontos lenne a történelmi hagyományokra (osztrák–magyar) való támaszkodás, az együttműködések újraélesztése, a beszállítói hálózatok újra és új formában való kiépítése, az EU csatlakozás során szerzett osztrák tapasztalatok megismerése.

Az ország, a térség és a vállalkozások számára legfontosabb eredmény lehet a talpon és a versenyben maradás, az ország gazdasági megújulása és az, hogy tovább ne nőjön az Uniós országok és a magyar gazdaság közötti távolság, sőt optimális esetben ez a hátrány mérséklődjön.

A regionális fejlődés tekintetében előnyös a térség számára, hogy várhatóan – az ország egész területéhez hasonlóan – az Európai Unió 1. célterülete lesz, s ennek megfelelő támogatási forrásokhoz juthat. A Nyugat-Dunántúl az eddigiekben is sikeresen nyert el fejlesztési forrásokat a PHARE és a PHARE CBC programokból, amelyek keretét teljesen képes volt kimeríteni. A szakértők szerint ez megfelelő tapasztalatot jelent a fejlesztési programokban való gondolkodás

meghonosításában, és a csatlakozás után megnyíló strukturális alapok támogatásainak elnyerésére.

Napjainkban úgy tűnik, hogy az EU csatlakozás után sem fog a térségben alapvetően vagy nagyságrendekkel megnőni a támogatás mértéke, mert számos olyan jel tapasztalható, amely szerint a kiegyenlítésre való törekvés továbbra is fennmarad a fejletlenebb, keleti országrész felzárkóztatása javára. Így jelentősen nem fog változni a jelenlegi támogatási gyakorlat. Az elképzelések szerint ugyanis a strukturális alapokból érkező források be fognak olvadni a magyar költségvetésbe, majd az egyes régiókkal kötött szerződések határozzák meg a felhasználható keretösszegeket és támogatási célokat.

A szakmai körökben többször említett regionális adó sem oldaná meg azonban a problémákat, hiszen ennek alapján ugyan pillanatnyilag kedvezőbb helyzetbe kerülhetnek a fejlettebb térségek, de az állami kiegyenlítő mechanizmus más csatornákon kiegyenlitené a különbségeket. A megkérdezettek véleménye szerint a Nyugat-Dunántúl a csatlakozás után kedvezőtlenebb helyzetbe fog kerülni, mint jelenleg, hiszen a PHARE CBC programok jelentős döntési szabadságot adnak a helyi és regionális szintnek, ami a jövőben a várakozások szerint csökkeni fog.

A nyugat-dunántúli régió koncepcionális szinten teljesen elfogadott, tartósan összetartozó régió kíván lenni, melynek valódi, tradicionális központjai Győr mellett Sopron és Szombathely. A régió létrehozásával, gazdasági és társadalmi kohéziójának fokozása érdekében az észak–dél irányú gazdasági és közlekedési tengely megteremtése a legfőbb cél. A régió elkészítette komplex területfejlesztési koncepcióját, amelyet már elfogadott a Regionális Fejlesztési Tanács, és napjainkban zajlik a regionális programok kidolgozása. A gazdaságfejlesztés, vállalkozásbővítés alfejezeten belül önálló fejlesztési célként fogalmazódik meg az „Európai Unió színvonalára felzárkózó, versenyképes, komplex gazdaság kiépítése” (*Magyarország nyugati...* 1998). A területfejlesztési célok között kiemelt szerepet kapott az ipari szerkezet és a technológia-váltás kérdése. A megoldandó feladatok között kitüntetett helyen szerepel:

- a gazdasági szereplők felkészítése az EU csatlakozásra,
- az ipari szerkezet átalakítása, új, környezetbarát technológiák átvételének támogatása,
- vállalkozói övezetek, ipari parkok kiépítésének és működésének támogatása,
- az innováció-orientált gazdaságfejlesztés háttérének biztosítása, a szakképzés, az oktatás piaci rugalmasságának további fokozása,
- a régióban hiányzó É–D gazdasági, közlekedési tengely terveinek elkészítése és fokozatos megvalósítása,
- beszállítói program kidolgozása, a kis- és középvállalkozások kiemelt támogatása,

- regionális marketing terv kialakítása,
- a mező- és erdőgazdaság átalakítása és fejlesztése,
- a turizmus és az idegenforgalom fejlesztése, a határ menti megyék belső és egymás közötti kohéziójához való hozzájárulás,
- komplex vidékfejlesztés.

4. A burgenlandi kézművesipari² vállalkozások jövőképe

A Burgenland tartományban készült felmérés a magyar oldalon elvégzethez képest jóval szélesebb bázisra épült, mintegy 500 (szám szerint 498) osztrák kézművesipari vállalkozás megkérdezésének eredményeit tartalmazza. A következő pontokban vázlatosan összefoglaljuk a felmérés eredményeit, majd kitérünk az Európai Unió keleti bővítésének, a határ menti osztrák vállalkozásokra gyakorolt hatásainak becslésére, azok jövőképre, majd Burgenland regionális fejlődésére gyakorolt hatásainak előrejelzésére (*Das burgenländische...* 1998).

4.1. A burgenlandi vállalkozói felmérés eredményei

A Burgenlandban rendelkezésre álló jelentősebb források eredményeképpen, szemben a magyar lehetőségekkel, reprezentatív vállalkozói felmérést végzett a bécsi székhelyű Institut für Gewerbe- und Handwerksforschung. A közel 500 vállalkozás (498) által szolgáltatott adatok természetesen különböznek a már ismert hazai eredményektől, hiszen azokat kizárólagosan kézműipari vállalkozások szolgáltatták, akiknek a válaszaik jelentősen eltérnek a Magyarországon megkérdezett, döntően ipari vállalkozásokétól.

A burgenlandi kézművesipari vállalkozások *jelentős számban* foglalkoztatnak már napjainkban is szlovák, magyar és szlovén munkavállalókat, akik az összlétszám 10%-át jelentik. A megkérdezett vállalkozások mintegy 22%-a az EU tervezett kibővítése után is bővíteni szeretné a fenti országokból érkező munkavállalóinak számát, akiket elsősorban szakmunkákra kívánnak alkalmazni. Ezen munkavállalók lényeges előnye az *alacsonyabb bérköltség, illetve a magasabb munkavállalási hajlandóság.*

² A kézművesipar speciális szeptét jelenti az osztrák vállalkozásoknak, hiszen ahhoz a kisvállalkozásokon kívül jelentős méretű középvállalkozások is tartoznak. Gazdasági tevékenységek szerint a kézműiparhoz tartozik az építőipar, a fémmezmunkáló- és elektrotechnikai ipar, a vegyipar, a műanyag-feldolgozóipar, az élelmiszeripar, a textil- és ruházati ipar, a nyomda- és papíripar, illetve a reklámhoz és a marketing kommunikációhoz, számítástechnikához kötődő gazdasági tanácsadók, valamint a fogyasztási javakhoz kötődő egyes szolgáltatások, mint például a pékek, szabók, fodrászok is.

A burgenlandi vállalkozásoknak csupán 5,1%-a végeztet *bérmunkát*, vagy importál anyagokat, félkész termékeket a határ túlsó oldaláról. Ez az érték a megkérdezettek várakozásai szerint az EU kibővítése után meghaladhatja a 20%-ot is. A gazdasági együttműködés ilyen fajta kiterjesztését egyértelműen az *alacsonyabb árak, költségek* motiválják.

Tanulságos, hogy a burgenlandi vállalkozások csupán 16%-ának vannak szlovák, magyar illetve szlovén üzleti partnerei. Ennél nagyobb arányú ügyfél kapcsolatokról csak Jennersdorf és Güssing megye vállalkozásai számoltak be. A határ menti osztrák vállalkozások saját termékeik, szolgáltatásaik legfőbb előnyét azok *magas minőségében* és jobb szolgáltatásaiban látják.

Tendenciáját tekintve, a vállalkozások egy része az EU kibővítése után az újonnan társult országokból származó *bevételek növekedésével* számol, de a többség (66%) a forgalom változatlanul maradását tartja reálisnak. A nagyobb vállalkozások ebben a tekintetben optimistábbnak mutatkoztak, mint a kisebbek.

A vállalkozások jóval pesszimistábban nyilatkoztak azonban az osztrák ügyfelektől származó bevételek alakulásáról. A vállalkozások több mint fele (52%) csökkenő bevételekkel számol, és csupán elenyésző részük (5–7%) véli úgy, hogy bevételei növekedni fognak. Összességében a kézműipar inkább *csökkenő forgalmat* vár, ezen belül a megkérdezettek negyede erősen csökkenő, míg 31%-uk inkább csökkenő, mint stagnáló bevételeket prognosztizál. A legpesszimistább vállalkozások Güssing, a legoptimistábbak Eisenstadt (Kismarton) városban voltak, mely utóbbi településen egyébként is döntően az optimista várakozások a jellemzőek.

A vállalkozásoknak csupán 14%-a jelezte, hogy a „vasfüggöny leomlása” pozitív hatással volt az üzletmenetére, a többség (65%) semlegesnek tekintette, míg jelentősnek mondható 21%-uk negatívan élte meg a Kelet-Európában végbemenő változásokat. Jelentős *érzelmi hatások, félelmek jellemezték, jellemzik* a határ menti osztrák vállalkozói közösséget még napjainkban is. Az EU keleti bővítésével kapcsolatosan a megkérdezett burgenlandi vállalkozások 56%-a ezzel kapcsolatos félelmeinek adott hangot. Mindössze 25%-uk lát új lehetőségeket, esélyeket a bővítés után. Ebben az esetben is az eisenstadti vállalkozások mutatkoztak a legoptimistábbaknak, míg ágazatok szerint tekintve a mintát, a nyomdaipari és a gazdasági szolgáltatással foglalkozó vállalkozások tekintik leginkább lehetőségnek a szomszédos országok csatlakozását az EU-hoz.

Mind a magyar, mind az osztrák oldalon elvégzett felmérés eredménye azt sugallja, hogy a vállalkozói szféra még nem hozott *konkrét stratégiai döntéseket* a csatlakozással kapcsolatosan. E tekintetben jelentős különbség mutatkozik azonban a két ország között: míg a burgenlandi vállalkozások 35%-a nem jelzett a kibővítéssel kapcsolatos stratégiai megfontolást, addig magyar oldalon a megkérdezettek csupán egytizede nem készül valami módon a csatlakozásra. A burgen-

landiak leginkább a szolgáltatások színvonalának emelésével, bővítésével, költségsökkentéssel, a termékek és a szolgáltatások fejlesztésével készülnek, a minőség javítása, vagy fokozott export tevékenység folytatása a válaszadók 15%-ánál került említésre. Új telephelyek, üzemek létesítésének szándéka napjainkban alig érhető tetten, de a keleti bővítés hatására – félelmeiknek hangot adva – a határ menti osztrák cégek nem készülnek tevékenységüket Ausztria nyugati felébe áthelyezni.

4.2. Az EU keleti bővítésének hatásai az osztrák kézműiparra

A kérdőíves felmérés eredményeit felhasználva elkészült a keleti bővítés hatására bekövetkező árbevétel változásokat tükröző előrejelzés is. Ennek módszertani megfontolásaitól eltekintve, csak a fontosabb megállapításokat összefoglalva az mondható el, hogy a keleti bővítés hatására Burgenlandban a kézműipari vállalkozások árbevételének mintegy *0,3%-os csökkenése* prognosztizálható. A bővítés „nyertesei” és „vesztesei” nem definiálhatók egyértelműen, a bécsi kutatók véleménye az, hogy a pozitív és negatív hatások ki fognak egyenlítődni, illetve indirekt nemzetgazdasági pozitív változásokat fognak előidézni a (hosszú távú) növekedési rátákban is, amelyek azután a kézműipar gazdasági dinamikáját is növelni fogják.

A kézműipari vállalkozások kérdőíves megkérdezése során elvégzett hatáselemzés statikus eredményekkel szolgált, és többek között eltekintett az EU keleti bővítésének időpontjától³. A vázlatosan ismertetett elemzés nem terjeszthető ki a gazdaság egészére, hiszen a megkérdezésben szereplő vállalkozások a gazdálkodóknak csak egy speciális szegmensét jelentik. A megfelelő makroökonomiai és politikai jövőképek felvázolásához további regionális gazdaságtani tanulmányok, értékelések, valamint a többi ágazatra (ipar, kereskedelem, mezőgazdaság, közlekedés, idegenforgalom stb.) vonatkozó modellek lennének szükségesek. Nem lehet továbbá eltekinteni az infrastruktúra-fejlesztéseket számításba vevő kérdések megválaszolásától sem, hiszen Burgenland esetében különösen meghatározó a tartomány hozzácsatolása, bekötése az európai közlekedési tengelyekhez, elsősorban a Bécs–Budapest közlekedési folyosóhoz, valamint Dél-Burgenland esetében a szomszédos magyar és szlovén területekhez.

³ Az osztrák gazdaságkutató intézet (WIFO) által felvázolt jövőkép szerint az EU keleti bővítése a leghamarabb 2004-ben következhet be, ami az osztrák álláspont szerint kevésbé valószínű. Jóval inkább elképzelhetőnek tartják a gazdaságkutatók a 2006-ra előrejelzett csatlakozást, amikor még nem lehetne teljes jogú tagságról beszélni, a belépéskor a csatlakozóknak bizonyos átmeneti szabályok betartását kellene vállalni, és csak 2010-re várják az első körben csatlakozó országok teljes jogú Uniói tagságát.

A következőkben felvázolandó jövőképek egyike meglehetősen pozitív beállítottságú, mivel feltételezése szerint az osztrák kézműipar jelentősen profitálhat majd az EU kibővítéséből. Ezen scenárió szerint a kézműipar versenyképesebbé válna, és ezáltal függetleníteni tudná magát az egyre nyomasztóbb árversenytől. A negatív jövőkép nem veszi figyelembe a vállalkozások dinamikájának növekedését, és azt feltételezi, hogy a kézműipar szereplői nem alakítanak ki az EU bővítésével kapcsolatos stratégiát, melynek következtében a bővítés hatásait keményen meg fogják érezni.

1. Jövőkép: A burgenlandi kézműipar „proaktív” stratégiája

Az elmúlt években a burgenlandi vállalkozások – Burgenland 1. célterületté nyilvánításának köszönhetően – jelentős EU támogatásokat kaptak (INTERREG, Adapt, kis- és középvállalkozások támogatása stb.). Ezen támogatások segítségével a vállalkozások modern kommunikációs technológiákat alkalmaznak, a környezetet nem szennyező termelést folytatnak, speciális termékeket és szolgáltatásokat kínálnak, tréningek, képzések segítségével javultak a menedzsment képességek, illetve azt lehet mondani, hogy a vállalkozások többsége nagyon jól képzett munkatársakat foglalkoztat.

A regionális politika ezt a pozitív fejlődést speciális főiskolák, új szakok indításával, a tovább- és átképzések támogatásával, a lakosság informálásával és a szomszédos magyar térségekkel kialakított együttműködésekkel segítette és segíti elő. Érdekességként lehet megjegyezni, hogy a burgenlandi vállalkozások nagy részénél már legalább egy munkavállaló beszél magyarul, így a jövőben a nyelvismeret hiánya nem lesz a gazdasági kapcsolatok bővítésének akadályozó tényezője.

A határ menti osztrák vállalkozások dinamikus fejlődési pályán járnak. A burgenlandi cégek a piaci réseket kitöltő termékeikkel és magas minőségű fejlesztéseikkel széles piacokat találnak a határ mindkét oldalán. Néhány ágazat jelentősen szélesíteni tudta tevékenységét, és termékeinek nagy részét már Magyarországon értékesíti. A nyugat-dunántúli agglomerációk javuló jövedelmi helyzete egyre növekvő keresletet támaszt a kiváló minőségű termékek és szolgáltatások iránt. A magyar kis- és középvállalkozások legfontosabb versenyelőnyüknek ugyan még mindig a kedvezőbb értékesítési árakat tekintik, de a gazdasági együttműködések, képzésekből egyre több ismeretet, know-how-t nyernek, ezáltal pedig egyre inkább egyenrangú partnereivé válnak az osztrák kézműipari vállalkozásoknak.

Magyarország gyors EU csatlakozása a burgenlandi kézműipar pozitív fejlődését is jelentené. Az Institut für Gewerbe- und Handwerksforschung prognózisa szerint a kézműipar számára megnyíló további együttműködési lehetőségek emelkedő növekedési rátákat, illetve bővülő forgalmat jelentenének. Például az

élelmiszeripar és az élvezeti cikkeket előállító kézműipar az EU bővítését követő évben 6%-kal növelhetné forgalmát, a festők, lakkozók nem lennének a továbbiakban negatívan érintve, hanem tartani tudnák növekedési rátájukat, az asztalosok pedig 2%-os további növekedéssel számolhatnak.

2. Jövőkép: A burgenlandi kézműipar „kiváró” stratégiája

A burgenlandi kézműipari vállalkozások a fenyegető olcsó, keleti konkurenciát bizonyos távolságtartással és kiváró magatartással kezelik. Tettek tapogatózó lépéseket a keleti vállalkozásokkal való együttműködésre, de inkább csak hűség osztrák ügyfeleikben bíznak meg. A számukra felkínált támogatásokat alig vették igénybe, és ha igénybe is vették, vállalati szinten akkor sem voltak megfigyelhetők konkrét, markáns változások. A cégek ugyanakkor gyorsan felismerték, hogy a költségeket már nem lehet tovább csökkenteni, viszont újabb versenypozíciókat erősítő stratégiákat nem dolgoztak ki.

A hiányzó specializáció, az átlagos színvonalú, minőségű termékek egyre kevésbé exportképesek Nyugat-Magyarország agglomerációi számára, mivel az ottani keresletet más osztrák és európai régiók vállalkozásai elégitik ki. A vállalkozók jelentős hányada rezignált, és a regionális politika képviselői sem sugároznak optimizmust. Az EU bővítésével egyidejűleg követelt hosszú átmeneti időszakok, kivételes elbánást, piaci védelmet hangoztató álláspontjuk nem talált meghallgatásra. A kezdeti védekező magatartásuknak köszönhetően, a gazdasági életben csak kis számban jöttek létre valódi együttműködések, a nyugat-dunántúli régió átalakulása jelentősebb burgenlandi közreműködés nélkül megy végbe.

A burgenlandi vállalkozások többsége ugyan tartani tudja versenypozícióit, azonban nyereségességük további növekedése alig várható. Magyarország rövid időn belüli csatlakozása az EU-hoz tovább fogja erősíteni a versenyt. Az ágazatok némelyike már napjainkban is forgalma csökkenéséről számol be, és csak kevesek lesznek majd képesek az EU bővítése utáni első néhány évben forgalmuk növelésére.

Az Institut für Gewerbe- und Handwerksforschung kutatási eredményeire támaszkodva ez a jövőkép tűnik valószínűbbnek, ami azt jelenti, hogy *a vállalkozások negatív várakozásai nem alaptalanok, a jelentősebb növekedési kilátásaik esélye kicsi.*

4.3. Javaslatok Burgenland regionális fejlődésének fokozására

A kutatók véleménye szerint mélyebb gazdasági elemzések elvégzése nélkül is megállapítható, hogy mind Burgenland, mind a vele szomszédos magyar és szlovén területek integrációja csak akkor tud sikeresen megvalósulni, ha sikerül *helyreállítani a gazdasági kapcsolatok intenzitásának fokozásához elengedhe-*

tellen közlekedési infrastruktúrát. Lényeges továbbá azt is kimondani, hogy a strukturális támogatások elosztását úgy kell alakítani, hogy a lépésenként megvalósuló integráció során kialakuljon a vállalkozások egészséges alkalmazkodási mechanizmusa a határ mindkét oldalán, az egyes önkormányzatok, vállalkozások pedig csak a jogos igényeiknek megfelelő támogatásokat kapjanak, ne legyenek „túltámogatva”.

A bécsi gazdaságkutatók meggyőződése, hogy Ausztriának messzemenőig támogatni kell az integrációs folyamatot, melynek hatásait bizonyos átmeneti intézkedésekkel azért csillapítani lehet. A burgenlandi területfejlesztési koncepciónak át kell értékelní a központok és a perifériák viszonyát, interregionális viszonylatban újra kell értékelní a két főváros szerepét. Ebben a megváltozott helyzetben az egyes településeknek és területeknek is újra kell értelmezni saját szerepöküket, meg kell határozni erősségeiket. Tovább kell folytatni a határon átnyúló együttműködések, el kell érní azok intézményesülését, valamint tartalommal kell megtölteni a formális kapcsolatokat. Éppúgy, ahogy a vállalkozásokra érvényes, az önkormányzatoknak is ki kell alakítani az aktív alkalmazkodási stratégiájukat. Ezekhez az aktív (szükséges) intézkedésekhez a kulturális cserét ösztönöz, az egymás kölcsönös megismerésével és a másik nyelvének elsajátításával kapcsolatos prioritások kell, hogy előnyt élvezzenek.

Vállalati szinten tudatosítani kell, hogy az EU kibővítését minden vállalkozás meg fogja érezni valamilyen szinten, még akkor is, ha azt követően sok vállalkozás számára nem jelentkezik a forgalomban vagy az ügyfélkörben közvetlenül érezhető hatás. Éppen ezért a vállalkozásokat stratégiájuk felülvizsgálatára, átdolgozására kell ösztönözni, hogy a megváltozott helyzetből adódó lehetőségeket ki tudják használni. A vállalkozásoknak át kell gondolni az értékesítési szerkezetüket, az értékesítési csatornákat, az ügyfélszerkezetet éppúgy, mint a termékeiket és szolgáltatásaikat. Az offenzív stratégiát folytatóknak elsősorban tovább kell javítani erősségeiket, saját profiljukat, illetve másodsorban felül kell vizsgálni az együttműködési lehetőségeiket.

5. Összegzés

A vállalkozói felmérések eredményei megmutatták, hogy a kis- és középvállalkozások többsége nem kellően felkészült az EU bővítésével kapcsolatosan, és nem is dolgozik azzal kapcsolatos stratégiája kialakításán, amely megállapítás egyaránt igaz a magyar és az osztrák cégekre is. Egyelőre meglehetősen ritka a magyar és az osztrák vállalkozások közötti kommunikáció, az együttműködés. A magyar cégek versenyképességét elsősorban még mindig az olcsóbb bérköltségek jelentik, míg a megkérdezettek elismerően szóltak az osztrák termékek

minőségi színvonaláról, szolgáltatásairól. Magyar oldalon az integrációt meghatározóan *előnynek* tekintették a vállalkozások, amivel szemben az osztrák gazdálkodók kétségeiknek, *negatív érintettségüknek* adtak hangot. Az osztrák oldalon elhangzó, meglehetősen populista vélemények, az ellenérdekek hangsúlyozása semmiképpen sem segítik az integrációt, így a bécsi kutatók szerint is szükséges, hogy az érdekképviseltek, kamarák a határ mindkét oldalán a korábrinál célzottabb és jelentősebb szerepet vállaljanak a gazdálkodói szféra félelmeinek eloszlításában, az EU kibővítés hatásainak felbecslésében, a felmerülő problémák közös leküzdésében. A bővítés „nyertesei” és „vesztesei” ugyanis nem definiálhatók egyértelműen, azonban valószínűsíthető, hogy a pozitív és negatív hatások – már középtávon is – *ki fognak egyenlítődni*, illetve a nemzetgazdaságban indirekt pozitív változásokat fognak előidézni a (hosszú távú) növekedési rátákban.

A megkérdések, gazdasági előrejelzések tapasztalatainak ismeretében alkalmazandó intézkedések azonban *több szinten* kell, hogy megvalósuljanak. Objektív tájékoztatással el kell érni, hogy a vállalkozások *felismerjék az EU kibővítéséből adódó problémáikat*, majd dolgozzanak ki *stratégiát azok orvoslására*. Gyakorlati szempontból ez azt jelenti, hogy *informálni* kell a vállalkozói közösséget a kibővítést előkészítő tárgyalásokról, a szomszédos régiók *gazdasági és jogi környezetéről*. További fontos területet jelent az *oktatás és a képzés*. Lényeges szempont, hogy a tanulók, az átképzésben részesülők a stratégiai tervezési és marketing ismereteik mellett rendelkezzenek bizonyos *ország ismeretekkel* is a szomszédos régiókról. A vállalkozások számára pedig lényeges, hogy legyen lehetőségük *felkészülési stratégiájuk véleményeztetésére*. Az érdekképviseltek meghatározó szerepet tölthetnek be az együttműködések, intézményes kapcsolatok fokozásában, közös projektek megvalósításában és a képzésben.

Végzetül megállapíthatjuk, hogy *a sikeres integráció olyan közös feladat*, amelynek eredményeit mindkét ország vállalkozásai élvezhetik majd, de *aktív részvételük, sikeres együttműködések kialakítása nélkül nehezen képzelhető el*.

Irodalom

- Das burgenländische Gewerbe- und Handwerk – Szenario 2005. Auswirkungen der EU-Osterweiterung.* (1998) Wien, Institut für Gewerbe- und Handwerksforschung.
- Magyarország nyugati határ menti régiójának komplex területfejlesztési koncepciója.* (1998) Budapest, Pylon Kft.

A NŐI EGYÉNI VÁLLALKOZÁSOK NÉHÁNY JELLEMZŐJE A HATÁR MENTÉN

SZÖRÉNYINÉ KUKORELLI IRÉN

A kelet-európai átmenet számtalan fontos tényezője közül négy elem kerül említésre a tanulmány szempontjából, a határmentiség, a vidék, az egyéni vállalkozások és a nők. Ezeknek a tényezőknek az együttes hatását kívánjuk elemezni azáltal, hogy a továbbiakban az osztrák határ menti falvak egyéni vállalkozóira, azon belül is különös tekintettel a női vállalkozókra irányítjuk a figyelmet.

A tanulmány az 1989 utáni nemi és vállalkozási attitűdök változásait vizsgálja Magyarország északnyugati rurális határvidékén. A gazdasági átmenet és demokratizálódás nők helyzetét befolyásoló hatásainak elemzésére kerül sor a női egyéni vállalkozásokon keresztül a határ menti rurális területeken.

Olyan terület került kiválasztásra, ahol a falusi vállalkozók tevékenységét befolyásoló körülmények lehető legnagyobb skálájának megfigyelésére vad mód; a vizsgált térség az osztrák határ mellett fekszik, ahol a Nyugat-Európából beáramló tőke, turizmus és ötletek gazdagítják a vállalkozói szektort, ahol az osztrák fekete vagy hivatalos munkavállalásból származó jövedelmek, tapasztalatok az adaptációs képességgel ötvöződnek, és ahol a piac összetétele is különbözik a belső területek piacaitól.

Az 1997-ben indult kutatás¹ célja azon tényezők meghatározása, amelyek elősegítik, vagy éppen gátolják a falusi térségek vállalkozásainak fejlődését. Megkülönböztetett figyelmet kapnak azok a körülmények, amelyek nem egyformán érintik a nőket és a férfiakat, választ várva az egyéni vállalkozásokban a tulajdonosaik neme szerint jelentkező különbségekre, valamint a vállalkozói tevékenység nemi szerepekre gyakorolt hatásaira.

Hipotézis

A rurális térségekben a nők egyre fontosabb szerepet töltenek be az egyéni vállalkozók körében, főleg Nyugat-Magyarországon, ahol a siker kulcsa a személyes aktivitásban rejlik. A sikeres vállalkozónők a nyugati határ mentén – például az Ausztriából érkező (bevásárló) turizmusra alapozva – leginkább az élelmiszer-kereskedelem, a szolgáltatói szektor és a turizmus területén aktívak. Ezzel ellentétben viszont a belső területeken és a keleti határ mentén a vállalko-

¹ Regional differences in women's entrepreneurship in rural Hungary magyar–amerikai kutatás alapján. A kutatás vezetői: Janet H. Momsen, Szörényiné Kukorelli Irén és Tímár Judit.

zások erre nem építhetnek, mivel a falusi turizmusra alapozott kereskedelemből, szolgáltatásból származó jövedelem jelentősége minimális.

A kutatás során 19 nyugat-magyarországi határ menti faluban került sor a férfi és női egyéni vállalkozók kérdőíves felmérésére (1. ábra). A kérdőívek kitöltése személyes megkeresés alapján történt, amely a falusi kulcsszereplőkkel készített interjúkkal és a női egyéni vállalkozók „fókuszcsoport-interjúival” egészült ki.

A tanulmány röviden elemzi a nők rendszerváltás előtti és jelenlegi helyzetének általános vonásait, ezek alapján a női vállalkozások kialakulási és működési környezetének bemutatását, valamint a női vállalkozások szektorok szerinti megoszlását, illetve a férfi és a női vállalkozások megoszlását.

1. A magyar nők helyzete a rendszerváltás előtt és azt követően

A kelet-európai átmenetnek mindenképpen fontos részét képezik a nők helyzetében bekövetkezett változások. A kommunista rezsim összeomlása Kelet-Európában szignifikáns különbségeket tárt fel a nők helyzetére vonatkozólag a különböző országokban, országrészekben. A piacgazdaságra való átmenet megszilárdítja a különbségeket, láthatóvá teszi, hogy más-más vidékeken a nők helyzete különböző.

1.1. A nők helyzete az államszocializmusban

A kelet-közép-európai államszocialista országokban a nők társadalmi kulcsszerepe a „dolgozó nő” ideáljában fogalmazódott meg.

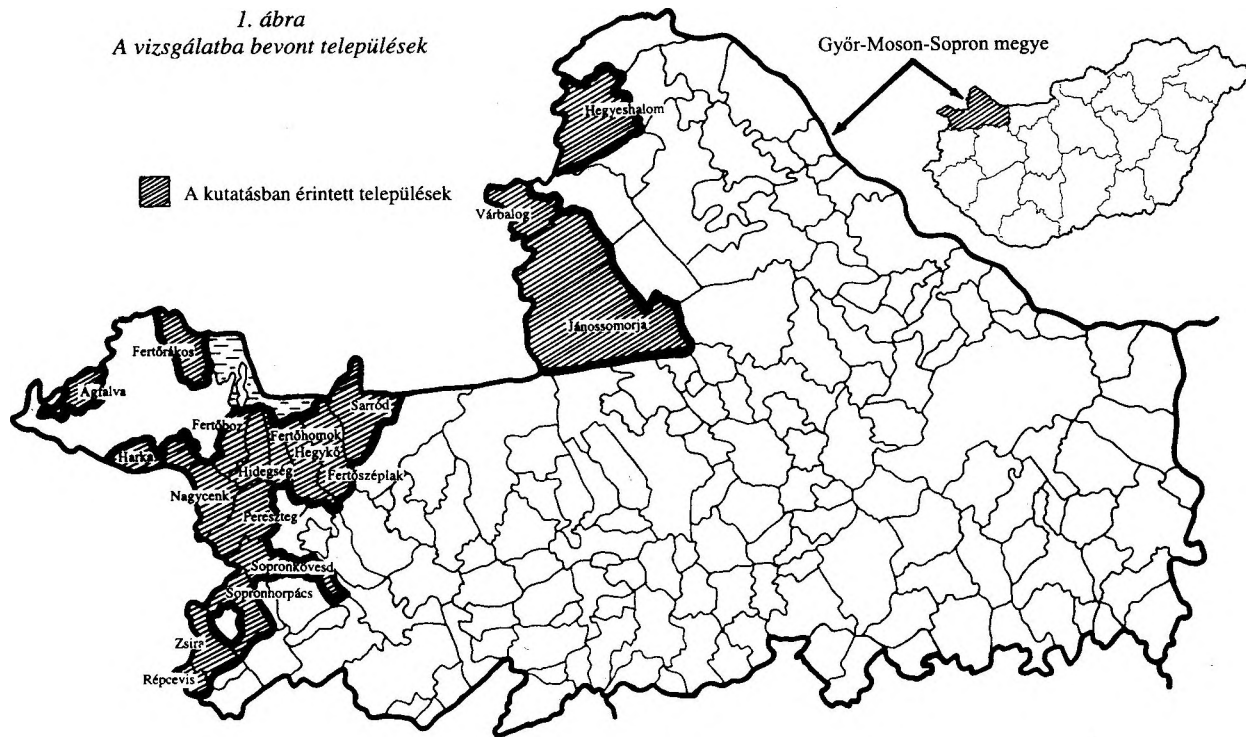
A rendszer hivatalos álláspontja szerint a nők részvétele a munkaerőpiacon előfeltétele volt a nők emancipációjának, nemcsak olyan értelemben, hogy ily módon megszűnik a férfiaktól való függőségük, hanem azért is, mert a munka a biztosítéka annak, hogy a nők megőrizzék, illetve megvalósítsák személyes függetlenségüket és önmagukat (Einhorn 1993).

Az elmúlt rendszerben a nők helyzete államilag legitimált volt a törvényhozás és az alkalmazott döntések segítségével:

- egyenlő munkáért egyenlő bér jár (Szovjet Katonai Közigazgatás, 1946)
- Anya- és Gyermekvédelmi Rendelet, 1950 (gyermekgondozási segély biztosítása)
- abortusz ingyenes és engedély nélküli
- meghatározott kvóták (női részvételi arány) a pártokban, szakszervezetekben, hivatalos női szervezetekben (Einhorn 1993)

Ezek az eszközök a nők szociális jólétét, reprodukciós jogainak védelmét, a gyermekgondozási segélyt biztosították annak érdekében, hogy egyenlő esélyt kapjanak a nők a munkaerőpiacon való részvétel terén.

1. ábra
A vizsgálatba bevont települések

Forrás: Saját szerkesztés.

A nők legfontosabb feladata a szocialista társadalomban a dolgozó ember és anya szerepének való megfelelés a produkciós és reprodukciós jogaik és kötelességeik alapján. Ez jelentette a nők kettős leterheltségét, amely tulajdonképpen hármassá, ha figyelembe vesszük azt az erőteljes nyomást, amely a nőkre nehezedett a közéleti és politikai szerepek betöltésével kapcsolatban. Ez nagyon pozitív, mivel így a társadalmi-politikai körökben a nők reprezentálva voltak, viszont ez nem jelentett olyan aktív nőszervezeti munkát, amelyet akkoriban a nyugat-európai nők végeztek. Nálunk a szocializmusban nem kiharcolt, hanem kapott, sőt „kiosztott” jogok illették a nőket, és ez napjainkban is érezteti hatását, hiszen nincs meg az a megfelelő szervezeti-tapasztalati háttér, amelynek segítségével a nőmozgalmak aktív érdekképviseleti szerepüket megfelelően betölthetnék.

A nők túlterheltségük következtében sem tudtak érdemleges nőszervezeti munkát végezni, hiszen energiáikat a teljes munkaidős állás, a háztartási munka és a gyermeknevelés szinte teljesen lekötötte. Annak ellenére, hogy az állam nagy arányban támogatta a nemek közötti egyenlőség kialakulását, a nők többszörös leterheltsége mégis azt jelentette, hogy a hetente ledolgozott órák száma még inkább növelte a nemek közötti különbségeket. Hazánkban a munkabérek alacsony szintje is hozzájárult ahhoz, hogy az egykeresős helyett a kétkeresős családmódel volt az elfogadott. A háztartási munkában való nemek szerinti részvétel különbségei furcsa helyzetet teremtett Magyarországon és Lengyelországban, ahol a nők hetente 7 órával dolgoztak többet, mint a férfiak (Einhorn 1993).

Míg a férfiak kereső tevékenységre fordított ideje lineárisan csökkent, addig az összes kereső tevékenységgel töltött órák nominális mennyisége és a nők kereső munkaideje az 1977–1986-os periódusban tetőzött. Relatíván a nők és férfiak kereső, termelő tevékenységgel töltött ideje fordított arányban változott: amíg a nők munkaideje 1977-ben tetőzött, utána pedig folyamatosan csökkent, addig a férfiak körében 1977-ben volt a legalacsonyabb, és ezt követően lineárisan növekedett. A nyolcvanas évektől kezdve a munkával töltött összes órák száma csökkenni kezdett, ami a szocialista munkapolitika „lazulásának”, valamint a második gazdaságban (hétvégi telkeken, GMK-ban) végzett munkamennyiség emelkedésének tudható be (1. táblázat).

Különösen magas százalékban a nők feladata a háztartás ellátása és a gyermekek nevelése (a munkamegosztás: 70–75%-ban a nők feladata, és csak 30–35%-ban a férfiaké). 1963-ról 1977-re 7%-os csökkenés figyelhető meg a nőknél, ez az állami gazdaságpolitika hatása (növekvő foglalkoztatottság; gyermeknevelési szolgáltatások bővülő kínálata és igénybevétele, például óvoda, bölcsőde; valamint a nők alacsonyabb nyugdíjkorhatárának bevezetésével a nagymamaszerep jelentőségének hangsúlyozása).

1. táblázat

A kereső és termelő, valamint a háztartás- és családfenntartó tevékenységekre fordított munkaidő nemek szerinti megoszlása Magyarországon 1963–1993 (millió óra)

Évek	Kereső, termelő tevékenységre fordított idő					Háztartás- és családellátásra fordított idő				
	Össz.	Nők	%	Férfiak	%	Össz.	Nők	%	Férfiak	%
1963	217	71	32,72	146	67,28	165	134	81,21	31	18,79
1977	223	90	40,36	133	59,64	144	107	74,31	37	25,69
1986	212	83	39,15	129	60,85	139	103	74,10	36	25,90
1993	158	57	36,08	101	63,92	145	105	72,41	40	27,59

Forrás: Falussy–Vukovich 1996.

1977 után viszont közel azonosan magas a női családellátó munka aránya. Igaz, ahány százalékkal nőtt a munkával töltött órák száma, annyival csökkent a családra fordított idő aránya, ami azt jelenti, hogy a férfiek átvállalták ezt az időt feleségeiktől. Sőt, míg a nők családra fordított ideje folyamatosan csökkent az évek során, addig a férfiaké nőtt, tehát a férfiek egyre nagyobb segítséget jelentenek feleségeik számára. Ez mutatja az emancipáció létező, bár nem túl nagy arányú jelenlétét, hiszen a feleségek végzik még így is a háztartási munkák „oroszlánrészét”.

A háztartásra és családra fordított idő lineáris csökkenése az államszocializmusban a háztartások egyre magasabb szintű gépesítetttségére utal (mosógép, porszívó megjelenése). 1993-ra az otthon töltött összes munkaóra ugrásszerű növekedését a később részletesen tárgyalt otthoni munkavégzés növelése magyarázza, amely egyértelműen a rendszerváltás negatív hatása.

2. táblázat

Az összes munkaidő² nemek szerinti megoszlása Magyarországon 1963–1993 (millió óra)

Évek	Összesen	Nők	%	Férfiak	%
1963	382	205	53,66	177	46,34
1977	367	197	53,67	170	46,33
1986	351	186	52,99	165	47,01
1993	303	162	53,47	141	46,53

Forrás: Falussy–Vukovich 1996.

Az összefoglaló táblázat bizonyítja azt a korábban említett tényt, mely szerint a nők többet dolgoznak a férfiaknál. Az összes munka átlagosan 53%-át a nők, míg 47%-át a férfiak végzik (2. táblázat). Külön említést érdemel, hogy ezek az

² Összes munkaidő = kereső, termelő tevékenységre fordított idő + háztartás- és családfenntartásra fordított idő.

arányok 30 éven keresztül semmit nem változtak, tehát a nők leterheltsége, valamint a nemek közötti munkamegosztás konzerválódása még ma is létező problémák. Hazánkban tehát még mindig él a tradicionális család modellje, amelyben az otthoni kötelezettségek (gyermeknevelés, háztartásvezetés) a nők kezében maradnak, emellett pedig kereső tevékenységük révén hozzájárulnak a család biztos megélhetéséhez.

1.2. A rendszerváltás hatása a nők helyzetére

A rendszerváltás a demokratizálódás, a piacgazdaságra való áttérés, a határok megnyitása révén persze nemcsak a nők, hanem mindannyiunk életét megváltoztatta. Megjelent a munkanélküliség, az infláció, melyek az egész társadalom számára nagy problémát jelentenek; de néhány új tényező a nők helyzetét érinti közelebbről, például a prostitúció és pornográfia fokozódása, az abortusz limitálása valóban a rendszerváltást követően erősödtek fel.

Koncz Katalin (1992) azt írja a rendszerváltásról: „az átrendeződés mérlege, a nyertesek és a vesztesek nem a nemi hovatartozás mentén különülnek el elsődlegesen, azonban néhány markánsan megnyilvánuló következmény erőteljesebben vagy lanyhábban érinti az egyik nemet”.

Abban a világban, ahol a legmagasabb volt a női munkaerő-felhasználás, valamint a fizetett dolgozó nők aránya, most megváltozott a nők státusza: szembe kell nézniük a munkanélküliséggel, a produktív munkaerőpiac marginális részére szorulásával, korábbi szociális biztonságuk elvesztésével.

1.2.1. Az átmenet negatív hatásai

A rendszerváltást követően a szocializmusban „kiosztott” jogok, mint például a társadalmi–politikai életben meghatározott kvóták jelentősen megváltoztak. Az első legszembetűnőbb lépés a politikai életben elszenvedett színtérvesztés.

Az első szabad választások után a politikai folyamatokban való alulreprezentáltság viszont nemcsak a magyar, hanem minden kelet-közép-európai nő számára problémát jelent. Az első demokratikus parlamentben átlagosan 10% alatt volt a női részvétel (Einhorn 1993); ez a megfelelő érdekképviselés hiányát jelentette az országos politikában.

Munkaerő-piaci pozíció

De nemcsak a politikai, hanem a nők munkaerő-piaci pozíciói is romlottak, ez összefüggött egyrészt a többségében női munkaerőt alkalmazó textilipar válságával, másrészt a piaci verseny megjelenésével és fokozódásával, valamint a gazdasági racionalitás elve alapján működő magángazdaság, – amely nemzet-

gazdasági szinten egyre nagyobb szerephez jutott – a női munkaerő férfi munkaerővel szembeni hátrányos megítéléséhez vezetett.

Ezeknek a konkrét megítélése a következő jelekben mutatható ki:

- A munkaerőpiacon való elhelyezkedés szempontjából a nők hátrányban vannak a férfiakkal szemben a szakképzettség, tapasztalat hiánya miatt, valamint a piacképes képzettség tekintetében is. A rendszerváltás előtt már elnőiesedett szakmákat (egészségügy, pedagógia) napjainkban a piac hátrányosan értékeli és rangsorolja.
- A nők családi szerepük miatt nehezebben képesek alkalmazkodni a munkaerő-piaci feltételek változásaihoz:
 - kevésbé mobilak,
 - túlórárt ritkábban vállalnak,
 - családi és háztartási kötelezettségeik miatt a munkaadók szerint a nők nem jelentenek olyan megbízható munkaerőt, mint a férfiak (születési szabadság, gyermekek miatti előre kiszámíthatatlan táppénz, esetleg továbbképzésekről, tanfolyamokról való lemondás a családi kötelezettségek miatt).
- A nők nagy részétől idegen a sikeres előmenetelhez szükséges versenyszellem, a nélkülözhetetlen önbizalom, a kitartó, célorientált karrierépítés (Pongrácz–S. Molnár 1996).
- A férfi munkabéreknél alacsonyabbak az ugyanazon munkáért kapott női fizetések. 1990-ben a női keresetek a férfiak bruttó átlagjövedelmének csupán 71 százalékát érték el (KSH 1992).
- Sokszor a mélyen gyökerező beidegződések (előítéletek) az okai annak, hogy a vállalatok idegenkednek a női munkaerőtől, főleg vezetői körökben kevésbé szívesen alkalmaznak nőket (tradicionális nemi szerepek megjelenése a munkaerőpiacon). Magyarországon a nőket a munkahelyi felvételi diszkrimináció ellen törvény nem védi!

Női munkanélküliség

Hazánk az egyetlen ország a kelet-közép-európai országok között, ahol az átmenet első éveiben a nők munkanélküliségi rátája nem nagyobb mint a férfiaké (Munkaügyi Minisztérium 1993).

Ennek okai nagyon összetettek, ezért elemzésére külön nem térünk ki. Azt is tudjuk, hogy ez a helyzet 1994-re már megváltozott, részletesebb elemzések kimutatták, hogy az alacsonyabb iskolai végzettségű, szakképzettség nélküli, vagy nem igazán piacképes szakképzettséggel rendelkező nők körében a rendszerváltás negatív körülményei valamivel erősebben jelentkeztek, mint az ugyanilyen státuszú férfiak körében (Fodor 1995). Ugyanakkor viszont a magasabb

képzettségű és iskolai végzettségű nők esetében ellentétes hatást figyelhetünk meg: az állami vállalatok vezetői és az egyéni vállalkozók körében megnövekedett a (magasan kvalifikált) nők aránya, ami arra enged következtetni, hogy nekik sikerült csökkenteni a nemükből adódó hátrányukat a gazdasági átmenet folyamán (Róbert 1994; Sági 1994).

Az országban belüli eltérést mutatja, hogy 1994-ben a nők a munkanélküliek 41,8%-át tették ki országosan, de Budapesten ez az arány magasabb, 51,5% volt. Ugyanebben az évben Békés megyében 15,3%-os munkanélküliségi ráta mellett a munkanélküliek 38,5%-a volt nő, míg Győr-Moson-Sopron megyében 7,4%-os munkanélküliség mellett a nők aránya 41,8% volt.

A szociális gondoskodás

A rendszerváltással a nők számára megszűnt a múlt rendszerben jellemző igen kivételes helyzet, amikor is nem kellett választaniuk karrier vagy gyermekszülés között, hiszen az államilag garantált szociális biztonság, a gyermekszülési szabadság, a pénzbeli juttatások, valamint az a tény, hogy a nőket a szülési szabadságot követően visszahelyezték eredeti munkahelyi pozícióikba, biztosította, hogy a szülés következtében nem veszítik el munkahelyüket, az ott kialakult státuszukat.

A szocializmusban a nők számára a szülés „szünetet” jelentett a munkahelyi kötelezettségek alól (bár gyakran használták fel ezt az időt a második gazdaságban való működésre vagy saját szakmai továbbképzésükre).

A mai Magyarországon, ahol a munkaerő-piaci verseny kiéleződése miatt a nők jogosan tartanak attól, hogy a szülés karrierjük töréspontját jelenti, nyomon követhető, különösen a kvalifikált nők esetében a a házasság és ezzel összefüggésben a gyermekvállalás időpontjának kitolódása.

Az otthoni munkavégzés növelése

Az infláció, az alacsony bérszínvonal következtében a nők kénytelenek növelni az otthon végzett munka arányát. A háztartások a romló anyagi helyzetre főként az otthoni munka növelésével, a fogyasztás visszaszorításával és többletmunka végzésével reagáltak (Sík 1992).

A többletbevételek elérése érdekében a férfiak többletmunka-vállalása nyomán csökken a család körében és segítségére eltöltött idejük, így a feleség családi munkamegosztásban betöltött szerepe fokozódik.

A nőkre hárul a takarékoskodás feladata, hiszen ők végzik a mindennapos bevásárlásokat, így sajnos ők veszik észre leginkább az infláció hatásait. Rájuk hárul a takarékos háztartásvezetés megszervezése, ami sokszor önmagukkal való kompromisszumra kényszeríti őket.

A kilencvenes évek elején, az átmenet első éveire átlagosan jellemző volt a családok jövedelmi szintjének a csökkenése. Ez megnövelte az otthon végzett munka mennyiségét, s a ráfordított időt. A drága háztartási szolgáltatások (mosoda, éttermi étkezés), a gyorsabb elkészítésű mirelit ételek, az új háztartási gépek vásárlása, igénybevétele csökkent. Mindezek tehát hozzájárulnak a társadalmi nemi szerepek konzerválódásához, csökkentik a családdal tölthető szabadidő mennyiségét, valamint a növekvő mennyiségű munka stresszt okozhat, amely súlyosbítja az amúgy is rossz egészségügyi paraméterekkel rendelkező magyar társadalom helyzetét, valamint a pesszimizmust.

1.2.2. Az átmenet pozitív hatásai

Nőmozgalmak

Nyugat-Európában a hatvanas évektől az aktív nőszervezeti munka eredményeképpen kiharcolt jogok illetik meg a nőket. A rendszerváltás után megélt Magyarországon is a helyi társadalom, a civil szervezetek száma gyorsan növekedett mind vidéken, mind a városi terekben, de e civil szerveződések között alig-alig fedezhető fel egy-egy női civil szerveződés. Pedig a rendszerváltás utáni helyzetben a nők előtt nagy kihívás áll: önmaguk „menedzselése” mind az országos, mind a térségi, helyi politikában, a társadalmi életben. Győr-Moson-Sopron megyében eddig összesen egy női civilszervezet alakult meg, a Győr-Moson-Sopron megyei Nőkért Egyesület, Győr központtal.

Ha sikerül hatékony nőmozgalmi szervezetek együttműködését elérni, akkor lesz igazán lehetőség a női jogok szélesítésének kiharcolására, az egyenjogúság olyan kritériumainak megvalósítására, amelyek ma még problémát jelentenek.

Vissza a családhoz

A „kötelező” foglalkoztatottság megszűnésével, valamint a női munkanélküliség megjelenésével párhuzamosan feltűnt egy újfajta törekvés, mely szerint a nők visszatérnek a munkaerőpiacról a „családi tűzhelyhez”. A nők körében felértékelődött az az újjáéledő ideológia, miszerint a nők elsődleges feladata az anya és a háziasszony szerepének való megfelelés. Így a családi (informális) közösségek társadalomban betöltött szerepe jelentősen megnövekszik, a nők ellátják a betegeket, öregeket, gyermekeket, valamint gondoskodnak a munkaerő újratermeléséről.

Kelet-Közép-Európában sok új mozgalom támogatja a családi tűzhelyhez való visszatérést, mert ezt tartják a nők elsődleges felelősségi területének. Mindebben egy új lehetőséget, egyfajta megpihenést látnak azok, akiket a kettős teher túlságosan kimerített. Különösen a fiatal nők érzik úgy: nem szeretnék, ha gyerme-

keik – hozzájuk hasonlóan – hosszú órákat töltenének a gyermekgondozási intézményekben. Azt is jól látják, hogy túlhajsolt anyjukat nem tekinthetik példának, mivel kemény munkájuk sem anyagi, sem státuszbeli elismerést nem hozott számukra (Einhorn 1993).

Erre a folyamatra utal a női egyéni vállalkozói réteg megjelenése, számukra a vállalkozást első lépésben az otthon végezhető munka tette vonzóvá, helyben, a lakásban vagy a családi házban végezhető munka és a gyermeknevelés összeegyeztethetőbbnek tűnt, mint az esetleges ingázás a kötött munkaidővel.

Az állami szolgáltatások leépülése

A rendszerváltás és privatizáció során az állami kereskedelmi hálózatok, szolgáltatási rendszerek fokozatos szűkítése, majd részleges megszüntetése volt jellemző hazánkban. E funkciók piaci szereplőkre való fokozatos áthárítása maga után vonta a szektorban működő vállalkozások megszorodását.

Mivel a szocialista rendszerben a kereskedelmi és szolgáltató szférára a nők foglalkoztatásbeli túlreprezentáltsága volt a jellemző, így a munkahelyi tapasztalatok és korábbi kapcsolatok, ismeretségek segítségével igen sok női vállalkozás jött létre ebben a szektorban. Ez elősegítette a nők önállósodását, sőt, példát mutatva másoknak, láthatóvá tették, hogy nők is vezethetnek sikeres vállalkozást, illetve ösztönözte további női vállalkozások megalapítását.

A határok nyitottsága

A tényező kiemelése a határ menti vállalkozások körében végzett kutatás szempontjából fontos, hiszen a vizsgált női vállalkozások nagy aránya a határok megnyitása után beáramló nyugati turisták fogyasztására alapozza tevékenységét.

A határ menti női vállalkozások magas száma foglalkozik falusi turizmus keretében szoba és/vagy apartman kiadásával, élelmiszer forgalmazásával, vendéglátó helyiség működtetésével, vagy olyan szolgáltatások nyújtásával, amelyek alacsony ára vonzza hazánkba a külföldieket (például fodrászat, kozmetika, szolárium, fogászat stb.).

A határ mellett élés abban is befolyásolja a vállalkozásokat, hogy a külföldről beáramló tőke, az innovatív ötletek, a kockázatvállalás mersze, a polgári társadalmi minták és értékrendek közelsége ösztönzi a lakosságot hasonló gondolkodásmód átvételére. A határon átnyúló rokon kapcsolatok is gyakoriak, amelyek esetleg a külföldi üzleti kapcsolatok kiépítésénél nagy segítséget jelenthetnek.

A külföldi (legális vagy fekete) munka, mint a vállalkozás alternatívája, negatívan hat a vállalkozási gyakorlatra.

Részmunkaidős foglalkoztatás, egyéni vállalkozások

Az előbb felvetett probléma optimális megoldását nem minden nő látja az otthonmaradásban, sőt, azt tartják, hogy ez csak átmeneti jelenség. Sok nő dolgozni akar, még ha férjeik meg is keresik a család megélhetéséhez szükséges pénzt.

Alternatív megoldásként felmerül a részmunkaidős foglalkoztatás, amely megvalósítja azt a rugalmasságot, amelyre a nőknek szükségük van, hogy össze tudják egyeztetni produktív és reprodukív szerepeiket.

A témában készült egy nemzetközi összehasonlító kutatás a kilencvenes évek első felében, amelyben a müncheni Deutsches Jugendinstitut vezetésével néhány volt szocialista ország (Magyarország, Lengyelország és Oroszország) valamint a volt Kelet- és Nyugat-Németország 1200 kisgyermekes háztartásának családi élettel és munkával kapcsolatos attitűdjeit mérték fel. Ebből két kérdésre adott választ emelünk ki Magyarországhoz kapcsolódóan (3. táblázat).

3. táblázat

A munkavállalás kívánt fajtái és a karrierre orientáltság a megkérdezett magyar anyák körében (%)

Kérdés: „Ha a férj el tudná tartani a családot, mit választana?”³ (%)

	Anyák	Apák
Otthon maradna	33,0	56,3
Részmunkaidőben dolgozna	51,1	35,3
Teljes munkaidőben dolgozna	13,6	6,0
Nem tudja	2,3	2,4
<i>Összesen</i>	<i>100,0</i>	<i>100,0</i>

Kérdés: „Szeretne-e karriert elérni?” (%)

	Igen vagy talán	Nem	Összesen
Teljes munkaidőben dolgozna	7,1	7,1	14,2
Részmunkaidőben dolgozna	24,6	28,2	52,8
Otthon maradna	11,4	21,6	33,0
<i>Összesen</i>	<i>43,1</i>	<i>56,9</i>	<i>100,0</i>

Forrás: Pongrácz–S. Molnár 1996.

Tehát, ha a nők munkavállalása nem csupán anyagi kényszer, akkor a magyar nők többségének véleménye az, hogy abban az esetben is dolgozni szeretnének, ha a férj el tudná tartani a családot. Ilyen kedvező helyzetben pedig a részmunkaidős foglalkozást tartanák ideális megoldásnak, mivel így lehetőség adódik a karrier és gyermeknevelés összeegyeztetésére (bár részmunkaidős állás esetében a karrierépítés megkérdőjelezhető).

³ Férfiak számára a kérdés így szólt: „Ha a férj el tudja tartani a családját, mit tartana jónak; ha a feleség...”

Az apák mindegyik vizsgált országban konzervatívak voltak, több mint 50%-uk szeretné, ha a feleség jól kereső férj mellett otthon maradna. Érdekes, hogy a vizsgált országok közül a magyar apák nagyobb százaléka tartaná ezt a legjobb megoldásnak, mint más országokban.

Ma a magyar munkaerőpiacon a részmunkaidős állások kínálata nem megfelelő, legalábbis a feltárt igényeket nem tudja kellőképpen kielégíteni. A nagyvárosokban talán még jellemző, de a rurális vidékeken szinte lehetetlen részmunkaidős álláshoz jutni.⁴ Ez magyarázza a vidéki térségekben az önfoglalkoztató egyéni vállalkozók nagy arányú jelenlétét, ezzel helyettesítik a részmunkaidős foglalkoztatást. A cél az, hogy a család, a háztartás és a munka, a karrier összhangban legyen, s ennek kiválóan megfelelnek az önfoglalkoztatás feltételei.

E röviden megfogalmazott hipotézis igazolására vállalkozom a Győr-Moson-Sopron megye 19 határ menti településén végzett kutatás alapján, ahol mind a pozitív, mind a negatív oldal jegyei fellelhetők, viszont az országosan igaz általános megállapítások a határ mentén más-más súllyal jelentkeznek.

2. A kutatás területi vetülete

Már a hipotézis megfogalmazása kimondatta a terület kiválasztását, azt, hogy a kutatás Nyugat-Dunántúlon, azon belül is közvetlen a határ mentén és ne városokban történjen. Nyugat-Dunántúlon belül Győr-Moson-Sopron megyére szűkítettük a területet, ezen belül az országhatárral közvetlenül szomszédos településeket választottuk ki, azokat, amelyeknek közigazgatási határa részben osztrák–magyar országhatár is. Tehát szó szerint határ menti, osztrák határ menti települések. Ilyen település 19 található a megyében. E települések, illetve az ott élő egyéni vállalkozók képezik az esettanulmány tárgyát.

2.1. Az osztrák határ menti térség jellemzői

2.1.1. *Határmentiség a rendszerváltást megelőzően*

A nyugati határmentiség az ötvenes–hatvanas években egyértelmű hátrányt, negatívumot jelentett az itt élő emberek számára. A határsáv szigorú ellenőrzése, a határsávok kialakítása, a közeli, osztrák településekkel való együttműködés, információcsere teljes hiánya a helységek egyoldalú kapcsolat kialakítását, zártságát idézte elő. A helyben élők nehezen fogadták el külföldi rokonaiktól, bará-

⁴ Főképp azért, mert helyi kínálat szinte nincs, a közeli nagyvárosba való ingázást pedig megnehezíti az utazási költségek nagyarányú emelkedése, valamint pont a részmunkaidőn megspórolt órákat kellene utazással tölteni, amely a családtól való távolmaradást tovább növelné.

taiktól való elszakításukat, valamint az elzártságot. A határsáv meghatározta mindennapi életüket: a közlekedési utak kiépíthetlensége a határ felé, a határátkelőhelyek minimális száma, valamint a határátkeléshez szükséges különleges engedélyek minden települést „zsáktelepüléssé” változtattak. Ezen kívül néhány, a Fertő tó partján fekvő település számára a határőrség megakadályozta vagy nehezítette a gazdasági tevékenységet, például a nádatatást, veszélyeztetve ezzel az ott élők megélhetését.

Az 1950-es évek elejétől az egyre szigorodó határövezet létesítésével az osztrák határ melletti települések, illetve ezek lakossága teljes egészében elvesztette kapcsolatát az ország belsejével, a határövezeten kívüli területekkel. A határtól az ország belseje felé eső 15 km-es sáv határövezetnek számított, ahova engedély nélkül belépni szigorúan tilos volt. Ez a szigorú 15 km-es határövezet egészen 1969-ig érvényben volt. A határőrség által kiadott engedélyhez kötötték a határsávba való belépést, s az onnan való kilépést is. Így a határsávban élők az ország többi részétől, az ún. mélységi területektől, annak lakosságától el voltak zárva, illetve a határsáv elhagyása engedélyhez volt kötve, ugyanúgy, mint az oda való bejutás (*Szörényiné Kukorelli 1996*).

A fent említett tényezők hozzájárultak ahhoz, hogy a határ menti települések lakosság száma az államszocializmus évtizedeiben folyamatosan csökkent.

1969-től a határsávba való belépés szigorúsága folyamatosan enyhült. 1969. május elsejétől megszűnt a nyugati határövezet, helyette határsáv létesítését írták elő maximum 2 km mélységig, s egy-két településtől eltekintve többnyire a vizsgált települések egyes külterületei estek ebbe a szűkített sávba.

Nemcsak a határsáv, hanem a nemzetközi enyhülésnek is köszönhetően a hetvenes években megindulhattak az ellenőrzött legális utazások, amelyek következtében lehetővé vált a határ menti kommunikáció, az információáramlás bővülése.

A nyolcvanas években az átjárhatóság még ennél is nagyobb mértékben növekedett, bővültek a hivatalos kapcsolatok, jelentőssé vált az áruszállítás és a bevásárló-turizmus. Megjelentek a települések közötti kapcsolatok, az illegális munkavállalás, megindultak a határhoz közeli területeken kisebb osztrák tőkével a beruházások, ennek következtében megszűnt a térség relatív zártsága (*Rechnitzer 1997*). Ebben az időszakban kezd a határmentiség hátránya előnnyé változni.

1989. június 1-jével megszűnt a határsáv fogalma, s az ezzel kapcsolatos összes rendelkezés is, hiszen már 1989. május 2-án megkezdődött az elektronikus jelzőrendszer lebontása, s ezzel teljesen feloldódott a települések zártsága (*Szörényiné Kukorelli 1996*).

2.1.2. Határmentiség a rendszerváltást követően

A rendszerváltás után, a világútlevelek megjelenésével párhuzamosan megindult az árak kiegyenlítődéssel a bevásárló-turizmus áramlásának mérséklődése, s a lakossági kapcsolatokon túl jelentőséget nyertek a települések közötti társadalmi és kulturális kooperációk, valamint a vállalkozások közötti kölcsönös gazdasági kapcsolatok kialakítása.

A határon átnyúló kapcsolatok talán legfontosabb technikai eleme a határátkelő. Jelenleg Győr-Moson-Sopron megye és Ausztria között hét határátkelőhely van, melyből négy folyamatosan üzemel: Fertőd csak személyforgalom, Kópháza, Sopron, Hegyeshalom személy- és teherautó átkelés számára egyaránt. Két átkelőt (Fertőrákos és Jánossomorja) az osztrák határ mentén csak tavasztól ősziig veheti igénybe a lakosság, és csak gyalogosok illetve kerékpárosok, míg a Fertő tavon szezonális üzemeltetéssel vízi járművek beléptetése folyik. Ezeken kívül valamilyen ünnep vagy rendezvény alkalmából ideiglenesen más határ menti települések is határátkelővé válnak (pl. Várbalog-Albert-kázmérpuszta) ezzel is segítve a kapcsolatépítést a határ két oldalán élők között. A hét határátkelőhely ellenére még mindig vannak további igények újabb határátkelők megnyitására, hogy a még mindig létező zártságot, „periféria érzetet” oldják (Zsira).

A határ menti térség gazdasági jellemzői és a felértékelődés okai

A politikai következményként megjelenő elzártság miatt az osztrák határ menti térségre jellemző volt a beruházások visszafogása, ezáltal az ipartelepítés mérsékelte volt, melyet elsősorban a feldolgozóipar és az államszocializmusra nem jellemző kisebb méretű ipari egységek telepítése jellemezett. Az enyhülés folyamatában a földrajzi helyzet átértékelődött, ami kedvező gazdasági pozíciójú térséggé változtatta a határ menti sávot. Az előnyre válás tényezői a következők:

- ebben a térségben a rendszerváltás nem talált ipari válságtérségeket a fent elmondottak miatt, hiszen nem volt nehézipar,
- a fentiek miatt nem volt nagymértékű ipari környezetszennyezés,
- a határsávval elzárt térség megőrizte jó környezeti állapotát, így jöhetett létre a Fertő–Hanság Nemzeti Park, mely az osztrák–magyar közös határon fekszik, élőhelyei, élővilága egyedülálló táji örökséget hordoz,
- a munkaerő a határon túli vendégmunka miatt megbízható, jól képzett, jó színvonalú,
- a határ közelségének és a határt nem ismerő kommunikációs eszközöknek köszönhetően az újdonságok, az innovációk itt telepedtek meg először,
- a nemzetiségi falvak kapcsolatrendszerének, partnerkapcsolatainak kiépítése a német nyelv ismerete miatt könnyebbé vált,

- az osztrák tőke elsősorban a határ menti településeken jelent meg, s terjedt a belső területek felé,
- a munkanélküliség Budapest után mindig itt volt a legalacsonyabb (3–4%), részben a határ mentén megtelepedő cégek miatt, részben az osztrák munkavállalási lehetőség miatt.

A gazdaság illetően történő változása a térség felértékelődésével s az ott élő népesség életminőségének javulásával fejezhető ki, melyek a következőkben nyilvánulnak meg:

- *magasabb jövedelmek* (a legális vagy illegális munkavállalás Ausztriában átlagosan a hazai jövedelmek 8–15-szörösét biztosítja),
- más rurális térségeknél *kiseb valódi munkanélküliség* a külföldi munkavállalás (szakmunkák, segédmunkák, mezőgazdasági szezonális munkavállalás) lehetősége miatt,
- *a vásárlóerő kibővülése* – az osztrák kereslet megjelenésével a határ menti térségekben az árszínvonal folyamatosan emelkedik, ami a kereskedők és szolgáltatók szempontjából – általában, de nem egyértelműen – pozitív, a hazai fogyasztók szempontjából negatív jelenség,
- *ingatlanárak növekedése* – ugyancsak az osztrák keresletnek köszönhetően a térség felértékelődéséhez vezet (osztrák „second-home” tulajdonosok), de ugyanakkor a helyben élők számára erőfeszítésbe kerül a helyi ingatlanok megszerzése,
- *turizmus* – *a terciarizálódás folyamatában egyre nagyobb arány jut ennek az ágazatnak*
 - Fertő tó, Fertő–Hanság Nemzeti Park – ökoturizmus
 - kerékpárútvonalak fejlődése – kerékpáros turizmus
 - termálturizmus
- *új gazdasági és társadalmi modellek megismerése,*
- *új fogyasztási szokások elterjedése,*
- *vállalkozási viselkedésformák, attitűdök átvétele,*
- *rokon, baráti és gazdasági kapcsolatok újjáéledése, újak kialakulása.*

A rendszerváltás után a határmentiség megváltoztatta a térség társadalmi–gazdasági arculatát, s ez nemcsak a nagyobb gazdasági egységekben jelentkezett, hanem az egyéni vállalkozások sokszínűségére is hatott. Nagy számban jelentek meg az életminőség javulásával összefüggő tevékenységek, ezért találunk szinte luxus igényeket kiszolgáló vállalkozásokat is, mint például kertépítés tavakkal, szökökutakkal, s nem ritka a terciér szektorhoz tartozó adótanácsadó–könyvelő vállalkozás sem.

Az egyéni vállalkozásokat érintő pozitív hatások:

- nyugati vállalkozási kultúra terjedése
- külföldi üzleti kapcsolatok kialakításának lehetősége
- fizetőképes kereslet a termékek és szolgáltatások iránt
- turizmus által támasztott kereslet
- Ausztriához képest olcsó szolgáltatások osztrák igénybevétele (e szakmák iránti kereslet növekedése) (pl. fodrászat, kozmetika, fogászat)
- minőségi kisiparos tevékenységek iránti kereslet, versenyképes szakmai tudás, szakmai fejlődés igény (pl. asztalos, ács–állványozó, szobafestő–mázoló, tetőfedő)
- magasabb jövedelemszint az egyéni vállalkozásokban (külföldi megrendelés, szerződés esetén)

Az egyéni vállalkozásokat érintő negatív hatások:

- szaktudás, kisiparos „munkaelszívása” – szakmunka hiánya a térségben
- magas munkabérek miatt a külföldi munkavállalás a vállalkozás alternatívjaként jelenik meg kockázat nélkül
- árszínvonal-emelkedés (magas szolgáltatási árak, magas ingatlanárak)
- hazai piac esetleges szűkülése

3. Az egyéni vállalkozások a vizsgált térségben

A szükséges és elérhető statisztikai adatok begyűjtésén túl a településeken található egyéni vállalkozók naprakész listája is a kialakított adatbázis részét képezte. A 19 település közül két településről, Hidegségről és Peresztegről nem sikerült megszerezni a szükséges adatokat, a Győr-Moson-Sopron megyei Kereskedelmi és Iparkamara sem bocsátott rendelkezésre információt a szükséges engedélyek hiányában, így e két település vállalkozói kimaradtak a mintavételből.

A megkérdezettek aránya 30% körüli, ami azt jelenti, hogy hozzávetőlegesen minden harmadik vállalkozóval került sor kérdőív felvételére (4. táblázat).

A mintavétel a kutatás egyik nagy dilemmája volt. A cél a női vállalkozások felülreprezentálása úgy, hogy a minta 50–50%-át nők és férfiak alkossák. A fele-fele arányra a női és férfi vállalkozások adatainak összehasonlíthatósága, és a női vállalkozásokra vonatkozó következtetések levonása céljából volt szükség.

4. táblázat

A vállalkozók és a megkérdezett vállalkozók aránya a falvakban (%)⁵

Település	Vállalkozók		%
	Összes	Megkérdezett	
Ágfalva	53	15	28,30
Fertőboz	7	3	42,86
Fertőhomok	23	6	26,09
Fertőrákos	90	30	33,30
Fertőszéplak	29	8	27,59
Harka	44	12	27,27
Hegyeshalom	102	33	32,35
Hegykő	56	18	32,14
Jánossomorja	188	58	30,85
Kópháza	54	17	31,48
Nagyecenk	46	13	28,26
Répczevis	9	3	33,30
Sarród	25	7	28,00
Sopronhorpács	19	5	26,32
Sopronkövesd	57	15	26,32
Várbalog	7	2	28,57
Zsira	14	5	35,71

Forrás: MTA RKK NYUTI 1998.

A kiválasztott mintának reprezentálnia kell a regisztrált női és férfi vállalkozások szektorok szerinti megoszlását a térségre. A vállalkozások térségre jellemző szektorális megoszlását lebontottuk településekre. Azon települések esetében, amelyekben hiányzott valamilyen szektor, vagy kicsi volt a merítés, három-négy település összevonásával tudunk eleget tenni a mintának.

A női vállalkozók aránya Várbalogon (71,43%) és Sarródon (52%) a legmagasabb, a legalacsonyabb Fertőhomokon (21,74%), Sopronkövesden (21,05%), Harkán (25%) és Répczevisen (11,11%), s ez a mintában is tükröződik (5. táblázat), de figyelemmel kell lenni arra is, hogy a kistelepüléseknél a magas arány csupán pár főt jelent.

A minta százalékos megoszlása igazolja a nők túlreprezentáltságát, mely abból adódik, hogy az alapsokaságban a női vállalkozások aránya 40% körüli (pontosan 36,44%), a mintában viszont már 50%.

A vizsgált térségben jellemző specifikum, hogy a női vállalkozások majnem 90%-a a terciér szektorban működik, ami a hipotézist igyekszik alátámasztani, miszerint a határ mentén a szolgáltatások iránti igény nő.

⁵ Megjegyzés: A további táblázatok 1998. májusi adatok alapján készültek.

5. táblázat
Az egyéni vállalkozók és a minta nemek szerinti megoszlása (%)

Település	Nők		Férfiak	
	Alapsokaság	Minta	Alapsokaság	Minta
Ágfalva	30,19	40,00	69,80	60,00
Fertőboz	42,86	33,30	57,14	66,67
Fertőhomok	21,74	33,30	78,26	66,67
Fertőrákos	44,40	60,00	55,56	40,00
Fertőszéplak	41,38	50,00	58,62	50,00
Harka	25,00	33,30	75,00	66,67
Hegyeshalom	42,17	57,58	57,83	42,42
Hegykő	32,14	44,40	67,86	56,50
Jánossomorja	34,57	50,00	65,43	50,00
Kópháza	38,89	52,94	61,11	47,06
Nagyecenk	41,30	53,85	58,70	46,15
Répcervis	11,11	33,30	88,89	66,70
Sarród	52,00	71,43	48,00	28,57
Sopronhorpács	26,32	40,00	73,68	60,00
Sopronkövesd	21,05	33,30	78,95	66,70
Várbalog	71,43	100,00	28,57	0,00
Zsira	42,86	60,00	57,14	40,00

Forrás: MTA RKK NYUTI 1998.

6. táblázat
Szektorok szerinti megoszlás a nemeken belül az egyéni vállalkozók körében (%)

Települések	Nők			Férfiak		
	Mezőgazd.	Ipar	Tercier	Mezőgazd.	Ipar	Tercier
Ágfalva	0,0	6,2	93,7	8,1	43,2	48,6
Fertőboz	0,0	0,0	100,0	0,0	50,0	50,0
Fertőhomok	0,0	0,0	100,0	11,1	44,4	44,4
Fertőrákos	2,5	5,0	92,5	4,0	38,0	58,0
Fertőszéplak	16,6	16,6	66,6	5,8	47,0	47,0
Harka	0,0	9,0	90,9	9,0	54,5	36,3
Hegyeshalom	0,0	9,3	90,7	8,4	27,1	62,4
Hegykő	0,0	11,1	88,9	5,2	52,6	42,1
Jánossomorja	13,8	13,8	72,3	32,5	26,0	41,4
Kópháza	4,7	14,2	80,9	9,0	51,5	39,3
Nagyecenk	10,5	5,2	84,2	11,1	48,1	40,7
Répcervis	0,0	0,0	100,0	12,5	75,0	12,5
Sarród	0,0	7,6	92,3	8,3	0,0	91,6
Sopronhorpács	0,0	20	80,0	0,0	64,2	35,7
Sopronkövesd	0,0	16,6	83,3	17,7	51,1	31,1
Várbalog	20,0	0,0	80,0	50,0	0,0	50,0
Zsira	16,6	0,0	83,3	25,0	37,5	37,5
Átlag	4,9	7,9	87,0	12,8	41,8	45,3

Forrás: MTA RKK NYUTI 1998.

A térségben lejátszódó gazdasági folyamatokkal egyezik meg az is, hogy a női mezőgazdasági vállalkozások aránya nagyon alacsony, mintegy 5%, ami az alacsony mezőgazdasági jövedelmeknek, valamint ezek alternatívájaként megjelenő, a turisztikára épülő szolgáltatási tevékenység magasabb jövedelmező képességének köszönhető. A női ipari vállalkozások átlagosan 8% körül mozognak.

A nők körében a mezőgazdasági vállalkozók legnagyobb arányban Várbalogon (20%), Zsírán és Fertőhomokon (16,6%) vannak jelen, az ipari szektorban működő női vállalkozások Fertőszéplakon és Sopronkövesden a leggyakoribbak (17%), két településen, Fertőbozon és Fertőhomokon csak tercier női vállalkozások találhatók.

A férfi vállalkozások közül a mezőgazdasági vállalkozások Várbalogon (50%), az ipari vállalkozások Sopronhórpácson (64%), a tercier szektorban működők pedig Hegyeshalmon (64%) vannak túlsúlyban, ez a határátlépő funkcióval magyarázható.

A férfi vállalkozók körében a mezőgazdasági és ipari tevékenység nagyobb szerepet tölt be, mint a nőknél, a szolgáltató szektorban működő férfivállalkozások aránya viszont 40%-kal kevesebb (45,36%), mint a nők körében (87,04%) (6. táblázat). Ez érthető, hiszen a térségben a tercier gazdasági ágban elsősorban a turizmus és a szolgáltatás jellemző, amelyben viszont elsődlegesen a nők vállalkoznak.

4. A női vállalkozások a határ mentén

Mint korábban szó volt róla, a határmentiség jellemzően befolyásolja az ott létrejövő vállalatok profiljának alakulását. A női vállalkozók jellemzően a szolgáltatói szférában működnek (átlagosan 87%), míg a férfiak az ipari és a tercier szektort egyenlő arányban részesítik előnyben (átlagosan 42 ill. 45%) (6. táblázat).

A nők elsősorban a határmentiségből fakadó szolgáltatási keresletre alapozzák vállalkozásaikat, amit az is jól mutat, hogy a vizsgált településeken leggyakrabban előforduló női vállalkozási tevékenységek általában a következők:

- kozmetika
- pedikűr–manikűr
- szakfogorvosi rendelés
- gyógymasszázs, test- és talpmasszázs
- pénzügyi szolgáltatások (könyvelési, biztosítási, adminisztráció)
- női szabó, ruhakészítő, varrónő
- kereskedelem (élelmiszer-kereskedés, virág–ajándék kereskedés, divatáru–ruházati kiskereskedelem, lakástextil kereskedés)
- vendéglátás (panzió, fagyizó, borozó, büfé működtetése, szobakiadás)

A előzőekben felsorolt tevékenységek közül a kozmetika, a pedikúr–manikúr, a fogszakorvosi rendelés, a gyógymasszázs, testmasszázs, a divatáru kiskereskedelem, a panzió működtetése, a szobakiadás vállalkozásai az osztrák keresletre építenek.

Szükséges hangsúlyozni, hogy az osztrák keresletet nemcsak a beutazó turisták, hanem a falvakban a külföldiek, főleg osztrákok által vásárolt ingatlanok tulajdonosai is gerjesztik.

Míg az osztrák bevásárló-turizmus valóban mérséklődik az árak folyamatos kiegyenlítődése révén, addig a turizmus fejlesztése, a termál- és ökoturizmus jelentőségének növelése megvalósul a Fertő–Hanság Nemzeti Park esetében az osztrák–magyar együttműködés, a Fertő tavat megkerülő kerékpárút kiépítése, és ezzel párhuzamosan a kerékpárosok, turisták számára szezonális határátkelők nyitása révén. Azaz látni kell, hogy a térségben megindult a turizmus átstrukturálódása, a bevásárló-turizmus helyett egyre inkább tért hódít a minőségi turizmus, amely a panziók és a vendégéjszakák számának növekedésében is kifejezhető, azaz nő a turisták tartózkodási ideje, változik nemzetiségi összetétele, megjelennek a távolabbi nyugat-európai országok turistái is.

A határ menti női vállalkozások általános bemutatása és jellemzése szükséges, de nem egyetlen eszköze a vállalkozások kialakulási és fejlődési történetének prezentálásához. A megfigyelt településeken előforduló női vállalkozások részletes elemzéséhez szükség van a falvak eltérő földrajzi elhelyezkedésének, közlekedési hálózatban betöltött szerepének, népességi összetételének, társadalmi és kulturális hátterének, valamint hagyományainak elemzésére, hiszen e tényezők jelentős különbségeket hordoznak, amelyek nagyban befolyásolják a helyben alakult vállalkozások lehetőségeit, életútját, működési körét.

A fent említett szempontok figyelembe vételével három határ menti települést választottunk ki, amelyek földrajzilag is különböző típusokat alkotnak, de a településeken található női vállalkozók is a különbözőséget hordozzák.

4.1. A települések kiválasztásának szempontjai

A határ menti falvakat a földrajzi jellemzőik szerint három jól elkülöníthető csoportra osztottuk:

- Perifériális helyzetű települések
- Tranzitforgalommal és határátkelővel rendelkező települések
- A Fertő tó partján fekvő turisztikai jellegű települések

Perifériális helyzetű települések

A közlekedési hálózatban elfoglalt helyük szerint hátrányosak, nem érinti őket jelentősebb főútvonal, és nincs közelükben semmilyen határátkelőhely, így elkerülük a külföldről érkező, valamint a külföldre utazó turisták. Ezek a körülmé-

nyek meghatározzák a települések társadalmi–gazdasági helyzetét, a helyi társadalom lehetőségeit, hiszen a határmentiségből származó előnyöket csak alig élvezik e települések. Ezekben a falvakban a helyi társadalom még ma is eléggé zárt, őrzi a társadalmi és családi tradíciókat, az idegenekre érzékeny. Ez utóbbi a államszocialista időszakra, a határsáv idejére vezethető vissza, amikor egy-egy idegen megjelenése eseményt jelentett. Kevesebb a vállalkozó, egyébként is az elmúlt évtizedeknek „köszönhetően” a népesség-erózió jegyeit hordozzák e falvak, ahol a gazdasági aktivitás is kicsi. Bár ezeken a településeken is magas a terciér szektor aránya, a vállalkozások azonban nem a turizmusra alapoznak, hanem a helyi lakosságot kiszolgáló kereskedelmi, szolgáltatási tevékenységek vannak jelen, ami a jövedelemtermelésben is alacsonyabb szintnek számít.

E csoportba tartozik például Harka, Répcevis, Zsira, Ágfalva, Várbalog.

Tranzitforgalommal és határátkelővel rendelkező települések

Ezek a falvak jellemzően a jelentősebb főútvonalak mentén helyezkednek el (84-es, 85-ös főút), jó közlekedési elérhetőséggel, határátkelővel rendelkeznek, vagy annak közelében fekszenek.

A helyi közösség nyitott, az Ausztriából ért hatásokra adaptív. A vállalkozások a jelentős tranzitforgalomból és a határátkelőből adódó helyzeti előny kihasználására törekednek. Ezek a települések azok, amelyeket a külföldi tőke először megtalált, ami hozzájárult gazdaságuk stabilitásához, a vállalkozási tevékenység élénk, a vállalkozók száma magas, kiegyensúlyozott, biztos gazdaság jellemzi őket.

Ilyen település például Kópháza, Nagycenk, Sopronkövesd, Hegyeshalom, Jánossomorja.

A Fertő tó partján fekvő turisztikai jellegű települések

A kerékpáros és természetjáró, valamint a termálturizmus népszerűvé válásával e települések felértékelődtek a térségben az elmúlt néhány év során. (Ehhez hozzájárult a kerékpárutak folyamatos fejlesztése, valamint a személy- és kerékpárforgalom számára ideiglenes határátkelők nyitása.)

A vállalkozók általában a hazai és külföldi turisták igényeinek széles körű kielégítésére alapozzák tevékenységüket, mely egyre inkább nem a tranzit turisták kiszolgálását célozza, hanem a minőségi turizmus irányába mutat.

Ilyen települések például Fertőhomok, Fertőrákos, Fertőszéplak, Hegykő és Sarród.

Az előző csoportok közé tartozó települések közül hármat választottunk ki, azokat, amelyekben a kutatási minta alapján a női vállalkozások túlreprezentáltsága figyelhető meg.

4.1.1. A perifériális helyzetű falu – Zsira

A település tradicionális foglalkoztatási ágának minősül a mezőgazdaság, hiszen az elmúlt évtizedek során a lakosság fő foglalkoztatója csaknem kizárólag a termelőszövetkezet volt. Ma már a mezőgazdaság nem képes megélhetést biztosítani az 533 fős lakosság számára, ezért a környező településekhez képest magas a munkanélküliségi ráta (9%). A helyzetet súlyosítja a rossz közlekedési elérhetőség, ami a fiatalok számára a bejáró, ingázó munkavállalást nehezíti. A két legközelebbi határátkelő Kópháza és Kőszeg, mindegyik 25–30 km-re található, s ez a távolság már elég a perifériális helyzet konzerválásához.

A faluban korábban a legfőbb munkáltató a termelőszövetkezet volt, ezen kívül egy Értelmi Fogyatékosok Otthona működik, amely a faluban élő nőknek munkahelyet biztosít. A mezőgazdasági szektor meghatározó jelenlétét bizonyítja, hogy a Zsirán működő 14 egyéni vállalkozás 40%-a mezőgazdasági tevékenységgel foglalkozik (a 40%-on belüli nemek szerinti megoszlás: 20% nő, 20% férfi). Ez jelentősen meghaladja más határ menti településeken tapasztalt arányt, hiszen átlagosan a nők 16,6%-a, a férfiak 25%-a mezőgazdasági vállalkozó.

A kutatás szempontjából a mintavételi arány viszonylag magas, 35,7%. A vállalkozók körében a nők jelenléte átlag feletti, 42,86% (a nők alapsokaságon belüli átlagos szóródása 36,44%). A mezőgazdasági női vállalkozók (16,6%) messze átlag feletti részt képviselnek a szektoron belül, ezért szentelünk megkülönböztetett figyelmet Zsirára, ott is a mezőgazdaságban vállalkozó nő életútanalízisének bepillantására.

A Zsirán működő 14 egyéni vállalkozó közül három nőt és két férfit kérdeztünk meg: egy fogorvosnőt, egy kereskedelemmel, valamint egy mezőgazdasággal foglalkozó női vállalkozót, és egy termékforgalmazó, illetve egy egyéni gazdálkodó férfit.

A vállalkozók átlagéletkora 37 év, ezen belül a férfiaké 33, a nőké 39 év. Négy vállalkozó magyar, a női mezőgazdasági vállalkozó pedig horvát–magyar nemzetiségű. A megkérdezettek közül hárman rendelkeznek szakmunkás képesítéssel, egy férfi középiskolai technikumi, a fogorvosnő pedig főiskolai végzettséggel. Közülük négy családos, egy egyedülálló.

Vállalkozásukat mindannyian a rendszerváltást követően kezdték el, kényszer-vállalkozónak a mezőgazdasági női vállalkozó minősül. Egyedül csak a férfi termékforgalmazónak van több vállalkozása (termékforgalmazáson kívül mezőgazdasági ügyintézés), és ő az egyetlen, aki másodállásban vállalkozó. Alkalmazottat csak a fogorvosnő foglalkoztat, egy hölgyet teljes munkaidőben.

Üzleti kapcsolat nélkül nem létezik vállalkozás, de a határ mentén ez szükségszerűen kiegészül külföldi partnerkapcsolatokkal, a megkérdezettek közül csupán a mezőgazdasági vállalkozó férfinak nincs külföldi üzleti kapcsolata. A női

boltvezetőnek osztrák vásárlói vannak, a fogorvosnő szolgáltatásait gyakran veszik igénybe osztrákok, a női egyéni gazdálkodó Ausztriában vásárolja gépeit, a férfi termékforgalmazó Romániába és Kanadába jár tapasztalatcserére (ez utóbbi nem függ össze a határmentiséggel). Elmondásuk szerint egyikük sem dolgozott még külföldön, családtagjai csak a boltvezetőnek dolgoztak Ausztriában (lánya felszolgáló, férje szezonális munkát végez).

A vállalkozók jelentős része beszél idegen nyelven (németül, horvátul), és nyelvtudásukat gyakran használják vállalkozásuk során.

Az alábbiakban a női mezőgazdasági vállalkozóval készült interjúból adunk részleteket. Sokan furcsálják, hogy a faluban milyen jól működik ez a mezőgazdasági vállalkozás. A zárt falusi társadalmakban gyakran jellemző irigység (néhol rosszindulat) itt is jelen van: nem értik, miért a nő vezeti az üzletet, miért nem a férje, hiszen ő is a vállalkozásnál dolgozik.

A vállalkozó 40 éves, magyar–horvát származású. Magát magyarnak vallja, és ezt azzal indokolja, hogy édesanyja volt horvát születésű. A Zsirával szomszédos Und horvát nemzetiségű faluból származik, ma intenzív üzleti kapcsolatban áll az undi termelészövetkezettel, így vállalkozásában gyakran használja anyanyelvét, a horvátot.

Két gyermeke van, egy 13 éves lány és egy 10 éves fiú. A gyermekekkel gyese-n volt, mindketten jártak óvodába, sőt, nevelésükben még a nagymama is segített.

Szaktanús képzetségű, vendéglátói iskolát, valamint ehhez kapcsolódó üzletvezetői tanfolyamot végzett el. Szaktanúsában csak a rendszerváltás előtt dolgozott felszolgálóként, majd üzletvezető-helyettesként. Az átmenet során munkanélkülivé vált, mivel munkahelye megszűnt. Miután a munkanélküli segély folyósítása lejárt, háztartásbeliként látta el a családot és a gazdaságot. Emiatt a családban betöltött szerepe meghatározóvá vált, konzerválódtak a tradicionális férfi–női szerepek a családon belül.

A kárpótlás folyamán földhöz jutott, ekkor, 1993-ban kezdte el vállalkozását. Férje akkor még fuvarozóként dolgozott, jól jövedelmező, biztos állása volt, ezért a feleség fogott bele a vállalkozásba. A férj fontosnak tartotta, hogy állását ne adja fel egy „bizonytalan” vállalkozásért, hiszen ő a családfenntartó. A vállalkozás kezdetén így próbálták csökkenteni a kockázatot: a feleség vágott bele az üzletbe, a férj pedig alkalmazott maradt. Természetesen a férfi a háttérből segítette felesége vállalkozását, és amikor az stabilá vált, biztos jövedelmet nyújtott, akkor ő is bekapcsolódott a gazdálkodásba, otthagynva munkahelyét a vállalkozásban kezdett dolgozni.

A vállalkozó nő ma 60 hektárt bérel. Az általa termesztett fő termények: búza, árpa, napraforgó, reppce, répa; ezeket 100%-ban értékesíti. Vállalkozása jelentős mezőgazdasági gépparkkal rendelkezik, melyet Ausztriából szerzett be.

A vállalkozás telephelye saját házában van. A mezőgazdasági tevékenységen kívül nem végez más tevékenységet. A gazdálkodásban az egész család részt vesz, még a gyermekek is, ismerik a gépeket, gyakran segítenek ők is szüleiknek. A férje kiegészítő családtag, ő végzi a gépi és manuális munkát, míg a feleség inkább az ügyintézással, az üzleti kapcsolatok kialakításával és ápolásával foglalkozik, bár elmondása szerint gyakran ő is „felül a gépekre”.

A vállalkozás családi magatartásforma, hiszen rokonai közül többen egyéni vállalkozók: sógora magánfuvaros, férjének nagybátyja állattenyésztő (östermelő), sógornője csirkeneveléssel, sógora fakitermeléssel foglalkozik.

Bár perifériális települések csoportjába soroltuk Zsirát, hiszen valóban az, de a vállalkozók kapcsolatrendszere, nyitottsága, Ausztriával való napi partneri viszonya még a hátrányos fekvésű településeken is erős, mindennapi életükhöz hozzátartozik.

4.1.2. A jelentős tranzitforgalmú Sopronkövesd

Sopronkövesd a vállalkozások számára több lehetőséget nyújt, mint Zsira. A nagy tranzitforgalom, valamint a szomszédos településekkel aránylag jó közlekedési kapcsolat a vállalkozások alapítása és működése szempontjából kedvező körülményeket teremt. Az egyéni vállalkozók száma nő a nyugati határt a Balatonnal összekötő útvonal turistaforgalmára és tranzitforgalmára építve. Jelenleg a helyben működő egyéni vállalkozások száma 57. A lakosság szám is folyamatosan nő, most 1250 fő.

A száz főre jutó vállalkozások száma egyik legmagasabb a térség településeihez képest: 4,64 (átlag: 2,91 vállalkozás/100 fő). Ez a kényszervállalkozások magas arányára is utal, a megkérdezett 15 vállalkozó közül öt nevezhető kényszervállalkozónak (megszűnt munkahelyet helyettesítettek vállalkozással). Az alapsokaságban nincs mezőgazdasági női vállalkozás, a terciér szektorban elfoglalt arányuk is átlag alatti, az ipari női vállalkozások aránya viszont átlag feletti, 16,6% (átlag: 8%).

Sopronkövesden a 15 megkérdezett közül öt nő, tíz férfi. A vállalkozók harmada részmunkaidőben végzi tevékenységét. Két férfinak van több vállalkozása. A vállalkozások telephelye általában a vállalkozó saját házában van.

Foglalkoztatási szempontból a férfiak és a nők között különbség figyelhető meg: míg a tíz férfi vállalkozó tíz férfit és négy nőt foglalkoztat teljes munkaidőben, egy férfit pedig részmunkaidőben, addig a női vállalkozók összesen két főt alkalmaznak részmunkaidőben. A vállalkozók elmondása szerint a településen magas a vállalkozásba besegítő családtagok száma: hat férfi számolt be arról, hogy segít valamilyen családtag, általában a feleség a könyvelés, adminisztráció terén; a kereskedő hölgyeknek pedig a férjek segítenek az árubeszer-

zésben. Öt vállalkozó közeli rokonsági körében található vállalkozás, ezek közül három össze is kapcsolódik tevékenységi köre alapján; öt vállalkozónak pedig külföldi üzleti kapcsolatai vannak. A megkérdezettek közül 12 beszél idegen nyelven (német), közülük viszont heten nem használják ezt munkájuk során.

A vizsgált női vállalkozások egyik fő motívuma az otthonmaradás lehetősége volt. Ez jellemzi a női szabót is, aki inkább a vállalkozása sikertelenségéről beszélt. Bár büszke szakmai képzettségére és gyakorlatára, bízott abban, hogy vállalkozása sikeres lesz, s eleinte az is volt, viszont a piaci körülmények megváltozásával (női szabóságok elterjedése) nyomott árak alakultak ki, kevesebb megrendelést kapott. Mindehhez hozzájárult az, hogy gyermekei időközben felnőttek, elköltöztek otthonról, így már az otthon vállalt munka értelmetlenné vált. Úgy érzi, vállalkozása minden oldalról kudarcba fulladt, ezért „szeretné magával elhíttetni”, hogy nem voltak konkrét szakmai céljai.

A hölgy 45 éves, magyar nemzetiségű, szakmunkás képzettséggel rendelkezik (női szabó). Vállalkozását 1988-ban kezdte. Két gyermeke van, ők ma már felnőttek, 23 és 25 évesek. Míg gyeseen volt velük az anyuka, bedolgozást vállalt egy soproni varrodánál (1978–86-ig), tehát mellettük is dolgozott. Ezt azért vállalta, hogy később is otthon tudjon maradni kisgyermekai mellett. Elmondása szerint a bedolgozás kevésbé volt akkoriban jövedelmező, de fontos volt, hogy a család ellátása érdekében otthon tudjon maradni. Nagy kert tartozott a családi házhoz, annak művelését is ő végezte.

1986-ban megszűnt bedolgozási szerződése a soproni varrodával, így 1986–88-ig munkanélküli, majd háztartásbeli volt. Otthoni tevékenysége legalizálása, valamint munkanélküli státuszának megszüntetése miatt kezdte el a vállalkozást. Volt magabiztos háttere, méghozzá a biztos és jól értékesíthető szakmai tudása. A bedolgozás helyett a saját vállalkozás kevesebb időt igényelt, nagyobb önállóságot biztosított. A vállalkozóknak akkoriban „jól ment”, ez hatással volt vállalkozásának elindítására. Ismerősei, rokonai között nem volt vállalkozó, ma sincs. Megrendelés a faluban és környékén akkor még sok volt, ma már egyre kevesebb.

Férje már régóta Ausztriában dolgozik, legálisan, esetenként illegálisan, emiatt vállalkozási tevékenységének jövedelmezősége másodrangú kérdés. Úgy érzi a vállalkozónő, hogy üzletének nem volt pénzügyi kockázata, ha vállalkozásából nem folyt be jövedelem, akkor a férj keresetéből éltek csak (nem is rosszul).

Vállalkozásának nincsenek külföldi kapcsolatai, csak helyi megrendelésre alapoz, idegen nyelven nem beszél.

Vállalkozását a jövőben nem tervezi bővíteni, hiszen kevés a megrendelés, sőt megszüntetésén gondolkodik, s tervei szerint hasonlóképpen férjéhez, munkát kíván vállalni Ausztriában.

Ez az interjú alátámasztotta azt a hipotézisünket, miszerint az ausztriai munkavállalás a vállalkozás ellen hat, hiszen kockázatmentesen biztosít magas

jövedelmet, s a családban a gyermekek felnőtté válásával már nincs szükség az otthon végzendő munkára, a vállalkozás ilyen esetben kiürül.

4.1.3. Fertőhomok, a turisztikai kistelepülés

Fertőhomok Soprontól 16 km-re fekszik, lakosság száma 493 fő. Egyutcás település a Fertő tó partján. A Fertő tó körüli kerékpárút keresztül halad a községen. Turisztikai jelentőségét növeli a Hegykő–Fertőhomok között található termál-fürdő, valamint a felette elhelyezkedő kilátóról nyíló gyönyörű panoráma.

Fertőhomokon női vállalkozások csak a terciér szektorban működnek, valamint a férfiak körében is magas a terciér jellegű tevékenység (44,5%).

A 23 egyéni vállalkozó közül hattal készítettünk interjút. Ezek közül egy rész-munkaidőben vállalkozó. A vállalkozók átlagéletkora 41 év, a férfiaké 44, a nők pedig 35 év. Ebből a szempontból ezen a településen a legnagyobb a nemek közötti különbség.

A megkérdezett vállalkozók közül senki sem volt munkanélküli, és csak egy kényszervállalkozót találunk közöttük. Mindenkinek csak egy vállalkozása van, amelynek telephelye minden esetben a vállalkozó saját háza. A foglalkoztatás szerinti nemi különbségek itt is jelen vannak, de Sopronkövesddel ellentétben itt a nők a fő munkaerő foglalkoztatók: tíz alkalmazottjuk közül három férfi (két rész-munkaidős) és hét nő, valamint öt tanuló; míg a férfiak három férfit szerződtettek teljes munkaidőre, egy férfit rész-munkaidőre és egy tanulót oktatnak. Külföldi üzleti kapcsolata csupán két vállalkozónak van, az idegen nyelv sem játszik annyira fontos szerepet vállalkozásuk sikerességében, mint az előző két falu vállalkozói körében.

E településen egy dekoratőr életútját kísérik nyomon, itt az előző két női egyéni vállalkozóval ellentétben a vállalkozás üzleti sikerének kulcsa a szakma-szeretet és a bizonyítási vágy. Tehetsége, művészi érzéke már kiskorában is megnyilvánult. Nagymamája nevelte testvéreitől elszakadva, ennek következtében gyakran rajzolt, festett egyedül, és már korán megnyilvánult tehetsége a virágok, természetes alapanyagok felhasználása iránt. (Ettől függetlenül repülő-
ipari technikumban tanult, pilóta végzettséget szerzett, de szakmájában sosem dolgozott.)

32 éves, két gyermeke van, egy 9 éves kislány és egy 6 éves kisfiú. Már a virágkötő tanfolyam idején kitűnt tehetségével, a korábbiaktól eltérő művészi stílust kezdett meghonosítani a szakmában. Megrendeléseket kapott a Magyarországi Virágkötők Szövetségének elnökétől, aki maga is megkedvelte az új stílust. Így vált „felkapott”, népszerű virágkötővé, egész vállalkozását tehetségére, kreativitására alapozta. Az induláshoz szükséges tőkét férje családjának segítségével teremtették elő. Ez is mutatja, hogy férje a kezdetektől fogva támogatta, segítette

vállalkozását, bár úgy érzi, ez a támogatás kezd csökkenni, megszűnni amiatt, hogy sikerességéből kifolyólag nagyon elfoglalt lett, kevesebb ideje marad a családra és a háztartásra. Ez több esetben is konfliktust okoz közöttük, hiszen vállalkozása folyamatosan fejlődik, bővül. Ez az a pont, amikor a vállalkozás túlnő a családi, otthoni kereteken, s már terhes lesz a férjnek, teher lesz a feleségnek.

A termékek megrendelésre készülnek, egyedi szárazvirág-kompozíciók éttermek, épületek ünnepi díszítésére. Termékeit exportálja Kínába, Németországba, Franciaországba és Ausztriába. Ez a térségben egyedülálló. A vállalkozás sikerességét mutatja, hogy tíz alkalmazottja van, hét nő és három férfi (kettő rész munkaidőben foglalkoztatott). Ezen kívül öt tanulóat foglalkoztat, képez, tanít.

Folyamatosan képezi magát szakmailag, Ausztriába jár szakmai konferenciákra, továbbképzésekre. Külföldi tapasztalatait kamatoztatja tevékenysége során, új eljárásokkal, szakmai fogásokkal, ötletekkel, alapanyagokkal, csomagolási módokkal ismerkedik meg, és ezeket hasznosítja is. Németül jól beszél, ez szükséges szakmai továbbfejlődése és az üzleti kapcsolattartás szempontjából.

Vállalkozását bővíteni szeretné a közeljövőben, a tervek már készen vannak, de a tőke még hiányzik hozzá. Elképzelései szerint családi házukban és a melléképületekben folyik majd a termelés (eddig csak a melléképületeket használták erre a célra), az udvarhelyiség hátsó részén pedig új családi házat építenek, galériával, amelyben saját alkotásai, valamint a legmodernebb modellek és kompozíciók kerülnek kiállításra.

Arra a kérdésre, hogy megfelelő-e a vállalkozás működési területére egy kis, határ menti falu, határozottan igennel felelt. Úgy érzi, semmilyen szempontból sem került hátrányba más hasonló vállalkozásokhoz képest, sőt, Ausztria közelsége kifejezetten előny. Bevallása szerint a falusiak elfogadják, de nem befogadják, hiszen ő nem helyben nőtt fel. Sikerességét irigylik is a településen, de ez őt nem befolyásolja.

Szeretné, ha kislánya tovább vinné vállalkozását, úgy érzi, örökölte tehetségét és vállalkozáskészségét.

Problémaként első helyen említette a családi gondokat, mivel úgy érzi, hogy vállalkozása miatt nem tud elegendő időt családjára fordítani, és ez a házastársak között konfliktust okoz. Megoldást a problémára nem tud, véleménye szerint az alkalmazkodáson volna a hangsúly, de férje tiltakozik a – falusiaknak kissé furcsa – munkamegosztás ellen, hiszen felesége sokszor éjszakába nyúlóan dolgozik (nagy megrendelések esetén), ekkor pedig neki kell ellátnia a családot és a háztartást. Férje azzal is „tiltakozik”, hogy egyre kevesebbet segít az üzletvitelben, de a feleség üzleti terveit (bővítést) támogatja. A hölgy szerint ez egy olyan konfliktus, ami kizárólag a vállalkozásából adódik. Ez az eset tipikus példa a nemi szerepek felcseréléséből adódó konfliktusokra.

4.1.4. Az esetek összegzése

Az interjúk készítése során és e példák megismertetését követően néhány óvatos következtetést kívánunk levonni a női határ menti falusi vállalkozásokról:

- A női vállalkozások tevékenységi körét, működési körülményeit befolyásolja a működés telephelye, a falu. Sok esetben tapasztalható, hogy a rurális, zárt társadalom nehezen fogadja el a nemi szerepek változását: egy nő vezető szerepét, a férfiak családi, háztartási munkában való részvételét, pedig ezek szükségszerű velejárói egy sikeres női vállalkozásnak. A vállalkozás kezdésére, valamint kezdeti sikerességére nemcsak a korábbi, második gazdaságban való részvétel, vagy a komoly szakmai tapasztalatok vannak hatással, hanem az is, hogy a házastárs, vagy a család mennyire támogatja a vállalkozást.
- Az üzlet sikeressége, problémamentessége szempontjából fontos a harmonikus családi háttér.
- A női vállalkozások alapítását az otthonmaradáson, magasabb jövedelmen kívül több esetben a bizonyításra való törekvés is ösztönzi, ezen keresztül nagy jelentőséget kapnak a személyiségi jegyek, azaz mennyire ön- és céltudatos, magabiztos a nő.
- A vizsgált területen a második gazdaság, vagy a korábbi szakmai tapasztalatok meghatározóak voltak egy vállalkozás alapításánál vagy kezdeti sikerességénél, viszont a nők több esetben is teljesen új tevékenységbe kezdtek üzletük során (ez persze a szolgáltató szektorban képviselt magas arányukból adódik, hiszen korábban, a határok zártsága miatt ezek a tevékenységek egyáltalán nem voltak jellemzőek a térségben).

A nők vállalkozóvá válása a női szerepek modernizációjának egy szervesebb útja, mint amelyre az államszocializmus kereteiben lehetőség nyílt. Ez egy új szocializációs modell, a női öntudat kialakítására, családi és nemi szerepek egyeztetésére, de felveti a házassági szerepek modernizálódásának igényét is. A házastárs támogatása, szolidaritása nélkül a női családi és foglalkozási szerepek közötti feszültség szükségképpen fennmarad.

E megkérdezett falusi nők elindultak a vállalkozás kezdésével egy olyan úton, amely konfliktusait közben nem tisztázták önmagukkal. A vállalkozói szerep nem bontotta fel a hagyományos szereposztást, de a női szerepet egyoldalúan modernizálta, jellemzően ez a kialakult konfliktusok fő forrása.

5. Vállalkozási attitűdök általános és különös megnyilvánulási formái a vizsgált térségben

Az interjúk, a kérdőívek elemzése során fogalmazódtak meg azok a kérdések, s rájuk a válaszok, miszerint miben mások az általunk vizsgált határ menti falusi női vállalkozások, milyen tipikus jellemzőkkel bírnak? A vizsgált egyéni vállalkozások mennyiben térnek el az ország belső, vagy nem nyugati határ menti területeken működő vállalkozásoktól? A határmentiség hogyan befolyásolja a női vállalkozások alapítását és működését? Hogyan merik vállalni vállalkozói mivoltukat egy rurális, a városinál zártabb társadalomban? Hogyan képesek megbirkózni az ebből adódó problémákkal és konfliktusokkal? Vállalkozói mivoltuk milyen kihívásokat jelent számukra, s ezeket hogyan képesek kezelni?

A vizsgált határ menti női vállalkozások néhány vonása megegyezik a vállalkozások egyes általános jellemzőivel.

A mintában szereplő vállalkozásokra is fennáll, hogy alapításukat nagyban befolyásolja az aktuális társadalmi–politikai háttér (rendszer váltás, határok megnyitása), valamint a gazdasági paraméterek (ár- és bérszínvonal, adórendszer). A vállalkozások alapításakor a múltbeli szakmai tapasztalatokra gyakran támaszkodnak. Fontos tényező a rokoni–baráti környezetben vagy a családi körben előforduló, illetve korábban működő vállalkozás, a tapasztalatok, az ösztönzés valamint a mintakövetés szempontjából. A család szerepe jelentős a pénzügyi források előteremtésében is, hiszen a vállalkozások minimális százaléka támaszkodik banki hitelekre (*Laki* 1998), ezt a vizsgált vállalkozások körében tapasztaltak is alátámasztják.

A mintában szereplő egyéni vállalkozások tulajdonosainak kor és iskolai végzettség szerinti megoszlása is követi az országos tendenciákat (középkorú, szakmunkás illetve középfokú végzettségűek dominanciája).

Az előbbiektől eltérően megfigyelhető több egyedi, csak a vizsgált területen működő vállalkozásokra jellemző adottság, amelyek a kiválasztott térség és vállalkozói réteg specifikus voltából adódnak.

A határok megnyitása, ennek következtében a határ menti térség rendszerváltás utáni felértékelődése jelentős változást hozott a határ menti falvak életében, hiszen a korábbi rendszerben hátrányt jelentő határmentiségből sikerült előnyt kovácsolni. A határ közelsége, valamint a helyi lakosság német nyelvtudása lehetővé tette a modern, nyugati társadalmi és vállalkozási formák, attitűdök és minták átvételét, a külfölddel való együttműködést, ezzel befolyásolva a vállalkozói szektor lehetőségeit és adottságait.

Mindezek nagyban meghatározzák a térségben jelenlévő vállalkozások alapítási és működési körülményeit, viszont meg is osztják azokat, hiszen a határátkelőhelyek közelsége, elérhetősége determinálja az életképes vállalkozásokat.

A határ menti térségben napjainkban jelentős a turizmus, viszont a korábbi években meghatározó – az árszínvonal folyamatos kiegyenlítődése során egyre csökkenő tendenciájú – bevásárló-turizmus helyett a minőségi turizmus veszi át a szerepet, amely a panziók számának növelésével, a tartózkodási idő hosszabb voltával, a vendégkéjszakák számának emelkedésével kimutatható. A hazánkban vásárolt ingatlanok osztrák tulajdonosai által gerjesztett kereslet növeli a kereskedelem, de különösen a szolgáltatás, ezen keresztül a tercier szektorban működő vállalkozások számát a térségben.

A tőke, áru valamint a munkaerő országok közötti áramlásának következtében kialakult magas ár- és bérszínvonal hatására a határ menti vállalkozások magasabb költséggel dolgoznak, az osztrák fogyasztók által támasztott fizetőképes kereslet pedig lehetővé teszi, hogy magasabb haszonkulcsot alkalmazzanak. Ezt beépitve az eladási árba tovább növelik az árszintet.

Az osztrák – a hazainál jellemzően 8–10-szer magasabb – munkabérek következménye, hogy a vállalkozások alternatívájaként jelenik meg a külföldi munkavállalás, valamint az egyéni vállalkozók is szívesen vállalnak osztrák megrendeléseket, így kialakult a „határ menti mesteremberek exportja”. Bár a munkanélküliségi ráta nem mutat jelentős különbséget a nem határ menti és a nyugati határ menti településeket összehasonlítva, a külföldi munka lehetősége következtében a valódi munkanélküliség alacsonyabb, mint más rurális vidékeken. A külföldi munkavállalást mind a helyi lakosok, mind a vállalkozók vonakodnak bevallani (másokra nézve könnyebben nyilatkoznak), viszont a lecsapódott haszon – autók magas száma, fiatal kora, márkája; újonnan épített vagy felújított házak száma; alkalmazott építési és kertészeti technikák – segítségével kimutatható a határ menti településekre jellemző magasabb életszínvonal.

A munkanélküliség tehát kevésbé befolyásolja a (kényszer)vállalkozások alapítását, mint az ország más területein.

A rurális térség befolyásolja a vállalkozások telephelyi jellemzőit, mert míg a városokban – az ingatlanpiac helyzetéből következően – a vállalkozások általában bérelt épületekben vagy épületegységekben működnek (Laki 1998), addig a falusi vidékeken az egyéni vállalkozások többségének telephelye a tulajdonos saját házában van, amit a családi házak nagy portája tesz lehetővé. A megállapítást alátámasztja egy hasonló, a spanyol rurális területeken készített kutatás eredménye is (Baylina-Garcia-Ramon 1998). A női vállalkozások esetében a saját házban létrehozott telephely az otthonmaradást segíti elő, ami a produktív és reprodukív szerepek összehangolását ösztönözte a vállalkozás alapítása során. A vállalkozás kezdetén az elképzelések szerint a nő tetszőleges – általa és a

család által optimálisnak tartott – időt fordíthat családjára és az üzletére. Ez teszi lehetővé, hogy a nő vállalkozása sikerességétől függően a családra vagy a munkára fektetheti a hangsúlyt, így egyszerre lehet – a falusi társadalmi normáknak megfelelően – sikeres anya és dolgozó nő. Ha vállalkozása kevésbé sikeres, a hangsúlyt anyai szerepére fektetheti, kevesebb erőforrást investálva a vállalkozásba, vagy éppen fordítva, ha sikertelen családanya, vállalkozásában „visszaláthat”. A női vállalkozásoknak tehát megvan a lehetőségük arra, hogy a két szerep között „ingázzanak”, így csökkentve a sikertelenség feszültségét. Ugyanakkor az otthonnal egy fedél alatt létrehozott vállalkozás családi konfliktushoz is vezethet, ha a vállalkozás túlnövi ezt a méretet, nemcsak a területet illetően, hanem a ráfordított időt és jövedelmezőséget illetően is.

A nők vállalkozóvá válásának okai sokrétűek és változatosak, hiszen az otthonmaradás mellett fontos tényezőként említették az önállóságot, a szabad időbeosztást, az önálló egzisztencia megteremtését és a magasabb jövedelmet is. A női vállalkozások egyik óriási előnye, hogy a munkaerő-piaci jövedelmekben tapasztalható nemi megkülönböztetés nem érvényesül a vállalkozásokban, hiszen a piac dönt arról, mennyit ér egy termék vagy egy szolgáltatás, függetlenül attól, hogy női vagy férfi vállalkozás állítja elő; a nők számára ez bizonyos „elégítelt” jelent az egyenjogúsághoz. A vizsgált vállalkozó nők egyik közös jellemzője, hogy mindannyian falusi társadalom keretei között kívánják szakmai céljaikat megvalósítani, amely nagyobb „kockázatot” jelent, hiszen ebben a társadalomban nagyobb presztízsvesztéssel járhat egy vállalkozás sikertelensége vagy bukása. Több női vállalkozásnál tapasztalható volt, hogy a nő kezdi el a vállalkozást, vállalva a sikertelenség kockázatát, s férjük a háttérből segítve őket csak akkor kapcsolódik be a tevékenységbe – feladva munkahelyét is –, amikor a vállalkozás már stabil, jól jövedelmező, biztos megélhetést nyújt. Ennek okai többek között abban keresendők, hogy a férfiak – családfenntartó szerepüket előtérbe helyezve – kevésbé szívesen kezdenek bizonytalan vállalkozásba, s ezt várja el tőlük a falusi társadalom is, mert egy zártabb társadalomban nagyobb presztízsvesztéség egy férfi vállalkozásának bukása, mint egy nőé.

Mi a sikeres női vállalkozás kulcsa a határ mentén? A szakmai tudáson, önmegvalósításon, céltudatos tervezésen, biztos pénzügyi forrásokon kívül nagyon fontos a házastárs segítőkészsége, megértése, a harmonikus családi háttér, amely képes a vállalkozásból adódó konfliktusok kezelésére és feloldására. A nyelvtudás kulcsa a határon túli kapcsolatépítésnek, a piac kiszélesítésének, a kooperáció elindításának, s ezt a vizsgált vállalkozások többségében megtaláljuk. A család a biztos anyagi hátteret sok esetben az ausztriai munkavállalással biztosítja, mely a vállalkozás elindítása előtt előgyakorlatnak számít a munkakultúra, a fegyelem, a pontosság terén.

A női falusi vállalkozók elindultak egy nehéz, problémákkal és konfliktusokkal telt úton, amelynek még csak az elején járnak, s ahol vannak megtorpanások, de ezt az utat önként választották, s a sikerek sem vitathatók el. A helyi gazdaságban egyre növekvő szerephez juthatnak, párhuzamosan a vállalkozások gazdasági erősödésével és stabillá válásával, ez pedig elősegítheti a helyi társadalomban és a helyi döntéshozásban való részvételüket, amely ma még nem jelentős.

Irodalom

- Asztalos-Morell I. (1997) A nemek közötti egyenlőtlenségek az államszocializmus korszakában. Tézisek a feminista megközelítéshez. – *Szociológiai Szemle*. 3. 33–66. o.
- Baylina, M.–Garcia-Ramon, M. (1998) Homeworking in rural Spain. – *European Urban and Regional Studies*. 5. 55–66. o.
- Belinszky E. (1997) A munka nemesít? Elméleti magyarázatok a nők munkaerő-piaci helyzetéről. – *Szociológiai Szemle*. 1. 133–153. o.
- Czakó Á. (1997) Kisvállalkozások a kilencvenes évek elején. (Vállalkozás és polgárosodás). – *Szociológiai Szemle*. 3. 93–116. o.
- Einhorn, B. (1993) Hová lett a sok nő? A nők és a nőmozgalmak Kelet-Közép-Európában. – *Tér és Társadalom*. 1–2. 51–67. o.
- Falussy B.–Vukovich Gy. (1996) Az idő mérlegén (1963–1993) – *Társadalmi Riport*. 70–103. o.
- Fodor G. (1995) Hagyományok és távlatok a két nép szomszédságában. – *Európai Szemle*. 2.
- Kolosi T.–Sági M. (1996) Rendszerváltás és társadalomszerkezet. – *Társadalmi Riport*. 149–197. o.
- Kolosi T.–Sík E. (1994) A magángazdaság nemzetgazdasági súlya és némely társadalmi jellemvonásai. – *Társadalmi Riport*. 248–269. o.
- Koncz K. (1985) A nők bővülő foglalkoztatását kísérő feminizálódás jelensége és történelmi folyamata. *Nők és férfiak – Hiedelmek és tények*. – Koncz K. (szerk.) Budapest, Magyar Nők Országos Tanácsa. Kossuth.
- Kovács I. (1997) Posztszocializmus és polgárosodás. – *Szociológiai Szemle*. 4. 19–45. o.
- Kuczsi T.–Vajda Á. (1991) A kisvállalkozók társadalmi összetétele. – *Közgazdasági Szemle*. 1. 83–97. o.
- Kulcsár R. (1985) A nők társadalmi mobilitásának jellemzői. *Nők és férfiak – Hiedelmek és tények*. Koncz K. (szerk.) Budapest, Magyar Nők Országos Tanácsa. Kossuth.
- Laki M. (1998) *Kisvállalkozások a szocializmus után*. Közgazdasági Szemle Alapítvány.
- Lux E. (1985) *Női szerepek*. Budapest, Minerva.
- Magyarország a rendszerváltás óta*. (1995) Budapest, KSH.
- Pongrácz T.–S. Molnár E. (1996) Gyermekek nevelni. – *Társadalmi Riport*. 332–380. o.
- Rechnitzer J. (1997) *Az osztrák–magyar határ menti együttműködések tapasztalatai*. Győr, MTA RKK NYUTI Közlemények 50.
- Róbert P. (1996) Vállalkozók és vállalkozások. – *Társadalmi Riport*. 444–474. o.
- Sági M. (1994) Managerek. – *Társadalmi Riport*. 334–350. o.
- Sík E. (1992) A háztartások anyagi helyzete és magatartása. – *Társadalmi Riport*. 179–200. o.

- Szörényiné Kukorelli I. (1992) Fertő–Hanság térség településeinek térszerkezete, a kapcsolatok átrendeződési irányai. – *Műhely*. 5. 47–52. o.
- Szörényiné Kukorelli I. (1996) Határon átnyúló térkapcsolatok Győr-Moson-Sopron megyében. *Határon innen – határon túl*. Nemzetközi Földrajzi Tudományos Konferencia. – Pál Á.–Szónokyné Ancsin G. (szerk.), Szeged, JATE.
- Vági G. (1985) Az otthoni munka és szolgáltatások kapcsolata – fejlődési tendenciák. *Nők és férfiak – Hiedelmek és tények*. – Koncz K. (szerk.) Budapest, Magyar Nők Országos Tanácsa. Kossuth.

HATÁR MENTI EGYÜTTMŰKÖDÉSEK A MUNKAERŐPIAC TERÜLETÉN, KÜLÖNÖS TEKINTETTEL VAS ÉS ZALA MEGYÉRE

CSAPÓ TAMÁS

Győr-Moson-Sopron, Vas és Zala megye, vagyis a nyugat-dunántúli régió országon belüli és a nemzetközi területi munkamegosztásban betöltött pozícióját, gazdasága prosperitását és munkaerőpiaca mindezekkel összefüggő tendenciáit leginkább különleges földrajzi helyzete határozza meg. A Nyugat-Dunántúl, – melynek jelentős része 1990 előtt belső perifériának számított –, gazdasága a rendszerváltás óta rendkívül dinamikusan fejlődik, elsősorban az ismét előnyössé vált relatív földrajzi helyzet miatt. Ennek szerteágazó pozitív hatásai, a humán erőforrások minősége, az örökölt, szerencsés gazdasági szerkezet, a társadalmi konfliktusok viszonylagos mérsékeltisége és egyéb adottságok következtében ma e régió gazdasága országos viszonylatban jóval átlag feletti feltételek között, összességében jóval átlag feletti prosperitást mutat (*Palkovits* 1999).

A régió felértékelődése és imponáló gazdasági fejlődése magával hozta – részben az országos trendekkel megegyezően, részben attól eltérően – a humán erőforrások, a munkaerőpiac változásait, s részleges átalakulását, illetőleg megindulhattak az országban elsőként a tényleges határ menti együttműködések a magyar–osztrák határon. A munkaerő-piaci együttműködések kezdetben jórészt illegális magyar munkavállalást jelentettek a határ túloldalán, amelyet az osztrák szervek sem vettek még akkor túlságosan komolyan. 1993-tól megindultak a tárgyalások kormány szinten, melynek eredményeképpen 1997 márciusában Szombathelyen aláírták a két ország közötti, határ menti térségekben történő foglalkoztatásról szóló egyezményt. Az egyezmény 1998. január 28-án lépett hatályba, s kidolgozták az egyezmény eljárásrendjét (Magyar Közlöny 1998/14.). Ezt követően sorra létesültek hivatalos határ menti munkaügyi együttműködések a magyar megyék és a burgenlandi tartomány munkaügyi szervezetei között. 1998-tól megindult a határ menti magyar ingázás, konferenciákat rendeztek a témáról, ahol az osztrák partnerek részéről mindig megjelent egy félelem a magyar munkaerővel szemben, különös tekintettel a közeledő Európai Unió csatlakozásunkra. A határ menti együttműködések súlyát tovább növelte az 1998 őszén alakult West/Nyugat Pannónia Eurégió, melyben az érintett magyar megyék és Burgenland vesz részt. Az Eurégió munkacsoportjai alakultak, közöttük munkaerővel foglalkozó munkacsoport is, s mindez minőségi változást jelent a munkaerő-piaci együttműködések tekintetében.

1. A humán erőforrások terén bekövetkezett változások

1.1. A népességszám alakulása és összetevői

Vas és Zala megyében 1998. január elsején 566 953 fő élt, az ország lakosságának 5,6%-a. A lakónépesség már több mint két évtizede csökken, s nagyobb mértékben, mint országosan. Egyértelműen kedvezőtlen, hogy a tényleges szaporodás passzívuma 1990-től sem csökkent, szemben az országosan kismértékben javuló trenddel. 1980 és 1990 között a két megye lakossága 20 454 fővel (-3,4%), míg 1990 és 1997 között további 15 389 fővel (-2,6%) csökkent (1. táblázat).

1. táblázat
A lakónépesség alakulása 1980 és 2010 között

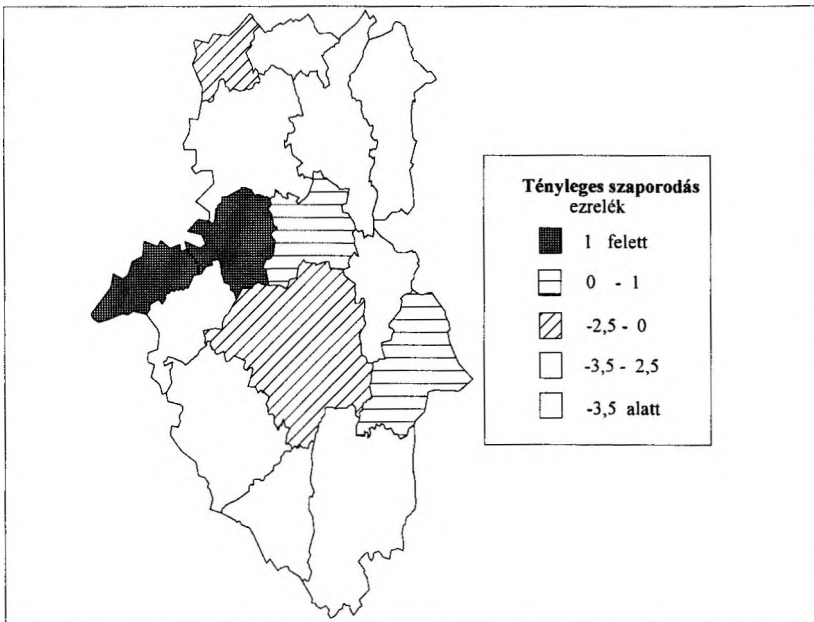
Terület	1980	1990	változás (%)	1997	változás (%)	2010	változás (%)
Cellödömölki	30 954	28 274	-8,7	27 266	-3,4	23 890	-12,4
Csepregi	12 641	11 688	-7,6	11 378	-2,7	10 837	-4,8
Körmendi	22 430	21 451	-4,4	22 510	1,4	21 388	-5,0
Kőszegi	19 036	17 917	-5,9	17 891	-0,1	20 257	13,2
Óriszentpéteri	9 347	8 113	-13,3	7 485	-7,7	6 284	-16,1
Sárvári	40 412	38 578	-4,6	37 457	-2,9	33 757	-9,9
Szentgotthárdi	16 190	15 323	-5,4	15 479	1,1	15 243	-1,5
Szombathelyi	116 634	118 877	2,0	114 226	-3,9	109 667	-4,0
Vasvári	17 854	15 723	-12,0	15 750	-0,2	14 256	-9,5
Városok	152 310	154 807	1,7	151 512	-2,1	144 313	-4,7
Falvak	133 075	121 118	-9,0	117 930	-2,6	111 266	-5,7
<i>Vas megye</i>	<i>285 498</i>	<i>275 944</i>	<i>-3,4</i>	<i>269 442</i>	<i>-2,4</i>	<i>255 579</i>	<i>-5,1</i>
Keszthelyi	48 071	46 028	-4,2	46 185	0,3	44 049	-4,7
Lenti	28 816	25 804	-10,5	24 279	-5,9	20 121	-17,1
Letenyei	22 372	20 300	-9,3	19 611	-3,4	18 444	-6,0
Nagykanizsai	90 433	86 747	-4,1	83 549	-3,7	77 041	-7,8
Zalaegerszegi	106 603	107 612	2,3	105 098	-2,3	101 297	-3,6
Zalaszentgróti	22 407	19 907	-11,2	18 789	-5,4	16 677	-11,2
Városok	158 069	165 505	4,7	163 447	-1,2	152 189	-6,9
Falvak	159 229	140 893	-11,6	134 064	-4,8	125 436	-6,4
<i>Zala megye</i>	<i>317 298</i>	<i>306 398</i>	<i>-3,4</i>	<i>297 511</i>	<i>-2,9</i>	<i>277 625</i>	<i>-6,7</i>
Városok összesen	310 369	320 375	3,2	314 947	-1,7	296 502	-5,9
Falvak összesen	292 427	261 967	-10,5	252 006	-3,8	236 703	-6,1
<i>Vas és Zala együtt</i>	<i>602 796</i>	<i>582 342</i>	<i>-3,4</i>	<i>566 953</i>	<i>-2,6</i>	<i>533 205</i>	<i>-6,0</i>
Városok	172 590	182 442	5,7	178 904	-2,1	170 913	-4,5
Falvak	145 284	130 461	-10,2	125 923	-3,5	117 343	-6,8
<i>Ország Budapest nélkül</i>	<i>8 650 228</i>	<i>8 358 010</i>	<i>-3,3</i>	<i>8 269 518</i>	<i>-1,1</i>	<i>7 964 200</i>	<i>-4,0</i>

Forrás: Területi Statisztikai Évkönyv 1997.

Ugyanakkor markáns változás következett be a nyolcvanas évtizedhez képest, mivel a magyarországi urbanizációban egyre inkább a dezurbanizációs jegyek a jellemzőek, s így van ez a Nyugat-Dunántúlon is. Vagyis amíg korábban az emberek, leegyszerűsítve a falvakból a városokba költöztek, addig napjainkra csaknem teljesen fordítva igaz, mivel a városias életmód és ellátás a nyugat-dunántúli falvakban is elérhető, illetve lehetséges. Így ma már a városok népessége is csökken (Vas megyében csaknem a falvakéval megegyező mértékben), míg a falvak népességszám csökkenése lelassult. A KSH Népeségtudományi Kutatóintézetének az előreszámításai alapján a két megye népessége tovább fog csökkenni, méghozzá növekvő mértékben, s erőteljesebben, mint országosan. 2010-ben már csak 533 ezer ember él majd Vas és Zala megyében, ez -6,0%-os visszaesést jelent (*Hablicsek–Illés 1998*). A megyéken belüli tényleges szaporodás kistérségenként eltérő, de az eltéréseket nem a kistérségek különböző földrajzi helyzete, határ mentisége okozza, hanem urbanizáltságuk, vonzerejük más térségek számára, illetve népességük struktúrája. 1990–1997 között csak négy kistérségben nőtt a népesség (szentgotthárdi, körmendi, vasvári és keszthelyi), míg a legnagyobb csökkenés (-3,5% alatti) a lenti, a nagykanizsai, az őriszentpéteri, a szombathelyi és a zalaszentgróti kistérségben volt (1. ábra).

1. ábra

A népesség tényleges szaporodása a két megye kistérségeiben (1990–1997)

Forrás: Területi Statisztikai Évkönyv 1997.

A népességszám alakulását a természetes szaporodás és a vándorlások egyenlege határozza meg. A Nyugat-Dunántúlon a tényleges fogyást – ma már – csak és kizárólag a negatív természetes szaporodás okozza, lévén aktív a térség vándorlási különbözete. A természetes szaporodást az elveszületés és a halálozás alakítja. Magyarországon az 1970-es évtized közepétől fokozatosan csökkent a természetes szaporodás, amely 1982-től országosan természetes fogyásba ment át. Ez a trend a Nyugat-Dunántúlon is jelentkezett, sőt már korábban, hiszen 1979-től kezdve negatív a természetes szaporodás. A trend növekvő és nagyobb mértékű, mint országosan (2. táblázat). Az előreszámítások szerint ez a kedvezőtlen trend az elkövetkező években is fennmarad, sőt mértéke némileg nőni is fog. 2010-ig éves átlagban –4,8% lesz a természetes fogyás Vas és Zala megyében, de ez már alig fog elmaradni a vidéki átlagtól, mivel az nagyobb ütemben romlik majd.

2. táblázat

A népességszám-változás összetevői 1990–2010 között (éves átlag, ‰)

Tertület	1990–1997				1998–2010			
	élve- születés	halálo- zás	termé- szetes szaporo- dás	Ván- dorlási külön- bőzet	élve- születés	halálo- zás	termé- szetes szaporo- dás	vándor- lási külön- bőzet
Cellödömölki	11,0	10,8	0,2	-4,5	7,8	13,9	-6,1	-3,4
Csepregi	8,0	13,6	-5,6	2,3	7,2	13,9	-6,7	3,1
Körmenendi	11,1	10,6	0,5	1,3	8,5	12,5	-4,0	0,2
Kőszegi	10,1	14,2	-4,1	9,0	10,6	12,8	-2,2	12,3
Óriszentszéki	7,9	13,5	-5,6	-4,0	6,9	17,4	-7,5	-1,9
Sárvári	9,7	10,6	-0,9	-2,8	7,4	13,4	-6,0	-1,6
Szentgotthárdi	9,1	11,1	-2,0	3,4	7,2	13,9	-6,7	5,5
Szombathelyi	8,3	12,3	-4,0	0,9	8,8	12,5	-3,7	-0,5
Vasvári	11,8	14,4	-2,6	-2,4	9,2	14,8	-5,7	-1,8
<i>Vas megye</i>	<i>8,7</i>	<i>12,1</i>	<i>-3,4</i>	<i>0,3</i>	<i>7,8</i>	<i>12,2</i>	<i>-4,4</i>	<i>0,5</i>
Keszthelyi	10,7	13,0	-2,3	2,7	8,8	13,4	-4,4	1,0
Lenti	8,8	10,1	-1,3	-6,1	6,3	15,0	-8,7	-4,5
Letenyei	9,6	14,4	-4,8	0,5	8,3	15,1	-6,8	2,2
Nagykanizsai	10,5	12,5	-2,0	-2,6	8,5	12,8	-4,3	-1,8
Zalaegerszegi	8,8	12,8	-4,0	1,1	8,4	12,5	-4,1	1,2
Zalaszentgróti	7,9	11,9	-4,0	-2,8	7,3	14,2	-6,9	-1,9
<i>Zala megye</i>	<i>9,4</i>	<i>12,4</i>	<i>-3,0</i>	<i>-0,6</i>	<i>8,2</i>	<i>13,2</i>	<i>-5,0</i>	<i>-0,2</i>
<i>Vas és Zala együtt</i>	<i>9,1</i>	<i>12,3</i>	<i>-3,2</i>	<i>-0,3</i>	<i>8,0</i>	<i>12,8</i>	<i>-4,8</i>	<i>0,2</i>

Forrás: Területi Statisztikai Évkönyv 1997.; Vas és Zala megye statisztikai évkönyvei 1990–1997.; Habcsecsek–Illés 1998.

A természetes szaporodás csökkenése mögött elsősorban az élveszületések erős visszaesése, illetőleg a mortalitás növekedése áll. Az élveszületést döntően a gyermekvállalási hajlandóság, s kisebb részben a lakosság jövedelmi viszonyai, az egészségügyi–szociális intézményhálózat és helyzet alakítja. A Nyugat-Dunántúlon 1990–1997 között az évenkénti élveszületési ráta kissé magasabb, mint a vidéki átlag, vagyis az országos átlagnál nagyobb mértékű negatív szaporodást a lakosság nagyobb mortalitása okozza. A két megyében ugyanis a halálozási ráta jóval magasabb, mint a vidéki átlag, annak ellenére, hogy az életfeltételek többnyire jobbak, sőt hosszabb a születéskor várható élettartam, sokkal alacsonyabb a csecsemőhalandóság és az öngyilkosság, mint országosan. A magyarázat a Nyugat-Dunántúl előregedett populációjában keresendő. Az előrejelzések szerinti további természetes fogyás mögött már döntően az élveszületések folyamatos visszaesése áll majd, s kevésbé a magas mortalitási ráta.

Amíg a kilencvenes évtizedben a természetes szaporodás trendje igen kedvezőtlenül változott, addig a régió felértékelődött helyzetéből fakadóan az országon belül vonzó területté vált, és megindult a vándorlás a Nyugat-Dunántúl felé. A téma szempontjából csak a külső vándorlások a lényegesek, hiszen a régió, illetve a megyéken belüli népesség-mozgások nem befolyásolják a népességszámot, csupán a népességnek a közigazgatási egységeken belüli területi elhelyezkedését. A külső vándorlások lehetnek állandóak és ideiglenesek. Az állandó vándorlások legfőbb oka a munkavállalás, ekkor az emberek letelepednek, s az új helyen a lakónépességhez tartoznak. Az ideiglenes vándorláskor a vándorló megtartja állandó lakhelyét, s csak bizonyos időtartamig költözik el. Ez az esetek legnagyobb részében tanulási céllal történik, de gyakori a gyógykezelés és az ideiglenes munkavállalás is, mint ok.

Vas és Zala megye állandó külső vándorlási egyenlege 1990 és 1997 között pozitív, 1470 fővel többen telepedtek le, mint ahányan elköltöztek. Ez egyébként csak Vas megye miatt van így, mivel Zala megye vándorlási egyenlege kissé negatív (3. táblázat). Érdekes és a munkaerőpiac szempontjából fontos, hogy a két megyének a legnagyobb pozitívuma az ország távoli megyéivel, Borsod-Abaúj-Zemplén 425 fő, Hajdú-Bihar 289 fő, Békés 203 fő és Szabolcs-Szatmár-Bereg 171 fő, szemben van. Úgy tűnik tehát, hogy a régió munkaerőpiaca a vándorlások révén a legnagyobb mértékben az alföldi és az észak-magyarországi térségből tud bővülni. Az idevándorlók többsége fiatal vagy középkorú, zömük családos és az eseti felmérésekből következően zömmel középfokú végzettségűek, kisebb mértékben diplomások. Az ideiglenes külső vándorlások vonatkozásában mindkét megye egyenlege negatív. Ez Vas megye esetében 1990–1997 között -974 főt, Zala esetében -1398 főt jelent. Az ideiglenesen elvándorlók elsősorban Budapestet, Győr-Moson-Sopron, Pest és Baranya megyét célozzák meg.

3. táblázat
Vas és Zala megye külső vándorlási egyenlege (1990–1997)

Megyék	Vas megye			Zala megye			Együtt		
	állandó	ideiglenes	teljes	állandó	ideiglenes	teljes	állandó	ideiglenes	teljes
Baranya	-27	-221	-248	-31	-174	-205	-58	-395	-453
Bács-Kiskun	11	69	80	32	-44	-12	43	25	68
Békés	119	38	157	84	314	398	203	352	555
Borsod-Abaúj-Zemplén	259	101	360	166	72	238	425	173	598
Csongrád	82	9	91	50	-80	-30	132	-71	61
Fejér	38	44	82	-123	-125	-248	-85	-81	-166
Győr-Moson-Sopron	-132	-361	-493	-88	-150	-238	-220	-511	-731
Hajdú-Bihar	187	34	221	102	-18	84	289	16	305
Heves	-4	3	-1	-22	36	14	-26	39	13
Jász-Nagykun-Szolnok	39	18	57	16	12	28	55	30	85
Komárom-Esztergom	66	34	100	-10	-35	-45	56	-1	55
Nógrád	55	31	86	24	-17	7	79	14	93
Pest	45	-33	12	-226	-112	-338	-181	-145	-326
Somogy	90	70	160	-31	127	96	59	197	256
Szabolcs-Szatmár-Bereg	88	-9	79	83	32	115	171	23	194
Tolna	89	-2	87	-120	31	-89	-31	29	-2
Vas	---	---	---	76	24	100	---	---	---
Veszprém	80	7	87	90	103	193	170	110	280
Zala	-100	76	-24	---	---	---	---	---	---
Budapest	495	-938	-443	-74	-1148	-1222	421	-2086	-1665
<i>Összesen</i>	<i>1480</i>	<i>-1030</i>	<i>450</i>	<i>-2</i>	<i>-1152</i>	<i>-1154</i>	<i>1502</i>	<i>-2282</i>	<i>-780</i>

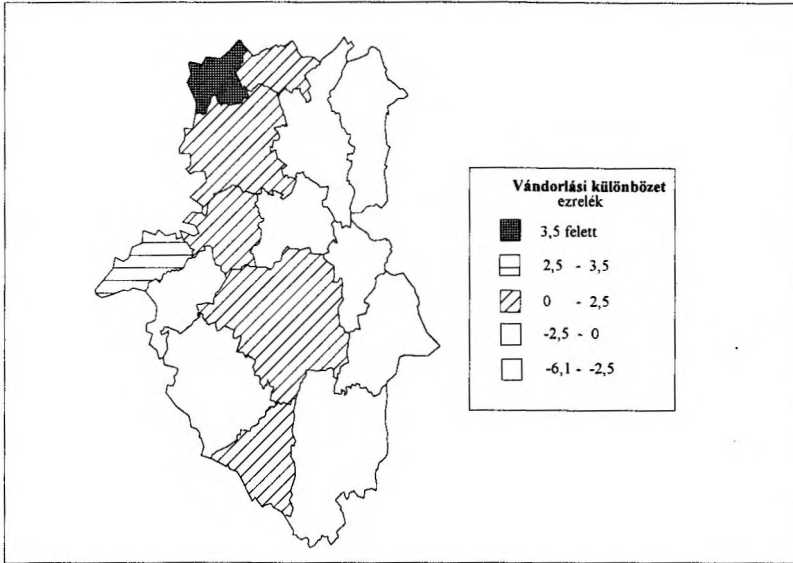
Forrás: Vas és Zala megyék statisztikai évkönyvei 1990–1997.

A két megyén – de kitágítva a teljes Nyugat-Dunántúlon – belül az osztrák határ menti kistérségek még inkább célterületei a vándorlásoknak, amit az is bizonyít, hogy ezek a kistérségek rendelkeznek a legnagyobb vándorlási aktívummal, különösen a községi és a szentgotthárdi kistérség (2. ábra).

A vándorlási aktívum javít a Nyugat-Dunántúl kedvezőtlen demográfiai helyzetén, némileg mérsékli a tényleges fogyást, emeli a termékenységet, csökkenti az elöregedést, és ami fontos, új, friss munkaerőt jelent a térség számára. Az ide vándorlók többsége a régióban helyezkedik el, hiszen ezért jött ide, de kétségtelenül van egy szűk réteg, akik a külföldi munkavállalás reményében telepednek le.

2. ábra

A vándorlási különbözet a két megye kistérségeiben 1990–1997 között

Forrás: Területi Statisztikai Évkönyv 1997.

1.2. A népesség struktúrája

1998-ban Vas és Zala megye népességének 51,7%-a nő, 48,3%-a pedig férfi, a feminitási arány 1075, vagyis ezer férfira 1075 nő jut, s ez lényegében megegyezik a vidéki átlaggal. Ezen belül Zalában nagyobb a nőtöbbség (1082 nő/ezer férfi), míg Vasban ennél jóval alacsonyabb (1068 nő/ezer férfi). Az előrejelzések szerint bár nőni fog mindkét megyében a nők aránya, a későbbiekben is elmarad a magyar vidéki átlagtól.

A kedvezőtlen demográfiai folyamatok miatt a Nyugat-Dunántúl népessége elöregszik. A csökkenő élveszületések révén csökken a gyermek- és fiatalok aránya, az egyre magasabb várható élettartam miatt pedig folyamatosan növekszik az időskorúak (főleg a nők) aránya. Egy populáció korstruktúráját, elöregedtségét az öregségi index fejezi ki a legkomplexebb módon. Az index a 60–x évesekhez viszonyított 14 év alatti népesség arányát jelenti. Ha az index 1,0 felett van, azaz több az öregkorú, mint a gyermekkorú, akkor a populáció öreg, míg 1,0 alatt még fiatal a népesség. 1998-ban a két megye együttes öregségi indexe 1,2, ami magasabb a vidéki átlagnál (1,05). Zala megye népessége az öregebb, de Vas megyéé is az országos átlag feletti (4. táblázat). A KSH Népes-

ségtudományi Kutatóintézetének előreszámításai további előregedést jeleznek, hasonlóan az országos trendekhez, de annál kisebb mértékben. 2010-ben Vas és Zala megye lakosságának csupán 13,5%-a lesz gyermekkorú, 22,5%-a öregkorúnak számít majd, azaz a két megye öregségi indexe 1,67 körül várható.

4. táblázat
Korstruktúra és az öregségi index (1998–2010)

Terület	1998				2010			
	0–14	60–x	index	pro- duktív korúak	0–14	60–x	index	pro- duktív korúak
Celldömölki	16,9	21,7	1,28	60,6	15,2	22,9	1,50	61,3
Csepregi	16,9	22,3	1,32	60,0	15,0	22,4	1,49	62,0
Körmendi	17,1	18,6	1,09	62,3	15,4	19,4	1,26	63,9
Kőszegi	17,7	18,5	1,04	59,7	15,7	17,7	1,13	64,8
Óriszentpéteri	14,0	28,5	2,04	59,9	13,3	28,6	2,15	59,2
Sárvári	16,5	20,5	1,24	61,4	14,6	21,6	1,51	63,4
Szentgotthárdi	15,3	21,3	1,39	62,9	15,3	19,2	1,25	64,8
Szombathelyi	17,1	18,1	1,06	61,3	15,3	19,2	1,25	64,8
Vasvári	18,3	23,6	1,29	57,5	16,9	23,4	1,38	58,2
<i>Vas megye</i>	<i>16,9</i>	<i>19,8</i>	<i>1,17</i>	<i>61,0</i>	<i>15,1</i>	<i>20,6</i>	<i>1,36</i>	<i>63,5</i>
Keszthelyi	16,4	20,7	1,26	60,7	14,9	21,0	1,41	63,1
Lenti	15,8	24,6	1,56	59,5	13,7	25,4	1,85	60,4
Letenyei	16,6	19,5	1,16	61,3	14,9	20,6	1,38	63,5
Nagykanizsai	16,8	19,5	1,16	61,3	14,9	20,6	1,38	63,5
Zalaegerszegi	16,9	23,1	1,38	59,1	14,5	23,6	1,63	60,9
Zalaszentgróti	16,7	23,1	1,38	59,1	14,5	23,6	1,63	60,9
<i>Zala megye</i>	<i>16,7</i>	<i>20,4</i>	<i>1,22</i>	<i>60,7</i>	<i>14,7</i>	<i>21,1</i>	<i>1,44</i>	<i>63,2</i>
Vas és Zala együtt	16,8	20,2	1,20	60,8	14,9	20,8	1,40	63,3
<i>Magyarország Bp. nélkül</i>	<i>18,2</i>	<i>19,1</i>	<i>1,05</i>	<i>59,8</i>	<i>*</i>	<i>*</i>	<i>*</i>	<i>*</i>

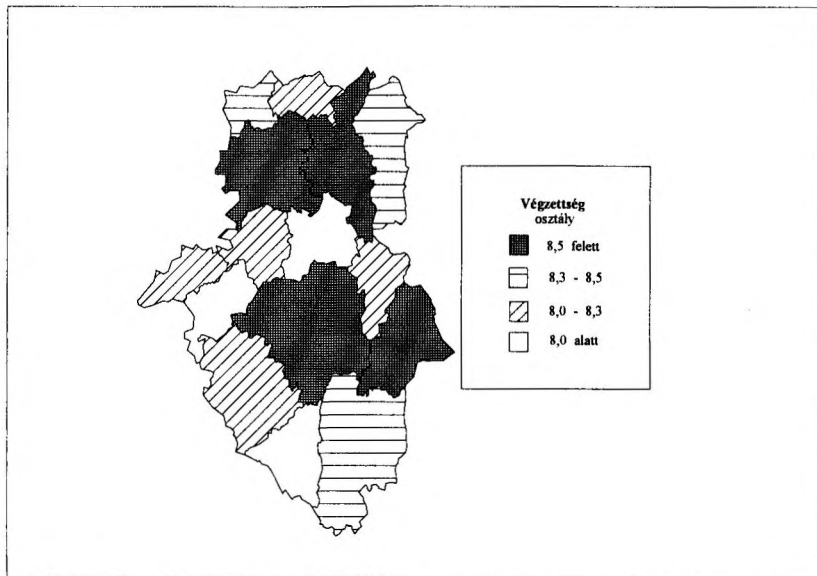
Forrás: Habcsek–Illés 1998.

A munkaerőpiacon sokszor aszerint értékelik a munkavállalókat, hogy milyen a végzettségük, szakképzettségük és idegennyelv-tudásuk. A Nyugat-Dunántúl két megyéjében a népesség iskolázottsága mind az 1990-es népszámlálás, mind az 1996-os mikrocenzus adatai szerint magasabb, mint a vidéki Magyarországon. 1990-ben az aktív keresők átlagos iskolai végzettsége Vas megyében 10,6, Zalában 10,4 osztály volt, 1996-ban ez 11,4 illetve 11,2 osztályra emelkedett, szemben a vidéki 10,4 és az 1996-os 11,1 osztályos átlaggal. 1996-ban a két megyében már a 15–x évesek 85,9%-a elvégezte az általános iskolát, a 18–x évesek 33,0%-a érettségizett és a 25–x éves népességből 9,1% felsőfokú végzettségű. Megyeiken belüli területi különbségeket csak az 1990-es népszámlálás adatai alapján tehetünk. Eszerint a hét évnél idősebb népességnek a keszthelyi, a

sárvári, a szombathelyi és a zalaegerszegi kistérségben, tehát a legfejlettebb, többnyire felsőoktatási intézménnyel rendelkező térségekben a legmagasabb az átlagos iskolázottsága, míg a legelmaradottabb letenyei, őrszentpéteri és vasvári kistérségben a legalacsonyabb (3. ábra).

3. ábra

A hét év feletti népesség átlagos iskolai végzettsége kistérségenként (1990)

Forrás: 1990. évi népszámlálás Vas és Zala megye adatai.

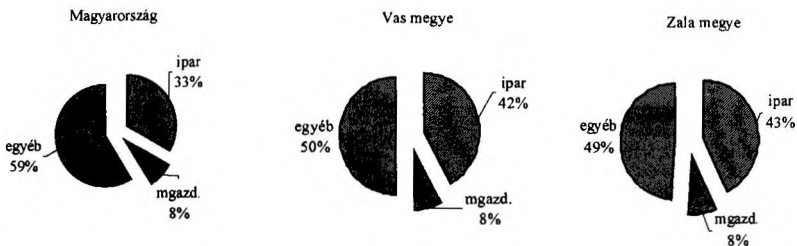
A munkaerőpiac, de különösen a külföldi munkavállalás szempontjából rendkívüli fontosságú a népesség idegennyelv-tudása. Ennél a pontnál sajnos csak a legutóbbi népszámlálásra támaszkodhatunk, hiszen újabb felmérések nincsenek. A nemzetiségi nyelveket nem számolva, mindkét megyében nagyobb mértékű a népesség idegennyelv-tudása, mint hazánkban Budapest nélkül. Ez különösen a német nyelv esetében igaz, melyet a népesség 3,9%-a beszél. A második leginkább beszélt nyelv az orosz (0,9%), de ennek mértéke elmarad a vidéktől. Angolul a lakosság 0,76%-a tud, ez két és félszerese a vidéki átlagnak, míg a francia és az olasz nyelv ismerete, hasonlóan az országoshoz, csekély (0,2 illetve 0,07%). A két megye közül Vas megye népességének nagyobb a nyelvismerete, s kiderül, hogy a városokban élők többszöröse a falusi lakosokénak. A városok közül a legmagasabb az idegen nyelvtudás Kőszegen és Szentgotthárdon, e két határ menti településen, illetve a felsőfokú központokban, Keszthelyen, Szombathelyen és Zalaegerszegben.

Országos trend közel két évtizede, hogy a népesség gazdasági aktivitása csökken, s ugyanez jellemző a Nyugat-Dunántúlon is. E mögött a kedvezőtlen demográfiai folyamatok és a népesség elöregedése áll. Azonban éppen az élveszületések jelentős visszaesése miatt a kilencvenes évtized második felétől megállt az aktív keresők arányának csökkenése, mivel az eltartottak aránya nagyobb mértékben csökkent. Ezért az 1996. évi mikrocenzus adatai szerint Vas és Zala megyében jóval nagyobb a népesség gazdasági aktivitása, mint országosan. Vas megyében 44,8%, Zalában 43,7%, míg országosan mindössze 39,8% az aktív keresők aránya. A trendek és az előrejelzések szerint a népesség gazdasági aktivitása a közeljövőben kissé emelkedni fog a régióban részben a születések számának további visszaesése, részben a pozitív vándorlási különbözet miatt. Vagyis egy folyamatosan csökkenő népességszám ellenére a munkaerőpiacon lényegében nem fog visszaesni a munkaképes korú népesség aránya.

A rendszerváltozást követően felgyorsult az aktív keresők foglalkozási struktúrájának a változása. Országosan dominánsan jelenik meg az ún. terciarizáció, vagyis jelentősen növekszik a terciar szektorban foglalkoztatottak aránya, visszaesik az agrártermelésben résztvevőké, míg az iparban lényegében stagnál. A két megye foglalkozási szerkezete 1990-ben még hasonló volt az országoshoz, a mezőgazdaságban az aktív keresők 17,5%-a, az iparban 38,0%-a a szolgáltatásban 43,8%-a dolgozott. 1990 óta azonban a Nyugat-Dunántúlon – különösen Vas és Zala megyében – egy elkésztett industrializáció történik, vagyis az országos trendekkel szemben erőteljesen nő az ipari foglalkoztatottak aránya. Ennek fő oka a nagymértékű tőkebefektetések és beruházás bővülés mellett az, hogy e megyék (főleg Vas) kiestek az ún. szocialista iparosításból, s iparuk fejletlen, zömmel könnyű- és élelmiszeriparból állt. 1996-ban a két megyében a keresőknek már csak 8,1%-a dolgozott a mezőgazdaságban, az iparban dolgozóké 41,9%-ra, a terciar szektorban foglalkoztatottaké 50,0%-ra nőtt (4. ábra). Az iparosodás leginkább a két közvetlenül határ menti kistérségben (kőszegi és a szentgotthárdi) érhető tetten.

4. ábra

Az aktív keresők foglalkozási szerkezete (1996)

Forrás: Területi Statisztikai Évkönyv 1997.

2. Az átalakult munkaerőpiac

A negyvenes évek végétől kezdődően a hazai foglalkoztatás-politika a teljes foglalkoztatást vallotta magáénak. Ezt a célt a munkaerőmérlegek, a munkaerő-forgalmi statisztikák alapján ma már tudjuk, hogy teljes mértékben soha sem sikerült megvalósítani, de a közgazdasági szabályozók folyamatos alakításával sikerült elérni, hogy nyílt munkanélküliségről 1998-ig nem beszélhettünk. A nyolcvanas évek végén még sikerült a munkanélküliséget, mint lokálisan jelentkező, egyes speciális térségekhez kapcsolódó strukturális jelenséget (kritikus körzetek) feltüntetni. Ezzel együtt 1989. január 1-jével bevezetésre került a munkanélküli ellátási rendszer mára már többször módosított intézménye, azaz a munkanélküliség már nem volt tovább tagadható.

A munkaerő-piaci szervezetek működésének feltételeit, az ellátási rendszer szabályait, továbbá a munkaerő-piaci érdekegyeztetés formáit az 1991. évi IV. tv. rögzítette, befejeződött az állami munkaerő-piaci ellátó szervezet kiépítése. Létrejött az Országos Munkaügyi Központ 19 megyei, valamint fővárosi dekoncentrált központja, továbbá a központok kirendeltségei. A kirendeltségek illetékességi területe egy-egy munkaerő-piaci vonzáskörzetnek fogható fel.

A munkanélküliek regisztrálásának bevezetését követően másfél éven belül a munkaerőpiac korábbi kínálati többlete – állománycsoportonként és területileg időben eltérően – keresleti többletbe csapott át. 1990 nyaratól kezdődően az állást keresők száma országosan, decembertől pedig minden megyében, így Vas és Zala megyében is, meghaladta az ismert álláshelyek számát.

A munkaerő-piaci folyamatokra – a jelentős változások ellenére – azóta is tartósan ez a tendencia a jellemző, a kínálat töredéke a keresletnek. Az 1990. év eleji 24 ezer fős munkanélküliség három év alatt 700 ezer főre növekedett. A példátlan ütemű növekedés hatására már 1991-ben a korábban csak bizonyos csoportokat érintő munkanélküliség általánossá vált. Szakmánként és állománycsoportokként eltérő mértékben, de mindenkit veszélyeztetett az állástalanság, ekkor minden településen élt már munkanélküli. Ez a súlyos helyzet társadalomlélektani fordulatot jelentett, 1991 végétől a társadalom többsége már szolidárisá vált a munkanélküliekkel szemben.

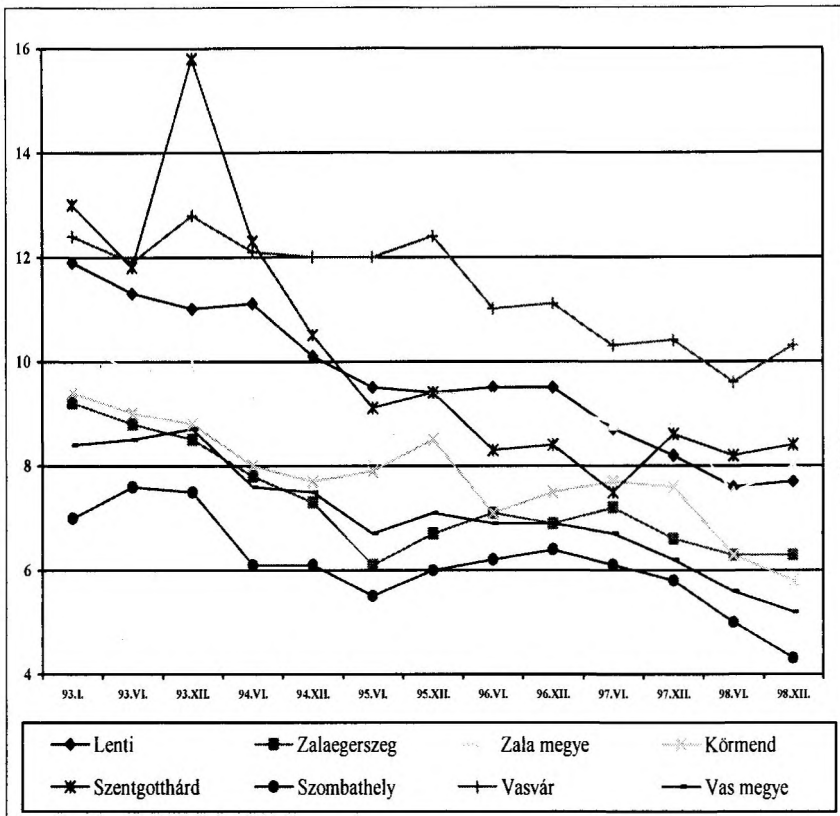
A hazai munkanélküliség történetében a regisztrált munkanélküliek számának csúcspontját (705 ezer fő) 1993 februárjában érte el. Azóta a regisztrált munkanélküliek száma – hektikusan ingadozva ugyan –, de csökkenő tendenciát mutat. 1998 decemberében a regisztráltak száma 404 ezer, ami 9,1%-os rátát jelent.

2.1. A munkaerőpiac Vas és Zala megyében

A munkaerőpiac keresleti és kínálati oldalának megbomlása a két megyében Győr-Moson-Sopron és Pest megye után a legkésőbb következett be. A régió foglalkoztatási helyzete az elmúlt kilenc évben a megyék közül a 2–4. legkedvezőbb képet mutatta, az együttes munkanélküliségi ráta soha sem érte el a 10%-os kritikus szintet (5. ábra).

5. ábra

A munkanélküliségi ráta (%) alakulása 1993. januártól

Forrás: Vas és Zala megyei munkaügyi központok.

A régióban a munkanélküliség tartósan a még elfogadható, kezelhető szinten maradt. Ez a megyék fejlődő gazdasága mellett elsősorban a régió kedvezőbb és felértékelődött relatív földrajzi fekvésének, a fejlettebb humán erőforrásoknak és a jó innovációs fogadási feltételeknek köszönhető. Az azonos gazdasági problémák (keleti piacok elvesztése, nehézipar általános válsága) itt kisebb megráz-

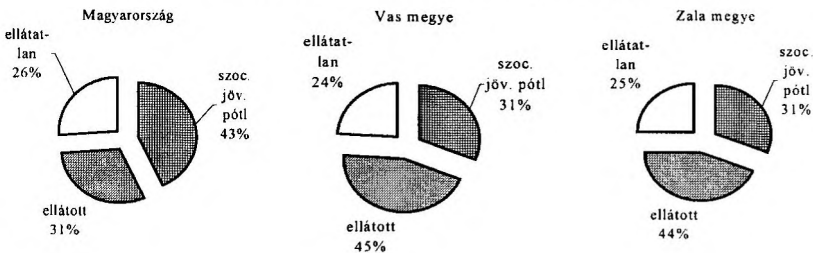
kódtatást jelentett, mint más, főleg alföldi, északi megyékben. A régióban nem volt (a zalai szénhidrogén bányászaton kívül) nagymértékű nehézipar, így nem volt minek válságba kerülni. A térség gazdasága gyorsan és rugalmasan átállt, sikeres volt a szerkezetváltás – köszönhetően a külföldi működő tőke érdeklődésének, a pezsgő vállalkozásoknak és a fejlett európai területek közelségének.

A két megye közül végig Zalában volt magasabb a munkanélküliség, általában 1,0–1,5 százalékponttal. Zalában 1993 elején néhány hónapon keresztül a ráta meghaladta a 10,0%-ot is. Az 1993. évi csúcshoz képest azóta folyamatosan csökken a regisztrált munkanélküliek száma és a ráta is, többnyire egyenletes ütemben. Mindez igaz a két megyét és a leginkább érintett hat kirendeltséget tekintve is.

1998. december végén a régióban 18 159 főt regisztráltak munkanélküliként, ez 7,1%-os rátát jelent, szemben az országos 9,1%-kal. A legnagyobb munkanélküliség a zalaszentgróti és a vasvári kirendeltségen volt, mindkét esetben a ráta 10,0% fölötti. A munkanélküliség a legkisebb problémát a sárvári (4,1%), a szombathelyi (4,3%), a celldömölki és a kőszegi (5,6–5,6%) kirendeltségen okozza.

6. ábra

A regisztrált munkanélküliek megoszlása (1998. december)

Forrás: Vas és Zala megyei munkaügyi központok.

Bár 1994-hez képest romlott a régióban is a regisztrált munkanélküliek ellátása, de a helyzet akkor is, most is kedvezőbb az országosnál. Mindkét megyében jóval több az ellátott munkanélküliek aránya, kevesebb az ellátatlan és a szociális jövedelepótló támogatásban részesültek aránya, mint országosan (6. ábra). A régió belül a legkedvezőbb helyzetben az egyébként is alacsony rátájú térségek vannak, ahol az ellátottság mértéke a legmagasabb, míg a nagy munkanélküliségű térségekben: az ellátottság a legalacsonyabb, és a munkanélküliek közel kétharmada szociális jövedelepótlót kap, vagy ellátatlan.

Valamelyest csökkent Vas és Zala megyében az elmúlt néhány évben a pályakezdők száma, és mindkét megyében jóval kisebb az arányuk a regisztráltak között, mint országosan. 1998-ban a pályakezdők havi átlagos létszáma 1125 fő volt, szemben az 1997-es 1650 fővel. Igen nagy gond a régióban az, hogy lassan, de folyamatosan emelkedik az egy évnél régebben munkát keresők, azaz a tartós munkanélküliek aránya. 1998-ban Vas megyében a regisztrált munkanélkülieknek már 71,2%-a egy évnél régebben jelentkezett első alkalommal a munkaügyi szervezetnél, ez az arány Zalában 75,0%-os. Mindez a régió munkaerőpiacán az egyre intenzívebb mozgás (be- és kilépés) eredményeként alakult ki. 1997-hez képest a beáramlás 4,8, a kiáramlás 7,6%-kal emelkedett. 1998-ban 35 360 fő lépett be és 37 780 fő lépett ki a két megye munkaerőpiacára illetve munkaerőpiacából.

2.2. A regisztrált munkanélküliek struktúrája

Összességében megállapítható, hogy a két megyében kedvezőbb a munkanélküliek szerkezete az országosnál mind a kor és a nemi struktúra, mind az iskolai végzettség és az állománycsoportos megoszlás tekintetében.

A két megyében, de különösen Vas megyében jóval magasabb a férfiak aránya a regisztrált munkanélküliek között, mint hazánkban. A trend is eltérő, hiszen a régióban, pl. 1994-hez viszonyítva csökkent kissé a férfiak aránya, míg országosan ezzel ellentétes folyamatok zajlottak le. Különösen nagy a férfi többlet a munkanélküliek között a leginkább érintett kirendeltségekben, a vasvári (69,6%), a körmendi (67,1%), a szentgotthárdi (66,3%) és a lenti (65,8%) kistérségben, míg a szintén érintett két megyeszékhely központú kirendeltségben a férfiak aránya közelebb áll az országos átlaghoz (6. táblázat).

A regisztrált munkanélküliek kormegoszlását tekintve is eltérés van az országos és a vizsgált területek között. A két megyében a munkanélküliek összességében kissé idősebbek, mint országosan. Az eltérés különösen a 20 év alatti (pályakezdő) munkanélküliek esetében igaz, akik országosan 10,6%-ot, a régióban pedig csak 5,0%-ot képviselnek. Ugyanakkor a munkanélküliek közül a 46 évesnél idősebbek aránya a két megyében 27,8%, szemben az országos 19,6%-kal. Vas és Zala megyében egyébként, pl. 1994-hez képest nőtt a regisztrált munkanélküliek átlagkora, míg ez országosan számottevően nem változott.

Általában is, de a munkavállalás szempontjából egyértelműen a legfontosabb a munkanélküliek iskolai végzettsége és szakmai struktúrája. Szoros összefüggésben Vas és Zala megye népességének átlagosan magasabb iskolai végzettségével, a két megyében a regisztrált munkanélkülieknek is magasabb az iskolázottsága, mint országosan (7. táblázat).

6. táblázat

A regisztrált munkanélküliek megoszlása nem és kor szerint kirendeltségenként (1998. december 20.) (%)

Terület	nemi arány		kormegoszlás					
	nő	férfi	-20 éves	21-25	26-35	36-45	46-55	56-x
Cellőmölk	40,7	59,3	7,0	14,3	28,2	27,4	20,9	2,1
Körmend	32,9	67,1	4,9	11,5	22,6	30,8	26,8	3,4
Kőszeg	43,1	56,9	7,7	16,4	24,6	21,8	25,4	4,1
Sárvár	36,2	63,8	4,5	11,1	23,9	30,4	25,8	4,3
Szentgotthárd	33,7	66,3	5,4	13,0	22,8	32,2	24,1	2,5
Szombathely	42,2	57,8	5,9	14,2	27,3	25,7	23,4	3,5
Vasvár	30,4	69,6	4,6	11,1	28,9	30,9	20,2	4,3
<i>Vas megye</i>	<i>38,2</i>	<i>61,8</i>	<i>5,7</i>	<i>13,3</i>	<i>25,9</i>	<i>27,9</i>	<i>23,7</i>	<i>3,5</i>
Keszthely	51,5	48,5	4,7	13,5	29,2	27,4	22,7	3,5
Lenti	34,4	65,6	4,4	9,8	22,5	30,6	28,6	4,1
Letenye	34,2	65,8	3,2	10,9	25,1	26,9	30,1	3,8
Nagykanizsa	46,9	53,1	3,4	11,5	28,0	29,7	24,6	2,8
Zalaegerszeg	44,7	55,3	5,2	14,0	23,8	29,0	24,2	3,8
Zalaszentgrót	39,7	60,3	5,5	12,6	28,1	29,5	22,0	2,3
<i>Zala megye</i>	<i>44,3</i>	<i>55,7</i>	<i>4,4</i>	<i>12,4</i>	<i>26,3</i>	<i>29,0</i>	<i>24,7</i>	<i>3,2</i>
<i>Magyarország</i>	<i>46,5</i>	<i>53,5</i>	<i>10,6</i>	<i>16,3</i>	<i>23,8</i>	<i>29,7</i>	<i>17,5</i>	<i>2,1</i>

Forrás: Vas és Zala megyei munkaügyi központok.

7. táblázat

A regisztrált munkanélküliek megoszlása iskolai végzettség szerint (1998. december 20.) (%)

Terület	8 általános- nál keve- sebb	8 általános	szakmun- kásképző, szakiskola	szakközép- iskola, technikum	gimnázium	főiskola, egyetem
Cellőmölk	4,0	36,4	38,1	11,4	8,4	1,7
Körmend	3,3	38,6	32,6	14,0	9,0	2,5
Kőszeg	3,9	35,6	32,6	16,2	8,3	3,4
Sárvár	4,7	32,8	37,4	12,9	9,3	2,9
Szentgotthárd	4,6	33,9	44,8	8,4	6,2	2,1
Szombathely	3,4	31,0	30,4	21,3	8,0	5,9
Vasvár	6,6	40,5	37,1	10,7	4,0	1,1
<i>Vas megye</i>	<i>4,1</i>	<i>34,5</i>	<i>34,6</i>	<i>15,5</i>	<i>7,8</i>	<i>3,5</i>
Keszthely	6,3	26,5	36,8	16,0	9,3	5,1
Lenti	7,8	32,8	39,1	11,5	6,8	2,0
Letenye	13,	42,6	32,6	7,6	3,2	1,0
Nagykanizsa	6,5	38,1	31,8	14,5	6,8	2,3
Zalaegerszeg	5,3	27,7	38,9	16,8	7,6	3,7
Zalaszentgrót	12,	35,7	31,9	9,9	8,8	1,7
<i>Zala megye</i>	<i>7,2</i>	<i>33,3</i>	<i>35,1</i>	<i>9,9</i>	<i>8,8</i>	<i>2,1</i>
<i>Magyarország</i>	<i>5,0</i>	<i>35,3</i>	<i>35,2</i>	<i>14,7</i>	<i>7,2</i>	<i>2,6</i>

Forrás: Vas és Zala megyei munkaügyi központok.

1998-ban a regisztrált munkanélküliek 38,8%-a végzett maximum általános iskolát (Vas megyében ennél kevesebben, míg Zalában többen) szemben az országos 40,9%-kal. A munkanélküliek 34,8%-a szakmunkásképzőt vagy szakiskolát végzett, ez lényegében megegyezik az országos adatokkal, de a vizsgálatunk szempontjából a legfontosabbnak ítéltető középiskolát végzettek aránya (22,8%) magasabb az országosnál. Diplomával a regisztráltaknak, hasonlóan az országhoz, 2,7%-a rendelkezik. A Vas megyei munkanélküliek iskolázottsága magasabb, mint a Zala megyeieké.

A munkanélküliek állománycsoport szerinti megoszlása teljesen összhangban van az iskolai végzettséggel. Közel felét (47,8%) teszik ki a regisztrált munkanélkülieknek a segéd- és betanított munkások, ami alig tér el az országos (48,4%) értéktől. Kedvező, hogy a szakmunkások aránya (34,8%) kissé magasabb a hazai átlagnál. Az érettségivel és/vagy diplomával rendelkező szellemi foglalkoztatottak aránya a két megyében megegyezik az országossal (17,3%), legmagasabb természetesen a két megyeszékhelyi kirendeltségen, ahol a 22,0%-ot is meghaladja.

2.3. A kereslet és a kínálat a munkaerőpiacon

Amióta (1991) megbomlott hazánkban, s így Vas és Zala megyében is a munkaerő-piaci egyensúly, azóta a kereslet többszörösen meghaladja a kínálatot. Azonban a régióban kedvezőtlenebb a helyzet, mint országosan, de a trend biztatóbb. 1998 végén Vas és Zala megyében összesen 18 159 fő volt a keresleti oldalon, mint regisztrált munkanélküli, ugyanakkor a felkínált állások száma 1414 db volt. Vagyis 100 munkát keresőre jutó álláshelyek száma 7,8, ezzel szemben ez országos viszonylatban 11,4. A két évvel ezelőtti helyzethez képest Vas és Zala megyében egyértelműen pozitív elmozdulás történt, jelentősen megnőtt a felkínált álláshelyek száma, közel 160%-kal.

A két megyén belül azonban igen nagyok a különbségek. Legkedvezőbb a helyzet a celledömölki, a körmendi és a kőszegi kirendeltségben, ahol 100 munkát keresőre 15,20, sőt ennél több álláshely is jut, míg a sárvári, szentgotthárdi, keszthelyi, zalaszentgróti és a letenyei kirendeltségben csak 5 körüli. Sőt a nagykanizsai és a vasvári kirendeltségben gyakorlatilag pang a munkaerőpiaç, hiszen a kínálat rendkívül gyenge (8. táblázat).

A gond a térség munkaerőpiacán nemcsak a kereslet–kínálat jelentős számszerű eltérése, hanem a rendkívül nagy aránytalanság, ami a keresett és felkínált szakma-struktúrában van. A 9. táblázat foglalja össze Vas és Zala megyében, valamint együttesen a szakmák szerinti keresletet és a kínálatot. Bár a megyék között vannak tényleges különbségek, lényegiek azonban nem. Látható, hogy a

kereslet messze nem egyezik meg a kínálattal. A munkanélküliek közül a legtöbb a segédmunkás, az egyéb fizikai foglalkozású, a tehergépkocsi-vezető, az adminisztrátor-írnok és a takarító-kályhafűtő. Ezzel szemben az egyéb fizikai foglalkozásúakon és a segédmunkásokon kívül főleg szabót-varrónőt, kőművest, géplakatost, hegesztőt, és ácsot-állványozót keresnek.

8. táblázat

Kereslet és kínálat Vas és Zala megye munkaerőpiacán (1998)

Terület	Kereslet	Kínálat	100 munkát keresőre jutó álláshelyek (db)
Celldömök	766	211	27,5
Körmend	873	162	18,6
Kőszeg	666	85	12,8
Sárvár	867	43	5,0
Szentgotthárd	630	37	5,9
Szombathely	2 529	214	8,5
Vasvár	768	10	1,3
<i>Vas megye</i>	<i>7 099</i>	<i>762</i>	<i>10,7</i>
Keszthely	1 477	78	5,3
Lenti	888	78	8,0
Letenye	806	34	4,2
Nagykanizsa	3 816	110	2,9
Zalaegerszeg	3 138	308	9,8
Zalaszentgrót	935	43	4,6
<i>Zala megye</i>	<i>11 060</i>	<i>651</i>	<i>5,9</i>
<i>Magyarország</i>	<i>423 121</i>	<i>48 260</i>	<i>11,4</i>

Forrás: Vas és Zala megyei munkaügyi központok.

Jelentős problémát okoz, hogy a 15 leginkább keresett szakma közül csupán háromnál (géplakatos, kőműves, szabó-varrónő) jut 20, vagy annál több felkínált álláshely 100 munkát keresőre, míg a többi szakmánál csupán 5–7 álláshely jut száz munkanélküliire. Szembetűnő ugyanakkor, hogy a felkínált állásokra sok esetben nincs elegendő kereslet, vagyis az álláshelyet nem tudják szakképzettel betölteni. Különösen igaz ez a vasbetonszerelők és a rádió-, tv-szerelők esetében, ahol egy állást keresőre 4–5 álláshely is jut. De viszonylag kiegyensúlyozott a munkaerőpiac a szabó-varrónők, a hegesztők, az ácsok és állványozók, a cipő-felső-rész készítőik és a baromfifeldolgozók esetében.

A kereslet és a kínálat viszonya a körmendi és a zalaegerszegi kirendeltségben a legjobb, a vasváriban a legrosszabb, de például a lenti és a szentgotthárdi kirendeltségben a szakközépiskolai, a technikumi és a gimnáziumi végzettségűek számára egyáltalán nincs felkínált álláshely.

9. táblázat
Kereslet és kínálat szakmastruktúra szerint a munkaerő piacon (1998. december 20.)

Megnevezés (FEOR)	Kereslet					Kínálat					
	Vas	Zala	Összesen	Erre jutó kínálat		Megnevezés (FEOR)	Vas	Zala	Összesen	Erre jutó kereslet	
				Összesen	100 főre					Összesen	100 főre
1. segédmunkás	965	1 680	2645	134	5,1	1. egyéb fizikai foglalkozás	100	57	157	2 388	6,6
2. egyéb fizikai foglalkozás	1 352	1 036	2388	157	6,6	2. szabó, varrónő	140	10	150	277	54,2
3. tehergépkocsi-vezető	301	363	664	58	8,7	3. kőműves	69	79	148	389	38,0
4. adminisztrátor	217	378	595	27	4,5	4. segédmunkás	91	43	134	2 645	5,1
5. takarító, kályha-fűtő	197	364	561	22	3,9	5. géplakatos	26	72	98	476	20,6
6. élelmiszerbolti eladó	113	379	492	37	7,5	6. hegesztő	27	50	77	122	63,1
7. géplakatos	200	276	476	98	20,6	7. ács, állványozó	4	62	66	76	86,8
8. kőműves	156	233	389	148	38,0	8. vasbetonszerelő	5	60	65	11	590,0
9. felszolgáló	84	300	384	20	5,2	9. rádió- tv szerelő	1	51	52	13	400,0
10. portás, őr, hivatal-segéd	148	158	306	21	7,0	10. cipőfelsőrész készítő	34	4	38	26	146,2
11. szabó, varrónő	105	172	277	150	54,2	11. élelmiszer bolti eladó	12	25	37	492	7,5
12. egyéb szellemi foglalkozás	111	141	252	1	0,4	12. asztalos	19	18	37	252	14,7
13. gépjárműszerelő	112	139	251	7	2,8	13. baromfi feldolgozó	30	0	30	47	63,8
14. festő, mázoló	100	105	205	3	1,5	14. adminisztrátor	6	21	27	595	4,5
15. könyvelő	88	108	196	6	3,1	15. kábelkötegelő	26	0	26	82	31,7
egyéb	3 031	5 528	8 559	525	6,2	egyéb	172	100	272	10 749	2,5
<i>Összesen</i>	<i>7 280</i>	<i>11 360</i>	<i>18 640</i>	<i>1414</i>	<i>7,6</i>	<i>Összesen</i>	<i>762</i>	<i>652</i>	<i>1414</i>	<i>18 640</i>	<i>7,6</i>

Forrás: Vas és Zala megyei munkaügyi központok.

2.4. Új problémák: a strukturális munkaerőhiány

Párhuzamosan a Nyugat-Dunántúl fejlődésével, az ideirányuló tőke és beruházások nyomán létesült jelentős számú munkahellyel, napjainkra a régióban kezd beállni a munkanélküliség egy alacsony, kezelhető szintre, s noha a kereslet még jelentősen meghaladja a kínálatot, bizonyos értelemben már strukturális munkaerőhiányról is beszélhetünk. Az 5–6%-os munkanélküliségi ráta már azt jelenti, hogy sok esetben, ahogy azt a vasi és a zalai munkaügyi központokban és több önkormányzatnál megfogalmazták, aki nagyon akar dolgozni, az el is tud helyezkedni, vagy fordítva a regisztrált munkanélküliek egy része már nem is akar munkát vállalni.

Ismerve a regisztrált munkanélküliek iskolai végzettségét és szakma struktúráját, valamint a gazdaság, a vállalkozások munkaerőigényét, kijelenthető, hogy a kettő messze nem esik egybe. A külföldi vállalkozásoknak, főleg a bér munkára építőknek, nem kell kvalifikált munkaerő, elég az általános iskolát végzett segéd, vagy betanított munkás. Nos ez a réteg még rendelkezésre áll. A gond a kvalifikáltabb középfokú – elsősorban műszaki – végzettségűekkel van, itt beszélhetünk relatív munkaerőhiányról. Ez főleg a nagyobb, nem bér munkásokat foglalkoztató multinacionális cégeket sújtja, erre kitűnő példa lehet a győri AUDI, vagy a szentgotthárdi OPEL.

Ez utóbbi bízta meg az MTA Regionális Kutatások Központja Vas megyei kutatócsoportját egy tanulmány elkészítésével, amely ugyan egy esettanulmány, de lehet belőle általánosítani, mert hasonló végeredmény jön ki több más nyugat-dunántúli nagyvállalkozásnál. Az OPEL egy jelentősebb beruházást kíván megvalósítani a szentgotthárdi ipari parkban, egy új sebességváltó gyár felépítésével. Eddigi tapasztalatai alapján már érzékelték, hogy a térség munkaerőpiaca lassan telítődik, ezért felkérte az MTA RKK Vas megyei kutatócsoportját, vizsgálja meg, van-e egy 50–60 km-es sugarú térségben elegendő számú, s ami fontosabb, szükséges szakmai struktúrájú munkaerő az új gyár működéséhez. A vizsgálat kiterjedt Vas és Zala megye közvetlenül érintett hét kistérségére, valamint a maribori egyetem Földrajz Tanszékének a bevonásával a szlovéniai Promurje régióra, amely beleesik a gyár feltételezett munkaerő vonzásába. Eredetileg a vizsgálat kiterjedt volna Dél-Burgenlandra és a határos stájer részekre is, azonban az előzetes felmérések azt igazolták, hogy – noha az OPEL magyarországi viszonylatban magas jövedelmeket biztosít – az osztrák munkavállalók számára ez még nem versenyképes.

A vizsgálat során elemzésre kerültek a térség demográfiai viszonyai, különösen a vándormozgalmak, megvizsgáltuk a rendelkezésre álló munkaerő-állományt, bemutattuk a terület gazdaságát és a nagyobb vállalkozások magatartásá-

nak várható alakulását a térség munkaerőpiacára vonatkozóan, és végül a képzést–oktatást a régióban, különös tekintettel az OPEL szempontjából szóba jöhető szakmák vonatkozásában.

A tanulmány végeredményeképpen valószínűsíthető, hogy az OPEL tervezett beruházásához alapvetően még lesz helyi (a régióban élő) kellő számú és szakmájú munkaerő, de bizonyos speciális szakmákban már a távolabbi magyar, vagy a szlovén munkaerőpiacról kell biztosítani a munkaerőt (*Vladimir* 1999). Vagyis a vándorlásnak, illetőleg a vándorlásra ösztönzésnek nagy lehet a szerepe, de erre a cégnek és a városnak valamint környékének fel kell készülnie megfelelő ösztönzőkkel (versenyképes bér, építési telkek, megfelelő ingatlanpiac). Egyre fontosabb szerepe lesz az oktatásnak és képzésnek, mind graduális, mind posztgraduális vonatkozásban. A mai oktatás és képzés nem tükrözi kellő mértékben a piaci elvárásokat. A gazdaság szereplőinek van módja a középfokú képző intézmények kibocsátásának a befolyásolására, már ma is érződik, hogy a képzési struktúra láthatóan és deklaráltan a perspektivikusabb szakmák felé kezd eltolódní.

Összességében a feltárt demográfiai és munkaerő-piaci jellemzők és folyamatok, a gazdasági szereplők valószínűsíthető szándékai, illetve a vállalatvezetők többségi véleménye alapján megalapozottnak fogadhatjuk el azt a kijelentést, hogy: amennyiben az oktatási rendszer alkalmazkodik a munkaerő kereslet várható trendjéhez, akkor négy-öt év múlva a Nyugat-Dunántúlon nem lesz munkaerőhiány, de jelentős erőfeszítést igényel majd a munkaerő felvétel. Mindez, témánk szempontjából azt jelenti, hogy az osztrák–burgenlandi félelmek a Nyugat-Dunántúlról Ausztriába irányuló nagyarányú munkaerőmozgásról, véleményünk szerint jórészt megalapozatlanok (*Gerhard* 1998). E kijelentést az alábbiak támasztják alá:

- A Nyugat-Dunántúli munkaerőpiaca beszűkült, már nincs jelentős számú szabad munkaerő,
- a regisztrált munkanélküliek egy része nem alkalmas munkavégzésre, vagy nem is akar dolgozni,
- a regisztráltak többsége, ha akarna, sem tudna külföldön munkahelyet találni, elsősorban alacsony végzettsége és a német nyelvismeret hiánya miatt,
- a kvalifikált, idegen nyelvet (nyelveket) beszélő szabad munkaerő számára nem Ausztria, s még inkább nem Burgenland a perspektíva, hanem leginkább Németország (*Csapó* 1998b).

A határ túloldalán lévők félelmét a Nyugat-Dunántúltra bevándorló, az ország más, távoli vidékéről érkező fiatal, viszonylag kvalifikált munkaerő támaszthatja alá, akiknek a létszámát csak becsülni tudjuk, de számukra a régióban lévő multinacionális vállalatok egyre nagyobb konkurenciát jelentenek, egyre versenyképebb bérekkel. Fentiek alapján meggyőződésünk, hogy a Nyugat-Dunántúlról

nem kell tömeges munkaerő áramlással számolni Ausztriába és azon belül Burgenlandba, csupán néhány száz, esetleg 1–2 ezer munkavállaló jelenik meg az osztrák munkaerőpiacon.

2.5. Foglalkoztatási eszközök a munkaerőpiacon

A foglalkoztatási eszközök egyik fajtája a biztosítási elven nyugvó passzív ellátást jelentő járadék és segély, melynek volumene a munkanélküliek számszerű növekedésén túl az új belépők magasabb ellátási szintje miatt 1993-ig erőteljesen növekedett, s országosan 1993-ban megközelítette a 80 milliárd Ft-ot. Ettől kezdve az ellátásra jogosultak számának gyors csökkenése miatt a kifizetések összege a felére esett vissza. A trend hasonló volt Vas és Zala megyében is, ahol 1994-ben még közel 3 milliárd Ft-ot, míg 1998-ban már csak 1,77 milliárd Ft-ot fizettek ki passzív ellátásként.

Témánk szempontjából, de ténylegesen is jóval nagyobb a jelentősége a foglalkoztatási eszközök másik fajtájának, a Foglalkoztatási Alapnak (FA), mint aktív eszköznek. Országosan is, és a két megyében is évről-évre nőtt az aktív eszközök működtetésére felhasználható összeg. 1997-hez képest Vas megyében 11,5%-kal Zalában 16,6%-kal, míg együttesen 14,6%-kal nőtt 1998-ban a FA összege. Ez a két megyében, 1998-ban 1 120 842 ezer Ft-ot, ezen belül Vasban 444 612 ezer, Zalában 676 230 ezer Ft-ot jelentett. Azóta, hogy létrehozták a Foglalkoztatási Alapot (1991) jelentősen megváltoztak a konkrét eszközök, amelyekre felhasználták. Egyrészt bővült a számuk, másrészt, ami nem vált be, azt elhagyták, és újakat vezettek be. Néhány éve, így 1998-ban is a legtöbb forrást a képzésekre, a közhasznú foglalkoztatás támogatására, a bértámogatásra és a különböző pályakezdők számára létrehozott programokra fordították. Ez megegyezik az országos trenddel és nincs jelentős különbség e tekintetben a két megye között sem (10. táblázat).

Az 1995-ös kisebb visszaesés után és óta folyamatosan nőtt az aktív eszközökkel támogatottak létszáma, 1998-ban a két megyében 10 819 fő volt az érintettek száma. Ebből 5127 fő Vas, 5692 fő Zala megyében. Az aktív eszközöknek a felhasználása kissé eltér az országostól, mivel a két megyében korábban beindultak azok a támogatási formák, amelyek egy induló gazdasági fejlődést segítenek. Ezek a támogatási formák (munkahelyteremtés, bértámogatás, képzések) igazából csak ott hatásosak, ahol valóban beindul a gazdaság növekedése. Ez lényegében már 1993-tól megtörtént Vas megyében és 1994-től Zalában is, így itt az aktív eszközök felhasználásának a hatékonysága magasabb, mint országosan (11. táblázat).

10. táblázat
A foglalkoztatási alap eszközönkénti felhasználása (ezer Ft)

Eszköz	1997			1998		
	Vas	Zala	Összesen	Vas	Zala	Összesen
Képzések	135 860	153 067	288 927	164 087	188 505	352 592
Vállalkozóvá válás támogatása	13 521	8 900	22 421	18 420	11 142	29 562
Bértámogatás	83 711	72 241	155 952	73 510	71 456	144 966
Közhasznú foglalkoztatás támogatása	12 043	191 354	203 397	90 397	224 773	315 170
Munkahelyteremtés	7 500	8 694	16 194	9 000	36 831	45 831
Munkahely megőrzés	3 734	10 000	13 734	5 314	9 712	15 026
Részmunkaidős foglalkoztatás	0	1 686	1 686	0	0	0
Önfoglalkoztatás	6 232	5 236	11 468	27 238	14 084	41 322
Járulékátvállalás	244	2 721	2 965	0	9 112	9 112
Pályakezdős programok	20 188	31 765	51 953	44 871	51 366	96 237
Korengedményes nyugdíj	3 627	17 575	21 202	3 794	12 752	16 546
Utazási költségtérítés	2 027	5 129	7 156	3 952	9 127	13 079
Egészségügyi hozzájárulás	0	71 360	71 360	0	33 669	33 669
Egyéb	0	0	0	30	3 701	3 731
Projektfinanszírozás	0	0	0	3 999	0	3 999
<i>Foglalkoztatási alap összesen</i>	<i>288 687</i>	<i>579 728</i>	<i>868 415</i>	<i>444 612</i>	<i>676 230</i>	<i>1 120 842</i>

Forrás: Vas és Zala megyei munkaügyi központok.

11. táblázat
Az aktív eszközökkel támogatottak létszámának alakulása

Eszköz	1997			1998		
	Vas	Zala	Összesen	Vas	Zala	Összesen
Képzések	2 155	2 805	4 960	2 394	2 532	4 926
Vállalkozóvá válás	0	0	0	436	77	513
Bértámogatás	247	203	450	247	167	414
Közhasznú foglalkoztatási támogatás	1 338	1 018	2 356	1 212	1 407	2 619
Munkahely-teremtési támogatás	15	156	171	33	193	226
Munkahely megőrzésének támogatása	37	150	187	56	203	259
Korengedményes nyugdíj	20	90	110	20	63	83
Utazási költség-támogatás	169	227	396	159	186	345
Munkatapasztalat szerzés (pályakezdőknek)	249	365	614	361	399	760
Foglalkoztatási támogatás (pályakezdőknek)	220	272	492	138	216	354
Járulékátvállalás	9	111	120	1	202	203
Önfoglalkoztatás	14	17	31	70	47	117
<i>Összesen</i>	<i>4 473</i>	<i>5 414</i>	<i>9 887</i>	<i>5 127</i>	<i>5 692</i>	<i>10 819</i>

Forrás: Vas és Zala megyei munkaügyi központok.

1998-ban új eszközként lépett be a FA felhasználásba a munkaviszonyban állók képzése és a projektfinanszírozás, ugyanakkor eltűnt a rész munkaidős foglalkoztatás. Nagyobb hangsúlyt kapott a bértámogatás, a munkahelyteremtés és -megőrzés támogatása, az önfoglalkoztatás, valamint a pályakezdők munkatapasztalat szerzésének támogatása. Ezzel szemben kissé visszaszorult a közhasznú foglalkoztatottak, az utazási költségek és a pályakezdők foglalkoztatási támogatása. 1998-ban a munkanélküliek képzésén vett részt a legtöbb munkanélküli, összesen 4926 fő, ezt követően a közhasznú foglalkoztatottak támogatásában 2619 fő, valamint a pályakezdők részéről munkatapasztalat szerzésben 760 fő.

A két megyében alapvetően hasonló az aktív eszközök felhasználása, de Vas megyében nagyobb hangsúlyt helyeztek a munkaviszonyban állók képzésére, a vállalkozóvá válás támogatására és az önfoglalkoztatásra, mint Zala megyében. Ezzel szemben Zalában arányában jóval többen vettek részt a közhasznú foglalkoztatási, munkahely-teremtési és -megőrzési támogatásban, valamint a járulékvállalásban.

3. Munkaerő-piaci együttműködések a határ mentén

Az osztrák szervezetekkel való együttműködések és szakmai kapcsolatok a nyugat-dunántúli megyékben már a kilencvenes évek legelején megindultak. Úttörő szerepet töltött be az ÖAR Regionális Tanácsadó Irodával kialakított Vas megyei kapcsolat, amely az évek során fokozatosan bővült, és előkészítette a terepet a mélyebb és intézményesített együttműködések irányába. Meg kell jegyezni, hogy a határ menti kapcsolatokban Vas megye mindig vezető szerepet töltött be, s napjainkban is ez a megye koordinálja a határ menti együttműködések a munkaerőpiac területén.

Az osztrák munkaerő-piaci szervezettel – mindenekelőtt a stájer és a burgenlandi Munkaerő-piaci Szolgálattal – folytatott együttműködés fő formái az első időszakban a kölcsönös tapasztalatcsere-látogatások és megbeszélések voltak, melyek során a felek tájékoztatták egymást a munkaügyi szervezetek működéséről, külső kapcsolatrendszeréről, a munkanélküliség kezelésének jogi kereteiről, valamint a passzív és aktív foglalkoztatás-politikai eszközökről.

A kilencvenes évek első felében már sor került középiskolás tanulók intenzív képzésére (Kapfenberg 1992), pályaaorientációs trénerok képzésére (Graz 1994), műszaki tanárok továbbképzésére (Neutal 1994) az osztrák Keleti Segélyalap támogatásával. Emellett lehetőség nyílt több ausztriai tanulmányút lebonyolítására is, melyek segítségével a magyar szakemberek tanulmányozhatták a nyílt, közhasznú foglalkoztatási és képzési programokat (Burgenland, Stájerország, Felső-Ausztria), megtekinthettek ipari parkokat és innovációs központokat (Wiener

Neustadt, Gmünd, Leoben) valamint képzőközpontokat (Neutal, Oberwart, Fohnsdorf). Ezzel együtt megindult a közös konferenciák, tanácskozások, találkozók és tájékoztatók szervezése mindkét oldalon, amelyek már kezdetben is igen nagy érdeklődést váltottak ki.

Jelentős lökést adott a határ menti együttműködések intézményesítésének a Határ menti Regionális Tanács megalakulása, valamint az elsősorban a területfejlesztésre irányuló INTERREG II – PHARE CBC együttműködés beindulása. A Határ menti Regionális Tanács Foglalkoztatási Munkabizottsága elsősorban tájékoztatást, az együttműködés lehetséges területeit, a tapasztalatcseréket és munkaügyi konferenciák szervezését vállalta fel, és teljesítette sikeresen. A legutolsó konferencia 1999. május 19–21 között volt Szombathelyen, s a szociálpolitika lényeges kérdéseinek és az azokra adandó válaszoknak a megtárgyalását tűzte napirendre.

Az INTERREG II – PHARE CBC együttműködésben az osztrák Burgenland tartomány és a Nyugat-Dunántúl három megyéje (Győr-Moson-Sopron, Vas és Zala) vesz részt. 1995-óta a három magyar megye – a burgenlandi Munkaerőpiaci Szolgálat támogatásával – összesen öt sikeres pályázatot nyújtott be. A megpályázott programok megvalósítása során szoros együttműködés alakult ki a magyar és az osztrák szakemberek, szervezetek és intézmények között.

- Az első programban kidolgozták a szakemberek a szakmai együttműködés stratégiáját a határ menti térségben, amely meghatározza (ma is) az együttműködés fő irányait.
- A projektmenedzserek képzési programja nonprofit foglalkoztatási szervezetek irányítását végző 14 nyugat-dunántúli projektvezető képzését biztosította.
- A harmadik program 14–14 nyugat-dunántúli és burgenlandi pályaeorientációs trénerek közös képzése két vegyes nemzetiségű csoportban Oberwartban és Szombathelyen.
- 1999 nyarán indult a határ menti munkaügyi együttműködés elmélyítését célzó program, melynek keretében a magyar szakemberek a helyszínen tanulmányozhatják az osztrák kirendeltségek tevékenységét.
- Két Foglalkozási Információs Tájékoztató Központ létrehozása van folyamatban osztrák mintára és szakmai segítséggel Szombathelyen és Zalaegerszegen.

Végül benyújtott, de még el nem fogadott projekt a határ menti munkaügyi információs rendszer kiépítése, amelyet a PHARE CBC támogat, s most az Európai Bizottság jóváhagyására vár.

Új szakasz kezdődött a határ menti együttműködésben a Magyarország és Ausztria határ menti térségeiben történő foglalkoztatásról szóló államközi egyezmény megkötésével és életbelépésével. Az Egyezményt 1997. március 26-án írták alá

Szombathelyen, a hatálybalépésről szóló jegyzékváltás 1998. január 28-án megtörtént, s a Magyar Közlöny 1998/14. számában a 38/1998. (III.1.) Kormányrendeletben kihirdetésre került.

Az Egyezmény fő célként a határ menti együttműködés erősítését tűzte ki, első lépésként a határ menti ingázók foglalkoztatásának megkönnyebbitésével. Meghatározta a határ menti térségeket és az ingázáshoz, munkavállaláshoz szükséges feltételeket. Az Egyezmény értelmében határ menti térség az Osztrák Köztársaságban: Bruck an der Leitha, Neusiedl am See, Eisenstadt, Mattersburg, Güssing, Oberpullendorf és Oberwart járások, míg a Magyar Köztársaságban: Győr-Moson-Sopron, Vas és Zala megyék. A munkavállaláshoz szükséges feltételeket az Egyezmény Eljárásrendje tartalmazza. Ezek közül a legfontosabbak:

- a munkavállalók a két szerződő állam valamelyikének állampolgárai,
- állandó lakhelyük, vagy legalább egy éve szokásos tartózkodási helyük a határ menti térsége valamelyike,
- a másik szerződő állam egyik határ menti térségében egy munkaadó foglalkoztatási ígérvényével rendelkeznek,
- büntetlen előéletűek.

Az Egyezmény végrehajtásában illetékes szervek magyar részről a Munkaügyi Minisztérium, osztrák részről a Szövetségi Munkaügyi, Egészségügyi és Szociális Minisztérium. A felek osztrák–magyar vegyesbizottságot hoztak létre (öt-öt fővel) az Egyezmény végrehajtásával összefüggő kérdések megvitatására. Az államközi egyezmény konkrét végrehajtásával az osztrák fél a Burgenlandi Munkaerő-piaci Szolgálatot, a magyar fél a Vas megyei Munkaügyi Központot bízta meg. Az Egyezmény rögzítette a külföldi munkavállalás időtartamát maximum hat hónapban, amely azonban meghosszabbítható, és a kölcsönös kontingenseket, azaz a munkavállalók számát.

Az osztrák–magyar határ menti ingázó egyezmény végrehajtása 1998. május 4-én indult, és mint várható volt elsősorban magyar munkavállalók jelentkeztek ausztriai foglalkoztatásra. Az 1998. évben összesen 1365 pályázatot nyújtottak be, ebből 427 formailag nem volt megfelelő, illetve nem tartalmazott osztrák munkáltatói felvételi ígérvényt. A benyújtott kérelmekből 557 mezőgazdasági, 262 vendéglátói és 546 egyéb területet célzott meg. A kérelmekből 1998-ban 602 pályázat volt sikeres, a legtöbb Győr-Moson-Sopron megyéből (453 db), Vas megyéből 138 db, míg Zalából a legkevesebb, 11 db. Ezen felül ebben az évben 203 munkavállalást meghosszabbítottak.

1999. szeptember 30-ig magyar részről összesen 531 új pályázatot nyújtottak be munkavállalásra, ebből összesen 122 kapott első engedélyt, 30 db meghosszabbításra, 302 várakozó listára került, és 77 db el lett utasítva. A legtöbb pályázatot (424) megint Győr-Moson-Sopron megyéből nyújtották, Vasból 100-at, míg Zalából csupán hetet. A kiadott engedélyek között nincs Zala megyei.

A magyar–osztrák határ menti ingázói egyezmény első, közel két évi tapasztalatai a Vas megyei Munkaügyi Központ értékelése alapján jók (*Szatmári* 1999). Eredményes és jó munkakapcsolat alakult ki a magyar és az osztrák felek között. Mind az 1998. évi 550 fős, mind az 1999. évi 650 fős keretet hamar sikerült feltölteni, a kontingenseknek szinte folyamatosan 100%-os a kihasználtsága. A megüresedő helyeket az osztrákok napokon belül feltöltik. 1999-ben a benyújtott kérelmeknek már 95%-a munkáltatói ígérvényt is tartalmazott és alig volt formailag nem megfelelő. A legtöbb pályázó Győr-Moson-Sopron megyéből érkezik, s a legtöbb sikeres pályázat is ide jut, viszont elenyésző a Zala megyei érdeklődők és sikeres pályázók száma, amely nagyrészt a megfelelő kapcsolatok, ismeretségi kör, a német nyelvtudás hiányával, valamint a nagyobb távolsággal magyarázható.

A kiadott engedélyek és meghosszabbítások számának összevetése a benyújtott kérelmek számával azt mutatja, hogy a magyar munkavállalói, illetve a burgenlandi igények jelentősen eltérnek egymástól. Javasolható tehát a kontingens további bővítése néhány száz fővel, valamint a jennersdorfi járás és esetleg néhány határközeli, de már nem burgenlandi település (Kirschlag, Wiener Neustadt, Fürstenfeld) bevonása az Egyezmény területi hatályába.

Részben a megerősödött nyugat-dunántúli, burgenlandi határ menti együttműködésnek köszönhetően alakult meg a West/Nyugat Pannónia Eurégió, amely révén a résztvevő felek – Burgenland, Győr-Moson-Sopron, Vas és Zala megye – az államhatár mentén felmerülő sajátos és közös problémáik megoldására, valamint az eddigi sokoldalú és gyümölcsöző együttműködésük továbbfejlesztése érdekében 1998. október 7-én érdekközösséget hoztak létre. Az Eurégióban nyolc munkacsoport alakult, melyek közül kettő a munkaerő és a foglalkoztatás kérdéseivel foglalkozik.

Összegezve tehát az osztrák–magyar határ menti térségek együttműködésének munkaerő-piaci aspektusait, az alábbi megállapításokat tehetjük:

- A humán erőforrások szerkezete, állapota a határ két oldalán nagyjából hasonló. Mindkét területen a népesség természetes módon fogy, de a magyar oldalon ezt a pozitív vándorlási különbszet mérsékli.
- A magyar oldalon a munkanélküliség kissé nagyobb, de hazai viszonylatban nem számottevő. A regisztrált munkanélküliek struktúrája viszonylag kedvező, de egy részük nem akar, vagy nem alkalmas munkavégzésre.
- Noha a Nyugat-Dunántúl munkaerőpiacán a kereslet még jelentősen meghaladja a kínálatot, esetenként már relatív munkaerőhiány lép fel, különösen bizonyos szakmák esetében Győr, Szentgotthárd és Szombathely környékén.
- A magyar–osztrák munkaerő-piaci együttműködések sokoldalúak, az utóbbi kilenc évben elmélyültek és kiterjedésesedtek. Az intézményesített, az államközi határ menti ingázó egyezmény eddigi tapasztalatai kedvezőek.

- A felek között rendszeressé váltak a konferenciák, találkozók, tapasztalat-cserék, tanulmányutak szervezése, a képzések összehangolása és felkészülés hazánk Uniós csatlakozására.
- A különböző kutatások és esettanulmányok, valamint az együttműködés eddigi tapasztalatai azt mutatják, hogy jórészt alaptalanok azok az osztrák–burgenlandi félelmek, amelyek a magyar munkaerő tömeges áramlását jósolják Magyarország Uniós csatlakozását követően.

Irodalom

- Csapó T. (1998a) *Vas megye társadalmi–gazdasági helyzete*. Szombathely, MTA RKK NYUTI Vas megyei Kutatócsoport.
- Csapó T. (1998b) *Munkaerőpiac a határvidéken*. Oberwart, Előadás az EU keleti bővítés és a határon átnyúló régiófejlesztés konferencián.
- Hablicsek L.–Illés S. (1998) Népelemszám előrebecslés a Nyugat-Dunántúlon. *Vas megye társadalmi–gazdasági helyzete*. – Csapó T. (szerk.), Szombathely, MTA RKK NYUTI Vas megyei Kutatócsoport.
- Palkovits I. (1999) *Befektetési lehetőségek Vas megyében*. Szombathely, MTA RKK NYUTI Vas megyei Kutatócsoport.
- Gerhard, P. (1998) *Gazdasági verseny a határ menti térségben – osztrák szemszögből*. Oberwart, Előadás az EU keleti bővítés és a határon átnyúló régiófejlesztés konferencián.
- Szatmári J. (1999) *Jelentés az osztrák–magyar határ menti ingázó egyezmény eddigi tapasztalatairól*. Szombathely, Vas megyei Munkaügyi Központ.
- Vladimir, D. (1999) *Munkaerőpiac a Promurje régióban. Szentgotthárd és környéke munkaerő-piaci folyamatai*. – Csapó T. (szerk.), Szombathely, MTA RKK NYUTI Vas megyei Kutatócsoport.

Cross-Border Co-operations in Europe and in Hungary

JÁNOS RECHNITZER

The border divides us and combines us. It divides regional units, cultures, nations, economics but at the same time it combines us, as it establishes common interests, inspires teams, facilitates the activation of new resources and opens unknown possibilities. The interest of the post-modern regional politics from the seventies turns more and more to the border, as the co-operation of border regions can provide new regional resources in consequence of the termination of the unfavourable situation.

Nowadays the border economy became an important research subject as the comparative advantages are different on the two sides of the border and they are decreasing when heading to the inland of the country and their structure transform. The economical factors are completed with more and more externals on the borderland that facilitate the faster growing, the appraisalment of the border region economy. The regional politic can step over the border as it can provide solutions, margins, based on common interests to several regional units connected to several countries that possess quite different levels, resources, institutional systems, legal frames. The working-out of trans-national and multi-regional development ideas will begin that enlarge the dimensions of the regional planning and inspires new solutions to the methods of regional management that were used only within the country.

So the border raises interesting questions to the regional science and to the coherent part-disciplines. The writer walks around the conception of border in the study and its regional economical approaches. He placed the politics related to the European Union borders to the new trends of the European regional politics, and also investigates the applied device- and institutional-systems looking for those favourable organizational solutions that encourage the development of borderland co-operations.

In the second chapter the writer introduces the characteristics of the Hungarian border regions before and after the system change and presents detailed the already functioning borderland co-operations. In the third chapter we can read some draft for the development strategy of the Hungarian borderland territories.

The standpoint of the writer is that in Hungary – just in the preparation phase of the European Union connection – we have to live with the possibilities offered by the cross-border co-operation more consciously. There will be a historical possibility for Hungary in the new millennium that is to take active and determinant part in the establishment of the Carpathian basin configuration.

Austrian–Hungarian Cross-Border Co-operation in the 90's

JÁNOS RECHNITZER

The aim of the study is to give a thorough review on the development of Austrian–Hungarian border region, on the organizational and institutional systems that are established in the region or can be established in the future.

In the first chapter the writer places the region in the east-middle-Europe configuration and proves that we have to deal with an innovative core region. We can notice several characteristic in the configuration of macro-region, which continuously reawakens the regional differences. The region of West Transdanubia was involved in the multi-regional co-operation which would like to involve also middle-Europe already in the middle of the eighties. (Alps–Adria Working Group, Danube Territory Working Group). These organizations became weak today but they provided very useful information to establish the international connections.

The second chapter introduces the history of the Austrian–Hungarian border region. The writer emphasizes that the co-operation had serious traditions in the border region, which was interrupted by the socialism period. From the beginning of the eighties the connections livened up. The third chapter presents the characteristics of the nineties. He turns to the legal, economical connections, to the co-operation of the settlements and to the shopping- and service-tourism, but also analyses the illegal spheres (black-work, estate purchase). Finally he introduces the history of institutionalised connections, starting from the governmental initiations through the regional organization connections to the West Pannonia EU-region set up in 1998. He analyses the aim, the organizational system of the EU-region and those contradictions that are not really clarified in connection with the operation and aim realization.

The writer reserves the ending chapters to list up the disturbing factors of the connections and their possible solutions. On the other hand he draws up the possible borderland co-operations, evaluating their aims and realization directions.

The history of the Austrian-Hungarian co-operation is not ended yet. The presently established organizational model can not be regarded final, closed, there are several additional co-operational direction, solution that can be established in the future. Therefore it is necessary to evaluate the results and on the basis of them, we have to establish new co-operational forms and directions.

Borderland as a Living Space

MÁRTA NÁRAI

The west borderland of Hungary was a closed border sector before 1989, the settlements and the people living here were punished with isolation, with hermetic confinement because of the nearness of the West. 51 settlements of Győr-Moson-Sopron County and Vas County belonged to the "distinguished" sector. The confinement of the borders prevented and detained the free movement in the establishment of connections both on personal level and on institutional or settlement level, and as a result of this the knowing possibility of the direct borderland was also prevented. After 1989, with opening the borders and introducing the world-passport, a brand new situation occurred, the borders became traversable in all sense. The neighbouring and shopping-tourism was growing progressively and the tertiary supply of the settlements, primarily the towns and the settlement next to the transit roads, developed, the scope of supply grew wider, their level got higher. The municipalities, civil organizations and different connections of private persons were relived, established. The industrial, commercial and infrastructural co-operations reaching over the border became liven. The living-space of the people living here was changed with the border-opening, with terminating the confinement to which they had to adapt themselves like they had to do it at the times to the iron-curtain and to the isolation. The new situation demands new type of living strategy.

In my study I introduce the results of my analyse made during summer 1998 in four Hungarian and four Austrian settlement in the area of the Austrian-Hungarian borderland, in what extent did the border opening and the related changes modified the living of the people, what does the borderland, the border nearness mean to the people living here. The introduction of the mental picture on the border, on the neighbour country, and on the borderland is also a part of our writing.

For the population on the Hungarian side of the Austrian-Hungarian borderland the situation before 1989 primarily meant disadvantages; the confinement, the isolation, the permanent border guard, the identity check, etc. made harder the life of the people. The disadvantage of the decennial nearness to the west border more or less turned to advantage from the nineties. The possibility of shopping journeys or the keeping of relative, friendship connections goes with the knowing and taking on the western lifestyle. The scope of local trade and service was extended through the tourism, their level got higher, the foreign asset appeared, the real estate prices got higher, etc. The

isolation of the concerned settlements and of the people was terminated with the iron-curtain collapse, with the border opening, the life of the people significantly changed, their possibilities extended, the area re-evaluated. However, we can not generalize, the borderland has not only advantages. Instead of the previous disadvantages there are new ones that appeared as a result of the open border and of the free movement (high prices, ruination of the public safety, etc).

The Hungarian changes had also positive and negative consequences on the Austrian side of the border, and the border opening had also political and historical importance, however, the population lives the borderland in a more negative way than the Hungarian ones.

The following shows the historical importance of the border opening of 1989 that the connections to the neighbouring country were established after 1989 so the picture on the other side of the border is based on personal experiences. The pollee steps through the border primarily *to keep the relative, friendship connections* or to go *shopping*, and mostly they look up the neighbouring settlements, areas. The existence and intensity of the connections are greatly influenced by the transport-geographical situation of the given settlement, by its nearness to border crossing.

The different ways of connections, the personal type contacts, the programs thanks to the two-sided co-operations all contribute to the better knowing, understanding of each other, to the establishment of mutual confidence, and they give possibilities to remove the gates we established in our thinking during the border lock.

The Border and the Man – Picture of the People Living on the Austrian–Hungarian Border on the Border and on the “Other Side”

TAMÁS HARDI

The 356 kilometres borderline between Hungary and Austria, like other borders of the country, is a young political formation. It divides a territory which was sometime the periphery of Hungary in the geographical sense, however it provided developed agricultural and gardening culture. The population of the region had different ethnic groups that explains the different national identity but the geographical orientation was determined by Hungarian national frames. The picture in the people's mind on the ambient environment can be modified slowly and primarily it is related with their knowing extension, with their experiences, travelling, but the real modification can be measured only in generation steps. During the life of the old people living here there were many changes on this borderline that tried to affect with force or without – of course indited other way – to change this mental picture, to build up the wall in the minds that divides the socialist world from the capitalist world, to fix and increase the differentiation of “we” and “they”.

In my work I would like to introduce how did the change of rigidity and function of the border that divided once a united region influence the people living there. In the last forty years the hermetic isolation disjointed the previously existed connections, the border established two different worlds, different financial state on the two sides of the wall, and with the generations also different identities on the once united region. So from the population that once possessed a unique regional identity, two groups established “we” (Hungarians) and “they” (Austrians), with prejudices, stereotypes. After decades of isolation the illusions and fault pictures seems to be vanishing, and the connection begin to re-organize. This process has reached serious results on official level, but the attitudes, customs of the single people change much more slowly. The increased number of the daily connections, primarily through shopping and working, contribute to the re-establishment of the living space of the people living here and the basic conditions of this is the newly opened border crossings. These small crossings open the border before the regional connections making possible for many the short commutations or the daily shopping in the other country. The increased number and frequency of communal interactions ensure the base on which the official efforts can establish

the co-operations that steps over the border, the so-called “region without border”, in which two, previously functionally coherent region can find each other again.

The question is the following: how did the “wall” build up in the minds of the people living on the borderland, or how did it collapse in the last decade, did the two world became closer in their minds? The answer to our question can be find in the approach of the border history and in the cognitive geography that uses the methods of geography and psychology. Therefore in the first part of our study we introduce the history of the Austrian-Hungarian border and their common institutions, that were the first to re-alive the old connections, then comes an experiment to draw up a mental plan from the answers of the people living on the borderland that are completed with the experiences of the communal dialogues. A survey method, performed in four Hungarian and four Austrian borderland settlements, provides the basis of these and also the focus-group dialogues organized within the population.

Borderness and Border Regional Co-operation in Reflection of the Press from 1989 up to Now

ÉVA IZSÁK

The iron curtain came down 10 years ago and the west border of Hungary became open. Western Hungary is now one of the most successful and most improved regions of the country apart from Budapest. But this area was one of the less improved, perhaps one of the most disadvantageous ones in the country after the second world war. This region accommodated itself to the changes of the eighties very rapidly and it is a basic source of its success. Former historical disadvantages have become economical advantages unanimously.

Study examines the "histor" and changes of the last decade in reflection of the press. After summing up 10 volumes of two daily papers, *Kisalföld* and *Vas Népe* issued in the region, it performs a quantitative and qualitative analysis upon articles dealing with borderness then makes a representative survey about occurrence in the press of the four settlements examined in research project. Finally it shows the ten year old "medium-histor" of Western Pannonia Euregion.

Study prescinds following periods based on issue and evaluation connected with borderness events:

- 1) 1988–1989: *years of muteness*
– culmination: 1990 the landmark
- 2) 1987–1992: *number of border stations is increased*
– 1993 culmination in Vas county: economy comes to the front
– 1994 culmination in Győr-Moson-Sopron county: settlement relationships are increasing
- 3) 1995–1998: *a little about all themes*
– culmination 1997: "get on with your work but in Austria!"

Third part of the study analyses the "medium-history" of the border regional co-operation. Following periods can be prescinded upon issued and analysed events concerned with Euroregion:

- 1) 1989–1992: *From initiation up to formation*
- 2) 1993–1995: *Being in hand*
– landmark: 1996, EU membership of Austria
- 3) 1997–1998: *the estrangement period*

Vision of Enterprises in the Austrian–Hungarian Border Region

TIBOR DÓRY

Survey results show that most small and medium sized enterprises are not properly prepared for accession to the European Union. A key problem identified is that both Hungarian and Austrian enterprises have not completed preparation strategies. To date levels of communication and co-operation between Hungarian and Austrian enterprises is quite low. Low labour cost is the main competitive advantage of Hungarian enterprises, but respondents also rated quality and level of services of Austrian products as important. Hungarian respondents considered the integration process as a strong opportunity for the future development of their companies, but Austrian companies indicated some doubts and possible negative affects of the impact of EU enlargement. Some negative and populist opinions, stressing counter-arguments from some minority Austrian quarters are affecting the successful integration process. It is very necessary for representatives of interests and chambers on both sides of the border to play an effective and more meaningful role in reducing fears of entrepreneurs, in assessing the effects of EU enlargement and in working together to overcome emerging problems. It is impossible to clearly define the “losers” and “winners” of the integration process, but it is forecast that the negative and positive effects will balance out in the medium term – creating indirect positive changes in the national growth rates.

Survey findings and economic forecasts also highlight the need for measures to be prepared on a multi level basis. Objective information from the private sector should serve as an early warning mechanism of problems emerging from EU enlargement and information provided should help in the strategy making process. From a practical perspective entrepreneurs and companies should be informed about negotiations on the enlargement and the economic and legal environment of the neighbouring regions. Other important fields include training and education. It is critical that pupils, students and participants of vocational training should have some knowledge about regions in neighbouring countries especially their strategic planning and marketing experiences. On the other hand it is crucial for companies to prepare strategies and establish a clear position. The representative groups of various interests may play a significant role in intensifying co-operation and institutional contacts, in elaborating joint projects and in participating in training programmes.

Successful integration is in the interest of all and among the key beneficiaries will be enterprises and companies in both countries. Their overall active participation and co-operation is essential.

Some Characters of the Women Entrepreneurs in the Borderland

IRÉN SZÖRENYINÉ KUKORELLI

From the point of view of this study four elements of the transition in Eastern Europe will be mentioned: the borderland, the rural area, the entrepreneurs and women. We would like to analyse the common influence of these factors by laying stress upon the entrepreneurs of villages in the borderland in particular of women. The main aim of the study is to define the factors encourage or hinder the development of entrepreneurs in rural areas. The focus is on the circumstances having different touch on men and women for expose the difference between entrepreneurs by sex and the influence of entrepreneurial activity on sex roles.

“Given rights” were usual for women during the socialist era, but after the transformation of the political system these rights disappeared. The positions of women have been getting worse both in the politics and the labour market. The domestic work offered by unemployment and transformation of political system has inspired women for base their enterprises. Since during the socialist system women were over represented in the employment of trade and service sector, so many women entrepreneurs have started in this sector with the support of work experiences and former relationships. Market demand has added to this in the Austrian border region. The number of entrepreneurs has increased fast especially women entrepreneurs in the sector of tourism, service and trade in relation to borderland locality. 90% of women entrepreneurs operates in the tertiary sector, while this rate is only 45% among men in the examined 17 villages.

The actual social-economic background (transformation of political system, opening the borders) and the economic parameters (price- and wage-level, tax system) has an important impact on the foundation of the examined enterprises. The closeness of the border, the German language knowledge of the local inhabitants gave the possibility of transfer the western social and economic forms, attitudes and patterns, of co-operation with foreigners to influence the opportunities and the conditions of the entrepreneurial sector.

As a consequence of the Austrian wages (8-10 times higher than the Hungarian ones) that the working on abroad is an alternative of the entrepreneurs. But the entrepreneurs willing to undertake the Austrian orders. In terms of the possibility of the work on abroad the real unemployment rata is lower then in other rural areas. The experience of women entrepreneurs is that in the first step the woman begins the enterprise taking the risk of unsuccessful but her husband helps them from the background. They join to the business when it becomes stable, successful and give high income. One of the reasons is the closeness of rural society. The collapsed of the men's entrepreneurs is more failure than the women's one.

Borderland Co-operation on the Labour Field, Especially in Vas and Zala County

TAMÁS CSAPÓ

The human resource and labour of West Transdanubia is more advantageous in totality than on country level. Although the population of the region – compared to Hungary – is decreasing, the appearance and graduation of migration is a favourable indication. These mean that the West Transdanubia is inviting for the people living in other regions of the country primarily because of its favourable position, of the balanced and fast developing economy, and of its reassuring possibilities. The migration factor is not able to compensate the negative natural reproduction but it means a significant number of fresh, young working power to the region.

Behind the negative natural reproduction there stands the strong decrease of live-birth and partly the increased mortality. These unfavourable tendencies cause the senescence of the population, the sexual shifting towards the females, and the decrease of the economical activity of the population, but the latter seems to be turning back and according to the precalculations, it will increase. The schooling and language knowing of the population, which is determinant to the labour-market, is unequivocally above the national average. It is a unique phenomenon in this region that despite the national trends, the rate of industrial employees are increasing, a kind of later industrialization occurs, which is explained by the previous economical underdevelopment of the region and by the unfavourable economical structure.

However the labour-market balance split also in West Transdanubia from the beginning of the 90's, but the situation is still more favourable than in national level. The unemployment rate has never reached the critical 10% level, presently it is the lowest in the country and the structure of the registered unemployment is also more favourable than in other regions of the country. The greater rate of the unemployment is served, less are those living on social revenue substitute, higher is the schooling of the registered, and the active employment devices are operating very successful on the labour-market. The biggest problem is that the demand is still bigger than the labour-market supply and the professional structure of the registered unemployment does not meet the requirements of the supply side.

From the above in the latter years the structural labour shortage appeared in some certain sites and certain professions on the labour-market of West Transdanubia. Many studies and survey confirm these trends, and the opinion

can be regarded substantial that if the educational-training system complies with expected trend of the labour demand, then in some years there will not be labour shortage but the labour collection will require significant effort. The statement is true already for today: who really wants to work, he can find a suitable job.

The labour-market co-operation has already ten years tradition on the Austrian-Hungarian borderland. At the beginning it was spontaneous and not institutionalised, and it meant mainly mutual experience exchange and meetings. The establishment of Borderland Regional Council started the institutionalised co-operations and it was followed by INTERREG II – PHARE CBC. The preceding explored the possible areas of the official co-operations and organized many successful labour conference. With the help of PHARE CBC the West Transdanubia counties submitted five successful bids, through which realization a strict co-operation was established between the Hungarian and Austrian experts, organizations and institutions.

A new section has begun in the borderland co-operation by concluding (March 1997) and coming into effect (January 1998) of the interstate agreement on the employment in the region of Hungary and Austria. The Agreement made the borderland commutation possible, determined the conditions, pointed out the borderland region, fixed the foreign working period, and determined the staff quota. The Austrian partner charged the Burgenland Labour-market Service, the Hungarian partner charged Vas county Labour Centre to correctly perform the Agreement.

The first, nearly two years experiences of the Hungarian-Austrian borderland commutation agreement are good. A successful and good working contact is established between the partners, the frames were successfully filled up, the utilization of the contingent is quasi continuously 100%, the formal defective bids are less and less. The most bidders come from Győr-Moson-Sopron County, the number of interested and successful bidders is minimal from Zala County. The number of issued licences and prolongations compared with the number of the submitted applications shows that the Hungarian work demands and the Burgenland demands deviate from each other significantly. Therefore the Hungarian partner proposes to extend the contingent with some hundred persons and the territorial extension of the Agreement for some – not Burgenland – border close settlements and districts.

Entirely the Hungarian-Austrian borderland labour-market co-operations are versatile and they intensified and widened in the last ten years. The different explorations, studies and the experiences of co-operations show that the Austrian-Burgenland fears are mostly groundless that forecasts the multitudinous flow of the Hungarian labour after Hungary is connected to the Union.

MTA Regionális Kutatások Központja • 7621 Pécs, Papnövelde u. 22.
Tel: (72) 212 755, (72) 212 180 • A kiadásért felel: Dr. Horváth Gyula főigazgató
• Szerkesztő: Nárαι Márta, Rechnitzer János • Tördelés: Kőműves Mária • Borító
illusztráció: Zoltán Sándor grafikusművész • Illusztrációk: Patakyné Bathányi
Piroska • Nyomdai kivitelezés: Palatia Nyomda és Kiadó Kft., Győr

ISBN 963 9052 13 2

Az MTA Regionális Kutatások Központja Nyugat-magyarországi Tudományos Intézetében éppen tíz esztendeje, 1989-ben kezdődtek meg a határ menti együttműködésekkel foglalkozó kutatások. Kedvező helyzetben voltak a kutatók, hiszen a határrégióban a nyolcvanas évek végére soha nem látott mértékben felélénkültek a gazdasági, társadalmi, politikai, intézményi és természetesen a személyek közötti kapcsolatok, s azok egyre sokoldalúbb struktúrákat alkottak, miközben a pozitív és a negatív hatások egész sorozatát indukálták.

A nyolc tanulmány megkísérli átfogni az osztrák–magyar határrégió jellemzőit. A felvezető tanulmány a határ menti együttműködések rendszerét vizsgálja Európában és Magyarországon (Rechnitzer János). Az osztrák–magyar határtérség változásának főbb irányainak, azok tartalmi és formai kereteinek felvillantása után (Rechnitzer János) alapos értékelést olvashatunk a határ menti térségekről, mint élettérről, s annak változásáról az ott élők véleménye alapján (Nárai Márta). Bemutatjuk az egyének és közösségek megítélését a határról és a másik oldalról (Hardi Tamás), értékeljük a sajtóban kialakított képeket a szomszédokról (Izsák Éva). A gazdasági blokkban nem a szokásos elemzéseket találjuk meg, hanem a határ menti vállalkozások jövőképeének alakulását (Dóry Tibor), a kisvállalkozások, s különösen a nők által vezetett szervezetek alkalmazkodásába és gondjaiba kalauzoljuk el az olvasót (Szörényiné Kukorelli Irén), végül a munkaerőpiac sajátosságait tárjuk fel két határ menti megye példáján (Csapó Tamás).

A tanulmánykötetet hasznosan forgathatják a határrégiókban élők, e sajátos területi szerkezettel foglalkozók, a helyi, területi, de az országos politikusok is, s mindazok, akiket érdekel a hazai térszerkezet átalakulása, illetve annak hatása a különféle területi dimenziókban. A kötet megjelenését és az ahhoz kapcsolódó kutatásokat a PHARE CBC program támogatta, illusztrálva ezzel, hogy a regionális tudomány is hozzájárulhat a határrégió alakításához a jelenlegi folyamatok regisztrálásával és a jövőbeli trendek felvázolásával.